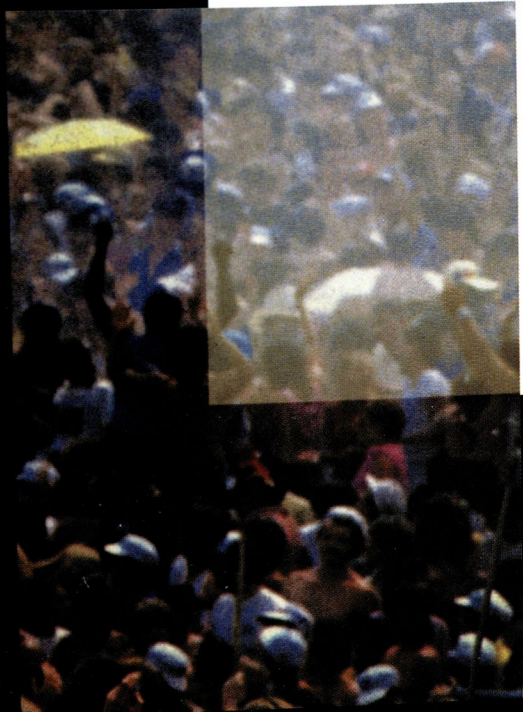

TEORIJA N PRAKSA

2/2003

DRUŽBOSLOVNA REVIJA

TEORIJA IN PRAKSA

Družboslovna revija

Let. XXXX št. 2
marec - april 2003,
UDK 3, ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN
IZDAJATELJ/Publisher
Fakulteta za družbene vede v
Ljubljani

GLAVNI UREDNIK/Editor
Igor Lukšič

SEKRETARKA/Secretary
Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALEC
/Designer
Ismar Mujezinović

IZVEDBA
Epromak

TISK
CASTIS d.o.o.

UREDNIKI/Associate Editors
Anton Grizold, Marko Lah,
Igor Lukšič, Breda Luthar,
Peter Stankovič, Zdenka Šadl

Tomaz Krpič (recenzije)

UREDNIŠKI SVET/Editorial Advisory
Board
Milan Balažic, Ivan Bernik,
Marjan Brezovšek, Miro Cerar, ml.
Ljubica Jelušič, Maca Jogan,
Stane Južnič, Andrej Kirn,
Miran Komac, Vlado Miheljak,
Zdravko Mlinar (predsednik),
Rudi Rizman, Tine Stanovnik,
Marjan Svetličič, Zlatko Šabič,
Metka Tekavčič, Niko Toš,
Mirjana Ule, Vasja Vehovar,
France Vreg, Pavel Zgaga

MEDNARODNI UREDNIŠKI
SOSVET/International Advisory Board
Luigi Graziano
(University of Torino, Italija),
Michael T. Greven
(University of Hamburg, Nemčija),
Stein Kuhnle
(University of Bergen, Norveška),
Arend Lijphart
(University of California, USA),
Philippe Manigart
(Bruxelles, Belgija)
Helmut Willke
(University of Bielefeld, Nemčija),
Peter Dahlgren
(University of Lund, Švedska),
Henry Teune
(University of Pennsylvania, USA)

Članki se referirajo v:

Political Science Abstracts, International Political Science Abstracts, Sociological Abstracts,
Cobiss, IBZ-International Bibliography of Periodical Literature, IBZ-DC-ROM,
IBZ-International Bibliography of Books Reviews of Scholarly Literature, IBR-CD-ROM

Uredništvo/Editorial board
1000 LJUBLJANA, Kardeljeva pl. 5, tel. 01/5805-147, faks: 01/5805-108
E-pošta: teorija.praksa@uni-lj.si

Teorija in praksa je dostopna na internetu
http://www.uni-lj.si/~fd_tip/index.html

Naročnina za I. polletje 2003
za študente in diake 4.000,00 SIT, za druge individualne naročnike 5.000,00 SIT,
za podjetja in ustanove 10.000,00 SIT, za tujino 12.000,00 SIT
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 2.000,00 SIT

TEORIJA IN PRAKSA

družboslovna revija

Letnik XXXX, št. 2, str. 201 - 400

Ljubljana, marec - april 2003

REPREZENTACIJE

Breda LUTHAR: UVODNIK	205-206
Melita POLER KOVAČIČ: PREISKOVALNO NOVINARSTVO, USTVARJANJE ŠKANDALOV IN NOVINARSKA ETIKA	207-228
Monika KALIN GOLOB: STIL IN NOVINARSKI ŠKANDAL	229-244
Gregor BULC: SERIJSKI MORILCI - MAČK	245-266
Maruša PUŠNIK: MORALIZACIJA KOT ESTETSKI PROJEKT DOKUMENTARNEGA ŽURNALIZMA	267-286
Breda LUTHAR: PRODUKCIJA LOKALNE SLAVE	287-312
Mitja ČEPIČ IN ANA VOGRINČIČ: TUJEC IN TUJE V UČBENIKIH	313-334
Duška KNEŽEVIČ HOČEVAR: MEDIJSKA GOVORICA O NACIONALNI REPRODUKCIJI V POSTSOCIALISTIČNI SLOVENIJI	335-356
Marija ZIDAR: NOVE-STARE REPREZENTACIJE OTROK IN OTROŠTVA: DEKONSTRUKCIJA "PROTEKTIVNEGA" OTROŠTVA	357-374

PRIKAZI, RECENZIE

Aleš Debeljak (ur.), Peter Stankovič (ur.), Gregor Tomc (ur.), Mitja Velikonja (ur.): Cooltura: Uvod v kulturne študije (Tomaž Krpič)	375-378
Sandra Bašič Hrvat in Marko Milosavljevič: Medijska politika v Sloveniji v devetdesetih: regulacija, privatizacija, koncentracija in komercializacija medijev (Maruša Pušnik)	378-381
Ksenija H. Vidmar (ur.): Ženski žanri: spol in množično občinstvo v sodobni kulturi. Zbornik besedil medijskih študijev in feministične teorije (Maruša Pušnik)	381-384
Bernadette Casey, Neil Casey, Ben Calvert, Liam French (ur.) in Justin Lewis: Television Studies: The Key Concepts (Alina Žugelj)	384-386
Majda Hrzenjak (ur.): Njena (re)kreacija: Ženske revije v Sloveniji/Making her up: Women's Magazines in Slovenia (Gregor Bulc)	386-389

AUTHOR'S SYNOPSES

390

REPRESENTATIONS

Breda LUTHAR: EDITORIAL	205-206
Melita POLER KOVAČIČ: INVESTIGATIVE REPORTING, CREATING SCANDALS, AND JOURNALISTIC ETHICS	207-228
Monika KALIN GOLOB: STYLE AND SCANDAL IN JOURNALISM	229-244
Gregor BULC: SERIAL KILLERS - OF CATS	245-266
Maruša PUŠNIK: MORALIZATION AS AESTHETIC PROJECT OF CURRENT AFFAIRS JOURNALISM	267-286
Breda LUTHAR: PRODUCTION OF LOCAL FAME	287-312
Mitja ČEPIČ IN ANA VOGRINČIČ: FOREIGNER AND THE FOREIGNNESS IN TEXTBOOKS	313-334
Duška KNEŽEVIČ HOČEVAR: MEDIA DISCOURSE ON NATIONAL REPRODUCTION IN POSTSOCIALIST SLOVENIA	335-356
Marija ZIDAR: OLD REPRESENTATIONS OF CHILDREN AND CHILDHOOD REPRODUCED: A DECONSTRUCTION OF "PROTECTIVE" CHILDHOOD	357-374

REVIEWS

Aleš Debeljak (ur.), Peter Stankovič (ur.), Gregor Tomc (ur.), Mitja Velikonja (ur.): Cool-ture: Introduction to cultural studies (Tomaž Krpič)	375-378
Sandra Bašič Hrvatin in Marko Milosavljevič: Media policy in Slovenia in the 1990s: regulation, privatization, concentration and commercialization of media (Maruša Pušnik)	378-381
Ksenija H. Vidmar (ur.): Women's genre: gender and mass public in contemporary culture. Collection of texts on media studies and feminist theory (Maruša Pušnik)	381-384
Bernadette Casey, Neil Casey, Ben Calvert, Liam French (ur.) in Justin Lewis: Television Studies: The Key Concepts (Alina Žugelj)	384-386
Majda Hrženjak (ur.): Making her up: Women's magazines in Slovenia (Gregor Bulc)	386-389

ABSTRACTS

390

UVODNIK

V uvodu v knjigo "Izvoz pomena"¹ ikonična figura svetovne komunikologije Elihu Katz in soavtorica knjige Tamar Liebes postavita tezo, da je prav usako raziskovanje medijev v zadnji instanci le preiskovanje učinkov medijev na občinstvo. Raziskovanje vzorcev lastništva in oblastništva, gledanosti in branosti, analiza besedil..., skratka vse oblike raziskovanja medijev, so zgolj nadomestki za preučevanje medijskih učinkov. Ta posrednost v raziskovanju učinkov po njenem izhaja iz težavnosti preiskovanja dejanskih učinkov: lažje je namreč šteti gledalce/bralce, akte nasilja, analizirati pomen tekstov ali ugotavljati, kdo nadzira medije, kakor pa dokazovati dejanske učinke medijev na občinstvo. Kot pri vsaki taki radikalni trditvi, ki nas preseneti s svojo preprostostjo, tudi pri tej prej ali slej ugotovimo, kako resnična je. Študije reprezentacij torej vedno temeljijo na implicirani hipotezi, da je pomen teksta tisti, ki določa, ali pri bolj "mehkih" interpretacijah omejuje dekodiranje teksta s strani bralcev/gledalcev. Študije reprezentacij torej predpostavljajo, da ni učinka brez pomena, tako da analiza pomena ne more biti izvzeta iz premišljevanja o "vplivu" medijev. Gotovo pa je res, da bi bila za potrditev tako vehementne teze o zvezi med pomenom in interpretacijo v vsakokratni analizi potrebna sistematična kombinacija analize medijskega teksta, sociološke analize recepcije in družbeno umeščenega občinstva (in ne nazadnje tudi pogojev produkcije kulturnega produkta), da bi ugotovili, kako se "tekstualni bralec" ujema z družbenim občinstvom, oziroma kako se upira ponujenemu pomenu. Kjer je moč, je namreč vedno najti tudi upor.

Članki v tej tematski številki Teorije in prakse so študije reprezentacij, torej diskurzivnih režimov, na katerih je utemeljeno upovedovanje politične korupcije, mladinskega "prestopništva", otroštva, tujstva, individualnosti in slave, rodnosti Slovencev in iz nje izhajajoče nocije slovenstva in tujstva. Osredotočajo se torej na vprašanje, kako je svet družbeno konstruiran in reprezentiran v različnih medijih (od šolskih učbenikov do televizije) in v različnih žanrih (od televizijskih dokumentarnih oddaj do škandaloznih časopisnih zgodb o pokvarjenih politikih). Članke bi lahko razdelili na dve vrsti: prvih pet prispevkov zanima predvsem poseben režim reprezentiranja in kako ta režim oblikuje objekte, o katerih govori. Preostale tri prispevke pa predvsem to, kako so posebna področja realnosti (otroštvo, tujstvo, reprodukcija) reprezentirana v javni govorici, in torej vprašanje diskurzivnega režima, znotraj katerega je pomen otroštva, tujstva, nacionalne reprodukcije konstituiran. Prvih pet prispevkov (Poler-Kovačič, Kalin-Golob, Bulc, Pušnik, Luthar) je analitsko osredotočenih na medije in medijsko govorico, drugi članki (Vogrincič in Čepič, Zidar, Knežević) pa na fenomene tujstva, rodnosti in otroštva. Pomen teh fenomenov se po mnenju avtoric in avtorja konstruira skozi različne oblike reprezentiranja. Če članke v tej številki ločuje bodisi osredotočenost na režime reprezentiranja bodisi na reprezentacijo fenomenov, pa jih družijo pred-

¹ Tamar Liebes, Elihu Katz: *The export of meaning. Cross-cultural readings of Dallas*. Polity Press, Cambridge 1993: 8. Katz je to svojo tezo ponovil na svojem predavanju na Fakulteti za družbene vede aprila 2003 v Ljubljani in obenem nakazal, da ta teza predpostavlja redefinicijo ozko razumljenega pojma kratkoročnega "učinka".

postavka, da so reprezentacije ključnega/konstitutivnega pomena za vedenje o dogodku, fenomenu, pojavu. Posebni partikularni načini reprezentacije fenomenov konstruirajo poseben pomen teh fenomenov. Še več, jezik je oblika družbenega delovanja. To pomeni, da diskurzivni režim, na katerem je besedilo utemeljeno, konstituira objekt, o katerem govori. Reprezentacije torej niso le ključnega pomena za razumevanje/interpretacijo, temveč imajo realne politične posledice.

dr. Breda Luthar
gostujoča urednica

PREISKOVALNO NOVINARSTVO, USTVARJANJE ŠKANDALOV IN NOVINARSKA ETIKA

"Moj šef zmeraj pravi, da ni pomembno, ali je zgodba resnična ali ne - glavno je, da je dobra zgodba, da se dobro bere in da se dobro prodaja. Sem bil iskren? Morda preveč?"

(odgovor na uprašanje, ali mediji premalo preverjajo informacije, postavljeno na spletnih straneh Društva novinarjev Slovenije, septembra 2001)

Povzetek. *Autorica obravnava uprašanje, kako razlikovati verodostojno preiskovalno novinarstvo od aferiško in senzacionalistično naravnane množičnosporočanskega diskurza. Ugotavlja, da aferiški diskurz oz. kvazipreiskovalno novinarstvo primarno ni zavezano normi resničnosti, ampak je bistvena medijska objava - ne glede na resničnost in verodostojnost informacij. Novinar premalo preverja informacije, kar se kaže v odsotnosti njegovih vprašanj, in nekritično sprejema "preiskave", ki jih namesto njega opravljajo drugi subjekti. Sporočanje pogosto ni ali je pomanjkljivo utemeljeno: manjkajo dokazi, viri informacij v besedilu niso prepoznavni, novinar se sklicuje na govorice. Besedilo je neuravnoteženo, pogosto predstavlja le "eno stran" zgodbe, uporablja vire, ki jo potrjujejo, viri informacij bodisi niso navedeni ali pa so zgolj uradni viri. Domnevne akterje svojih zgodb pogosto prikazuje kot storilce oziroma krivce. Temelji na odkriti pristranskosti, vnaprejšnjih prepričanjih, pričakovanjih in stereotipih, v skladu s katerimi izbira ali "ustvarja" dokaze, ki postanejo ogroditelji njegovega konstrukta. Ugotovitve avtorica ponazarja z analizo serije prispevkov o "mafijemskem uvozu zdravil" iz Nedeljskega dnevnika, ki se kažejo kot poskus preiskovalnega novinarstva.*

Ključni pojmi: *preiskovalno novinarstvo, novinarska etika, afera, medijski škandal, viri informacij, pristranskost*

* Dr. Melita Poler Kovačič, docentka na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

Uvod

Izkušeni preiskovalni novinarji so pesimistični glede prihodnosti svojega področja; komercialni pritiski so tako močni, da je preiskovalno novinarstvo na poti izumrtja, saj gre za najdražji tip novinarstva, ki pa ne pritegne množične potrošnje (de Burgh, 2000a: 7). Komercializacija množičnih občil po drugi strani "uveljavlja trend preiskovalnega novinarstva za vsako ceno" (Košir, 1994: 16), vendar podrobnejša analiza prispevkov, ki bi jih vsaj po nekaterih značilnostih lahko uvrstili med preiskovalne, kaže, da mnogi ne izpolnjujejo temeljnih zahtev kakovostnega novinarstva.¹ Sodobno (preiskovalno) novinarsko prakso vedno bolj zaznamuje upovedovanje škandalov, kar lahko razložimo kot znak *tabloidizacije* množičnih občil, s katero Connell opredeljuje "vrsto procesov, ki domnevno racionalne diskurze spreminjajo v senzacionalistične diskurze" (1998: 12). Z izrazom *tabloidizacija* označujemo "propad, pojanje novinarskih standardov" (Gripsrud, 2000: 285), kar spodkopava tiste funkcije množičnih občil, ki so v liberalnih demokracijah postavljene kot ideal. Visoke novinarske standarde uničujejo senzacionalizem, pretirana radovednost, trivialnost in preprosta lahkovernost, piše Sparks (2000: 1). Lull in Hinerman (1997: 1) ugotavljata, da so škandali postali glavna značilnost tabloidnega novinarstva, saj v ospredje prevladujoče novinarske prakse postavljajo vrednote tabloidov.

Škandal lahko opredelimo kot simbolično reprezentacijo dejanj, o katerih sodimo, da so z moralnega vidika vredna graje. *Medijski škandal* se zgodi, ko zasebna dejanja, ki osramotijo in užalijo idealizirano, prevladujočo moralo družbene skupnosti, postanejo javna z upovedovanjem v množičnih občilih (Lull, Hinerman, 1997: 2-3). Slovar slovenskega knjižnega jezika opredeljuje škandal kot "nemoralno, nečastno dejanje, ravnanje, ki vzbuja ogorčenje, zgražanje javnosti", afera pa je "pozornost vzbujajoča nečedna zadeva ali dogodek". Škandal (dejanski ali domnevni) razumemo kot izhodišče afere: afera se zgodi, ko je škandal upoveden v množičnih občilih. Tako je na primer v slovenskem jeziku uveljavljeno poimenovanje afera Watergate, v anglosaksonski literaturi pa beremo o škandalu Watergate.² Škandal(ozno) je bilo v tem primeru ravnanje ameriškega predsednika, medijski škandal oziroma *afera* pa je postal šele z medijskim upovedovanjem. Medijski škandal je torej afera, zato bomo ta pojma uporabljali kot sinonima.

Vendar vprašanje identitete in funkcij medijskih škandalov oziroma afer ni preprosto. Novinarji so tako v primeru *Watergate* kot *O. J. Simpson* poskušali razkriti nepravilnosti in razkrinkati odgovorne, iz česar bi lahko sklepali, da je ustvarjanje določenih medijskih škandalov zgolj izvajanje odgovornosti četrtega stanu, rezultat pozornega medijskega nadzora tistih, ki imajo v družbi ogromno (politično in/ali ekonomsko) moč. Nekateri avtorji škamdale pojmujejo kot obliko prodornega preiskovalnega novinarstva, zato jih ne moremo opustiti kot zgolj senzacionali-

¹ Soglasja o opredelitvi novinarske kakovosti sicer ni (Erjavec, 1999: 7). Vendar se zdi, da obstaja vsaj zelo razširjeno strinjanje o tem, kako razumemo kakovostno novinarstvo - tako znotraj profesije same kot tudi v akademskem okolju, meni Dahlgren (1993: 7).

² Glej npr. knjigo Petra DeLeona *Thinking About Political Corruption* (Armonk: M. E. Sharpe, 1993, str. 5).

zem, sta prepričana Lull in Hinerman (1997: 28). Po njunih besedah so "več kot le skupek sramotnih podrobnosti, povedanih na zanimiv način" (1997: 29), saj spodbujajo javne razprave o občutljivih, spornih temah. Novinar Vinko Vasle podobno meni, da so afeře "legitimen proizvod demokratičnih sistemov" (1993: 32) in "nujna oblika nadzora" (1993: 35). Množična občila imajo namreč v skladu s teorijo družbene odgovornosti obveznost, da delujejo kot nadzorniki oblasti, da opravljajo vlogo psa čuvaja in kot predstavnik javnosti varujejo njeno pravico vedeti.

Izhodišče medijskih škandalov ali afer je pogosto (domnevna) korupcija politikov oziroma javnih uslužbencev. Strokovnjak za politično korupcijo Paul Heywood (1997: 4) ugotavlja, da so politiki od sedemdesetih let 20. stoletja močnejše izpostavljeni medijskemu preiskovanju kot njihovi predhodniki, kar je delno gotovo posledica afere Watergate. To bi morda lahko razumeli kot znak večje zrelosti novinarstva, vztrajnejšega prizadevanja za izpolnjevanje vloge nadzora oblasti, vendar je taka razlaga poenostavljena in celo zavajajoča. Razkrivanje korupcije je gotovo legitimen predmet novinarske preiskave in obravnave, vendar ne smemo prezreti zornega kota, s katerega vidimo povečan interes za medijsko preiskovanje korupcije v devetdesetih letih 20. stoletja, o katerem piše Heywood, v drugačni luči. Politična korupcija se je obdržala v središču zanimanja javnosti tudi zato, ker pripomore k dobrim novinarskim zgodbam: škandal je privlačen tako za preiskovalne motive novinarjev kot tudi za občinstvo. Medijski škandali so "preizkušeno sredstvo za stimuliranje javnega ogorčenja in korporacijskih dobičkov" (Lull in Hinerman, 1997: 28). Številni škandali, ki upovedujejo korupcijo, po Heywoodovih besedah vključujejo takšno stopnjo spletkarjenja in včasih gole predrznosti, da njihovo spremljanje lahko postane "sorodno branju dobre srhljivke" (1997: 4). Možnost razkritja velikega škandala novinarju obenem obljublja poklicno napredovanje in včasih denarno nagrado. Senzacionalne novice, ki "vdirajo v zasebnost, pretiravajo ali so žgečkljive", pritegujejo pozornost in utegnejo povečati obseg občinstva (Lambeth, 1997: 77-78). Medijski škandal je pogosto upoveden senzacionalistično in tržno naravnano novinarstvo ga rado uvršča v svoj tematski predmetnik.

Larry Sabato (v Macnamara, 1996: 2-3) sodobnega novinarstva ne označuje kot novinarstva "psov čuvajev" (*watchdog journalism*), ampak kot novinarstvo "psov z odlagališč stare šare", torej zoprno, agresivno in vsiljivo (*junkyard journalism*). Ugotavljamo, da mnogih primerov slovenskega novinarstva, ki se (samo)opredeljujejo kot preiskovalni, ne moremo enačiti z javnosti koristnim in družbeno zaželenim preiskovalnim novinarstvom. Nekaterih poskusov sploh ne moremo uvrstiti v novinarski diskurz. Koširjeva v raziskavi slovenskih dnevnikov ugotavlja, da zaradi "neustreznega sporočanja slovenske 'raziskovalne zgodbe' postajajo aferaštvo, ki je samo sebi namen in ne služi interesom javnosti" (1993: 1236).

Kako razlikovati verodostojno preiskovalno novinarstvo in aferaško naravnano množičnosporočanski diskurz? Da bi lahko odgovorili, moramo najprej opredeliti značilnosti in zahteve kakovostnega (preiskovalnega) novinarstva, nato pa teoretske postavke primerjati s prakso pogosto senzacionalističnega upovedovanja medijskih afer. Okvir naše primerjave je novinarska etika, kot jo novinarji sami

opredeljujejo v etičnem kodeksu.³ Ugotovljeno bomo ponazarjali s primerom serije prispevkov o "mafijškem uvozu zdravil", ki se kažejo kot poskus preiskovalnega novinarstva.

Preiskovalno novinarstvo vs. aferastvo: odnos do resničnosti

Novinarski diskurz si lasti status upovedovanja resničnosti; terja, da ga sprejmemo vsaj kot približevanje resnici, vsekakor pa kot diskurz, ki je dovolj blizu "resnici", da je vreden našega zaupanja v njegovo integriteto (McNair, 1998: 5). Za odnos preiskovalnega novinarstva do resničnosti veljajo enake zahteve kot za novinarski diskurz nasploh; novinar naj bi uresničeval "temeljno človekovo pravico do resničnih informacij" (36. točka Resolucija Sveta Evrope št. 1003 o novinarski etiki) oziroma pravico javnosti, "da je seznanjena z resnico" (1. točka Münchenske deklaracije). *Resničnost* je postavljena v temelj novinarstva, tudi preiskovalnega: naloga preiskovalnega novinarja je namreč "razkriti resnico in identificirati oddaljevanja od nje" (de Burgh, 2000a: 9).

Za tržno naravnano preiskovalnonovinarsko prakso je značilen drugačen odnos do resničnosti, saj sporočanje v njej podlega "poplavi popačenih podob, ki se prenašajo na način, ki spominja na divji zahod" (Encabo, 1995: 516): v spopadu zmaga tisti, ki je bolj napadalen in strelja prvi. Časniki tekmujejo za najbolj senzacionalne naslove, televizija pa postaja spektakel. "Pod tem bleščečim urokom podob smo v nevarnosti, da pomešamo resnico in veljavnost s tem, kar je prijetno ali privlačno," opozarja Encabo (prav tam). V "privlačnosti" medijskega škandala se izgublja univerzalnost zahteve po resničnosti in verodostojnosti. Tak diskurz ni zavezan normi resničnosti kot temeljni, zato ga ne moremo imenovati novinarski. Gre za *kvazipreiskovalno novinarstvo*, ki ga Koširjeva (1993: 1236) označuje kot "aferastvo".⁴

Novinarsko upovedovanje škandalov oziroma "pojavi" afere primarno ni povezan z zahtevo po resničnosti, ampak je *bistveno dejstvo javne objave*: medijski škandal ali afera se "zgodí", ko je (domnevni - resnični ali skonstruirani) škandal "objavljen" v množičnih občilih. Škandal se ne "uresniči", dokler dogodki niso upovedeni v narativni obliki in dokler niso predstavljeni občinstvu, ugotavlja Lull in Hinerman (1997: 16). To je po Vasletovem mnenju paradoks: "afere ni, če ne pride v javnost, pri čemer sploh ni pomembno, kaj je resnično in kaj ne" (1993: 34).

³ Ko so bili analizirani prispevki objavljeni, je bil v veljavi še Kodeks novinarjev RS iz leta 1991. Kljub temu bomo v članku uporabljali novi kodeks - Kodeks slovenskih novinarjev iz leta 2002. Spremembe v členih, ki jih navajamo, namreč niso tako velike, da bi bistveno spreminjale etične dolžnosti slovenskih novinarjev.

⁴ Izraz aferastvo se v tem članku nanaša predvsem na novinarske pristope k preiskovanju družbenih nepravilnosti, na načine upovedovanja in oblikovanja medijskih afer; pa tudi na novinarjeve "motive" za poročanje oz. konstrukcijo afere. Novinar pri tem ne sledi načelom kakovostnega novinarstva, ampak jih podreja tržnim in/ali političnim interesom. Pojem vključuje tudi politični vidik, o katerem piše Vasle, ki aferastvo opredeljuje kot "prizadevanje, ki zavestno konstruira ali izmišlja oblike oblastnih in političnih deviacij ali ki nekaterim pojavom v družbi pripisuje večji in usodnejši pomen od dejanskega" (1993: 32).

Težnjo k upovedovanju medijskih škandalov je treba razumeti tudi v širšem kontekstu postmodernega časa. V razmerah, ko "se celotno življenje kaže kot neizmerno kopičenje spektaklov" (Debord, 1997: 41), množična občila množijo dogodke, ki nimajo (več) lastnega prostora in časa. Od trenutka, ko postanejo medijska sporočila, lahko rečemo, da njihova lastna resničnost izginja. V skrajnih primerih je možno tudi to, da sploh ni nujno, da se dogodek zgodi. Toda zgodi se na zaslonu. Tako imamo dogodke z zaslona in ne več "pristnih" dogodkov (Baudrillard, 1993: 146). Dogodek - škandal - se "zgodi", ko ga vidimo na televiziji ali ko o njem bremo v časopisih. Zgodi se s časovnim zamikom - ko postane medijski škandal ali afera.

Etični vidiki novinarske preiskave

Preiskovalno novinarstvo je posebna vrsta novinarskega sporočanja, za katero je značilno, da: 1. razkriva dejstva, ki jih posamezniki ali institucije želijo prikriti, 2. so ta dejstva za družbo relativno velikega pomena, 3. novinar zavestno načrtuje preiskavo, 4. med njo uporablja posebne tehnike in metode (Šuen, 1994: 25). Koširjeva (1994: 11) dodaja še eno značilnost: dogajanje mora imeti elemente, ki omogočajo, da je besedilo napisano v značilni strukturi in stilu. V nadaljevanju bomo raziskali, kako se pet teoretskih postavk uresničuje v prevladujoči praksi slovenskega novinarstva. Osredotočili se bomo na etični vidik.

Tematika preiskovalnega novinarstva

Prva in druga postavka opredelitve govorita o *tematiki*. Za preiskovalno novinarstvo je značilno, kot piše de Burgh (2000a: 3), da opozarja na neuspehe v regulacijskih sistemih družbe ter na načine, kako jih bogati, močni in nepošteni lahko preslepijo. Čeprav so splošni cilji preiskovalnega novinarstva podobni ciljem novinarstva nasploh, se nujno ukvarja z "zadevami, kot sta korupcija in nezakonitost, ki ju je težko odkriti, dokazati in tako razkriti pred javnostjo" (Kieran, 2000: 156).

Izhodišče novinarjeve "preiskave" v seriji prispevkov, ki jih bomo obravnavali kot primer, je informacija o domnevnih škandalih, ki bi jih lahko uvrstili med *institucionalne skandale*.⁵ Novinar se loteva aktualne teme in pri opredelitvi svojega namena sledi temeljnemu cilju novinarstva - obveščanju javnosti o zanj pomembnih zadevah. Njegova ambicija naj bi bila preiskava in razkritje nezakonitih dejanj, ki so za družbo velikega pomena: mafijskega uvoza zdravil, pranja denarja, podkupovanja zdravnikov, državnih uradnikov ipd. (Vir 1). Prispevki tematsko niso sporni in izpolnjujejo prva dva pogoja opredelitve. Koširjeva (1994: 12) v zvezi s tematiko slovenskih afer iz začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja ugotavlja, da je

⁵ Ti se zgodijo, ko dejanja, ki sramotijo ali žalijo prevladujočo moralnost, potekajo v okoljih, kot so na primer vladne pisarne. Akerji so osebe, ki predstavljajo institucije politike, izobraževanja, ekonomije, vojske in religije. Teh oseb ne motivirajo le profesionalni cilji, ampak tudi zasebne želje, ki so včasih v nasprotju s prevladujočimi moralnimi standardi. Njihove "nepremišljenosti" postanejo škandalozne, ker te osebe ne predstavljajo zgolj sebe, ampak tudi institucije, ki jim profesionalno pripadajo (Lull, Hinerman, 1997: 20).

tipološko sicer enaka preiskovalnim področjem novinarjev iz zahodnih družb, njihova posebnost pa je, da novinarska obdelava zaostaja za profesionalnimi merili.

Načrtovanje preiskave in preverjanje informacij

Po besedah Koširjeve (1994: 13) se slovensko "aferaško 'raziskovalno novinarstvo'" od tujih vzorov razlikuje v tretji postavki opredelitve, ki zahteva, naj novinar preiskavo zavestno načrtuje. Tuji primeri kažejo, da novinarji sami, pogosto z neuradnimi viri, pridejo na sled primerom, ki jih nato *preiskujejo*. Informacije lahko dobivajo z neposrednim opazovanjem, intervjuvanjem, proučevanjem dokumentov in na druge načine. Novinarji morajo aktivno in neodvisno preiskovati svojo okolico, kajti le tako bodo javnosti lahko zagotovili informacije, ki bodo povečale njeno razumevanje okolja, meni McManus (1994: 96). Zelo aktivno odkrivanje predstavljajo novinarjevi pogovori z viri informacij, udeležba na sestankih, skrbno pregledovanje dokumentov, preiskovalne zgodbe ipd.

Preverjanje informacij je nepogrešljiv del (načrtovanja in izvajanja) novinarske preiskave.⁶ Novinarstvo je namreč dejavnost, ki sporoča od drugih za druge, kar počne "s temeljnim opravilom - spraševanjem, novinarji pa s svojim osnovnim orodjem - vprašanji" (Košir, 1996: 252). Novinar, ki poroča o dogodku, sprašuje akterje in očitvice dogajanja, različne vire informacij. Skupina preiskovalnih novinarjev postavlja ista vprašanja čim več različnim virom in različna vprašanja istemu viru informacij. Sporočanjškemu dejanju odrekamo identiteto novinarskega dejanja, če ni postavljeno novinarjevo vprašanje. Nosilec vprašanja, spraševalec, tisti, ki aktivno išče in zbira informacije ter jih preverja, naj bi bil novinar.

Novinarsko vprašanje v aferaske naravnane diskurzu izginja. Novinarji ne sprašujejo, ampak "prenašajo" - bodisi govorice bodisi novinarsko neobdelan interesni govor, ki jim ga dostavljajo za objavo zainteresirani subjekti. Informacijo, ki bi jo lahko uporabili le kot "izhodiščno gradivo za nadaljnjo obdelavo (se pravi, spraševanje različnih virov), posredujejo kot samoumevnost, ki je ni treba preverjati, dopolnjevati, analizirati" (Košir, Poler, 1996: 13). Odsotnost novinarskih vprašanj se kaže tudi pri (ne)navajanju virov, o čemer bomo pisali v nadaljevanju.⁷

Etične dileme pri preiskovanju

Uporaba posebnih tehnik in metod med novinarsko preiskavo, o kateri govori četrta postavka definicije preiskovalnega novinarstva, od novinarja zahteva posebna znanja in zahtevnejše pristope k pridobivanju informacij. Koširjeva (1994: 14) trdi, da takega znanja slovenskim novinarjem manjka. Posebni prijemi obenem odpirajo številne etične dileme, tudi take, s katerimi se novinar pri "običajnem"

⁶ "Novinar mora preverjati točnost zbranih informacij in biti previden, da se izogne napakam," je zapisano v 1. členu Kodeksa slovenskih novinarjev. Četrta točka Resolucije Sveta Evrope št. 1003 o novinarski etiki določa, da je pri širjenju vesti "treba spoštovati resnico, potem ko je bila ta obvezno preverjena".

⁷ Pomen preverjanja informacij poudarjajo tudi Poklicna merila in načela novinarske etike v programih RTV Slovenija, v katerih piše, da preiskovalnega novinarstva "ni brez ustreznih virov informacij in brez zadostnega časa za temeljito raziskovanje. .../ Če se hočemo približati merilom natančnosti, nepristranskosti in verodostojnosti, mora oddaja temeljiti na vestnem in skrbnem raziskovanju."

novinarstvu redkeje srečuje: vprašanja etičnosti poročanja "pod krinko" oziroma lažnega predstavljanja, intervjujev "iz zasede", uporabe skrite kamere na javnem mestu, tajnega snemanja pogovora med novinarjem in virom informacij idr.

Nekateri novinarji menijo, da bodo pri določenih nalogah lahko uspešni le, če bodo ravnali nemoralno. Preiskovanje skritih škandalov in korupcije naj bi pogosto zahtevalo, da se novinar lažno predstavlja, uporablja prevare, laže, posega v zasebnost in v skrajnih primerih celo krši zakon. Če bi od preiskovalnih novinarjev vedno pričakovali, da so "moralno dobri", jim ne bi uspelo prodreti v mračen svet, ki ga morajo preiskati, kar pomeni, da ne bi bili sposobni opraviti svojega dela. Preiskovalni novinar mora etiko včasih enostavno izključiti iz svojega delovanja - tako razmišljajo mnogi novinarji, ugotavlja Kieran (2000: 158).

Strinjamo se, da novinarska preiskava v določenih okoliščinah lahko zahteva odmik od novinarskih norm, kar novinarska etika kot deontelska etika - kot sinteza deontološkega in teleološkega pristopa - tudi dopušča. Novinar jo uresničuje tako, da najprej upošteva temeljna načela oziroma dolžnosti, vendar jim ne sledi "slepo ali nepremišljeno" (Merrill, 1989: 198). Odgovoren novinar razmišlja o posebnih etičnih situacijah, upošteva nekatere prilagoditve dolžnosti, toda le po resnem razmisleku. Tako lahko na primer svoje delo izjemoma opravlja "pod krinko", če je to edini način razkritja neke nepravilnosti.⁸ Cilji preiskovalnega novinarstva ne opravičujejo vseh sredstev, toda nekatera dejanja, za katera običajno menimo, da so nemoralna, so lahko pod določenimi strogimi pogoji moralno opravičljiva, se strinja Kieran (2000: 159). Kodeks slovenskih novinarjev v 10. členu določa, da se mora novinar "izogibati nedovoljenim načinom zbiranja podatkov. Če informacij, ki so za javnost izrednega pomena, ni mogoče pridobiti drugače, mora svoje ravnanje in razloge zanj predstaviti javnosti." Deontelska novinarska etika torej ne pomeni poljubne odpovedi etičnim zapovedim. Četudi obstajajo pravila, ki jih je v izjemnih primerih dopuščeno kršiti, obstajajo druga, ki so brezpogojna: na primer norma preverjanja informacij, pa tudi mnoge dolžnosti pri novinarskem upovedovanju.

Etični vidiki novinarskega upovedovanja

Preiskovalni novinarji morajo upoštevati dolžnosti do javnosti tako pri preiskovanju kot tudi pri predstavitvi ugotovljenega, opozarja Kieran (2000: 172). Kakovostni preiskovalni prispevki naj ne bi zgolj sporočali domnev o določenih osebah ali dogodkih, ampak naj bi javnosti čim bolj natančno razjasnili naravo teh dogodkov, kako in zakaj so se zgodili, v kakem zaporedju in - kar je najbolj pomembno - kakšni so *dokazi in racionalna utemeljitev* povedanega. "Imeti svobodo tiska je lepo in prav, toda da je mnenje dobro utemeljeno, potrebuje informacije, preverljiva dejstva in nasprotujoča si stališča," zaključuje de Burgh (2000a: 6).

⁸ Primer preiskovalnega novinarja Guentherja Wallrafa, ki se je preoblekel v turškega delavca in razkril črni trg delovne sile v Nemčiji.

Akterji preiskovalne zgodbe: kdo - s kom?

Ni dovolj, da novinar odkrije primerno temo, ampak mora gradivo imeti elemente, iz katerih je mogoče sestaviti zgodbo: to so nosilci zgodbe, njeni akterji. "Če slabi dečki za novinarja nimajo konkretnega obraza, če ne govorijo in ne delujejo, ni preiskovalne novinarske zgodbe," piše Koširjeva (1994: 16). Preiskovalna zgodba namreč razkriva zvezo kdo - s kom - kaj - zakaj. Serija analiziranih prispevkov je problematična, ker avtor akterjem večinoma ne podeljuje imen. Osredotoča se na vprašanje kaj in občasno tudi zakaj, manjkajo pa odgovori na *kdo in s kom*. Poglejmo nekatere od številnih primerov:⁹

Zgodbo je raziskala "skupina visokih državnih uradnikov. Niti enega ni več mogoče najti na starem delovnem mestu" (Vir 3) "V krogu na obeh straneh vpletenih v raziskovanje te zgodbe je namreč začelo prihajati do sumljivih prometnih nesreč, dvomljivih samomorov" (Vir 3) "Država gleda *lopovom* skozi prste" (naslov, Vir 5) "Kriminalisti rojijo, toda *grešniki* še mirno spijo" (Vir 5) "In takšno početje je imelo hude, usodne posledice. Strokovnjaki trdijo, da so jih *nekateri* že plačali tudi z življenji." (Vir 5) "*z nekaterimi podkupljenimi zdravniki*, ki predpisujejo nepotrebna, toda predraga zdravila" (Vir 6) "se je našel *vpliven boter* in jim odprl pot čez ljubljansko carino" (Vir 6) "*Bolnik* je umrl zaradi premočnega odmerka" (Vir 6) "*znani zdravniki* s črnimi kovčki pred tamkajšnjo banko" (Vir 6) "mračno področje zaslužkarstva, v katerega so vpleteni predvsem zelo spretni ljudje, pa naj bodo *zdravniki, farmacevti* ali samo *trgovci*" (Vir 10) (poudarki M. P. K.)

KDO je izgubil službo, imel nesrečo, storil samomor, kradel, grešil, umrl, prejel podkupnino itn.? Nosilci zgodb v analiziranih prispevkih večinoma niso razkriti.

Utemeljenost obtoževanja, novinarski dokazi, navajanje virov

Novinarji akterje svojih zgodb pogosto poimenujejo, vendar pri tem ne upoštevajo etične dolžnosti, ki prepoveduje objavljanje neosnovanih obtožb. Münchenska deklaracija v 8. točki opredeljuje, da mora novinar samemu sebi prepovedati "obrekovanje in neutemeljene obtožbe". Argumentacija¹⁰ oziroma utemeljevanje je ključno, še posebej pri preiskovalnem novinarstvu. Akcijski zaplet preiskovalne zgodbe je namreč usmerjen v iskanje krivcev, nosilci zgodbe so praviloma negativni junaki, njihovi sodelavci, sorodniki, podrejeni in nadrejeni idr. (Košir, 1994: 16). To pomeni, da se preiskovalno novinarstvo pravzaprav težko izogne obtoževanju domnevnih akterjev, saj je njegov namen prav razkrivanje nepravilnosti. Diskurz, ki neutemeljeno obtožuje, je v nasprotju z zavezo resničnosti kot temeljno postavko novinarskega diskurza, zato ga označujemo kot kvazipreiskovalnonovinarski

⁹ Kot je razvidno iz samega načina upovedovanja, pa tudi iz njegovega konteksta, novinarjevo nenačujanje določenih akterjev ni posledica spoštovanja in varovanja njihove zasebnosti, kar bi v nekaterih primerih sicer lahko šteli za upravičen razlog.

¹⁰ Z argumentacijo zagovarjamo ali spodbijamo stališča z namenom, da bi se o različnih pogledih sporazumeli. Študije se osredotočajo na interakcije, v katerih dve ali več oseb predstavljajo argumente (npr. razprave), ali na besedila, v katerih argumente predstavlja ena oseba (npr. govori, uvodniki) (van Eemeren in drugi, 1997: 208).

oziroma aferški. Razlika med verodostojnim preiskovalnim novinarstvom in aferškim diskurzom je v utemeljevanju, v argumentih, v dokazih upovedenega.

Argument obsega eno ali več trditev in poskuša prepričati bralca, da so trditve resnične, piše Tolson (1996: 29). Vsako *trditev* po možnosti podpirata dva elementa: *dokaz* (dejstva, podatki) in *utemeljitev*. Ne glede na naravo določene trditve - bodisi da gre za meteorologa, ki za jutri napoveduje dež, ranjenega delavca, ki svojemu delodajalcu očita malomarnost, zgodovinarja, ki brani Tiberijev značaj, zdravnika, ki diagnosticira ošpice, poslovneža, ki dvomi o poštenosti klienta, ali za umetnostnega kritika, ki hvali della Francescove slike - v vsakem primeru lahko trditvi oporekamo in zahtevamo tisto, od česar je odvisna njena vrednost: oporo, podatke, dejstva, dokaze, premisleke, značilnosti; lahko "zahtevamo argument" (Toulmin, 1964: 11). Dokazi so za preiskovalno novinarstvo nujni. Tudi Vasle priznava njihov pomen; ko opisuje eno od slovenskih afer, ugotavlja, da je za uspešno afero "manjkalo nekaj bistvenih elementov: pravi dokazi, neobremenejene priče, relevantni pisni dokumenti /.../ Afera (kakršnakoli že - 'naravna' ali umišljena) mora vendarle temeljiti na zbirki podatkov in informacij" (1993: 34). Novinar mora poskušati dobiti materialni dokaz o resničnosti objavljenih trditev. Dokaz je lahko ustrezen dokument ali oseba, ki informacije potrjuje.

Človek, ki nekaj trdi, zahteva našo pozornost in zaupanje; pričakuje, da bomo njegovo trditev vzeli resno, za razliko od tistega, ki govori lahkomišelnost, šaljivo ali zgolj hipotetično, piše Toulmin (1964: 11). Novinar, ki nekaj trdi, predpostavlja, da bo naslovnik verjel v resničnost sporočenega. Kaj novinarjevim trditvam daje verodostojnost, na osnovi česa jim lahko zaupamo? Novinarska konvencija zahteva *navzočnost avtorja besedila na kraju dogodka* oziroma *navajanje dokazil znanega porekla* - "da naslovnik pozna oz. lahko prepozna in preveri 'poreklo'" (Košir, 1993: 1234). Kodeks slovenskih novinarjev v 4. členu zapoveduje, da mora novinar, "kadar je le mogoče, navesti vir informacije. Javnost ima pravico poznati vir informacije, da bi lahko ocenila njen pomen in verodostojnost".¹² Preverljiv vir je lahko novinar - očitavec, uradni vir ali druga oseba, ki je zaradi navedbe identifikacijskih znakov naslovniku prepoznavna. Oblikovanje preiskovalne zgodbe poteka s treh položajev: pripovedovalčevega, junakovega in naslovnikovega (Koširjeva, 1994: 14). Pripovedovalec nastopa kot priča (tega, kar je videl, slišal on ali prepoznavni drugi). V primeru novinarja očitavca znanje izvira in njegove neposredne izkušnje. Zaupanje javnosti v njegovo poročilo "temelji na dejstvu, da se je dogodek zgodil v svetu, ki je v njegovem dosegu" (Schutz, 1987: 1643). Vse, česar novinar ni sam videl ali slišal na kraju dogodka, pa mora biti naslovniku dostopno in tudi drugače preverljivo. Vir je lahko neposredno izkustvo drugega posameznika, ki ni nujno očitavec in ne poroča nujno naslovniku neposredno. Schutz ga imenuje udeleženec, naslovnikovo zaupanje v njegovo poročilo pa temelji na predpostavki, da "udeleženec 'bolje ve'" (prav tam). Naslovnik novinarskega besedila naj bi zaupal kompetentnosti virov informacij, ki jo zagotavlja nji-

¹¹ Ali bolje - za uspešno preiskovalno zgodbo ...

¹² Tudi v Münchenski deklaraciji v 3. točki beremo, naj novinar objavlja "le informacije, katerih izvor je znan, ali pa - v nasprotnem primeru - s potrebno zadržanostjo".

hovo znano poreklo. Dolžnost navajanja virov je lahko kršena le v izjemnih primerih.¹³

Novinarji v nekaterih primerih sicer samostojno načrtujejo preiskavo in potem takem izpolnjujejo tretji pogoj preiskovalnega novinarstva, vendar je sporno prav navajanje virov. Številni so primeri iz slovenske novinarske prakse, ko novinarji - tudi pri razkrivanju gospodarskih in političnih afer - namesto virov navajajo govori se. Pogosto uporabljajo menda, bojda, slišati je in druge, ki podobno sporočajo to, kar se govori, se sliši, se vidi ... in se ve. Koširjeva (1994: 14) tak pristop imenuje "baje novinarstvo", saj ne preverja informacij in navaja premalo virov, ni uravnoteženo in ne teži k objektivnosti. Kodeks slovenskih novinarjev posredno sicer dopušča objavo informacij, ki niso potrjene, in sicer v 3. členu, kjer piše, da mora novinar, ko objavlja "nepotrjene informacije ali ugibanja", na to opozoriti. Vendar to določilo novinarja ne bi smelo napeljevati k zaključku, da je dovoljeno objavljati govorice.

Avtor analiziranih primerov trdi: "Mi pa smo raziskali!" (Vir 3) Poglejmo, kakšne dokaze in vire informacij uporablja (poudarki M. P. K.):

- Prvi prispevek (Vir 3): "raziskala skupina visokih državnih uradnikov" "se med omenjenimi junaki še najde kakšen, ki je pripravljen razkriti dokumente" "Po dokumentih, ki smo jih lahko videli" "se je našel celo kakšen pogumen novinar in pisal o" "Pisali so" "Za mafijo so vedeli vsi" "slišimo, da" "Slišimo, da" "poznavalci trdijo" "Poznavalci pravijo" "Trdijo, da posli danes veselo tečejo naprej". Novinar se opira na pisanje drugih časopisov (vendar jih ne navaja z imeni, avtorji, datumi, stranmi), obstoj domnevne dokumentacije (ne navaja natančnih podatkov o njej), govorice in neimenovane "poznavalce". Številne so *trditve brez navedenih virov*, na primer: "Uvaža se seveda tudi tretjerazredna, cenena roba. Cenena kajpak le za uvoznike, v Sloveniji jo računajo po sto ali več odstotkov dražje."

- Drugi prispevek (Vir 5): "Po članku /.../ v prejšnjem Nedelju je v nekaterih krogih hudo zavrelo. Recimo med kriminalisti, ki so menda dobesedno vzrojili" "Ljudje, ki so zbirali dokumentacijo" "O vsem obstajajo dokumenti in tudi nekaj na skrivaj posnetih pogovorov in izjav najvišjih državnih uradnikov. In poročila" "Strokovnjaki trdijo". Avtor trdi, da so "Ljudje, ki so zbirali dokumentacijo", različnim ustanovam pošiljali "zbrane, podkrepljene in lepo urejene dokaze", vendar jih naslovniku ne predstavlja - ne "ljudi" ne dokazov. Navaja sicer dva imenovana uradna vira (direktorja Leka in Krke), vendar se njune izjave ne nanašajo neposredno na avtorjeve trditve o mafijskem uvozu zdravil.

- Tretji prispevek (Vir 6): Beremo o podkupljenih zdravnikih, ki predpisujejo nepotrebna zdravila, o črnih provizijah in sorodstvenih zvezah v vrhu države, toda brez konkretnih imen in *brez dokazov*, kajti "dovolj je logika", meni novinar. Večji del besedila obsega *navedke avtorjevega pisanja iz prejšnjih prispevkov*.

¹³ Nenavedba virov je lahko upravičena, ko se novinar sklicuje na dolžnost zaupnosti. Četrty člen Kodeksa slovenskih novinarjev dopušča, da se novinar dogovori o anonimnosti vira, če "sicer ni mogoče pridobiti informacije". Peti člen dodaja, da novinar "sme zavrniti pričanje in razkritje vira informacij". Pravico do zaupnosti v 7. točki potrjuje tudi Münchenska deklaracija. Zaupni viri so lahko osnova dobre preiskovalnega novinarstva; če novinar ne bi privolil v anonimnost vira, bi javnost ostala brez marsikaterih dragocene informacije o zadevah javnega interesa (primer: anonimni vir Globoko grlo, ki sta ga pri razkritju afere Watergate uporabila Woodward in Bernstein). Pogoste pa so zlorabe, zato je zaupne vire ustrezno uporabiti le v skrajni sili in zelo premišljeno.

Ugotavlja, da še ni napisal članka, na katerega bi bilo toliko odmevov, vprašanj. "Pa nanje kljub novim in novim dokazom (še) ne smemo odgovarjati!", trdi. Omenja torej "nove in nove dokaze", ki pa jih bralec ne vidi. O zdravstvenem inšpektorju in njegovem pomočniku piše, da sta "*menda* kar krepko raziskovala", njunih izjav v prispevku ni. "Mar sta vselej ugotovila, da je vse v redu?!" sprašuje novinar, toda ne njiju, ampak kar bralce same. Na ustrezno preverjanje informacij pa kaže odstavek, kjer našteva, komu je postavljala vprašanja, kdo ni odgovoril in kdo je odgovor obljubil. Profesionalno neprimerna je novinarjeva odločitev: "*A novinarska dolžnost gor ali dol, ne bom šel vleč za jezik podrejenih.*" Tako dolgo bomo vlekli za 'odgovorne' šefovske jezike, da se bo nekomu vendarle razvezal." Kakovostno preiskovalno novinarstvo si namreč prizadeva dobiti informacije pri čim več različnih virih, tudi pri "podrejenih".

- Četrti prispevek (Vir 8): "*Vsi, ki so raziskovali črni uvoz zdravil /.../, so bentili nad malomarnostjo države,*" piše novinar, kdo so "vsi", pa bralec ne izve. Objavljen je pogovor z identificiranim uradnim virom (predsednikom upravnega odbora Zavoda za zdravstveno zavarovanje Slovenije), vendar njegove izjave niso neposredno povezane z avtorjevimi trditvami o spornem uvozu zdravil, ki je tema serije prispevkov.

- Peti prispevek (Vir 9): "*Ali bo končno le kdo kaj ukrenil, smo spraševali vse mogoče službe, ustanove, ministre, pa carino, davkarijo, kriminalistično službo ... Nič, le Sandi Bartol ...*", piše avtor. Vendar iz besedila ni razvidno, KOGA in konkretno KAJ so spraševali ter kakšne odgovore so dobili. Bralec izve, da je Božidar Voljč "že dvakrat vljudno odpisal", vendar se afer z uvozom zdravil "ne spominja". Naveden pa je del iz "zajetnega snopa odgovorov" ministrstva za zdravstvo, ki jih je novinarju poslal Voljč. Navedeno je pismo bivšega računskega sodnika finančnemu ministru in "pripovedovanje" vodje komercialne podjetja GRAMC, ki zaključuje: "Skratka, po vseh raziskovanjih sem začel verjeti v mafijske povezave tudi sam!"

Na osnovi analize petih nadaljevanj ugotavljamo, da se novinar sklicuje na obstoj dokumentacije, ki naj bi dokazovala mafijski uvoz zdravil, vendar o konkretnih kršitvah ne govori, in tudi podatkov, ki bi dokazovali obstoj in verodostojnost dokumentacije, ne navaja. Tedanji minister pa trdi, da te dokumentacije ne pozna, da je dokumentacija za vsak uvoz kateregakoli zdravila še vedno na ministrstvu in jo je mogoče preveriti.

Primeri slovenskega preiskovalnega novinarstva pogosto navidezno ustrezno gradijo preiskovalno zgodbo, "rešujejo" akcijski zaplet, akterjem podeljujejo konkretna imena, navajajo dogajanja, povezave in vzroke, piše Koširjeva (1994: 16). Pomanjkljiva argumentacija ali celo popolna odsotnost dokazov pa njihove "preiskovalne" zgodbe spreminja v neutemeljene konstrukte oz. obtoževanje. Zgodbam kljub upovedeni relevantni temi in ustreznosti zgradbi manjka tisto, zaradi česar je diskurz verodostojen: dokaz o resničnosti povedanega.

Uravnoteženost sporočanja

Novinarski prispevek lahko vsebuje same točne informacije, a izraža popolnoma napačen vtis (Hausman, 1990: 29). Da se to ne bi zgodilo, mora biti čim bolj vsestranski, celovit, raznolik in uravnotežen. Kodeks slovenskih novinarjev že v preambuli

opozarja, da so novinarji "dolžni predstavljati celovito sliko dogodkov". Sedmi člen kodeksa opredeljuje, da novinar "ne sme zamolčati pomembnih informacij, ki jih je zbral".¹⁴ Za Rivera in Schramma je "greh izpuščanja" (1957: 160) najbolj zaskrbljujoč vidik zahteve po resnični in uravnoteženi informaciji. Nesmiselno bi sicer bilo pričakovati, da bo sporočilo odkrilo vsa dejstva in okoliščine. Problem z vidika etike se pojavi takrat, ko novinar *namerno* ali *iz malomarnosti* prikriva dejstva, ki so za javnost pomembna. Zgodba mora vsebovati toliko relevantnih informacij, kolikor jih je dosegljivih in bistvenih, da bo povprečen naslovnik razumel dejstva in njihov kontekst, meni Day (1991: 73).

Uravnoteženost sporočila pomeni, da novinar poskuša navesti čim več pogledov, ki povečujejo celostnost informacije in njeno razumljivost. Pri tem naj ravna pošteno oziroma pravično, kar pomeni, da jih navaja čim bolj enakovredno (Day, 1991: 74). Prizadeva si navesti čim *več različnih virov*, ki govorijo o istem dejstvu, pri čemer je pomembna pozornost, ki jo posveča posameznemu viru (količina medijskega prostora, mesto objave). Fink (1988: 19) pa izpostavlja pogoj, da nasprotne strani predstavljajo viri, ki imajo enako veljavo oziroma pooblastila.¹⁵ Kodeks slovenskih novinarjev v 2. členu izrecno zahteva, da mora novinar "pri objavljanju informacij, ki vsebujejo hude obtožbe, poskušati hkrati pridobiti odziv tistih, ki jih te informacije zadevajo".¹⁶ Viri informacij, ki bi jih novinar moral povprašati po "njihovi strani zgodbe", preden napiše svoj prispevek, se v slovenskih množičnih občilih po objavi pogosto oglašajo v pisnih bralcev, kjer novinarjeve informacije dopolnjujejo ali celo zanikajo. Poglejmo naš primer.¹⁷

Iz dokumentacije je razvidno, da je Božidar Voljč novinarju poslal eno in uredniku dve pismi, v katerih odgovarja na očitke o domnevni vpletenosti v mafijski uvoz zdravil:

- V Voljčevem pismu novinarju (Vir 2) beremo, da dokumentacije ne pozna in da nikoli ni bil obveščen "o 'pranju denarja, podkupovanju zdravnikov in državnih uradnikov'". Novinar izjave ne objavi, ampak piše, da je država "v osebi" dr. Voljča dopustila pretakanje zdravstvenega denarja v žepe uvoznikov (Vir 3). Voljč v pismu uredniku ponavlja, da nikoli ni videl obremenilne dokumentacije, da ga nikoli "v zvezi z njo ni obiskal noben novinar ali kdorkoli drug" (Vir 4). Ponavlja tudi, "da je vsa dokumentacija v zvezi z uvozom zdravil dosegljiva in da je iz nje razvidno, kako je v resnici potekal". Brajer izjavo znova prezre oziroma jo navaja

¹⁴ Münchenska deklaracija (3. točka) podobno navaja, da novinar "pomembnih informacij ne sme izpustiti".

¹⁵ Poklicna merila in načela novinarske etike v programih RTV Slovenija določajo, da mora oddaja upoštevati "vse dostopne bistvene dokaze in zajeti širok izbor mnenj o zadevi, ki je predmet raziskovanja. Priložnost za odziv je bistvenega pomena za raziskovalne programe. Zaradi uravnoteženosti mora biti ta možnost dana vsem stranem, ki se želijo izjasniti. Da bi se izognili možnosti manipuliranja in da ne bi objavili nenatančnih ali pristranskih informacij, mora novinar skrbno preveriti zanesljivost vira in si praviloma pridobiti potrditev iz najmanj dveh drugih primernih virov."

¹⁶ Ta opredelitev morda ni najprimernejša, saj je težko začrtati mejo med "hudimi" in "manj hudimi" obtožbami. Etično naravnani novinar, ki si prizadeva za uravnoteženost, bi moral po našem mnenju poskušati dobiti odziv prizadetih vedno, torej ne glede na subjektivno oceno "težje" obtožbe.

¹⁷ Kodeks slovenskih novinarjev v 1. členu od novinarja zahteva, da mora napake - četudi nenamerne - "priznati in popraviti". Ta dolžnost je v seriji analiziranih prispevkov gotovo kršena.

prirejeno - da se Voljč ne spominja, da bi videl dokaze (Vir 6). Voljč ponovno piše odgovornemu uredniku (Vir 7) in ponavlja, da dokumentacije ne pozna. Novinar vztraja pri neuravnoteženem poročanju - da se Voljč "ne spominja" (Vir 9), njegovih pojasnil pa ne objavi. Šele mesec in pol po objavi prvega v seriji nadaljevanj beremo Voljčeva pojasnila, vendar v prispevku druge avtorice (Vir 10), 14 dni kasneje pa je Voljčev odgovor objavljen tudi med pismi bralcev (Vir 11).

- Voljč v pismu novinarju izjavlja: "Kolikor vem, je edini, ki je zamenjal, ne pa tudi izgubil službo, prav gospod Hrobat ..." (Vir 2) Novinar izjave ne upošteva, ampak trdi, da niti "enega uradnika ni več mogoče najti na starem delovnem mestu" (Vir 3).

- Novinar podjetnici Diani Dimnik pripisuje lastništvo podjetja na Cipru (Vir 3), njeno zanikanje lahko preberemo med pismi bralcev, ne pa tudi v besedilih prispevkov. Brajer (tudi v pismih bralcev, Vir 12) pojasnjuje, zakaj Dimnikove ni prosil za izjavo: "Pa ne, da vas nisem nič vprašal zaradi majhnosti vašega deleža, od vas enostavno nisem ne pričakoval ne potreboval odgovora. Ste podjetnica in popolnoma jasno je, s kakšnim motivom ste počeli, kar ste pač počeli." (poudarila M. P. K.)

Dolžnost uravnoteženosti je pogosto kršena prav pri preiskovalnem novinarstvu, kar kažejo rezultati raziskave slovenskih dnevnikov, ki jo je opravila Koširjeva: novinarji, ki so razkrivali afeze, so po njenih besedah "zgodbe konstruirali s komentarji in interpretacijami manj pomembnih ali nebitvenih in neresničnih trditev (predvsem uradnih virov ali 'rekla kazala' izvorov informacij)" (1993: 1236). Slovensko novinarstvo svoje zgodbe gradi bodisi na podlagi govoric bodisi uradnih virov, kar ponazarja tudi naš primer. Toda preiskovalni novinarji morajo biti pripravljeni - kot piše de Burgh (2000a: 3) - pogledati, kaj se skriva za interpretacijami dogodkov, ki jih dostavljajo uradni viri. Uradni viri so del formalne strukture oblasti v družbi; ko novinarji enostransko, nekritično posredujejo njihove informacije, ne da bi jih novinarsko obdelali, prenašajo njihov interesni govor, kar je v nasprotju z uresničevanjem vloge nadziranja nosilcev oblasti oz. moči v družbi.

Osebe upovedovanja in domneva nedolžnosti

Dolžnost, ki je pri poskusih preiskovalnega novinarstva pogosto kršena, je spoštovanje domneve nedolžnosti: "nihče ni kriv, dokler ni pravnomočno obsojen" (21. člen Kodeksa slovenskih novinarjev). Odvetnik Peter Čeferin ugotavlja, da ne pozna države, "kjer bi tako ignorirali načelo, da je nekdo nedolžen, dokler ni pravnomočno kaznovan, kakor v tej državi. Ljudje iz časopisov zvedo, da bodo vabljeni na policijo oziroma da bo tožilec začel kazenski pregon zoper njih."¹⁸ Medijsko *predsodbo*, čeprav omiljeno in bolj posredno, najdemo tudi v analiziranih prispevkih:

Država "je v osebi tedanjega ministra za zdravstvo dr. Božidarja Voljča mirno dopustila, da se je zdravstveni denar pretakal v žepe uvoznikov zdravil in zdravstvenih pripomočkov", piše avtor (Vir 3). In še v enem prispevku: "Potrkali smo na vest tedanjega ministra za zdravstvo *Božidarja Voljča*. V njegovi osebi je država

¹⁸ Na okrogli mizi z naslovom *Svoboda in odgovornost medijev, ki jo je 15. junija 1994 v Ljubljani pripravil Sindikat novinarjev Slovenije*.

tedaj mirno dopuščala, da se je zdravstveni denar pretakal v žepe uvoznikov zdravil..." (Vir 6) Minister Voljč naj bi torej vedel za nezakonita dogajanja, a ni ničesar ukrenil, zato je (so)kriv. Novinar ga tako razglasi za krivega, čeprav o krivdi ni presojalo in razsodilo sodišče.

Novinar ne more prevzeti funkcije sodišča; ni ne porotnik ne sodnik, da bi lahko odgovoril na vprašanje, kdo je storil protipravno dejanje. Domnevo nedolžnosti je treba spoštovati že pred morebitnim kazenskim postopkom, pa tudi takrat, ko se postopek začne: "Novinarska poročila morajo ustrezati fazi v kazenskem postopku. Isto velja za primere, ko sploh še ni bil uveden kazenski postopek, ko je torej zadeva še v fazi prijave policijskih organov, *ali pa gre za primer 'raziskovalnega novinarstva'.*" (Šinkovec, 1996: 36, poudarila M. P. K.) Spoštovanje domneve nedolžnosti je pomembno tudi zaradi zagotavljanja nepristranskosti sodstva. Pravičen postopek je po evropskih normah ogrožen zlasti s senzacionalističnim pisanjem o tem, da je nekdo ravnal protipravno.

Medijske afere in novinarska pristranskost

Oblikovanje zgodbe po pogosto vnaprej zamišljenem scenariju o krivdi določenih akterjev je povezano z novinarjevo pristranskostjo. "V večini afer, ki so jih po svoje sooblikovali tudi novinarji, so ti izbrali najbolj enostavne 'raziskovalne' prireme, kot je na primer preprosto kombiniranje ali primerjanje 'dokazov' iz virov različne vrednosti /.../ In če primerjava ni zadoščala za utemeljen sum ali dokaz krivde, je sledilo novo iskanje, kopičenje in priložnostno kombiniranje dejstev, domnev, koincidenč in vsega drugega, kar bi lahko dišalo po krivdi," piše novinar Zoran Medved (1995: 38).

Ali novinar razkriva oziroma ustvarja škandal (in je pri tem pristranski) zato, da bi na primer škodil politični usmeritvi, s katero se ne strinja, in koristil "svoji"? Večina razprav o novinarski pristranskosti se loteva vprašanja *ideologije*; poročanje vedno poteka z določenega zornega kota (Bennett, 1996: 37). Ali kot meni Fowler (1993: 10) - to, kar trdimo o novinarstvu, lahko trdimo o vsakem reprezentacijskem diskurzu: vse, kar o svetu povemo ali zapišemo, je artikulirano z določenega ideološkega položaja. Taka in podobna razmišljanja o novinarski pristranskosti so pogosta, toda poenostavljena. Gotovo vedno obstajajo problemi glede nagibanja množičnih občil "levo" ali "desno", toda bolj dovzeten in poglobljen pristop upošteva pri obveščanju o politiki iskanje univerzalnejših problemov, ki ovirajo prizadevanja večine državljanov, ne glede na njihovo ideologijo, da bi sodelovali v političnem življenju. Bennett (1996: 39-41) opozarja, da v novinarstvu obstaja težnja omalovaževanja celotne družbene, ekonomske ali politične podobe v korist človeških nesreč in zmag, ki so na površini dogodkov. Množična občila se osredotočajo na ljudi, ki so vpleteni v politične boje, in ne na probleme. Razlogi so številni, med njimi strah, da bodo prodorne analize odgnale občinstvo, pa tudi relativna enostavnost, s katero je mogoče pripovedovati "človeško" plat zgodbe, če jo primerjamo z razlaganjem vzrokov in učinkov. V sodobnem novinarstvu obstajajo *štirje kazalniki informacijske pristranskosti*: poosebljanje, dramatiziranje, fragmentira-

nje in normaliziranje novic. Uokvirja jih potrditvena pristranskost, ki temelji na vnaprejšnjih pričakovanjih in prepričanjih.

Poosebljanje, dramatiziranje, fragmentiranje, normaliziranje novic

Ko so ljudje povabljeni, da "vzamejo novice osebno", lahko v njih najdejo veliko zasebnih, čustvenih pomenov. Toda pomeni, ki jih zbujajo *poosebljene* novice, niso kritični in analitični, čeprav lahko le na takih uspeva zdrava demokracija, je prepričan Bennett (1996: 39).¹⁹ Poosebljene novice ljudi spodbujajo, da prevzema jo bolj egocentričen kot družbeno zavzet pogled. Ustvarjajo informacijsko pristranskost, ko "zaradi dreves ne moremo videti gozda": otežujejo, da bi videli veliko (institucionalno) podobo, skrito za številnimi akterji, ki se gnetejo v ospredju. Težnja poosebljanja novic bi bila manj zaskrbljujoča, če bi določene vidike uporabili za to, da bi občinstvo "zapeljali" v bolj resne analize. Toda osredotočenje na osebne zadeve je redko povezano z bolj poglobljeno analizo. Ta vidik pristranskosti lahko povežemo z duhom postmoderne, ki ne verjame v možnost odkrivanja izvorov oziroma globlje stvarnosti za pojavom (Jamnik, 1998: 270). Tržno naravno novinarstvo se pogosto giblje zgolj po površini in ne poskuša prodreti v temelje. Loteva se tega, kar je videti "od zunaj", tj. pojavov, kot se kažejo pri površinskem (in pogosto površnem) opazovanju. Ne prizadeva si za čim bolj popolno sliko, ampak ostaja pri pojavu oziroma tisti strani pojava, ki jo želi videti oziroma hoče, da bi jo videlo množično občinstvo.

Novinarji izbirajo tiste vidike dogodkov, ki jih je najlažje *dramatizirati*, ugotavlja Bennett (1996: 40). Novinarske drame z akterji v središču poudarjajo krizo pred kontinuiteto, sedanje pred preteklim ali prihodnjim in vpliv škandalov na osebne politične kariere pred vplivom na institucije, v katerih so se zgodili. V novinarskih dramah so "izgubljeni" številni problemi našega časa: neenakost, lakota, onesnaženje okolja, politično zatiranje idr. Tako imenovani "krizni cikel", ki ga slikovito opisujejo novice, je klasično dramatičen: obsega vzpone in padce, izrazito upodobljene akterje in razplet. Problemi so redko obravnavani pri izviru; novica gotovo ni njihov vzrok, lahko pa bi postala del rešitve, če bi dramatično poročanje o simptomih zamenjali s pojasnjevanjem vzrokov. Primere dramatiziranja najdemo tudi v seriji analiziranih prispevkov, tako v naslovih kot tudi v besedilih (poudarki M. P. K.):

"Ko smo sami skušali poiskati res bogate Slovence, smo odkrili *srljivko*" Dokumentacija je spravljena v več institucijah, "*za vsak primer; če se jim kaj zgodi*". V krogu na obeh straneh vpletenih v razkrivanje te zgodbe je namreč začelo prihajati do *sumljivih prometnih nesreč, dvomljivih samomorov* in podobnih *srljivih dogodkov*" "Slišimo, da je v eni od bolnišnic skoraj prišlo do drame zaradi napačnega prevoda pri zdravlilu" (Vir 3) "Igra je bila velika, *zastavek pa je bilo tudi zdravlje in celo življenje bolnikov*" "In takšno njeno početje je imelo *hude, usodne posledice*. Strokovnjaki trdijo, da so jih nekateri *že plačali tudi z življenji*" (Vir 5) "Uvoz

¹⁹ Obstajajo tudi drugačni pogledi na uporabo personalizacije v novinarstvu. MacDonaldova (1998) problematizira domnevo, da oblikovanje znanja nujno zahteva izogibanje osebnemu; poskuša ugotoviti, kako lahko osebno uporabimo tako za omogočanje kot tudi onemogočanje logične analize.

zdravil pa je tekel naprej, nenadzorovan tako po količini in ceni kot po, da *je drama še hujša, kakovosti*” *“Bolnik je umrl zaradi premočnega odmerka”* “V eni od bolnišnic je skoraj prišlo do *drame zaradi*” (Vir 6)

Zgodbe so ena od druge izolirane, tako da informacije v novicah postanejo *fragmentirane* in je težko sestaviti celotno podobo, nadaljuje Bennett (1996: 40). Fragmentiranje se začne s poudarjanjem individualnih akterjev pred političnimi okoliščinami, v katerih delujejo. Nato se stopnjuje z dramatičnimi učinki, ki dogodke spreminjajo v vase zaprta in izolirana dogajanja. Posledica tega je, da je težko razbrati povezave (tudi v analiziranem primeru), težko je slediti razvoju problema v času, ker se zgodbe pojavljajo in izginjajo bolj zaradi dejanj in odzivov pomembnih javnih osebnosti kot zaradi neodvisnega poročanja, ki bi temeljilo na preiskovanju.

Pomirjevalni, avtoritativni glasovi uradnih oseb ponujajo *normalizirane* interpretacije sicer pretečnih in begajočih informacij v novicah. Uradniki odgovarjajo na nenadno krizo ali problem z zagotavljanjem, da se bo stanje normaliziralo, če jim bomo zaupali, da ravnajo v našem interesu. Če ne morejo vzpostaviti pravega tona normalnosti, so novinarji vedno pripravljeni postavljati vprašanja o bližajoči se nevarnosti, npr. “Bi nas to moralo vznemiriti?” Besedila, ki se opirajo bodisi na uradne izjave bodisi na poročevalske vire, so polna splošnih prepričanj, vrednot, norm in pričakovanj o tem, za kaj pri problemu sploh gre, kaj ga je povzročilo in katera dejanja so ustrezna, da bi se stanje normaliziralo (Bennett, 1996: 41).

Koširjeva opozarja, “da se ‘naše’ afere ne razpletajo in nima njihova objava v občilih neposrednih učinkov” (1994: 12).²⁰ Afera iz analiziranega primera se *ni razpleta*: ni bilo rešitev, ni bilo (političnih) sprememb, vzroki niso bili osvetljeni, nihče ni odstopil s položaja, nihče ni bil kaznovan, pa tudi nikomur se niso opravičili zaradi neutemeljenih obtožb.

Novinarka Krapeževa v prispevku z nadnaslovom “Po sledi naših člankov o čudnih poslih pri zdravlilih” (Vir 10), ki je objavljen po seriji analiziranih Brajerjevih prispevkov, navaja interpretacije uradnega vira (direktorice urada za zdravila), ki nakazujejo normalizacijo položaja. Novinarka o ravnanjih Irgoličeve piše: “Izkazalo se je, da direktorice urada ne bo mogoče voditi za nos. Zobe je namreč pokazala že na samem začetku. /.../ Razposlala je okrožnico, da je prepovedan uvoz neregistriranih in rizičnih zdravil /.../ Potem so v uradu sestavili navodila za uvoz /.../ Registracijski postopek so uskladili s predpisi Evropske unije ...” Novinarka opisuje novosti na področju politike pri uvozu zdravil, ki pa niso posle-

²⁰ Kot primer preiskovalnega novinarstva, kjer afere doživljajo razplet oziroma ima njihova objava določen učinek, lahko navedemo prispevke, objavljene v televizijski seriji *Rough Justice* na BBC, v katerih novinarji preiskujejo primere s sodišč. Novinarske preiskave skoraj vedno vodijo do ponovnega odprta primerov in ponovnih sojenj; tak primer je bilo ponovno sojenje obsojenim teroristom, ki so bili po zaslugi novinarske preiskave spoznani za nedolžne (de Burgh, 2000b: 65). To je seveda skrajni primer učinkovite novinarske preiskave in ustreznih posledic, česar tudi kakovostno preiskovalno novinarstvo ne dosega vedno. Navajamo ga za ponazoritev stališča, da od afe, ki ni upovedena kot sama sebi namen, lahko in moramo pričakovati posledice oziroma učinke, torej določen razplet, ne pa zgolj medijski premik od ene (nerešene) afe k nastanku (oblikovanju) druge, ki ji bo (čim večje) občinstvo pripravljeno nakloniti pozornost.

dica ali učinek afere, ampak so jih uvedli neodvisno od nje, zato jih ne moremo obravnavati kot znak učinkovitosti ali smiselnosti medijskega škandala.

Normaliziranje stanja brez večjih učinkov oziroma sprememb, ki je sledilo obravnavani aferi, potrjuje zaključek Koširjeve - da so afere "večkrat same sebi namen" (1994: 16). Kvazipreiskovalno novinarstvo poteka kot medijski spektakel, spektakel pa "od drugega pričakuje držo pasivnega sprejemanja" (Debord, 1997: 43). Naslovniki afere sprejemajo pasivno in redko terjajo rešitve, kar se je pokazalo tudi v našem primeru. Škandal se nadaljuje toliko časa, kolikor javnost ohranja interes zanj (Lull, Hinerman, 1997: 13). Novinarska zgodba je "utihnila", ko so novinarji in bralci svojo pozornost usmerili k drugim aferam. Ko krizni simptomi upadejo (kar se slej ko prej vedno zgodi), splošna strpnost za "sprejemljivo" raven družbenega gorja zastre vzroke problemov; novice "vrnejo" probleme v njihovo "normalno" stanje: kronično, toda neporočano, poudarja Bennett (1996: 41), in dodaja, da ta normalizirajoči cikel v novicah napeljuje ljudi k zaključku, da je "sistem deloval".

Vnaprejšnja prepričanja, stereotipi, potrditvena pristranost, navidezna korelacija

Novinar, ki preiskuje in upoveduje domnevni škandal, ni - in ne more biti - nepristranski opazovalec in poročevalec. V njem so, kot piše Lippmann, "shranjene podobe, vnaprej ustvarjena mnenja in predsodki, ki jih interpretirajo, izpolnijo ter močno usmerjajo našo pozornost in sam pogled" (1999: 48). Kakovostni preiskovalni prispevki temeljijo na dokazih, aferaški pa - poudarjeno - na govoricah, vnaprejšnjih prepričanjih, stereotipih. *Stereotipi* so zelo vztrajna verovanja in "ljudje zanje ne potrebujejo empiričnih dokazil", meni Pečjak (1995: 52). Stereotip lahko v medijski aferi zaživi lastno življenje in daje vtis verodostojnega dokaza. Zamenjavo stereotipa za dokaz vidimo tudi v enem od analiziranih prispevkov:

Avtor pripoveduje, da naj bi med raziskovalci mafijskega uvoza zdravil prišlo do "sumljivih prometnih nesreč, dvomljivih samomorov in podobnih shrljivih dogodkov". Pri tem ne navaja niti imen niti dokazov, čeprav piše v trdilni obliki, torej kot dejstvo. Njegova utemeljitev je: "Paranoja? Hm, vselej je možna, toda gre za res ogromne denarje, tako da je vse mogoče." (Vir 3) Dokaz torej ni "dokaz", ampak stereotip: ko gre za velik denar, so ljudje pripravljeni tudi ubijati, da bi se dokopali do njega ali zabrisali sledi za seboj. Podobno izpeljavo beremo tudi v nadaljevanju istega prispevka: "Vse to, pa če je še tako težko verjetno, se lahko dogaja, ker gre za res velik denar." Avtor torej obravnava "velik denar" kot "dokaz" za obstoj nezakonitega početja. Tudi v enem naslednjih prispevkov navaja podobno zvezo: "Šlo je za ogromne denarje. Torej je vse mogoče." (Vir 6)

Stereotipi so povezani z *vnapijšnjimi prepričanjmi*, saj v "večini primerov ni tako, da najprej vidimo in potem določimo, ampak najprej določimo in potem vidimo" (Lippmann, 1999: 79). Razumsko se verjetno večina ljudi zaveda, da vnaprej ustvarjena mnenja oblikujejo naše videnje in interpretacijo, ne pa tudi, kako močno nas te predstave zaznamujejo. Vendar raziskave kažejo, da imajo vnaprejšnja prepričanja izjemno moč in vpliv. Študije so na primer pokazale, da ljudje pogosto iščejo in izbirajo podatke glede na vnaprej obstoječa pričakovanja, da zlahka prezejo pristranskost pri izbiranju, da velikokrat verjamejo, kako so "ves

čas nekaj vedeli", četudi niso, da si pogosto domišljajo povezave med dogodki, ki niso povezani, ipd. (Stocking, Gross, 1992: 223). Ena takih pristranskosti je t. i. *potrditvena pristranskost* (confirmation bias). Pri potrditveni pristranskosti kot "težnji ljudi, da iščejo, izbirajo in si zapomnijo podatke glede na vnaprejšnja pričakovanja ali teorije" (Stocking, Gross, 1992: 227), moramo upoštevati dve pomembni ugotovitvi:

1. Ko ljudje iščejo informacije glede na svojo teorijo, je malo verjetno, da bodo istočasno iskali informacije glede na drugo teorijo. Teorije preizkušajo posamično oziroma zaporedno. Na primer oseba, ki preizkuša teorijo o negativnem vplivu feminizma na ženske, verjetno ne bo sočasno preizkušala teorije o pozitivnem vplivu.
2. Ko ljudje iščejo informacije, s katerimi bi preizkusili svoje teorije, kažejo težnjo uporabe strategije potrjevanja teorije. Na primer poročevalec, ki je postavil hipotezo, da je val kriminala usmerjen proti starejšim, bo nezavedno iskal viře, ki njegovo hipotezo potrjujejo - potencialne in dejanske starejše žrtve v nevarnejšem delu mesta, vodjo programa za zaščito pred nasiljem nad starejšimi ipd. Obenem bo tem virom postavljajl vprašanja, ki prispevajo k potrditvi teorije, ne pa vprašanj, na katera bi odgovori hipotezo lahko ovrgli.

Poglejmo naš primer:

Avtor pred objavo prvega prispevka piše Voljču in ga prosi za "komentar ali mnenje, ki bo, če bo prišlo v petih dneh, lahko sestavni del članka" (Vir 1). Voljč odgovarja v predpisanem roku in navaja nekatera pojasnila (Vir 2):

- Brajer: "Tisti, ki so se temu početju uprli, so menda izgubili službe oziroma funkcije ..." Voljč: "Kolikor vem, je edini, ki je sam zamenjal, ne pa izgubil službo, prav gospod Hrobat, potem ko sem mu /.../ ponudil drugo delovno mesto."

- Brajer: "Iz gradiva, ki smo ga prejeli, logično izhaja, da ste bili z omenjeno dokumentacijo /.../ seznanjeni tudi vi." Voljč: "Nikoli je nisem videl, zato se do nje ne morem opredeliti."

Brajer Voljčevega odgovora ne vključi v prispevek, ampak v njem ponavlja svoje *vnaprejšnje prepričanje*. Za "skupino visokih državnih uradnikov" trdi: "Niti enega ni več mogoče najti na starem delovnem mestu. Kot bi skrivnostno poniknili." (Vir 3) Za Voljča trdi, da je dopustil, da se zdravstveni denar pretaka v žepe uvoznikov (Vir 3), kar pomeni, da naj bi bil z dokumentacijo seznanjen. Avtor šele v tretjem nadaljevanju omenja Voljčevo izjavo, vendar prirejeno: "Nič se ni spomnil, da bi videl kakšne dokaze ..." (Vir 6)

Brajer piše tudi o domnevnem spornem ravnanju podjetnice Dimnikove, vendar je ne uporablja kot vir, ničesar je ne sprašuje, njeni odgovori med pismi bralcev pa zanikajo nekatere Brajerjeve trditve, ki so za njegovo pisanje ključne. Avtor kljub temu vztraja pri svojem *vnaprejšnjem prepričanju*.

- Brajer: "lastnica te firme je lastnica že omenjene firme na Cipru" (Vir 3) Dimnikova: "Ponovno ponavljam že nekajkrat povedano, da nisem in tudi nikoli nisem bila lastnica podjetja na Cipru." (Vir 13)

Novinarji se pogosto sploh ne zavedajo, koliko si pravzaprav prizadevajo za potrditev svojih pričakovanj in teorij. To lahko vsaj delno razložimo z ugotovitvijo, da ti procesi delujejo podzavestno. Poročevalec lahko pošteno verjame, da objektivno upošteva vse strani problema, vendar v praksi predeluje informacije tako, da

potrjuje svoja pričakovanja ali prepričanja (Stocking, Gross, 1992: 228). Kakovostno preiskovalno novinarstvo zahteva, da novinar načrtuje in opravi preiskavo. Toda odgovori lahko "pokvarijo" vnaprej zamišljeni scenarij oziroma razplet, izničijo novinarjev trud, saj zgodba ne "teče" več lepo ali celo "izgine". Vlagati novinarjev čas in energijo v zgodbo, ki je ne bo, pa ni skladno z zahtevami tržno uspešnega novinarstva. Potemtakem je bolje ne postavljati vprašanj, ki bi pripeljala do "napačnih" odgovorov - tako razmišlja tržno usmerjeni novinar. In kot smo že ugotovili, je prav odsotnost novinarskih vprašanj značilnost sodobnega novinarstva.

Ena od razlag stereotipov temelji na odkritju *navidezne korelacije* (illusory correlation), ki se "nanaša na tendenco, da zaznavamo pozitivno ali negativno povezavo med različnimi fenomeni, kjer v resnici ni nikakršne povezave" (Nastran Ule, 1997: 160). Tudi Stocking in Gross (1992: 231) opozarjata na ugotovitve psihologov, da ljudje močno precenjujejo pogostost povezanosti dveh značilnosti ali dogodkov, včasih pa celo vsiljujejo prikaz razmerja tam, kjer ga ni. To lahko ponazorimo s primerom novinarja, ki je opazil, da ima nenavadno veliko otrok, ki živijo v bližini razlitja kemikalij, prirojene napake. Poročevalčevo stališče je, da kemične nesreče pogosto povzročajo zdravstvene probleme; če torej obstaja povečanje števila prirojenih napak, naj bi bila razlog nesreča. Novinarju ob tako močnih vnaprejšnjih prepričanjih morda nikoli ne bo prišlo na misel, da je vzrok večjega števila prirojenih napak lahko povečana nataliteta (Stocking, Gross, 1992: 232). Primer povezovanja pojavov, ki niso nujno (in dokazano) povezani, najdemo tudi med analiziranimi prispevki:

"Za poslom je stala ista ljubljanska firma! In mimogrede: lastnica te firme je lastnica že omenjene firme na Cipru in je, tudi mimogrede, hči mednarodnega poslovneža, ki smo ga pred dnevi gledali na televiziji v prijateljski družbi z dobrohotnim ministrom. Kako sta že rekla? Muharjenje v visoki družbi omogoča sklepanje zanimivih poslovnih zvez ali nekaj podobnega." (Vir 3) Omenjeni minister v odgovoru med pismi bralcev zavrača povezovanje svojih "prostočasnih aktivnosti" s svojim "delom na ministrstvu" (Vir 11). Utemeljitev dejstva, da si je "drznil njegove 'prostočasne aktivnosti' povezovati z njegovim delom", pa v naslednjih pismih bralcev ponuja avtor, rekoč: "Še enkrat oprostite, toda prav med pisanjem prvega članka sem vas na televiziji zagledal prijateljevati z očetom podjetnice, ki ste ji tako hitro podpisali uvozna dovoljenja." (Vir 14) Avtor *povezuje*: prijateljevanje podjetniškega očeta z ministrom naj bi bilo vzrok ministrovega podpisa podjetniških uvoznih dovoljenj.

Sklep

Analiza serije prispevkov, ki jih uporabljamo kot zgled, kaže, da sta problematični novinarska preiskava in obdelava, ki nista usklajeni s standardi kakovostnega (preiskovalnega) novinarstva. Zato v teh primerih ne moremo govoriti o preiskovalnem novinarstvu, ampak o aferaško naravnanim diskurzu. *Kako torej razlikovati verodostojno preiskovalno novinarstvo od aferaško in senzacionalistično naravnane množičnosporočanskega diskurza?*

1. Za preiskovalno novinarstvo je temeljna norma resničnosti, aferaštvo pa primarno ni zavezano tej normi, ampak je bistvena (po pričakovanjih čim bolj dobičkonosna) medijska objava, ne glede na resničnost in verodostojnost informacij.
2. Preiskovalni novinar preiskavo zavestno načrtuje, aktivno preiskuje okolico in preverja informacije; vprašanje je njegovo temeljno orodje. Za aferaški diskurz je značilno pomanjkljivo preverjanje informacij, odsotnost novinarskih vprašanj in nekritično sprejemanje "preiskav", ki jih namesto novinarja opravljajo drugi subjekti.
3. Za preiskovalno novinarstvo je bistvena argumentacija, utemeljenost obtoževanja, torej novinarski dokazi in navedeni viri. Aferaško sporočanje pogosto ni ali je pomanjkljivo utemeljeno, manjkajo dokazi upovedenega, viri informacij v besedilu niso prepoznavni, novinar se sklicuje na govornice.
4. Preiskovalno novinarstvo si prizadeva za uravnoteženost sporočanja, sklicevanje na čim več ustreznih virov, ne samo uradnih. Aferaško sporočanje je neuravnoteženo, pogosto predstavlja le "eno stran" zgodbe, uporablja vire, ki jo potrjujejo, viri informacij bodisi niso navedeni ali pa so zgolj uradni viri.
5. Preiskovalno novinarstvo dosledno spoštuje domnevo nedolžnosti, aferaške zgodbe pa domnevne akterje svojih zgodb prikazujejo kot storilce oziroma krivce.
6. Preiskovalno novinarstvo teži k čim manjši pristranskosti. Aferaštvo temelji na odkriti pristranskosti, vnaprejšnjih prepričanjih, pričakovanjih in stereotipih, v skladu s katerimi izbira ali "ustvarja" dokaze, ki postanejo ogrodek njegovega konstrukta.

LITERATURA

- Baudrillard, Jean (1993): *The Work of Art in the Electronic Age*. V Mike Gane (ur.), Baudrillard Live: Selected Interviews, 145-151. London: Routledge.
- Bennett, W. Lance (1996): *News: The Politics of Illusion*. White Plains: Longman Publishers.
- Burgh, Hugo de (2000a): Introduction: A higher kind of loyalty? V Hugo de Burgh (ur.), *Investigative Journalism: Context and Practice*, 3-25. London: Routledge.
- Burgh, Hugo de (2000b): Some issues surrounding investigative journalism. V Hugo de Burgh (ur.), *Investigative Journalism: Context and Practice*, 65-88. London: Routledge.
- Connell, Ian (1998): Mistaken Identities: Tabloid and Broadsheet News Discourse. *Javnost/The Public* 5(3): 11-31.
- Dahlgren, Peter (1993): Introduction. V Peter Dahlgren, Colin Sparks (ur.): *Journalism and Popular Culture*, 1-23. London: Sage Publications.
- Day, Louis A. (1991): *Ethics in Media Communications: Cases and Controversies*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- Debord, Guy (1997): Družba spektakla. *Časopis za kritiko znanosti* 25(182): 41-58.
- Eemeren, van Frans H., Rob Grootendorst, Sally Jackson, Scott Jacobs (1997): *Argumentation*. V Teun A. van Dijk (ur.), *Discourse as Structure and Process*, 208-229. London: Sage Publications.
- Encabo, Manuel Nuñez (1995): The Ethics of Journalism and Democracy. *European Journal of Communication* 10(4): 513-526.
- Erjavec, Karmen (1999): *Novinarska kakovost*. Ljubljana: FDV.
- Fink, Conrad C. (1988): *Media Ethics: In the Newsroom and Beyond*. New York: McGraw-Hill

- Book Company.
- Fowler, Roger (1993): *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*. London: Routledge.
- Gripsrud, Jostein (2000): Tabloidization, Popular Journalism, and Democracy. V Colin Sparks, John Tulloch (ur.): *Tabloid Tales: Global Debates over Media Standards*, 285-300. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Hausman, Carl (1990): *The Decision-Making Process in Journalism*. Chicago: Nelson-Hall Publishers.
- Heywood, Paul (1997): *Political Corruption: Problems and Perspectives*. V Paul Heywood (ur.), *Political Corruption*, 1-19. Oxford: Blackwell Publishers.
- Jamnik, Anton (1998): *Liberalizem in vprašanje etike*. Ljubljana: Nova revija.
- Kieran, Matthew (2000): The regulatory and ethical framework for investigative journalism. V Hugo de Burgh (ur.), *Investigative Journalism: Context and Practice*, 156-176. London: Routledge.
- (2002) Kodeks slovenskih novinarjev. Dostopno prek <http://www.razsodisce.org/razsodisce/razsodisce.php>, 9. 1. 2003.
- Košir, Manca (1993): Slovenski dnevniki v luči kodeksa novinarjev RS. *Teorija in praksa* 30(11-12): 1233-1241.
- Košir, Manca (1994): Razkriti prikrito in napisati zgodbo. V Matjaž Šuen, *Preiskovalno novinarstvo*, 9-17. Ljubljana: FDV.
- Košir, Manca (1996): Javno komuniciranje kot oglaševanje. V Anton Kramberger (ur.), *Slovenska država, družba in javnost*, 247-256. Ljubljana: FDV.
- Košir, Manca, Melita Poler (1996): Utemeljitev novinarske etike in svoboda slovenskih novinarjev. V Marjan Sedmak (ur.), *Mediji, etika in deontologija*, 9-26. Ljubljana: FDV.
- Lambeth, Edmund B. (1997): *Časnikarstvo kot zaveza: poklicna etika*. Ljubljana: FDV.
- Lippmann, Walter (1999/1922): *Javno mnenje*. Ljubljana: FDV.
- Lull, James, Stephen Hinerman (1997): *The Search for Scandal. Media Scandals: Morality and Desire in the Popular Culture Marketplace*, 1-33. Cambridge: Polity Press.
- MacDonald, Myra (1998): Personalisation in Current Affairs Journalism. *Javnost/The Public* (5)3: 109-126.
- Macnamara, Jim (1996): *How to Handle the Media*. Sydney: Prentice Hall.
- McManus, John H. (1994): *Market-Driven Journalism: Let the Citizen Beware?* Thousand Oaks: Sage Publications.
- McNair, Brian (1998): *The Sociology of Journalism*. London: Arnold.
- Medved, Zoran (1995): Kam pelje "kratka forma"? *Sobotna priloga Dela*, 10. junij, str. 38.
- Merrill, John C. (1989): *The Dialectic in Journalism: Toward a Responsible Use of Press Freedom*. Baton Rouge: Louisiana State University Press.
- (1871) Mlčenska deklaracija. V (1995) Predpisi o novinarjih in medijih, 267-269. Ljubljana: ČZ Uradni list RS.
- Nastran Ule, Mirjana (1997): *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Pečjak, Vid (1994): *Psihologija množice*. Ljubljana: Samozaložba.
- (2000) Poklicna merila in načela novinarske etike v programih RTV Slovenija. Dostopno prek <http://www.rtvsl.si>, 9. 1. 2003.
- (1993) Resolucija Sveta Evrope št. 1003 o novinarski etiki: V (1995) Predpisi o novinarjih in medijih, 245-252. Ljubljana: ČZ Uradni list RS.
- Rivers, L. William, Wilbur Schramm (1957): *Responsibility in Mass Communication*. New York: Harper & Row Publishers.
- Schutz, Alfred (1987): Dobro obveščeni državljani. *Nova revija* (65-66) 1637-1645.

- (1998) Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Slovar slovenskega knjižnega jezika. Elektronska izdaja. Ljubljana: DZS.
- Sparks, Colin (2000): Introduction: The Panic Over Tabloid News. V Colin Sparks, John Tulloch (ur.): *Tabloid Tales: Global Debates over Media Standards*, 1-40. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Stocking, S. Holly, Paget H. Gross (1992): Understanding Errors and Biases That Can Affect Journalists. V Elliot D. Cohen (ur.), *Philosophical Issues in Journalism*, 223-236. New York: Oxford University Press.
- Šinkovec, Janez (1996): Domneva nedolžnosti in svoboda medijev. *Pravna praksa* (3-4): 35-36.
- Šuen, Matjaž (1994): *Preiskovalno novinarstvo*. Ljubljana: FIDV.
- Tolson, Andrew (1996): *Mediations: Text and Discourse in Media Studies*. London: Arnold.
- Toulmin, Stephen (1964): *The Uses of Argument*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vasle, Vinko (1993): Afere kot skrito bistvo politike in javna dobrina. V *Slovenski almanah '94*, 32-35. Ljubljana: Založba Delo Novice.

VIRI IN DOKUMENTACIJA

- Vir 1: Pismo Cirila Brajerja Božidarju Voljču, 16. 7. 1999.
- Vir 2: Odgovor Božidarja Voljča Cirilu Brajerju.
- Vir 3: Ciril Brajer: Mafija steguje lovke na police z zdravili, *Nedeljski dnevnik*, 1. 8. 1999.
- Vir 4: Pismo Božidarja Voljča Zlatku Šetincu, odgovornemu uredniku *Nedeljskega dnevnika*, 29. 7. 1999.
- Vir 5: Ciril Brajer: Država gleda lopovom skozi prste, 8. 8. 1999.
- Vir 6: Ciril Brajer: Zdravniki s črnimi kovčki, *Nedeljski dnevnik*, 22. 8. 1999.
- Vir 7: Pismo Božidarja Voljča Zlatku Šetincu, 26. 8. 1999.
- Vir 8: Ciril Brajer: Kdor je kradel, se bo pekel ..., *Nedeljski dnevnik*, 29. 8. 1999.
- Vir 9: Ciril Brajer: Tuje "brizge" pikajo dražje, *Nedeljski dnevnik*, 5. 9. 1999.
- Vir 10: Milka Krapež: Ciprska naveza je obtičala pred mejo, *Nedeljski dnevnik*, 12. 9. 1999.
- Vir 11: Božidar Voljč: Še o mafijemskem uvažanju zdravil, *Nedeljski dnevnik - Odmevi*, 26. 9. 1999.
- Vir 12: Ciril Brajer: Nič ne ugibam, *Nedeljski dnevnik - Odmevi*, 26. 9. 1999.
- Vir 13: Diana Dimnik: Neetično in nepreverjeno, *Nedeljski dnevnik - Odmevi*, 3. 10. 1999.
- Vir 14: Ciril Brajer: Še o mafijemskem uvažanju zdravil (2), *Nedeljski dnevnik - Odmevi*, 3. 10. 1999.

STIL IN NOVINARSKI ŠKANDAL

Povzetek. Z jezikovno-stilno analizo je razčlenjeno pet prispevkov, ki želijo biti preiskovalne zgodbe, a so zgled besedil, ki stilno zaznamovana sredstva (stileme) izrabljajo na račun informacij in preverljivih dejstev. Nizanje ekspresivnih in pogovornih jezikovnih sredstev nadomešča argumentirano govorico, avtorjevo vrednotenje ni utemeljeno z verodostojnimi podatki. Fragmentiranost zgodb, melodramatizacija, za poročevalstvo nenavadna raba prve osebe ednine, ki se nejasno menja z običajno množinsko, vrednotenje in samovoljna interpretacija, jezikovna sredstva, ki so zaradi intenzifikacije stilne vrednosti žaljiva, kažejo podobo slovenskega novinarstva, ki ustvarja medijske skandale. Lahko jo razpoznamo kot znak tabloidizacije množičnih občil, izražen tudi prek izbire jezikovnih sredstev v obravnavanih prispevkih.

Glavni pojmi: stil – poročevalstvo (novinarstvo) – jezikovno-stilna analiza – študij primera – tabloidizacija občil

229

Za slovensko novinarstvo je od devetdesetih let 20. stoletja značilno uvajanje novih besedilnih vrst, zavračanje tradicije, izhajajoče iz nemških poročevalskih vzorcev, ob katerih je nastajalo prvo slovensko pisano časopisje, in nejasna meja med resnim in rumenim tiskom. Demokracija je pogosto napačno razumljena, zdi se, da slovenska občila pod tem pojmom razumejo brezmejno svobodo, torej svobodo brez odgovornosti. Kot trdi Koširjeva (1993) in analizira Poler Kovačičeva (Poler, 1997; Poler Kovačič, 2001), lahko v številnih novinarskih besedilih brez težav najdemo kršitve vseh členov novinarskega kodeksa. Tudi raziskava o razžalitvah v množičnih občilih¹ kaže, da je po letu 1991 število tožb proti novinarjem zaradi kršitve 169. člena Kazenskega zakonika (kazniva dejanja razžalitve) izjemno naraslo. Prevladujoči način novinarskega sporočanja postaja tržno novinarstvo, ki je oddaljeno od pojmovanja kakovostnega novinarstva, neskladno z etiko in podrejeno lastnikom kapitala oz. nosilcem politične oblasti (Poler Kovačič, 2001: 50). V želji po dobičku polnijo časopisne strani novinarski prispevki, ki z izbiro jezikovnih sredstev odpirajo stilistična, etična, pa tudi pravna vprašanja. Namen prispevka je s študijo primera prikazati nekatere jezikovne in stilne značilnosti

* Dr. Monika Kalin Golob, docentka na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

¹ Nosilec raziskave (1999–2001) Razžalitve v sredstvih obveščanja kot jezikovnostilno in pravno vprašanje je bil Tomo Korošec, ugotovitve so objavljene v Korošec (2002).

sodobne novinarske prakse ter jih kritično ovrednotiti.² Predmet analize je pet člankov, ki so bili objavljeni v Nedeljskem dnevniku med 1. 8. in 5. 9. 1999 in obravnavajo domnevne nepravilnosti pri uvozu zdravil.

Preiskovalna zgodba kot presojevalno poročevalsko besedilo

Preiskovalna zgodba je besedilo, ki nastane kot rezultat posebne novinarske dejavnosti, pri nas poimenovane preiskovalno novinarstvo. Njegova definicija³ zajema vprašanja jezika in stila v precej ohlapni formulaciji: "dogajanje mora imeti elemente, ki omogočajo, da je besedilo napisano v značilni strukturi in stilu" (Košir, 1994: 11). Natančneje jo razlaga s citatom ameriškega avtorja (Pawlick⁴ v: Košir, 1994: 15) in jo povzame kot navodilo: "Enostavno, razumljivo, logično in zanimivo potemtakem."

Glede na teorijo novinarskih žanrov (Košir, 1988), ki sicer preiskovalne zgodbe še ne opredeljuje, ker gre za razmeroma novo vrsto besedila pri nas, smemo preiskovalno zgodbo uvrstiti med interpretativne žanre. V skladu s Koroščevo (1998: 12) razdelitvijo poročevalskih besedil na tista besedila, katerih namen je predvsem prenesti sporočilo, torej informirati, in tista, ki vzpostavljajo stik z naslovnikom z vplivanskimi, apelnimi in vrednotilnimi sredstvi, sodijo preiskovalne zgodbe v drugo skupino poročevalskih besedil, v katerih prevladuje interpretativna funkcija in se uresničujejo s presojanjem, komentiranjem v žanrih, kot so npr. komentar, članek, uvodnik idr. Prvo skupino smo poimenovali (Kalin Golob, 1999) poročevalna (besedila, ki informirajo ali naznanjajo), drugo pa presojevalna poročevalska besedila, ta razlagajo in razčlenjujejo, vrednotijo in prepričujejo. Preiskovalno zgodbo smemo uvrstiti k presojevalnim besedilom.

Jezikovne in stilistične implikacije, ki izhajajo iz te uvrstitve, izhajajo iz Koroščeve definicije o vzpostavljanju stika z naslovnikom prek vplivanskih, apelnih in vrednotilnih sredstev. Glede na teorijo jezikovne zvrstnosti vemo, da se poročevalska besedila uresničujejo v knjižnem jeziku. Izjeme so strogo določene, tako lahko avtor v presojevalnih besedilih uporablja tudi:

² Besedilo je nastalo v okviru raziskave *Tabloidizacija in demokratizacija javnega prostora* (Ministrstvo za kulturo R Slovenije). Analiza serije prispevkov je nastala v sodelovanju z Melito Poler Kovačič. Odločili sta se, da bova iste prispevke razčlenili z etičnega in jezikovno-stilnega vidika. Etični vidik je objavljen v prispevku Melite Poler Kovačič (*Preiskovalno novinarstvo, ustvarjanje škandalov in novinarska etika*). Jezikovno-stilna razčlenba istih prispevkov pa je tema tega besedila.

³ Po definiciji je preiskovalno novinarstvo posebna vrsta novinarskega sporočanja, za katero je značilno, da: 1. razkriva dejstva, ki jih posamezniki ali institucije želijo prikriti, 2. so ta dejstva za družbo relativno velikega pomena, 3. novinar zavestno načrtuje preiskavo, 4. med njo uporablja posebne tehnike in metode (Šuen, 1994: 25). Koširjeva (1994: 11) dodaja še eno značilnost: dogajanje mora imeti elemente, ki omogočajo, da je besedilo napisano v značilni strukturi in stilu.

⁴ "Stil je pri pisanju preiskovalne zgodbe pomemben dejavnik, iz razumljiv razlogov bo članek do konca prebralo toliko več bralcev, kolikor bolj slikovit in enostaven za branje bo. Seveda pa je za uspeh članka enako pomembna logična ureditev in premišljena raba tega, kar bi lahko imenovali 'zakonito nezadostno navajanje' " (Pawlick, prevedeno iz Košir, 1994: 15).

- neknjižno besedje, vendar ko gre za funkcionalne stileme, ki jih teorija (Korošec, 1998: 17) imenuje aktualizmi;⁵
- čustveno (ekspresivna) in časovno (arhaizmi, historizmi, neologizmi) zaznamovana jezikovna sredstva, raba pa je enako omejena na stilni učinek in avtorjevo nežaljno vrednotenje upovedanega;
- stalne besedne zveze (frazologeme).

Na jezikovno izbiro vplivajo tudi širše sporočanje okoliščine in konvencije, ki sodijo med objektivne stilotvorne dejavnike:

- s svojo zgradbo, skladnjo in izbiro besed naj bi poročevalska besedila omogočala jasno in hitro razumevanje presojanega dogodka ali stanja, saj je naslovnik takega besedila najširša javnost, ki branju poročevalskih besedil namenja omejeno količino časa;
- poročevalska besedila se berejo prek naslovja, kar pomeni, da se nekateri bralci zadovoljijo samo s prebranim naslovom, podnaslovom in sinopsisom, v samo besedilo pa ne vstopijo. Naslovje je zato pomembno predvsem za pridobivanje k nadaljnjemu branju, hkrati pa morajo biti v njem zbrane informacije zanesljive (sinopsis).

Stilna analiza besedil – študija primera

Naslovje

Serijski petih prispevkov ima enotno sestavo naslovja: vsak prispevek ima nadnaslov, naslov, podnaslov in nepravni sinopsis⁶. Ker nepravni sinopsis ne daje kratke in hitre informacije o celotnem besedilu, je to funkcijo prevzel podnaslovni sklop⁷, sestavljen iz petih in več enot, ki so med seboj ločene s pomišljaji. Vsaka enota, torej vsak podnaslov, se nanaša na mednaslove oz. dele besedila, tako da imajo napovedovalno, zaradi v nadaljevanju obravnavanih stilemov pa tudi pridobivalno vlogo.

⁵ Aktualizacija pomeni novo, svežo, posebno, nenavadno uporabo jezikovnih sredstev za doseg posebnega učinka (Korošec, 1998: 17). Kar nastane z aktualizacijo, je aktualizem. Korošec (n. m.) poudarja, da aktualizacija v poročevalstvu ni zgolj formalni govorniški okrasek (čeprav je tudi to):

“Pomeni predvsem odmik od neposredne označbe predmeta govora, tako da z njo tvorec dejansko posega v spoznano in na novo poimenovano resničnost, s tem pa je aktualizacija sredstvo, s katerim tvorec išče pot k naslovniku, vzpostavlja stik z njegovim izkustvenim svetom, da bi sprožil njegovo razumsko in čustveno dejavnost. Zato spada razmerje avtomatizacija – aktualizacija v enako polarizacijsko razmerje kot navzočnost – nenavzočnosti tvorca v besedilu, hkrati pa tudi vključenost – nevključenost naslovnika (aktualizacija ga vključuje, avtomatizacija pa ne).”

⁶ Nepravni sinopsis (Korošec, 1998: 103) je grafično izpostavljeni začetek poročevalskega besedila in ne strujen povzetek časopisnega besedila (sinopsis). Kot ugotavlja Korošec, so v njem “udarni”, “privlačni”, a ne nujno bistveni podatki, tako da so pritegovno uspešni in informacijsko revnejši. K nam prihajajo iz anglo-ameriškega izročila (lead, vodilo).

⁷ Korošec (1998, 75) obravnava krajše (2- do 4-delne), v naših zgledih se – predvsem zaradi dolžine besedila, ki ga podnaslavljajo – podnaslovni sklopi razraščajo v 5- do 8-delne.

Vsak prispevek ima naslovje z več stilno zaznamovanimi prvinami, najizrazitejše pa so predvsem v glavnih naslovih: Mafija steguje lovke na police z zdravili (naslov 1. prispevka), Država gleda lopovom skozi prste (2.), Zdravniki s črnimi kovčki (3.), Kdor je kradel, se bo pekel ... (4.) in Tuje "brizge" pikajo dražje (5.).⁹

Prvi naslov postane nadnaslov 4. in 5. prispevka in ima izrazito pridobivalno funkcijo (Korošec, 1998: 49), bralca skuša pritegniti k nadaljnjemu branju. Vsebuje dve zaznamovani prvine, slabšalno besedo *mafija* (o njej bomo govorili v nadaljevanju) in preneseno rabljeno čustveno zaznamovano besedno zvezo *stegovati lovke*, ki je vedno slabšalna, torej kaže tvorčev odklonilni odnos do poimenovane dejavnosti. Intenzivna stilna zaznamovanost je značilna tudi za preostale naslove, npr. v drugem z rabo frazeologema *gledati skozi prste*, in sicer lopovom (beseda ima v SSKJ kvalifikator slabšalno za ničvrednega, malopridnega človeka); v tretjem z metonimijo, saj je s črnimi kovčki mišljena podkupnina, torej denar; v četrtem je uporabljeno biblijsko svarilo z ekspresivnim glavnim stavkom (*se bo pekel*) in v zadnjem naslovu namesto običajne brizgalke manj rabljena beseda dvojnica *brizga* (v naslovu po nepotrebnem označena z narekovaji) in pogovorni glagol pikati (za knjižno *zbadati*). Prevladujoča funkcija vseh naslovov je pridobivalna.

Stilne prvine, rabljene v naslovju, so značilne za današnje tržno naravnano novinarstvo, ki želi z izbiro slabšalnih, pogovornih ter drugih stilno zaznamovanih besed in besednih zvez pritegniti k nakupu časopisa (ti naslovi so bili vsakokrat tudi ponatisnjeni na prvi strani Nedeljskega dnevnika). Vendar intenzivnost izbranih jezikovnih sredstev obljublja več, kot lahko bralec dobi, če prebere celotno besedilo. *Mafija* iz naslova nikakor ni kakšna tajna kriminalna ali teroristična organizacija, ki bi na "police z zdravili" podtikala nevarna sredstva ali kaj podobnega. Tako so poimenovani uvozniki zdravil in zdravstvenih pripomočkov, ki naj bi zaradi ohlapnega zakona pri uvozu veliko zaslužili. Naslov tretjega prispevka (*Zdravniki s črnimi kovčki*) je izrazito hiperboličen,¹⁰ saj lahko v dolgem besedilu zvezo z naslovom najdemo le v stavku, kjer so zdravniki omenjeni mimogrede: "Omenjali smo 42 legalno ilegalnih uvoznikov zdravil, ki v navezi z ekonomiji zdravstvenih domov, bolnišnic in z nekaterimi podkupljenimi zdravniki, ki predpisujejo nepotrebna, toda predraga zdravila, bogatijo čez vse meje." (poudarila M. K. G.). Med zastrte naslove pa sodi tudi 4. (*Kdor je kradel, se bo pekel ...*).¹¹ Besedilo, ki sledi, je intervju, v njem zveze z naslovom ne najdemo. Dodano pa je še uokvirjeno besedilo, kjer je v tretjem odstavku navedeno pojasnilo intervjuvanca: "Kdor je goljufal, kradel in bogatel na ta rovaš, se bo opekel!" Če gre za hoteno spremembo *opeči v peči se*, naslov intenzificira sporočeno vsebino. Intervjuvanec je pogovorno in ekspresivno *opeči se* malce nerodno uporabil v pomenu svarila, da bodo krivci kaznovani (po SSKJ: postati deležen česa neprijetnega, neugodnega), naslov

⁹ Datumi objave so navedeni v seznamu literature (Viri in dokumentacija), med besedilom se bomo sklicevali na članke po zaporednih številkah od 1 do 5.

¹⁰ Hiperbolični naslovi po Korošču (1998: 149–159) sodijo k zastrtim naslovom. Zanje je značilen tak izbor jezikovnih sredstev, ki "izkrivlja resničnost vsebine sporočila, navadno tako, da večja dejanska pomembnost sporočila oz. enega dela sporočila". Njihova možna posledica so senzacionalistični naslovi.

¹¹ Kakšno vlogo ima tropičje, lahko le ugibamo. Običajno gre pri rabi tropičja v naslovih za zamolke, vendar o tem tu ne moremo govoriti. Prav tako tudi ne o izpustu dela citiranega besedila, ker uporabljene glagol ni enak (gl. *opeči* – *peči se*).

pa je to spremenil v svetopisemsko grožnjo o peklenskem ognju. Če iščemo vsebinsko povezavo v tej spremembi, naslov večja dejansko pomembnost sporočila in je zato hiperboličen.

V primerjavi s preobloženostjo obravnavanih naslovov je nasprotno po nepotrebnem omiljen zadnji, *Tuje "brizge" pikajo dražje*, saj izbrani pogovorni glagol *pikati* (običajno ga uporabljamo pri otrocih, ko jim želimo omiliti intenzivnost prihajajoče bolečine ob injekciji) deluje premalo kritično glede na ubesedeno sporočilo. Tuje brizge *zbadajo* dražje bi bil zaradi dvomnosti pri glagolu *zbadati* (3. slovarski pomen je ekspresiven za nevtralnno s *premišljenimi, posmehljivimi besedami prizadevati, žaliti*) učinkovitejša izbira. Besedilo namreč govori o kakovostnih in cenejših slovenskih brizgalkah, za katere pa slovenske bolnišnice in lekarne ne izkazujejo zanimanja in raje kupujejo dražje, tuje. Tako tuje injekcije *zbadajo* dobesedno dražje, hkrati pa žalijo slovenske proizvajalce.

Številni stilemi kažejo željo po opaznosti, torej po pridobivanju bralcev, kar je seveda legitimna želja vsakega časopisa. Vendar so uporabljeni stilemi zavajajoči, obljublajo več, kot razloži ali utemelji besedilo (hiperboličnost), nekateri so potencialno žaljivi (kot *lopovi* ali *mafija* se lahko razpoznajo vsi negativno omenjeni v besedilu). Pogovorne fraze in besedišče kažejo željo približati se naslovniku in vplivajo na vzbujanje čustvenega odziva, čeprav besedilo take reakcije potem ne upraviči oz. razloži z dejstvi, ki bi nas objektivno prepričala in z argumenti upravičila načrtovano ali v naslovih doseženo ogorčenje. Pogovornih in čustveno zaznamovanih besed je veliko tudi v podnaslovnih sklopih in nepravih sinopsih:¹²

1. prispevek: mafija (slabšalno), zadirane kariere (slabšalno), država motovili (slabšalno);
2. prispevek: kriminalisti rojijo (ekspresivno), spisati zakon (po SSKJ sicer kvalifikator starinsko, vendar gre za slabšalno rabo), zdravilarski posli (slabš.), zganiti se (ekspr.);
3. prispevek: motoviliti (slabš.);
4. prispevek: bentiti (ekspr.), pohopsati (pogovorno, eksp.), lumparija (slabš.), zganiti se (ekspr.), "črnuhi" (slabšalno in ne prav dobro poimenovano za nelegalne, "črne" uvoznike);
5. prispevek: mafija (slabš.), /mafijski/ botri (slabš.), barabije (slabš.)

Vsi ti stilemi kažejo avtorjevo negativno vrednotenje upovedene vsebine, reči smemo njegovo zaničljivost, in čeprav so v naslovju presojevalnih besedil aktualizmi pričakovani, je v obravnavanem naslovju njihova pogostost in izjemno negativna konotacija glede na besedilo, ki ga naslavljajo, znak intenzifikacije stilotvornih sredstev in pretiravanja, ki je zavajajoče.

Navedena jezikovna sredstva privabljajo bralca, vendar tako, da jih v besedilu lahko razpozna kot (hoteno) pretiravanje s stilno zaznamovanimi besedami, ki dogodke vrednotijo izrazito slabšalno, stik z bralcem iščejo prek čustvene vpletenosti, v naslovju izpostavljajo sodbje, ki v besedilu niso dokazane ali pa so le mimogrede omenjene. Tovrstni postopki – hotena izbira takih sredstev, ki ne odražajo

¹² Kar še potrjuje njihovo "nepravost", pravi sinopsis namreč praviloma ne vsebuje zaznamovanih jezikovnih sredstev, ena izmed njegovih vlog je tudi razaktualizacija zaznamovanih sredstev v aktualiziranem naslovju (Korošec, 1998: 104).

pomembnosti sporočila – so značilnost rumenega tiska, tam jih pričakujemo (Korošec, 1998: 152), analizirani članki pa naj bi bili rezultat preiskovalnega novinarstva, kjer ne pričakujemo senzacionalizma, ampak z dokazi podkrepljeno in argumentirano pisanje, razkrivajoče nepravilnosti v družbi.

Besedila

Vrednotenje ubesedenega

Štiri od petih besedil so zgrajena enako (4. besedilo pa je intervju). Nepravemu sinopsisu (vodilu) sledi glavno besedilo, ločeno z mednaslovi. Avtor vrednoti komentirano stanje izrecno, z leksemi, ki ocenjujejo povedano, ali posredno (kot v analiziranem naslovju) prek sredstev, ki jih stilistika poročevalstva prišteva k aktualizmom. K slednjim štejemo tudi metafore. V zadnjem sestavku (vir 5) jo avtor "udarno" uporabi na začetku¹³ besedila, z metaforo tudi zaključ¹⁴. Avtor brez premisleka združuje različne prisposodbe in frazeologeme, zato smemo obe metafori šteti za neuspeli (stilistika govori o katakrezi), vsebovane prvine so namreč nezdružljive: kotel – smetana, kotel – pokrovka; kozel – zelnik, trdovraten kozel, ki mu je treba zapleniti denar?

V primerjavi z naslovjem v besedilih upade število čustveno in zvrstno zaznamovanih besed in frazeologemov, vendar jih avtor še vedno izbere za podkrepitev svojih negativnih sodb (*ziniti, odromati, svinjarija, štorija, lumparija, žegen, gnojnica, pisliniti, ponikniti; spustiti skozi, dobiti blagoslov, hlače so se zatresle, denar se je pretakal v žepe uvoznikov*).

K neizrecnemu vrednotenju prištevamo tudi nenavadno pogosto in zato opazno rabo klicaja, klicajev ter vprašaja in klicaja skupaj. Slovenska pravopisna norma predvideva rabo klicaja na koncu čustveno obarvanih povedi, z dvema ali več klicaji se zaznamuje stopnjevana vzkličnost, zaporedna stava vprašaja in klicaja pa se po pravopisu uporablja pri čustveno obarvanih vprašanjih (SP, 1997: 42–44). V obravnavanih besedilih avtor z njimi ustvarja vtis ogorčenosti nad presojanim dogajanjem, izraža svoje nestrinjanje, vendar zaradi pogoste rabe postanejo manira, ki je moteča in ima kvečjemu vlogo škandaliziranja bralstva,¹⁵ in znak avtorjeve nižje stopnje pismenosti.

Izrecno v besedilih vrednotijo predvsem pridevniki in ob glagolu prislovi, tudi v naših besedilih: tržna ekonomija je tako ovrednotena kot kruta, divja, anarhična, dogodki so srhljivi, minister (ironično) dobrohoten (vir 1); ostro opozarjati, velik,

¹³ "Na kotlu, iz katerega so smetano pobirali iznajdljivi zasebniki ali tisti, ki so bili blizu državnim uradnikom, kuho pa smo plačevali vsi zavarovanci, je začelo pokrovko dvigovati že pod ministrovanjem Božidarja Voljča."

¹⁴ "Če so enkrat v zelnik spustil kozla, ga boš z besedami in priporočili kaj težko odgnal. Mafija, organizirani kriminal, je še posebej trdovraten kozel. Visoki predstavniki te države učijo, kako ga odgnati. Takoj, dosledno, javno in seveda neusmiljeno mu je treba zapleniti zadnji dvomljivo pridobljeni tolar! ..."

¹⁵ Navedimo nekaj zgledov iz 1. vira: Pa jih /cen/ nikakor ne zvišuje le davek na dodano vrednost!!!; Nismo mogli verjeti!; Ta denar ščiti ustava!; Kot bi skrivnostno izginili!; Za poslom je stala ista ljubljanska firma!; In nič se ni zgodilo!; Že omenjeni privilegirani Medias je še naprej dobival soglasja za recimo 741 000 mark ureden uvoz v dnevu ali dveh?!

umazan denar, mednarodna mafija, mafijske lovke, nezakonito ponikniti (vir 2); divja, naravnost okrutna "tržna ekonomija", podkupljeni zdravniki, mafijski posli, mafijske tipalke, neverjetna uslužnost, gromozanska svinjarija, nevarne lumparije (vir 3); vljudno (ironično) odpisati; klavрно dejstvo; organiziran komentar, zdravilarska mafija (vir 5).

Mafija in mafijski

Serija petih člankov je dobra priložnost za jezikovno in stilno analizo besed, ki so se od 90. let nekritično uveljavile tudi v poročevalstvu. Odkar je del politične publicistike izumil zloženko udbomafija, se namreč številni čutijo poklicane, da svoje nestrinjanje z ljudmi ali dogodki izražajo z rabo besed *mafija* in *mafijski*. Ko to storimo zasebno, je stvar neproblematična, ko pa o ljudeh in dogodkih pišemo za javnost, smo zavezani k nežaljivemu ubesedovanju, tako npr. deveti člen Kodeksa novinarjev RS¹⁶ prepoveduje "objavljanje neosnovanih obtožb, napadov, laži, razžalitev in kletev".¹⁷

SSKJ samostalnik *mafija* razlaga v dveh pomenih: "1. *zlasti v italijanskem in ameriškem okolju tajna teroristična, kriminalna organizacija*: člani mafije / mafija organizira trgovino z mamili; za ugrabitev otroka sumijo mafijo; nasilja mafije / ameriška mafija 2. slabš. *skupina ljudi, ki podtalno deluje*: ti ljudje so mafija". Nezaznamovana in zato nežaljiva raba je povezana s prvim pomenom, ko pa o ljudeh, ki niso člani tajne teroristične oz. kriminalne organizacije, pišemo kot o mafiji, izražamo slabšalno vrednostno sodbo. Ne v preteklosti in ne v sedanjosti beseda v tem 2. pomenu ni bila nezaznamovana, vendar se je v sodobnosti njena vrednostna oznaka celo intenzificirala in je zato žaljiva.

Politika je v svojem strankarskem obračunavanju skovala izraz *udbomafija*. Pogosta raba pa zato ni razaktualizirala slabšalne zaznamovanosti besede *mafija*, ampak povzročila vrednostne premike, ki jih je beseda dobila v spremenjenih družbenih okoliščinah, v našem primeru intenzifikacijo slabšalnosti, ki jo podpira prvi pomen besede. S pravo mafijo se namreč povezujejo najbolj zavržena dejanja.

V obravnavanih besedilih je zato omenjanje mafije in mafijskih poslov žaljivo za vse tako označene posameznike in podjetja. Avtor besedil je slabšalnost stopnjeval še s prisposodob o mafijskih lovkah, mednarodni mafiji, mafijskih poslih, mafijskih tipalkah ipd. Po drugi strani pa lahko v izjemno pogosti rabi te besede razpoznamo tudi avtorjevo strahopetnost, saj se poimenovanje pravzaprav ne nanaša na nikogar in vse, nima konkretnega nanašanca (referenta). Sporno pa je tudi zato, ker avtor namesto dokazov kopiči slabšalne sodbe in se pri tem sklicuje na "sliši se". To pa je že vprašanje sklicevanja na vire.

¹⁶ Med pisanjem članka je bil v veljavi Kodeks novinarjev RS iz leta 1991 (objavljen na spletnih straneh Društva novinarjev Slovenije (<http://www.novinar.com>)), v času do objave je bil sprejet nov Kodeks novinarjev Slovenije (2002). Členi, ki jih navajamo, so iz starega kodeksa, ki je veljal tudi, ko so bili natisnjeni obravnavani članki. Münchensko deklaracijo in resolucijo Sveta Evrope št. 1003 o novinarski etiki navajamo po publikaciji "Predpisi o novinarjih in medijih", ČZ Uradni list RS, Ljubljana, 1995.

¹⁷ Tudi Münchenska deklaracija v 8. točki opredeljuje, da mora novinar samemu sebi prepovedati "obrekovanje in neutemeljene obtožbe". K nežaljivemu sporočanju pa zavezuje tudi Kazenski zakonik RS.

Sklicevalnost

V skladu z javno odgovornostjo, ki ji je novinar zavezan, se je v poročevalstvu razvilo in avtomatiziralo nekaj oblik poročevalske sklicevalnosti. Te mora avtor uporabiti takrat, kadar ga ni bilo na kraju dogodka ali ni preveril stanja, ampak se sklicuje na tuje viře (Korošec, 1998: 202). Kadar se mu ti viri zdijo nezanesljivi, se to izkazuje kot domneva, neuradnost ali nedokazanost o dogodku ali stanju ter se v jeziku kaže kot zveza *naj bi + deležnik -l* oz. besedno s členki *menda, ki da je, ker da je storil* (Korošec, n. d.: 203). Bistveno za našo obravnavo je, da obstaja konvencija o sklicevanju na viře in hkrati tudi avtomatizirana sredstva, s katerimi avtor izraža zanesljivost/nezanesljivost o dogodku ali stanju.

Preiskovalno novinarstvo ima dolžnosti do javnosti ne samo pri metodah preiskovanja, ampak tudi pri predstavitvi ugotovljenega (Kieran, 2000: 172). Kakovostne preiskovalne zgodbe zato ne morejo biti grajene zgolj na sporočanju domnev o določenih osebah ali dogodkih/stanjih (če pa že, mora biti to jasno razvidno z jezikovnimi sredstvi, ki tako domnevo izražajo), ampak morajo uporabljati dokaze in racionalno utemeljitev povedanega.

Poglejmo, kako ubeseduje viře obravnavani avtor. Svojo utemeljitev mafije in mafijskega poslovanja črpa s sklicevanjem na pisanje novinarja in nato z narekovanji dobesedno navaja nekaj stavkov, stilistika to imenuje citatna sklicevalnost (Korošec, 1998: 208), vendar v besedilu (vir 1) manjka najpomembnejše – ne izvemo, od kod je citat:

Leta 1996 se je našel celo kakšen pogumen novinar in pisal o "zdravilih v rokah mafije, mafijskem poslu vrednem 250 milijonov tolarjev, o mafijskih tipalkah, ki segajo v državne vrhove, ciprskih linijah, nakazilih čez celovško Hypo banko" in podobno. Pisali so o "mafiji, ki obvladuje slovenski trg z zdravili", o "42 legalno ilegalnih uvoznikov zdravil ..."

In to je vse; kdo je o tem pisal (ime novinarja), kje (naslov časopisa in prispevka) in kdaj (točen datum, ne le leto 1996), ne izvemo. Neimenovani viri so tudi vsi tisti, ki jih avtor začenja s sklicevanjem *slišimo, da ...* (vir 1) in na nenatančno opisane dokumente:

Pa potem slišimo, da so ženske zanosile kljub uvoženim materničnim vložkom (ali pa ravno zaradi njih), pa "afere" nihče ne razišče. Slišimo, da je v eni od bolnišnic skoraj prišlo do drame ... // Po dokumentih, ki smo jih lahko videli, so tedaj dokazali, da iz umazane kupčije z zdravili vsak dan v zasebne žepe nezakonito ponikneta dva milijona dolarjev.

Navidezno gotovost povedanega naj bi zagotovil s sklicevanjem na strokovnjake, za katere ne vemo, niti katere stroke so, kaj šele, kako se imenujejo: "In takšno njeno početje je imelo hude, usodne posledice. Strokovnjaki trdijo, da so jih nekatere plačali tudi z življenji."

Zavajajoče je tudi samosklicevanje (vir 2): "Dobršeni del logičnega pojasnila inertnosti državnega vrha verjetno tiči prav v prejšnjem članku, ko pojasnjujemo metode velikega, umazanega denarja, lobijev, denarja lačne strankarske politike in končno menda že kar mednarodne mafije." O metodah namreč v prvem prispevku ne izvem nič. Tudi v tretjem članku se avtor sklicuje na svoje pisanje, pravzaprav je ta zgodba eno samo prepisovanje prvih dveh, avtor z narekovaji opremja že objavljene dele besedila in jih ponatisne ter doda nekaj novih vrednostnih sodb, kjer ne varčuje s stilno zaznamovanimi sredstvi, kot npr. "Brez podkupnin in nezakonitih provizij bi tako gromozanska svinjarija brž zasmrdela do neba! /.../ Še posebej če gre za tako hude, obče škodljive pa še življenju nevarne lumparije."

Dokažemo pa lahko tudi ignoriranje in pomensko spreminjanje izjav določene vira. Preverjanje informacij je nujen del (načrtovanja in izvajanja) novinarske preiskave.¹⁸ Pred objavo prvega prispevka tako avtor piše B. V.-ju in ga prosi za "komentar ali mnenje, ki bo, če bo prišlo v petih dneh, lahko sestavni del članka" (vir 6). B. V. odgovarja v predpisanem roku in navaja nekatera pojasnila (vir 7):

– Brajer: "Tisti, ki so se temu početu uprli, so menda izgubili službe oziroma funkcije ..." (vir 6). B. V.: "Kolikor vem, je edini, ki je sam zamenjal, ne pa izgubil službo, prav gospod H., potem ko sem mu /.../ ponudil drugo delovno mesto." (vir 7)

– Brajer: "Iz gradiva, ki smo ga prejeli, logično izhaja, da ste bili z omenjeno dokumentacijo /.../ seznanjeni tudi vi." (vir 6). B. V.: "Nikoli je nisem videl, zato se do nje ne morem opredeliti."

Brajer odgovora ni vključil v prispevek, ampak piše, kot da ga ne bi bilo. Za "skupino visokih državnih uradnikov" trdi: "Niti enega ni več mogoče najti na starem delovnem mestu. Kot bi skrivnostno poniknili." (vir 1). Za B. V. trdi, da je dopustil, da se zdravstveni denar pretaka v žepe uvoznikov (vir 1), kar pomeni, da naj bi bil z dokumentacijo seznanjen. Avtor šele v tretjem nadaljevanju omenja V.-jevo izjavo, vendar prirejeno: "Nič se ni spomnil, da bi videl kakšne dokaze ..." (vir 3). Bralcu tako ponuja domnevo, da je tedanji minister vedel, kaj naj bi se dogajalo, svojo kritiko stopnjuje z "nič se ni spomnil", kar ni nevtralna priredba izjave vira, ampak izrazito zaznamovana, saj jo danes razumemo kot "se noče spomniti". Sprememba besedila, ki ga vir ubesedi "nikoli je nisem videl",¹⁹ v "nič se ni spomnil" je zavestna in zlonamerna sprememba pomena iz nezaznamovane trditve v ironično zvezo, katere pragmatični pomen je izrazito vrednoten.

¹⁸ "Informacije v sliki in besedi, namenjene objavi, je dolžan novinar skrbno preveriti," je zapisano v 2. členu Kodeksa novinarjev RS. Četrta točka resolucije Sveta Evrope št. 1003 določa, da je pri širjenju vesti "treba spoštovati resnico, potem ko je bila ta obvezno preverjena".

¹⁹ Vir 7: "Spoštovani gospod Ciril Brajer, dokler nisem dobil vašega sporočila, nisem vedel, da je gospod D. H. s še dvema, meni po imenu neznanima državnima uradnikoma, zbral obsežno dokumentacijo o črnem uvozu zdravil. Nikoli je nisem videl, zato se do nje ne morem opredeliti."

Fragmentiranost zgodb in ustvarjanje dramatičnosti

Po petih prispevkih ne moremo izoblikovati celotne zgodbe, ki bi ji lahko sledili od začetka do konca, od vzrokov k posledicam ali obratno, po časovnem, prostorskem ali kakršnem koli drugem logičnem zaporedju. Zgodbe so fragmentirane, tako da smemo govoriti o siromašni besedilni povezanosti. Besedilo je namreč zgrajeno nenatančno, pogosto se ustavljamo in se sprašujemo, na koga se nanaša glagolska ali zaimenska oblika, na kaj časovni prislovi (vir 1):

Ciper Promed je poslal ljubljanski firmi Medias cenik, ta je odromala k ministru Voljču in takoj dobila blagoslov za uvoz in ceno. /.../ Uprla se je le carina na Brniku, ki je bila obveščena o spornih poslih. Zavrnil je uvoz, plombiral zdravila. /.../ Paranoja? Hm, vselej je možna, toda gre za res ogromne denarje, tako da je vse mogoče. Po dokumentih, ki smo jih lahko videli, so tedaj dokazali, da ...

Morfem *je + -la (je odromala)* je v zgledu naveznik na našalnico, ki je lahko sistemsko le ženskega spola – ali je torej firma Medias odromala k ministru in dobila blagoslov? Pri branju se na tem mestu ustavimo, vrnemo nazaj in ugotovimo, da gre za napako, saj bi moralo biti zapisano ...”ta je odromal”, cenik namreč. Na enako sporočanje motnjo naletimo pri nanašalnici carina – je zavrnil, pri časovnem prislovu tedaj pa se moramo vrniti kar 25 vrstic nazaj, v prejšnji odstavki, da ga razpoznamo kot pred približno dvema letoma. Tako površno in fragmentirano pisanje ne upošteva za poročevastvo bistvene zahteve, ki jo Korošec (1998, 169–170) imenuje pravilo pobiranja vsake zanke: naslovnik mora na vsaki točki linearnega, v prostoru in času “potekajočega nizanja jezikovnih znakov dobiti zadostno količino podatkov, ki omogočajo gladko sprejemanje prejšnje in naslednje vsebine”.

Avtor ustvarja dramatično napetost, tako da nekajkrat hote zapelje bralca z retoričnimi vprašanji in trditvami, potem pa v nasprotju s pričakovanji na vprašanja odgovori oz. ovrže zapisano trditev. Posledica tega je zavajanje bralca, predvsem v drugem navedenem zgledu (vir 4), ker je poudarjeni del v sinopsisu, preostali pa v besedilu. Ker vemo, da številni bralci časopis berejo le prek naslovja, besedilo pa le, če jih naslovje dovolj pritegne, gre za hoteno zavajanje, saj je trditev v sinopsisu laž, kar pa izvemo šele, ko in če preberemo tudi besedilo. V najboljšem primeru pa taka dramatizacija povzroča, da se vračamo nazaj in “pobiramo izgubljene zanke”:

Sta se jih potemtakem zbala celo domača farmacevtska velikana? Ali pa sta molčala, ker sta ugotovila, da lahko tudi sama pristavita lonček skladno z ono o karavani, na katero ne kaže lajati, ampak se ji je bolje kar pridružiti? No, Krka in Lek nista molčala, kot je kazalo na prvi pogled. (Vir 1)

Še bolj zbode, da ne ukrepa Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije. /.../ No, ko smo poizvedeli, smo slišali, da zavod le ni bil tako negiben. (Vir 4)

Sklep

Stilna analiza petih prispevkov, ki bi jih glede na obravnavano temo, tj. preiskovanje in razkrivanje za družbo pomembnih dejstev, ki jih vpleteni želijo prikriti, in samosklicevanje na metode preiskave lahko uvrstili med preiskovalne zgodbe, je pokazala nekatere jezikovno-stilne značilnosti, ki jih lahko kritično povezujemo s sodobno novinarsko prakso. Za presojevalna besedila sicer običajni aktualizmi s svojo pogostostjo in intenzificiranostjo nadomeščajo govorico argumentov in skrivajo, da avtor o dokazih samo govori, predstavi pa jih ne. Stilno zaznamovana sredstva tako postanejo krinka, pod katero avtor skriva pomanjkanje argumentirane govorice. Avtor predpostavlja bralca kot "poštenega Slovenca", ki ga razburja bogatenje posameznikov, neučinkovitost države in skorumpiranost odgovornih. V naslovju "proda" svojo ogorčenost in bralca škandalizira, k branju vabi s senzacionalističnimi metodami. Naslovniku se približa z jezikovnimi sredstvi, ki stik gradijo na čustveni vpletenosti, in ne razumski ravni. V zgodbo ga želi potegniti z odzivom ogorčenja nad novo družbeno anomalijo.

S pogovornim jezikom gradi navidezno domačnost z naslovnikom, prepričati želi bralca, da sta na isti strani, novinar opravlja nalogo razkrivalca škandalov, v soglasju z naslovnikom naj bil razkrival in spreminjal, "ker ste vi tako hoteli". Lutharjeva (1998: 158) v analizi tabloidne kulture govori o rabi psevdointimnega jezika, ki gradi "iluzijo konsenza glede osnovnih predpostavk družbenega življenja, ki se tičejo teme besedila". Kot posebno značilnost psevdointimnega jezika analizira avtorica uvajanje govornih (oralnih) modelov v novinarskem besedilu. V analizi o njih nismo govorili, bi pa k tem govornim elementom lahko šteli pastavčne vložke, kot npr.: "Paranoja? *Hm*, vselej je možna ... Pa so po višjem ukazu takojci odromala na ljubljanski carino in ta jih je, *glej šmenta*, mirno spustila skozi." (vir 1, poudarila M. K. G.)

Z ekspresivnimi sredstvi avtor vpliva na čustveno sprejemanje, da se bralec ne bi spraševal o argumentih, ampak bo verjel, da so za ubesedeno ogorčenost gotovo krivi grozljivi dokazi o nezaslišanih dejanjih vpletenih. Ko bi dokaze potreboval, njihovo nenavajanje opravičuje z logiko (vir 3): "Za to ne potrebujemo dokazov ... dovolj je logika." Ali kot pravi Lutharjeva (n. d. 152): "Popularni mediji so tisti, ki so v sodobnosti v največji meri kolonizirali 'zdrav razum'."

Fragmentiranost zgodb, melodramatizacija,²⁰ za poročevalstvo nenavadna raba prve osebe ednine, ki se nejasno menja z običajno množinsko,²¹ vrednotenje in samovoljna interpretacija, jezikovna sredstva, ki so zaradi intenzifikacije stilne vrednosti žaljiva, kažejo podobo slovenskega novinarstva, ki ustvarja medijske skandale. Lahko jo razpoznamo kot znak tabloidizacije množičnih občil, s katero Connell (1998: 12) opredeljuje "vrsto procesov, ki domnevno racionalne diskurze

²⁰ Vir 1: "Niti enega ni več mogoče najti na starem delovnem mestu. Kot bi poniknili!" Vir 3: "A novinarska dolžnost gor ali dol, ne bom šel vleč za jezik podrejenih. Tako dolgo bomo vlekli za 'odgovorne' šefovske jezike, da se bo nekemu vendarle razvezal."

²¹ Vir 2: "Med uso to storijo me je še posebej čudilo, zakaj se nista odzvala /.../ In ponavljamo, doslej ni še nihče odgovarjal!" Vir 3: "Menda še nisem spisal članka, na katerega bi bilo toliko odmevov, klincev, predvsem vprašanj. /.../ Pa nanje kljub novim in novim dokazom (še) ne smemo odgovarjati."

spreminjajo v senzacionalistične diskurze". Ali kot ugotavljata Lull in Hinerman, škandali so postali "glavna značilnost tabloidnega novinarstva" (1997: 1), saj v ospredje prevladujoče novinarske prakse postavljajo tabloidne vrednote.

Medijski škandali so "preizkušeno sredstvo za stimuliranje javnega ogorčenja" (Lull in Hinerman, n. d.: 28). Z izbiro jezikovnih sredstev ustvarjajo pretiravanja in tako sprepejajo k ustvarjanju senzacionalizma.

Hoteno spreminjanje izjav, pomenski premiki, ironizacije in intenzifikacija stilnih sredstev, pretiravanja s pogovorno in ekspresivno rabo ne pripomorejo h kakovostnemu novinarskemu sporočanju. Demokracija ni pisanje o vsem z vsemi sredstvi, ampak mora biti nujno povezana z odgovornostjo. Ta se kaže s profesionalnim delom, h kateremu sodi tudi obvladovanje jezika. Izbira je stil, toda ne kakršnakoli.

"Imeti svobodo tiska je lepo in prav, toda da je mnenje dobro utemeljeno, potrebuje informacije, preverljiva dejstva in nasprotujoča si stališča." (de Burgh, 2000: 6).

Obravnavanih prispevkov na podlagi jezikovnih in stilnih značilnosti ne moremo uvrstiti k preiskovalnim zgodbam. Ali sploh lahko govorimo o novinarski besedilni vrsti, o presojevalnem poročevalskem besedilu? Najbolj "poročevalsko" podo- bo kaže naslovje, ki je ustaljeno in enotno v vseh petih prispevkih. Njegova funkcija je izrazito pridobivalna, intenzifikacija stilotvornih sredstev pa tolikšna, da smemo govoriti o senzacionalizmu. Besedila so nekakšne zgodbe, ki stilno zaznamovana sredstva (stileme) izrabljajo na račun informacij in preverljivih dejstev. Nizanje ekspresivnih in pogovornih jezikovnih sredstev nadomešča argumentirano govorico, avtorjeva zaničljivost skoraj nima meja, a ni utemeljena in podkrepljena z verodostojnimi podatki. Dovolili si bomo "definicijo", ki z besedo, izbrano namesto novinarstva, neizrecno vrednoti: gre za zgled časnikarščine, ki ob kršenju drugih profesionalnih postavk gotovo krši tudi tiste, povezane z jezikom in stilom poročevalskih (novinarskih) besedilnih vrst.

LITERATURA

- Burgh, Hugo de (2000): Introduction: A higher kind of loyalty? V: Hugo de Burgh (ur.): *Investigative Journalism: Context and Practice*. London: Routledge, 3-25.
- Connell, Ian (1998): Mistaken Identities: Tabloid and Broadsheet News Discourse. *Javnost/The Public*, 5, 3: 11-31.
- Kalin Golob, Monika (1999): Publicistika in poročevalstvo. *Slavistična revija*, št. 2, 179-194.
- Kieran, Matthew (2000): The regulatory and ethical framework for investigative journalism. V: Hugo de Burgh (ur.): *Investigative Journalism: Context and Practice*. London, New York: Routledge, 156-176.
- Korošec, Tomo (1998): Stilistika slovenskega poročevalstva. Ljubljana: Kmečki glas.
- (ur.) 2002: Razžalitve v tiskanih medijih. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Košir, Manca (1988): Nastavki za teorijo novinarskih vrst. Ljubljana: DZS.
- 1993: Slovenski dnevniki v luči kodeksa novinarjev RS. *Teorija in praksa*, 30, 11-12, 1233-1241.
- (1994): Razkriti prikrito in napisati zgodbo. V: Matjaž Šuen: *Preiskovalno novinarstvo*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 9-17.

- Lull, James, Hinerman, Stephen (1997): *The Search for Scandal*. V: James Lull, Stephen Hinerman (ur.): *Media Scandals: Morality and Desire in the Popular Culture Marketplace*. Cambridge: Polity Press, 1–33.
- Luthar, Breda (1998): *Poetika in politika tabloidne kulture*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Poler, Melita (1997): *Novinarska etika*. Ljubljana: Magnolija.
- Poler Kovačič, Melita (2001): *Mesto subjekta v sodobni novinarski etiki*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ). Elektronska izdaja. SAZU in ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik. Ljubljana: DZS.
- Slovenski pravopis. Pravila. ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik. Ljubljana: DZS, 1997.
- Šuen, Matjaž (1994): *Preiskovalno novinarstvo*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

VIRI IN DOKUMENTACIJA

- Vir 1: Ciril Brajer: Mafija steguje lovke na police z zdravili, *Nedeljski dnevnik*, 1. 8. 1999.
- Vir 2: Ciril Brajer: Država gleda lopovom skozi prste, 8. 8. 1999.
- Vir 3: Ciril Brajer: Zdravniki s črnimi kovčki, *Nedeljski dnevnik*, 22. 8. 1999.
- Vir 4: Ciril Brajer: Kdor je kradel, se bo pekel ..., *Nedeljski dnevnik*, 29. 8. 1999.
- Vir 5: Ciril Brajer: Tuje "brizge" pikajo dražje, *Nedeljski dnevnik*, 5. 9. 1999.
- Vir 6: Pismo Cirila Brajerja Božidarju Voljču, 16. 7. 1999.
- Vir 7: Odgovor Božidarja Voljča Cirilu Brajerju.
- Vir 8: Pismo Božidarja Voljča Zlatku Šetincu, odgovornemu uredniku *Nedeljskega dnevnika*, 29. 7. 1999.
- Vir 9: Pismo Božidarja Voljča Zlatku Šetincu, odgovornemu uredniku *Nedeljskega dnevnika*, 26. 8. 1999.
- Vir 10: Milka Krapež: Ciprska naveza je obtičala pred mejo, *Nedeljski dnevnik*, 12. 9. 1999.
- Vir 11: Božidar Voljč: Še o mafijskem uvažanju zdravil, *Nedeljski dnevnik – Odmevi*, 26. 9. 1999.
- Vir 12: Ciril Brajer: Nič ne ugibam, *Nedeljski dnevnik – Odmevi*, 26. 9. 1999.
- Vir 13: Diana Dimnik: Neetično in nepreverjeno, *Nedeljski dnevnik – Odmevi*, 3. 10. 1999.
- Vir 14: Ciril Brajer: Še o mafijskem uvažanju zdravil (2), *Nedeljski dnevnik – Odmevi*, 3. 10. 1999.

PRILOGA – ponatis 1. prispevka (Nedeljski dnevnik, 1.8.1999) za ponazoritev jezikovno – stilne in etične analize.

Zakaj se v svetu tisti, ki imajo kaj pod palcem, z veseljem rinejo na sezname najbogatejših in zakaj je Slovencem nerodno o tem celo govoriti.

MAFIJA STEGUJE LOVKE NA POLICE Z ZDRAVILI

Ker se da pri nas obogateti tudi na račun bolnih, ni odveč vprašanje, ali nas z zdravili res oskrbuje mafija – Tako draga zdravila plačujemo zato, da z njimi bogati peščica uvoznikov – Muharjenje v visoki družbi omogoča sklepanje zanimivih poslovnih zvez – Kdo je pred dvema letoma pod denarno preprogo pometel sramoto, ki bi utegnila postati afera – Sumljive prometne nesreče, dvomljivi samomori, zradirane kariere – Stara zdravila po svežih cenah

V predprejšnji številki smo se spraševali, kakšno davkarijo imamo, če očitno najpremožnejših Slovencev ne zna spraviti niti na seznam, in obsodili državo, da svoje davčne politike, če jo sploh ima, ne zna spraviti v funkcijo ustavnih kategorij socialnosti in pravnosti. Končno zdaj sama precej nemočno motovili, kako cene zdravil obdržati v mejah normale. Pa jih nikakor ne zvišuje le davek na dodano vrednost!!! Ko smo sami skušali poiskati res bogate Slovence, smo odkrili srhljivko. Med navdušenimi igralci tenisa in golfa smo večkrat slišali, naj poskusimo med uvozniki zdravil.

Nismo verjeli! Uvoz zdravil naj bi bil tudi in predvsem socialna kategorija (s tem pa tudi ustavna!), pa čeprav gre za posel. Razvite evropske države ga celo dotirajo, da lahko streže svoji socialni vlogi. Tako je bilo celo v bivši SFR Jugoslaviji. Zveza je v okviru dogovorne ekonomske politike izdajala dovoljenja uvoznikom, ti pa so morali dobiti še soglasje republike, in to konkretno, ne načelno, za vsak kontingent posebej. Oba dokumenta sta morala biti evidentirana v Beogradu in nadzor je bil skoraj popoln.

Leta 1991 pa je slovenska carina ostala brez omenjenih vhodnih podatkov in izhodne zahteve. Nadzora zveze seveda ni bilo več, celo pri uvozu zdravil je zavladala tržna ekonomija, in sicer najbolj kruta, divja, anarhična. Vsak, ki je hotel, je uvažal vse, kar je hotel, za ceno, ki jo je hotel. In država je začela tako kršiti celo ustavo. Denar za zdravila nam namreč pobira s prispevki za zdravstveno zavarovanje, torej ga je dolžna usmerjati predvsem v to dejavnost. Ta denar ščiti ustava!

Varno shranjeni dokazi

Žal pa je v osebi tedanjega ministra za zdravstvo dr. Božidarja Voljča mirno dopustila, da se je zdravstveni denar pretakal v žepe uvoznikov zdravil in zdravstvenih pripomočkov. Njihovi zasluži so postajali neizmerni, s tem pa tudi njihova moč in vpliv na politiko. Približno pred

dvema letoma je to družbeno anomalijo, ki nas je doslej stala že nekaj milijard dolarjev, raziskala skupina visokih državnih uradnikov. Niti enega ni več mogoče najti na starem delovnem mestu. Kot bi skrivnostno poniknili! Na srečo pa je vsa tedaj zbrana dokazna dokumentacija zavedena v vsaj petih ministrstvih, na carini in davkariji. Pač za vsak primer, če se jim kaj zgodi. V krogu na obeh straneh vpletenih v razkrivanje te zgodbe je namreč začelo prihajati do sumljivih prometnih nesreč, dvomljivih samomorov in podobnih srhljivih dogodkov. Kljub temu se med omenjenimi junaki še najde kakšen, ki je pripravljen razkriti dokumente, ki jih hrani.

Paranoja? Hm, vselej je možna, toda gre za res ogromne denarje, tako da je vse mogoče. Po dokumentih, ki smo jih lahko videli, so tedaj dokazali, da iz umazane kupčije z zdravili vsak dan v zasebne žepe nezakonito ponikneta dva milijona dolarjev. V omenjenem obdobju je manj kot sto uvoznikov zdravil državo prikrajšalo za pol milijarde dolarjev davkoplačevalskega denarja. Za povrh je ta vsota skoraj vsa ostala v tujini ali pa se je tja vrnila.

Leta 1996 se je našel celo kakšen pogumen novinar in pisal o "zdravilih v rokah mafije, mafijem poslu, vrednem 250 milijonov dolarjev, o mafijskih tipalkah, ki segajo v državne vrhove, ciprskih linijah, nakazilih čez celovško Hypo banko" in podobno.

Pisali so o "mafiji, ki obvladuje slovenski trg zdravil", o "42 legalno ilegalnih uvoznikih zdravil, ki v navezi z ekonomii zdravstvenih domov, bolnišnic in z nekaterimi podkupljenimi zdravniki, ki predpisujejo nepotrebna, toda predraga zdravila, bogatijo čez vse meje. Za nedotakljive jih delajo podkupnine, črne provizije in sorodstvene zveze v samem vrhu države..."

Za mafijo so vedeli vsi

Mednarodna statistika je tedaj slovenski trg zdravil cenila na 200 milijonov dolarjev, naša carina pa še za nekaj milijonov več. Povprečna stopnja rasti je bila 20-odstotna. Uvoz je pokrival približno polovico porabe in uvoznikov je bilo vse več. Če vprašaš Lek ali Krko, kako se prebije na tuji trg, boš ure dolgo poslušal, koliko znanja, denarja, birokratskih opravil, registracijskih postopkov in celo dovoljenj za trženje potrebujejo za preboj na razvit tuji trg. Vse to traja najmanj pet let. Miloš Kovačič v imenu Krke in Metod Dragonja v imenu Leka sta že tedaj zahtevala, naj vlada vsaj podobno zaščitno politiko uvede v Sloveniji. Seveda zaman. Uvoz zdravil je tekel naprej, nenadzorovan tako po količini in kakovosti kot ceni. Ciper Promed je poslal ljubljanski firmi Medias cenik, ta je odromala k ministru Voljču in takoj dobila blagoslov za uvoz in ceno. Firma Becton Dickinson je dobila žegen za prodajo izdelka po 51 mark, čeprav

je po njegovem ceniku stal le 29 mark. Za poslom je stala ista ljubljanska firma!

In mimogrede: lastnica te firme je lastnica že omenjene firme na Cipru in je, tudi mimogrede, hči mednarodnega poslovneža, ki smo ga pred dnevi gledali na televiziji v prijateljski družbi z dobrohotnim ministrom. Kako sta že rekla? Muharjenje v visoki družbi omogoča sklepanje zanimivih poslovnih zvez ali nekaj zelo podobnega.

No, bistvo je, da se dobiček od teh poslov pretaka na Ciper in da razliko plačuje naše zdravstveno zavarovanje.

Rekli smo že, da tako vsestransko črno trgovino lahko vodiš le s podkupninami in z nezakonitimi provizijami. Od kod pobrati denar zanje? Jasno, oprati ga je treba. Zakaj pa imamo Ciper?!

In, zanimivo, že tedaj je bil o spornem početju obveščen Urad za preprečevanje pranja denarja. Sovo prav tako. Kriminalisti prav tako. Vlada prav tako. Pa še vsa pristojna ministrstva vsako posebej. In nič se ni zgodilo!

Medias je svojim zaposlenim pol plače izplačeval tu, pol pa v Hypo banki Celovec. Nihče si ni upal ziniti. Uprla se je le carina na Brniku, ki je bila obveščena o spornih poslih. Zavrnil je uvoz, plombiral zdravila... Pa so po višjem ukazu takojci odromala na ljubljansko carino in ta jih je, glej šmenta, mirno spustila skozi.

O vsem tem je bila obveščena tudi politika, a je le Zmago Jelinčič tvegala (zanj neobičajno nežno) poslansko vprašanje o "hudo kaznivem početju Sanolaborja, ki Zavodu za zdravstveno zavarovanje fakturira z lažnimi potrdili in recepti, ki jih ni nikoli izdal. Zato dvojno knjigovodstvo, fakture za ortopedske pripomočke ljudem, ki o tem nič ne vedo ali so celo že mrtvi, mafijsko izčrpavanje slovenskega zdravstvenega denarja..."

Spet se ni nič zgodilo. Kot v posmeh je Medis Zavodu za preizkušanje zdravil poslal 36 preparatov, od ministra pa je dobil soglasje za uvoz 139 preparatov. Uvozniške firme pa so promet s pomožnimi zdravstvenimi sredstvi vodile kar brez soglasja ministrstva. Že omenjeni privilegirani Medias je še naprej dobival soglasja za recimo 741000 mark vreden uvoz v dnevu ali dveh?!

Kar vržejo proč Nemci, "zdravi" slovenskega bolnika

Uvaža se seveda tudi tretjerazredna, cenena roba. Cenena kajpak le za uvoznike, v Sloveniji jo računajo po sto ali več odstotkov dražje. Največja dokazana podražitev določenega izdelka je 1500-odstotna. Pa potem slišimo, da so ženske zanosile kljub uvoženim materničnim vložkom (ali pa ravno zaradi njih), pa "afere" nihče ne razišče. Slišimo, da je v eni od bolnišnic skoraj prišlo do drame zaradi /.../

SERIJSKI MORILCI - MAČKI¹

MORALNA PANIKA IN MLADINSKO PRESTOPNIŠTVO

Povzetek. *Avtor skuša skozi koncept moralne panike in njegove zadnje posodobitve analizirati javne reakcije na policijsko odkritje treh mladih fantov, ki so bili obdolženi, da so v letu 2000 v Trzinu in okolici ubili več kot štirideset mačk. Za interpretacijo novinarskih člankov, televizijskih prispevkov in izjav strokovnjakov v njih uporablja analizo diskurza. Članek temelji na konstruktivistični paradigmi, ki deviantnost razume kot družbeni, zgodovinski in kulturni konstrukt, kot specifičen pomen, ki se vzpostavlja v določenem času in prostoru v medigri diskurzivnih praks, ideoloških pozicij in institucionalnih regulativ. Zato se avtor loteva analize izjav, tekstov in podob, in ne obnašanja, obenem pa se izogne kakršni koli analitični obravnavi ljudi, ki so bili v tem primeru definirani kot devianti. Avtor poudarja vlogo množičnih medijev, interesnih skupin in širših kulturnih sistemov pomenov pri nastanku moralne panike, pri čemer meni, da moralne panike zaradi mladinskega obnašanja funkcionirajo kot simptom širših moralnih, kulturnih in ideoloških spopadov med različnimi diskurzi in regulatornimi praksami. Moralne panike lahko tako redefinirajo ali vnovič ovrednotijo družbene norme o vzgoji mladine in omogočijo nastanek ali ponoven vznik diskurzov moči, ki podeljujejo večjo pomembnost tistim družbenim vrednotam, ki opravičujejo strikten družbeni nadzor nad socializacijo mladine.*

Ključni pojmi: *moralna panika, analiza diskurza, diskurz, ideologija, mit, množični mediji, deviantnost, mladina, mladinska delinkvenca, serijski morilci, interesne skupine, strokovnjaki, mačke*

* Mag. Gregor Bulc, asistent na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

¹ Avtor se zahvaljuje Bredi Luthar za pomembne recenzentske vtise ob zgodnji različici pričujočega besedila in za vztrajno konstruktivno preuvaževanje avtorjevega dela, Hannu Hardtu za kritične opazke in spodbudo pri pisanju, Maruši Pušnik za neštete majcene, a nepogrešljive nasvete ter Meti Česnik in Mateju Praprotniku za veliko pomoč pri pridobivanju analiziranih virov.

[V] teh dneh diskurz, ki ni vnet, preprosto ne more biti slišan. Da bi diskurz lahko bil slišan, je potrebno prestopiti decibelni prag.

(Roland Barthes)

Zame je pomor tistih mucov večji zločin, kot če bi bil ubit človek. Vložene je bilo več zločinske energije, žrtve so bile nedolžnejše kot komaj rojeni dojenčki, bili so iz sveta, v katerega kljub svoji domnevni božanskosti nimamo pravice vdirati. Fantje so naredili definicijo hudičevega zločina.

(Marjan Bauer)

Uvod

Nasilje dandanes za mnoge pomeni vztrajno razpadanje družbenega sistema. Zlasti mladinsko nasilje je pogosto razumljeno kot dokončno pomikanje proti družbeni ali celo globalni apokalipsi. Zato je mladinsko prestopništvo mnogokrat vzrok za vznik najrazličnejših družbenih panik. V pričujočem delu se bomo skušali osredotočiti na posamičen primer tovrstno razumljene mladinske delinkvence; analizirali bomo javne reakcije, ki so spremljale policijsko odkritje treh komaj polnoletnih Tržičanov, kmalu za tem obdolženih poboja več kot štiridesetih mačk v obdobju enega leta in treh mesecev. Širok obseg in pretirana čustvenost reakcij na dejanja treh mladih fantov kažeta na upravičeno uporabo koncepta moralne panike pri analizi odnosa medijev, strokovnjakov in javnosti do teh dogodkov.

Na naše delo sta najbolj vplivali dve teoretski/metodološki paradigmi. Prva je socialni konstruktivizem, ki razume podobe deviantnosti ali sprejemljivega vedenja ter kazni za kršitelje družbenih norm kot zgodovinsko in kulturno variabilne. Pomen same deviantnosti je zato družbeno konstruiran, definicija 'normalnega' pa ves čas čepi v procesih pogajanj in se posledično spreminja skozi čas in glede na uporabo znotraj različnih družbenih skupin. Z drugimi besedami, pomen deviantnežev in deviantnega vedenja je vedno v procesu konstrukcije, dasiravno se zdi, da je v določenem času in prostoru fiksni. Družbene norme in vrednote se namreč konstruirajo skozi različne diskurzivne prakse, ki v nekem časovnem obdobju tvorijo sorazmeren družbeni konsenz glede določene teme oziroma vzpostavljajo, s Foucaultevimi (1991) besedami, režim resnice.

Tako je analiza diskurza kot metodološko orodje v tej raziskavi uporabljena kot tista, ki temelji na predpostavki, da so vsi fenomeni, vsi dogodki, vključno z deviantnim obnašanjem in medijskimi poročanji o tej temi, teksti, ki jih lahko analiziramo, da bi dekodirali njihove latentne pomeni, skrite za zdravorazumskimi predpostavkami. Analizo diskurza, ki omogoča bolj interpretativen kot eksplanatorni vpogled v družbene fenomene in na katero so močno vplivali postmodernistična epistemologija ter strukturalizem in poststrukturalizem, bomo uporabili za analizo medijskih poročanj o poboju mačk ter izjav strokovnjakov in državnih organov, ki so se pojavljala v teh poročanjih. Toda pred tem namenimo še nekaj besed konceptu moralne panike.

Sintagma moralna panika se uporablja za opis družbenega stanja, v katerem veliko ljudi v družbi pretirano reagira na neko (novonastalo) domnevno grožnjo ustaljenemu redu, ki jo spodbudijo družbeni devianti, četudi je dejanska grožnja zanemarljiva. Koncept moralne panike je sorazmerno nov², a ga vseeno uporablja jo za analizo najrazličnejših družbenih problemov: moralnih križarskih pohodov proti alkoholu, marihuani in drugim drogam (Goode in Ben-Yahuda, 1994), anti-pornografskih kampanj (Wilkins, 1997), strahu pred nasilnimi bandami (Zatz, 1987), panik glede satanističnih kultov (De Young, 1997), streljanj v šolah (Burns in Crawford, 1999), mladinskih subkultur (Cohen, 1972), popularne glasbe (Hebdige, 1979, Thornton, 1994) itd.

Po Goodeu in Ben-Yahudi (1994: 34) je družbeno stanje lahko definirano kot moralna panika, če zadovolji naslednjih pet kriterijev. Prvič, obstajati mora povišana stopnja zaskrbljenosti zaradi določenega obnašanja ali stanja, ki jo je moč izmeriti z javnomnenjskimi raziskavami, medijsko pozornostjo, predlaganimi spremembami zakodaje ipd. Drugič, povečana sovražnost, usmerjena proti deviantom oz. ljudskim hudičem³. Tretjič, sorazmerni javni konsenz, da je deviantna skupina resnična družbena grožnja. Četrty kriterij je disproporcionalnost domnevne grožnje v primerjavi z 'objektivno' resnostjo problema⁴, kjer je izmerljiva zaskrbljenost velika, dejanska škoda in število deviantov pa neznatna. Petič, za moralne panike je značilna kratkotrajnost, saj večinoma razmeroma hitro poniknejo.

Paralelno lahko spremljamo pet faz, skozi katere gre javno mnenje v primerih moralne panike. Sprva mnenjski voditelji začnejo dojemati določeno grožnjo kot resno in jo kot takšno skušajo predstaviti širši javnosti. Nadaljuje se z eksplozijo zaskrbljenosti, izraženi v poročanju množičnih medijev in z definiranjem grožnje kot resnične med večjim številom oseb. Na tej točki navadno nastopi skeptičnost

² Prva študija o moralni paniki je nastala leta 1972 izpod peresa Stanleya Cohena.

³ Izraz ljudski hudič (folk devil) izhaja iz klasične študije moralne panike Stanley Cohena (1972). Cohen ljudskega hudiča opredeli kot osebo ali skupino oseb, katerih obnašanje je širše družbeno označeno kot deviantno, pri čemer pa je grožnja, ki naj bi jo to obnašanje predstavljalo za ustalne družbene norme in vrednote znatno manjša, kot si to predstavlja moralna večina. Mediji in javnost ljudske hudiče obravnavajo skozi poenostavljajoči diskurz, ki skozi dihotomijo dobro - slabo, konformno - deviantno ustvarja stereotipno predstavo o teh družbenih skupinah ali posameznikih. Ljudski hudiči so denimo lahko člani mladinskih subkultur, narkomani, prostitutke itd. Pri tem moramo opozoriti, da se zavedamo, da slovenski prevod sintagme folk devil ne more v celoti zajeti vseh pomenov, ki jih lahko pripišemo angleškemu izvirniku.

⁴ Ko poskusimo izmeriti 'objektivno' resnost problema v primerjavi z občuteno grožnjo, naletimo na močne kritike. Empirični 'dokaz' 'objektivne' škode je namreč pogosto zavajajoč ali pa ga je težko odkriti. Mnogi kritiki verjamejo, da objektivnosti grožnje ni moč določiti in da so ocene disproporcionalnosti konstruirane in arbitrarne. Poleg tega tudi sami raziskovalci konstruirajo lastno različico realnosti, ki jo dojemajo kot pravišnjo; v skladu z lastnim vedenjem o družbi namenijo prednost zgolj zaskrbljenosti nad določenimi problemi, druge pa puščajo v nemar. Kljub temu Goode in Ben-Yahuda (1994: 38) menita, da je mnoge objektivne grožnje moč izmeriti, še zlasti, če gre za znane, dolgo trajajoče fenomene, pri čemer trdita, da je skrajni konstruktivizem raziskovalna slepa ulica.

do tako razumljene grožnje in odpor do pretiranih reakcij nanjo. V zadnji fazi zaskrbljenost širše javnosti preneha, z izjemo določenih manjših interesnih skupin.

V knjigi *Policing the Crisis* (1987) Stuart Hall in njegovi kolegi neposredno povezujejo koncept moralne panike s teorijami ideologije. Ta pristop je omogočil razumevanje fenomena moralne panike kot del širšega procesa konstruiranja pomenov skozi cel spekter medijskih tekstov in institucionalnih praks. Z vpeljavo Gramscijevega pojma hegemonije v raziskovanje moralnih panik opozorijo, da je za konstrukcijo negativnega pomena nekaterih deviantnih oblik obnašanja nujno potrebna širša družbena privolitev. Moralne panike v tej perspektivi niso več zgolj izolirani družbeni pojavi, marveč eden v nizu procesov hegemonije, ki povečuje vpliv oblasti in drugih nosilcev moči na zasebno sfero in civilno družbo.

Moralna panika zaradi "mačjih morilcev"

Za natančnejši oris dogodkov ob odkritju treh tržiških pobijalcev mačk in za reprezentativen primer poročanja medijev v primerih moralne panike nam bosta služili podrobni predstavitvi novinarskega poročanja na Televiziji Slovenija in v Slovenskih novicah. Informativna oddaja Kronika je 28. marca prva poročala o pobojih mačk v okolici Tržiča. Napovedovalka je v uvodu povedala, da so trije srednješolci "okrutno" in "na res grozljiv način" mučili in ubili 42 mačk v časovnem razmiku več kot enega leta. Na desni strani ekrana je bilo moč videti fotografijo dveh "poljubljalajočih" se muc, pod njo pa napis "Okrutnost človeka". Novinarski prispevek, ki je sledil, se je začel z bližnjim posnetkom ob cesti ležeče (bržčas povožene) mrtve mačke. Medtem ko je novinarka poročala, kako so fantje "na grozljiv način pokončali" mačke, so ekran preplavljali kontrastni posnetki omenjene mrtve mačke in bližnji posnetki prisrčnih mladih muc.

"Suroveži so šli tako daleč, da so žrtve poimenovali" v skladu s smrtjo, ki jih je doletela, in vse skupaj zapisovali v dnevnik, je nadaljevala poročevalka in v podrobnostih opisala nekatere izmed ubojev. Te opise so spremljali posnetki s terena, nekakšna vizualna simulacija posameznega uboja. Ko je denimo novinarka opisovala uboj mačka, poimenovanega Smučar, ki naj bi ga trije fanti privežali na vrv in ga nato z drvečim avtom vklekli po cesti, je kamera, pritrjena na avtomobilski zadek, prikazovala dolgo vrvo, ki je opletala sem in tja za vozečim vozilom. Opis Elektrotehnikovega uboja z električnim tokom je pospremil posnetek električne napeljave, opis uboja mačka, ki naj bi ga polili z bencinom in nato obesili, pa posnetek na hitro narejenih improviziranih vislic. Novinarka je nadaljevala s trditvijo, da "je podobnih primerov v zadnjem času vedno več", ki je bila uvod v naslednjo izjavo veterinarja: "Pravkar smo imeli primer ustreljenega mačka. Tega pa se pojavlja kar približno eden ali približno dva na mesec." Natančen ogled posnetka nam odkrije, da sta bila oba veterinarjeva stavka z montažo postavljena drug ob drugega, kar onemogoča jasno sliko tistega, kar je intervjuvanec želel povedati. Pred zaključkom prispevka so gledalci še izvedeli, da je kazen za mučenje živali v Sloveniji denarna ali pa tri mesece zapora. Javna televizija je o primeru poročala tudi v naslednjih treh dneh, a nikoli v osrednji

informativni oddaji, Pop Tv pa se je poboje mačk posvetila v treh daljših⁵ prime-time prispevkih v oddaji 24 ur.

1. izdaja, letnik X, št. 74, cena 100 tolarjev, izdajatelj: Tiskovna hiša, Ljubljana, 29. marca 2000

Pozor!
Velika razprodaja avtomobilov letnik 1999
Informacije o prodajni mreži na brezplačnem telefonskem številu 800 2001
Cena od 19.900 do 39.900
na 12 let in 12 mesecev
mesečni plačilo 1.699.900 39.900

Novice
24 UR NA PREŽI

JUTRI PRILOGA
astro+NOVICE
770354 100034

DIVJI MORILCI GROZLJIVO UBOGIH MAČK

Trije devetnajstletniki iz Tržiča so v letu dni na grozovit način pobili kar dvainštirideset mačk – Policija jih je našla naključno med redno kontrolo prometa – v avtu, s katerim so se peljali s krvoločnega pohoda, so imeli še živo muco, orodje, s katerim so živali mučili, in beležko, v katero so natančno zapisovali sadistična obredna dejanja stran 3

DANES V PRILOGI
Popotnik
radost odkrivanja

LJUBLJANSKI SEJEM ALPE-ADRIA JE MINIL
Sejem naj bo bolj živ!

SLOVENCEV NI V PLAZU!
V znanem smučarskem središču Kaprun v Avstriji, kjer navadno smuča tudi precej Slovencev, je plaz pohval 12 do 14 smučarjev – Reševalci so že našli sedem trupel – Slovenske turistične agencije: »Ta teden nimamo smučarjev v Kaprunu!« stran 3

Foto: V. Vojanec, skan po devetmesečni let, so se izživilji nad vsaj dvainštiridesetimi mačkami.

249

Trije od štirih največjih dnevnikov so 29. marca poročali o poboju mačk v Tržiču in okolici, pri čemer so Slovenske novice zgodbo objavile na naslovnici. Dnevnik je edini poročal, da »Policija je tokrat poskrbela za natančne opise dejanj kar iz evidence mladih sadistov« (Šubic, 2000). »Divji morilci ubogih mačk« se je v Slovenskih novicah glasil bel naslov v črnem okvirju, čez katerega je bil natisnjen zanje značilen, rdeče uokvirjen žig: »Grozljivo«. Pod naslovom je bilo moč prebrati, da je šlo za »krvoločni pohod« in »sadistična obredna dejanja«. Naslovnica je bila opremljena s fotografijo bele mačke, ki skuša pobegniti iz košare, pričvrščene na kolo. Mačka stoji na zadnjih nogah, s sprednjimi tačkami pa se opira na rob košare, tako da je mogoče viditi njene kremplje. Izraz na njenem obrazu bi lahko interpretirali kot preplašen ali podivjan: odprta usta nam razkrivajo mačkin jezik in špičaste sprednje zobe, vidimo pa tudi na tenko črtico zožani zenici v enem svetlo modrem in enem temno zelenem očesu, ki prazno, kot bi mačka imela umetni

⁵ 28. marca 4 minute in 43 sekund; 29. marca 2 minuti in 13 sekund, 30. marca 5 minut in 31 sekund.

očesi, bolščita v daljavo. Naslov članka na tretji strani "Podivjani morilci nedolžnih mačk", ponovno z žigom "Grozljivo", je bralca uvedel v tezo, da "Mačje pokopališče Stephena Kinga bi bilo premajhno za vsa trupla, ki so jih za seboj pustili trije devetnajstletniki iz Tržiča" (Roš, 2000). V nadaljevanju pa je bilo moč prebrati 27 natančnih opisov posamičnih ubojev, vključno z mačjimi 'imeni' in umazanimi podrobnostmi, ki so predstavljali več kot tri četrtine celotnega članka.

Velikana, letnik 1991, 1000 km/h, 1000 km/h, 1000 km/h
Priloga 31. marca 1999

Pozor!

Velika razprodaja avtomobilov letnik 1991

Informacije o priložnosti in avtomobilih na brezplačno telefonsko številko 080 200 000

1.699.900

NOVICE

24 UR NA PREŽI

JUTRI!

9870356108050

IZRODKI GENERACIJE MAČJA SODBA IZKLJUČENI IZ ŠOLE!

V četrtek navečer so dijaki Kranjske gimnazije s sramotljivimi plakati na račun svojih treh sošolcev protestirali proti njihovemu sadiščnemu pobijanju mačk – Ravnatelj prepovedal podpisovanje posebne dijaške petice in ukazal odstraniti sramotljive nanise – Učiteljski zbor je ...

Mačje morilci izključeni iz gimnazije – Ravnatelj Franci Rozman: »To je najbolj razočarajoča kaznivost, ki jo dijadi lahko premislili o svojih dejanjih, jih obzvalovali in prevzeli posledice, brez leto dni pa bodo imeli priložnost maturirati!«

stran 3

IZOBČIMO JIH!

MILICA ROK

DANES V PRILOGI plus

INTERVJU: BORUT SUKLEJE
Policist, ki ne verjame v trdo roko

ROGOVOR Z VILHEM RESNIKOM
»Močno upam, da sem skromen.«

SEDMICA OPOZARJA
Najcenejša mačja hrana je v Trziču

LUJDE KUHAJO JUHO, KI SMRDI PO GNOJNICI

Prebivalci zasledijo Pecenji pri Sevnici so v četrtak kuhali juho, ki je smrdeła po gnojnici – Plina voda iz izvira pod Lisco je bila namreč onesnažena z gnojnico z bližnje kmetije – Tam je počila cev iz napajalnika, voda se je razlila v gnojno jamo in naplavila njeno vsobino

stran 2

SAMSUNG
SGH-2400 priprazen GSM

www.samsung.si, Tel.: 00353 22 525, Fax: 00353 22 525

Opomba: Imena in obrazi fantov so zaradi razumljivih etičnih razlogov zabrisani.

Naslednjega dne so Slovenske novice ponovno objavile naslovnico o mačjih pobojih. "Mačji morilci vrženi s šole?" je vpraševal črn naslov na rumeni podlagi, delno prekrit z žigom "Sadizem". Na prvi fotografiji so bralci lahko videli obraz enega izmed domnevnih 'morilcev' na športnem tekmovanju, na drugi, pod katero je stalo besedilo "Začelo se je ... s tem avtomobilom", pa dva avtomobila na deževni cesti, s prometno oznako za naselje Letence v ospredju. Tudi polna imena vseh treh fantov in ime gimnazije, katero so obiskovali, so se pojavila na naslovnici. V petek 31. marca se je tržiški primer tretjič zapored pojavil na naslovni strani

Slovenskih novic. Tokrat so pod naslovom "Izrodki generacije izključeni iz šole!", ožigosanim z napisom "Mačja sodba", v bralce gledali obrazi vseh treh fantov, nad katerimi se je vil velik (črke so bile večje kot tiste v naslovu), s flomastrom izpisan poziv "Izobčimo jih!". Slovenske novice so namreč objavile enega izmed plakatov, ki naj bi jih na kranjski gimnaziji izobesili sošolci treh obdolženih⁶. Poročale so tudi, da je ravnatelj omenjene gimnazije prepovedal podpisovanje "posebne dijaške peticije in ukazal odstraniti sramotilne plakate" ter da je učiteljski zbor vse tri fante za eno leto izključil iz gimnazije.

Če povzamemo: v štirih dneh medijskega poročanja o mačjih pobojih je bilo objavljenih več kot dvajset člankov in uredniških komentarjev ter vsaj sedem televizijskih prispevkov. Javnosti so bila predstavljena polna imena, fotografije in domala natančni hišni naslovi vseh treh fantov, obenem pa se je po vseh medijih pojavila domneva, ki so jo potrjevali tudi nekateri vprašani strokovnjaki, da fantje lahko postanejo serijski morilci (ljudi). Znana slovenska aktivistka za varstvo živali in svetovalna direktorica v Svetovni zvezi za varstvo živali (WSPA) je zahtevala, da fante doleti enaka smrt, kot je doletela ubite mačke. Pojavile pa so se tudi dolge razprave in okrogle mize o vlogi družine, šole in družbe v celoti pri vzgoji otrok in mladine. Ena izmed posledic te večdnevne histerije je bila hitropotezna izključitev treh fantov iz kranjske gimnazije, čeprav primer do takrat še ni prišel pred sodišče in četudi, kot je kasneje priznal ravnatelj omenjene gimnazije, celotna procedura izključitve ni potekala po pravilih, saj je bila uprava šole pod močnim pritiskom javnosti in medijev.⁷ Medijske debate o tržiškem primeru so se nadaljevale še štiri tedne; skupaj je bilo objavljenih vsaj petdeset člankov in komentarjev, dve politični stranki pa sta v sodelovanju z revijo Jana začeli iniciativo za spremembo zakonodaje o mučenju živali, zahtevajoč zaporne kazni za vse mučitelje živali.

Disproporcionalnost

So bili množični odzivi na dejanja treh fantov upravičeni? Natančnejši ogled statistike kaže, da je šlo za pretirano reakcijo. Primeri serijskih pobojev domačih živali so v Sloveniji izredno redki oziroma domala ne obstajajo. V zadnjih desetih letih ni bilo nobenega poročila o takšnih dogodkih. Dasiravno se je v letu 1999 pojavilo pet primerov namernega mučenja živali, so bili vsi označeni kot enkratni incidenti. Tržiški primer je bil torej idiosinkratičen dogodek, ki ni bil del nikakršnega prepoznavnega trenda. Kljub temu je uspel skristalizirati amorfen nacionalni občutek negotovosti v bes nad delinkventnimi fanti. Lahko bi rekli, da so dejanja treh srednješolcev, ironično, dobila široko medijsko pozornost ravno zaradi nefrekventnosti takšnih dogodkov, ne pa zaradi njihove frekventnosti.

Tovrstni nenavadni, redko ponovljivi se dogodki dolivajo olje na ogenj zdravo-razumske, navadno empirično nepreverjene predpostavke javnega diskurza o kriminalu, češ da ta vseskozi narašča, in da se njegove pojavnosti vedno bolj grozljivi-

⁶ Plakat s fotografijami vseh treh fantov in napisom "Izobčimo jih!" je objavil tudi Dnevnik. Glej Ivelja in Čepin, 2000.

⁷ Glej izjave ravnatelja kranjske gimnazije v denimo Ivelja, 2000.

ve. Tako je javna televizija denimo poročala, da "je podobnih primerov v zadnjem času vse več"⁸ in da je "mučenja živali pri nas veliko"⁹, posredovala pa je tudi izjavo svetovalne direktorice WSPA, da "ni dneva, ko človek ne bi izvedel za kakšne mučitelje"¹⁰. Novinarica Pop Tv je ugotovila, da je "zaskrbljujoče tudi dejstvo, da se na Gorenjskem s vrstnim nasiljem ukvarjajo v več šolah"¹¹, urednik Slovenskih novic pa, da "se tisočletja presegajo. Po zločinih" (Bauer, 2000).

Glavni igralci v drami moralne panike

Burns in Crawford (1999: 159) pravita, da bi interakcija med mediji, politiki in širšo javnostjo v primeru moralne panike lahko bila predstavljena v obliki trikotnika, znotraj katerega lahko opazujemo krožno gibanje napetosti, ki vztrajno vzpodbuja vsakega izmed treh dejavnikov k intenzivnejšim načinom obsojanja deviantnežev. Vsaka reakcija ene skupine spodbudi nadaljnje dejanje naslednje in tako naprej. V tržiškem primeru bi interakcijo med različnimi skupinami lahko orisali kot kvadrat, saj je močno vlogo pri definiranju grožnje kot realne odigrala tudi četrta, javno izpostavljena skupina - strokovnjaki. Obenem ne smemo pozabiti tudi na vlogo policije pri začetnem vzpostavljanju konteksta družbenega problema, s katerim je javnost kasneje imela opravka.

252

Policija

Moralne panike glede pobojev mačk ne bi mogli ustvariti zgolj mediji, saj so novinarji večino podatkov o zadevi prejeli od policije, ki je na novinarski konferenci javnosti predstavila opise vseh pobojev neposredno iz zaseženega dnevnika treh fantov. Čeprav so mediji kasneje navajali tudi druge vire, je definicijski kontekst pobojev ustvarila policija.

Mediji se redno opirajo na predstavnike ministrstva za notranje zadeve kot tiste, ki določajo oziroma konstruirajo primarno definicijo zločina. Odnos med mediji in institucionalnimi viri je namreč predvsem strukturiran glede na organizacijske potrebe medijske hiše in rutinske novinarske postopke: mediji namreč delujejo pod striktnimi časovnimi pritiski. Toda novinarji ne uporabljajo policijskih virov zgolj zato, da bi uspeli oddati prispevke pred 'dead-lineom', temveč tudi zato, da zagotovijo javnosti, da je bil zločin uradno potrjen, torej, da so ga kot takega prepoznali kredibilni viri. Posledično so pogledi drugih (kritičnih) virov predstavljeni kot sekundarne, neuradne interpretacije zločina (Welch et al., 1997). Tako je ob formuliranju primarne definicije zločina policija "vpletena v družbeno konstrukcijo kriminala samega" (McCorkle in Miethe, 1998: 62), kar, posledično, (po)ustvarja potrebo po nadzoru, ki jo njene institucije kasneje lahko zadovoljijo z lastnim posredovanjem.

---

⁸ Oddaja Kronika 28. marca 2000.

⁹ Odmevi 31. marca 2000.

¹⁰ Odmevi 31. marca 2000.

¹¹ 24 Ur, 30. marca 2000.

Policija izkorišča nadzor nad informacijami o kriminalnih dejanjih tudi zato, da zadovolji lastnim interesom. Iz ideološke perspektive bi na proces definiranja določenih subjektov, denimo mladine, kot močno deviantnih lahko gledali kot na obliko depolitizacije procesov, prek katerih močnejše družbene skupine ohranjajo nadzor nad šibkejšimi. Na ta način mnoga, drugače vprašljiva dejanja oblasti v prihodnosti postanejo legitimna; kar bi lahko sicer dojeli kot obliko policijskega nadlegovanja, lahko postane upravičena oblika uporabe državnega aparata ob nadzoru deviantnega obnašanja. Zato se je vedno vredno vprašati, ob katerih primerih se policija odloči novinarjem izdati najpodrobnejše opise (brutalnih) kriminalnih dejanj, ob katerih primerih pa marsikateri "sočni" detalj izpusti.

Mediji

Policija je ocenila, da je primer poboja mačk vreden podrobnega opisa na tiskovni konferenci, mediji pa so nato ta idiosinkratičen primer mladinskega nasilja predstavili javnosti kot tipičnega. V Sloveniji, kot v večini družb, ljudje največje število podob in mnenj o naravi in resnosti kriminalnih dejanj konzumirajo iz množičnih medijev. Tako so izkušnje, ki jih ljudje imajo s kriminalom, večinoma filtrirane skozi časopisne članke in televizijske prispevke, ki pogosto uporabljajo senzacionalističen diskurz obstriženih podob in sporočil. Schissel (1997: 174) trdi, da je vse manjši čas, ki ga ljudje namenijo gledanju/branju novic, vzrok, da so vizualne podobe najmočnejše komponente današnjih medijev. V primeru poboja mačk so bili tako mediji polni velikih, kričečih naslovov, konfliktnih podob mrtvih mačk in prikupnih mačjih mladičev, podob in aluzij na razvpitega serijskega morilca Metoda Trobca ter fotografij treh fantov na tiralicah. Zato lahko trdimo, da so mediji v največji meri pripomogli h konstruiranju javnega besa nad pobijalci mačk. Mediji so zanetili proces moralne panike z vztrajnim potrjevanjem, popačenjem in strukturiranjem celotnega primera kot izredno resnega; ohranjali so pozornost javnosti in prispevali k definiranju mladine, ki pobija mačke, kot izredno nevarne za slovensko družbo. To je homogeniziralo javno zavest o problemu in prispevalo specifičen ideološki diskurz, ki mlade vztrajno obravnava kot podivjane in potencialno nevarne, če niso pod strogim nadzorom staršev, šole in države.

Strokovnjaki

Neslednji korak pri definiranju problema kot resničnega omogočijo strokovnjaki, ki jim mediji namenijo prostor v poročilih. Victor (1995) meni, da je družbena avtoriteta za definiranje in interpretacijo deviantnega obnašanja zlagoma prešla iz religioznih in političnih avtoritet na medicinske in 'mentalno-zdravstvene' avtoritete. V primerih mladinskega kriminala so terapevti in socialni delavci tisti, na katere se mediji največkrat zanašajo. Ob moralnih panikah so samo določeni posamezniki s specifičnimi profili sprejeti kot tisti, ki posedujejo zmožnost komentiranja konkretnega vprašanja.

Najpogostejše so etnološki vidiki mladinskega kriminala tisti, ki jih ustvarjajo in privzemajo sodniki, advokati, policijski uradniki, univerzitetni profesorji, zdravniki in poslovneži. Kredibilnost teh ljudi je največkrat

rezultat njihovega predvidenega superiornega védenja in njihove povezanosti z znanostjo. ... [Uporabljajo] ekskluzivni jezik prava in znanosti, ki se neposvečeni javnosti zdi mitičen, nedostopen in po definiciji pravilen (Schissel, 1997: 172).

V moralnopanični drami zaradi pobojev mačk so bili strokovnjaki glavni igralci. Tv Slo 1 je namenila strokovnjakom 58 odstotkov svojega programskega prostora, Pop tv pa 38 odstotkov. Osemdeset odstotkov od vseh odstotkov namenjenih strokovnjakom je na Tv Slo 1 pripadlo zdravnikom (psihiatrinji¹², veterinarskemu kirurgu in otroškemu psihologu), trinajst odstotkov predstavnikom organizacij za zaščito živali, štiri odstotke politiku, tri odstotke pa vodji kranjske policijske postaje. Pop tv je namenila zdravnikom (psihiatru, veterinarju, etologu) 21 odstotkov vsega časa, namenjenega strokovnjakom, 46 odstotkov šolskim avtoritetam (ravnatelju, učitelju, uradnici Ministrstva za šolstvo), 21 odstotkov predstavnikom organizacij za zaščito živali in 12 odstotkov vodji kranjske policijske postaje.

V kredibilnost teh ekspertov ne mediji ne javnost niso nikoli podvomili, dasiravno so bile nekatere njihove izjave popolnoma napačne, druge pa že kar absurde. Denimo, v isti oddaji 24 ur je vodja kranjske policijske postaje predstavil dva različna datuma odkritja treh fantov, pri čemer je v prvem primeru celo leto navedel napačno. Najprej je pred kamerami izjavil, da "so policisti pri svojem rednem delu v mesecu januarju 1999 ustavili vozilo, v katerem so našli mačka ..." nato pa "dvajsetega tretjega pri redni kontroli so policisti ustavili vozilo, v katerem so našli predmete, s katerimi so ti osumljenci ...".¹³ Naslednja nebuloza je prišla iz ust psihiatra, ki je zatrdil, da "pravzaprav gre za neke mlade ljudi, ki so tudi rezultat vzgoje in okolja, v katerem so odraščali, pri katerem ne pride do tistega, čemur se v psihološkem jeziku reče, do razvoja neke čustvene praznine".¹⁴ Podobno nerazumljivo izjavo je javnosti podal otroški psiholog: "Mislim, da je tipičen odnos Slovenca [sic]¹⁵ do živali dvoličen. Tako kot je pač tudi naše življenje. Slovenec se je hitro urbaniziral, je prišel v ta svet mestnega življenja in hoče prenesti tudi žival v ta mestni odnos, hkrati Slovenec še vedno hoče biti naturščik in vrne žival tja, kamor je ne sme vrniti. In mislim, da ta povezava s šolsko pedagogiko ni najboljša".¹⁶

Izjave, kakršne so zgornje, lahko uspešno opravijo medijski in javni preizkus, ker njihova legitimizacija ne prihaja iz vsebine, temveč iz kredibilnostne avre, ki spremlja vsakega strokovnjaka. Domala vsi strokovnjaki, ki so se pojavili na televizijskih ekranih v času primera pobojev mačk, so bili intervjuvani v njihovem delo-

¹² Intervju s predstojnico Ljubljanskega centra za mentalno zdravje v Odmevih 29. marca 2000 je trajal tri minute in dvajset sekund, kar je 72 odstotkov celotnega časa, ki ga je Tv Slo 1 namenila ekspertom.

¹³ 24 ur. Pop tv, 28. marca 2000.

¹⁴ 24 ur. Pop tv, 30. marca 2000.

¹⁵ Moške oblike samostalnikov, pridevnikov in glagolov, ki simbolno izključujejo ženske iz družbe, se v medijskem, političnem in strokovnem diskurzu v Sloveniji vztrajno ponavljajo. To opozarja na razmerje med zastopano žensko in moških kot strokovnjakov v medijih in podpira stališče, da izjave strokovnjakov vztrajno reproducirajo patriarhalni diskurz in ideologijo moškosti ne zgolj na področju kriminala, temveč tudi na drugih področjih. Za sistematično analizo uporabe moških slovničnih oblik v jeziku političark v Sloveniji glej Pušnik in Bulc, 2001.

¹⁶ Odmevi, Tv Slo 1, 31. marca 2000.

vnem okolju (kjer je bilo moč videti zdravniško sobo, operacijsko sobo, operacijsko mizo, pisarno, pisalno mizo z veliko papirji in računalnikom ipd.), ki poleg njihovih strokovnih nazivov gledalca prepričuje v kredibilnost njihovega statusa, obenem pa vzbuja distanco in spoštovanje do njihove avtoritete. Kredibilnost določene diskurza torej temelji na profesionalnem in družbenem statusu govorca; kredibilnost je konstruirana skozi navezavo na vedenje "visoko postavljenega, visoko izobraženega in po družbeni definiciji visoko kredibilnega posameznika" (Schissel, 1997: 181).

Tudi predstavniki organizacij za zaščito živali so bili v tem primeru v medijih predstavljeni kot eni izmed strokovnjakov za primere ubijanja živali. Očitno se je tej interesni skupini, ali pa vsaj nekaterim izpostavljenim posameznikom/cam v njej, zdelo smiselno in potrebno, da v svojih emocionalnih komentarjih in zahtevah pretiravajo, da bi tako izpostavili lastne cilje in se diferencirali od drugih interesnih skupin, ki se vsakodnevno potegujejo za medijsko pozornost. Zato so svojo zaskrbljenost predstavili skozi izjave o visoki stopnji mučenja živali v Sloveniji (ki kliče po mnogo strožjih kaznih) in o zagotovi, dokazani povezavi, da mladi mučitelji in morilci živali kasneje postanejo množični ali serijski morilci ljudi. Tako je denimo svetovalna direktorica v WSPA fante poimenovala "zlikovci ... človeški zmazki"¹⁷ in na televiziji razkrila, da je v eni izmed slovenskih gostiln mačke moč najti na jedilnem listu: "Prinesejo mačke, jih tukaj spečemo, v domači krušni peči, potem imajo pa veselico, pa jejo tiste mačke"¹⁸. Največ reakcij pa je izzvala njena izjava za Pop tv:

Mi to vemo iz primera Trobec, za katerega Evropa ve, ne samo Slovenija. Torej on je mučil živali, on je nabodel, zvijal vratove, on je kuram glave sekal, on je sekire v pse metal, on je mačke zažigal, polival z bencinom in strahovito matral živali. /rez/ Mi vemo, kaj je delal Trobec in takih je med nami še polno. /novinarkino poročanje in še en intervju/ To dejanje je naklepno in to bi moralo biti najstrožje kaznovano. Naj dajo te fante z imeni, s fotografijami, z naslovi v časopise, javno, da bomo mi te poznal in videl.¹⁹

in izjava za Dnevnik, da bi s tremi fanti "sami obračunali po hitrem postopku, brez sojenja in morebitnih olajševalnih okoliščin" (Dnevnik, 2000). Mediji so za potrditev teze, da bi trije fantje lahko postali serijski morilci, povprašali strokovnjake. Predstojnica Ljubljanskega centra za mentalno zdravje na Tv Slo 1 in (že zgoraj omenjeni) psihiater na Pop tv sta domnevo potrdila. Ko je novinarka na nacionalni zatrčila: "Od nasilja nad živalmi je le korak do nasilja nad ljudmi." in takoj za tem vprašala: "Kaj o tem govorijo raziskave? Naše, ameriške?" je gostja v studiu odgovorila: "Žal je ta korak zelo kratek" in kasneje razložila, da "Raziskave kažejo, da se te osebnostne motnje, ki niso bolezen, ampak bolj značajska motnja, nadaljujejo tudi v odraslost. In tudi pri tistih odraslih osebah, ki izvajajo zelo kruta, zelo nasilna

¹⁷ Dnevnik, Nepodpisano 2000.

¹⁸ Odmevi, Tv Slo 1, 31. marca 2000.

¹⁹ 24 ur, Pop tv, 29. marca 2000.

dejanja, ugotavljamo podobno vedenje, stopnjevano že v prejšnjih razvojnih obdobjih".²⁰ Podobno mnenje je izrekel psihiater na Pop tv: "Če bi njihov razvoj šel v tej smeri naprej, če ne pride do nekih korektur, ob nekih okoliščinah, takšnih ali drugačnih, so to ljudje, pri katerih lahko podoben način vedenja in izživljanja razvijejo tudi v odnosu do ljudi".²¹ K tem pogledom se je pridružila tudi razvpita slovenska pesnica in šansonjerka ter znana ljubiteljica mačk, ki je za Dnevnik povedala: "To so storili odrasli zločinci, ki bi z večjim užitkom pobijali tudi otroke, in jih prej ali slej tudi bodo" (Žibret, 2000).

Mnenja posameznikov z visoko stopnjo javne kredibilnosti in nekakšno splošno verovanje so prepričala televizijske novinarje, da so lahko izjavili: "Poklicalo nas je veliko ljudi, med njimi tudi številni psihiatri, psihologi in seveda predvsem društva proti mučenju živali. Vsi so nad dejanjem zgroženi, večina pa tudi prepričani, da takšna dejanja pogosto vodijo k nasilju nad ljudmi".²² ali "Kot so še povedali strokovnjaki, se je treba zavedati, da gre za ljudi, ki ob mučenju in trpljenju uživajo, zato je zdravljenje takorekoč nujno".²³ in še "Zadnji primer mučenja je namreč tudi po besedah psihiatrov znak vedenjske motnje".²⁴ Podobne izjave so se pojavljale tudi v časopisih, kjer so bili glavni zagovorniki vzročne povezave med mladostniškim pobijanjem živali in kasnejšo 'kariero' serijskega morilca prav tako psihiatri, psihologi in predstavniki organizacij proti mučenju živali. Tednik Mladina (Trampuž, 2000) je za nameček objavil opise osmih posamičnih primerov mladih zapornikov iz ZDA, ki naj bi v zgodnji mladosti, preden so morili ljudi, mučili in pobijali živali. Pomenljivo je dejstvo, da v članku ni bil označen vir, iz katerega je novinar črpal podatke.

Res je, da študije, ki raziskujejo, ali se mučenje in ubijanje živali v mladosti lahko razvije v serijsko morjenje ljudi, obstajajo. Toda zaenkrat še niso odkrile trdnega dokaza, da povezava med tema vedenjskima vzorcema obstaja. "Večina kriminologov je o tem izvedela iz številnih poročil v množičnih medijih, ki povezujejo mučenje živali in kasnejše medčloveške množične umore, ki jih zagrešijo adolescentni moški. (...) Na podobno anekdotičen način se je tudi na veliko poročalo, da so odrasli množični in serijski morilci kot adolescenti disproporcionalno nagnjeni k mučenju živali" (Beirne, 1999: 123).²⁵ Po drugi strani pa Cazaux (1999: 114-116) zagovarja zanimivo tezo, ki nam lahko razkrije, zakaj je misel, da nekdo, ki muči živali, lahko postane serijski morilec, tako vsakdanja in zdravorazumsko močno prisotna. Odkritje mučenja živali pri mladih ljudeh je namreč lahko indikator bodoče kriminalne kariere, ker večina ljudi ne posveča pozornosti odnosu človek - žival, temveč gre vedno za cilj, kako najti potencialno sredstvo za ozdravitev izkrivljenega odnosa človek - človek. Torej, mučenja živali kot takega večina sploh ne problematizira, pomembnost si to pridobi zgolj, ker je tovrstno vedenje ljudi

²⁰ Odmevi, Tv Slo 1, 29. marca 2000.

²¹ 24 ur, Pop tv, 29. marca 2000.

²² 24 ur, Pop tv, 29. marca 2000.

²³ 24 ur, Pop tv, 29. marca 2000.

²⁴ 24 ur, Pop tv, 30. marca 2000.

²⁵ Glej tudi Arluke et al. 1999, ki prav tako kritizirajo predpostavko, da mučitelji in ubijalci živali redno postajajo serijski morilci.

doto kot tisto, ki vodi k nasilju nad drugimi ljudmi. Takšni kritični pogledi se v medijih v našem primeru niso pojavili, dokler moralna panika ni prešla v svojo zaključno fazo.

Znanost + Fikcija = ZF ideologija: Mit o serijskem morilcu

Na trenutke je delovalo, da so članki in prispevki o tržiških fantih kar tekmovali med seboj, kateri bo postregel z bolj avtentičnim primerom povezave med mučenjem živali in popularnimi zgodbami o serijskih morilcih. Fikcija in resničnost sta bili zamešani v mitičen/demoničen diskurz. Paradnim konjem popularnokulturnih mitov se niso mogli odreči niti nekateri trezni komentatorji/ice. Mladina je poročala o (Hitchcockovem) "Kranjskem psihi" (Trampuš, 2000), Novice o taboriščih "Nemcev med drugo svetovno vojno", o "Haagu", o "vzhodnjaški morilski prefinjenosti strička Stalina" (Bauer, 2000), o "Mačjem pokopališču Stephena Kinga" (Roš, 2000), Nedeljski Dnevnik prav tako o tem, kako "še celo Stephen King, stari mojster srhljivk in kurje polti, bi se počohal ob početju treh mladincev" (Šubic, 2000) ter o odnosu Adolfa Hitlerja do njegovega psa; Dnevnik se je spomnil romana Manj kot nič Američana Breta Eastona Ellisa in se vprašal: "Je narcistična Amerika fikcije osemdesetih že Evropa (Slovenija) realnosti devetdesetih?" (Ivelja, 2000), Delo je tržiški primer povežalo s (ponovno Ellisovim) "Ameriškim psihom za osnovno šolo" (Videmšek, 2000) ter s "podganami [benda] Strelnikoff"²⁶, s "satanističnimi in samomorilskimi združbami, ki niso samo slovenska specifična" in z "imenitnim filmom Društvo mrtvih pesnikov" (Jež, 2000).

Jana je fikcijo Breta Eastona Ellisa uporabila kot referenco za bodoče obnašanje treh fantov: "Lahko se celo zgodi, da se sčasoma ne bo več izživiljal le nad živalmi: ker potrebuje vedno večji izziv (tisti, ki so prebrali Ameriškega psiha, to dobro vedo), se bo morebiti spravljal tudi na ljudi" (Lupša, 2000). Dnevnik je objavil karikaturu na naslovnici, na kateri medved in mačka drgetata za zaščitniškim hrptom sodnika mednarodnega kazenskega sodišča v Haagu, ki ju varuje pred lovcom, na čigar nahrbtniku je moč videti slovensko državno zastavo. V pripisanem avtorjevem komentarju lahko preberemo parafrazo naslova kulturnega filma Lovec na jelene Michaela Camina "Lovec na m..." (Juri, 2000). Večer je poboje mačk povežal z zgodbo o Heraku, "balkanskem borcu za svobodo, ki so mu v Sarajevu sodili za vojne zločine" in ki "je med sojenjem pripovedoval, da so se mučenja in ubijanja ljudi učili na prašičih. Kdor je lahko hladno prenesel prašičjo agonijo, je lahko prenesel vse" (Korade, 2000).

Za nameček so bili mediji nasičeni tudi z zgodbami o Metodu Trobcu. Pop TV, denimo, je posnetek, kako Trobec, vključen v lisice, v spremstvu policajev prihaja v sodno dvorano, predvajala prav v trenutku, ko je svetovalna direktorica WSPA izjavljala, da bodo tržiški fantje postali naslednji Trobci; urednik Slovenskih Novic pa je v svoji kolumni fante poimenoval "mačji trobci" (Bauer, 2000) - če izpostavimo samo dva eklatantna primera.

²⁶ Za analizo medijskih in drugih reakcij v primeru Strelnikoff glej Bulc, 1999.

Takšno ekstenzivno kombiniranje resničnosti in fikcije, različnih podob, zgodb in dejstev, ki vsaka/vsako posebej nosi specifično ideološko ozadje in je vpeta/vpeto v določen pomenski kontekst, lahko označimo s pojmom konvergenca, ki jo Hall in kolegi (Hall et al., 1978: 223) opišejo takole:

'Konvergenca' se pojavi, ko sta dve ali več dejavnosti povezani v procesu ustvarjanja pomena, tako da implicitno ali eksplicitno vlečemo paralele med njima. Torej, podoba 'študentskega huliganstva' poveže 'študentski' protest z ločenim problemom 'huliganstva' - katerega stereotipne značilnosti so že del družbene vednosti, ki nam je na voljo.

V našem primeru bi lahko rekli, da kombinacija dejstev, podob in popularne fikcije, ki je postala mnogo bolj grozeča, kot bi bil vsak izmed njenih delov posebej, pomeni, da "[m]ediji zmorejo konstruirati pristranske ali fikijske razlage dogodkov iz resničnega življenja z dekontekstualizacijo [, rekontekstualizacijo,] in s poenostavljanjem novic" (Schissel, 1997: 173). Tako je bil rezultat splošno razširjenega verovanja v obstoj povezave med ubijalci živali in serijskimi morilci prekomerno poročanje o popularnih oblikah takšnih (resničnih / fikijskih) primerov, ki so, posledično, ustvarili ideološke temelje za podporo tovrstnim trditvam. Z Barthesovimi (1993) besedami rečeno, mediji so ob pomoči strokovnjakov in predstavnikov interesnih skupin konstruirali mit, ki "nič ne skrije" (1993: 121), temveč redefinira, rekonstruira in nanovo ovrednoti. V povezavi s slednjim nas McRobbiejeva (1994: 210) opomni:

Prav nikakršnega razloga ni, da bi monstrozna podoba drugega, temno-polte osebe, osebe z AIDS-om, serijskega morilca, ne kazala enakih značilnosti v nefikijskih diskurzih, kot jih kaže v svetu popularne zabave, kajti v svetu reprezentacij ni nikakršne rigidne razdvojitvene črte med obema. Enake reprezentacijske strategije (mračna glasba, denimo, bližnji posnetek izraza na obrazu kot pokazatelj deviantnih namer) določajo prisotnost ljudskega hudiča tako v dejanskosti kot v fikciji ...

Zaradi tega pričujoči primer moralne panike ne moremo obravnavati zgolj kot plod pritiskov interesnih skupin, dasiravno so bili ti vse prej kot zanemarljivi, temveč tudi kot v kulturnih resursih napajajočo se reprezentacijsko konstrukcijo, ki uporablja senzacionalno naracijo, opisuje čustvene in melodramatične dogodke ter pripoveduje strašljive zgodbe, pri čemer ji kombiniranje raznorodnih elementov še zdaleč ni tuje. Medijska konstrukcija stereotipnih insajderjev in outsajderjev, njihove ustaljene podobe in prepletajoči se diskurzi o njih (kriminalne zgodbe, od črnih kronik in romanov do filmov in videoigric) omogočajo oblikovanje mnenj o mladostniški delinkvenci in o kriminalu na splošno. Da je torej širša javnost razvila močno odklonilen odnos do določene oblike kriminala in kriminalcev, specifično tudi do mladostniških, so v velikem delu odgovorni tudi novičarski prispevki in popularnokulturni žanri, ki vztrajno uporabljajo kriminalne zgodbe, da pritegnejo svoje potrošnike (Burns in Crawford, 1999: 158). Zato Baerveldt in ostali (1998:

42), četudi neposredno ne obravnavajo konstruiranja popularnih, zdravorazumskih mitov o kriminalu s strani medijev in javnosti v primeru moralne panike, pravilno predstavijo napačno usmerjenost standardnih reakcij na domnevni problem kot konstitutivni element moralne panike.

Mit o vulgarni mladini višjih razredov

Drugi mit, ki je postal viden med moralno paniko zaradi ubojev mačk, je mit o vulgarnem, nehumanem, časzapravljajočem življenjskem stilu mladine in družin, ki izhajajo iz višjih družbenih razredov. Slednjega na prenicljiv način opisuje tudi prej omenjeni Ellisov roman *Manj kot nič*. Dnevnik je zapisal: "Ellisovi generaciji (sinov in hčera uspešnih, izobraženih, premožnih staršev) je dano vse, da - paradoksalno - ne bi imela nič. Pred nekaj meseci so na videz zdravo dekle iz 'normalne' slovenske družine utemeljeno osumili, da je s prijateljico pripravila umor svoje mame. ... Zdaj so kar trije gimnazijci menda kar leto dni takole za hec morili mačke" (Ivelja, 2000b). Drugi mediji so komentirali, da so fantje "19-letni mladeniči iz premožnih družin ... Izhajajo iz dokaj urejenega okolja, torej njihovo izživiljanje nad mačkami ni plod kakih stisk" (Šubic, 2000), da "[k]olikor smo potem videli, je za fante res dobro poskrbljeno. Pa ne le po materialni, ampak tudi po strokovni plati. Od šestih staršev sta dva poklicna psihologa, ena pa je socialna delavka. ... Pogovarjali smo se le z enim od teh strokovno bolj podprtih staršev. Zanimivo je, da ni z ničemer kazal(a) zaskrbljenosti zaradi maturantovega početja" (German, 2000) ter da "trije osumljeni izhajajo iz normalnih družin" (Umjenovic, 2000) oziroma "naj bi izhajali iz povsem normalnih družin" (Roš, 2000c).

Vrednote in življenjski stil višjih družbenih razredov so v širši družbi nemalokrat razumljene kot vulgarne. Vrednot, ki naj bi bile endemične mladinski kulturi višjih razredov (zapravljanje časa, dolgčas, nenadzorovana ambicioznost, neodgovorno seksualno življenje, uporaba drog, larpurlartistično nasilje itd.), torej endemične tistim, ki so 'drugačni' in bogati, je številne strah. Zato prihaja znotraj medijskih in popularnokulturnih diskurzov do poskusov, da bi demonizirali in odstranili to drugačnost hkrati pa dolili več olja na ogenj strahu staršev, da nimajo dovolj nadzora nad lastnimi otroci. V našem primeru so se kot sekundarna reakcija ali kot drugi val moralnega besa v medijih pojavile diskusije o vzgoji otrok, o vlogi staršev, šole in okolja pri družbenem nadzoru mladine. Strokovnjaki so predstavljali svoje poglede na problematiko, čustvene reakcije bralcev pa so s prstom kazale na krivdo prezaposlenih, brezvestnih staršev in na egocentrično stremljenje posameznikov za materialnimi dobrinami. Moč bi bilo trditi, da vsakršna tovrstna pretirana zaskrbljenost in širok odziv javnosti ustvarjata pogoje za rekonstrukcijo in ponovno evalvacijo temeljnih moralnih tem glede vzgoje otrok in starševskega nadzora nad otroci, kar konsekvntno ponovno vzpostavi javni konsenz o pomembnosti družbenih vrednot, ki podpirajo strožjo družbeno in institucionalno kontrolo nad socializacijo otrok in mladine.

Politiki

“V primeru moralne panike je bistveno, da je reakcija na problem iracionalna, toda to ne pomeni, da je reakcija nefunkcionalna, saj je kaj lahko funkcionalna v političnem smislu” (Baerveldt et al., 1998: 42). Če se za konec analize tega primera omejimo zgolj na strankarsko politiko, lahko rečemo, da je bil v začetku moralne panike zaradi ubojev mačk zanimanje politikov za ta primer zelo majhno. Obenem pa je bila edina izjava, ki jo je medijem namenil kakšen politik (tržiški župan in poslanec v državnem zboru), povzeta v domala vseh dnevnikih. V pismu javnosti je zapisal²⁷:

Z grozo in ogorčenjem sem v Slovenskih novicah prebral članek o treh, brezsrčnih, krutih, že polnoletnih brezumnežih, ki so se na najnižkotnejši način izživljali nad nemočnimi muckami, ki so s svojimi življenji plačali sadistično, satanistično slo po krvi, trpljenju in ubijanju ... Za začetek predlagam, da s polnimi imeni, naslovi in fotografijami objavimo te tri zločince, vse obsodbe vredne. Že zato, da se ne ugiba, kdo so, in zato, da jih bo za njihova dejanja vedno sram in jih bodo vedno spremljala, kamor koli bodo šli. Saj druge kazni za to, kar so storili, tako ne bodo dobili zaradi našega premilega pravnega reda na tem področju. Za konec pa še v premislek usem: mar ne mislite, da bi z boljšimi odnosi med nami odpravili taka dejanja? Ste prepričani, da z več dobrote do vseh ljudi ne bi preprečili teh barabij, ali pa jih vsaj omilili. Se zavedamo, da bi z ljubeznijo, dobro besedo in odnosov do živali ne vzgojili otrok v pozitivne osebnosti? Vsaj poslušimo lahko! (Rupar v Jerman, 2000)

Ta izjava zajame domala celotno kompleksnost tem in strahov, ki so se porodili med moralno paniko zaradi ubojev mačk: demonizira deviante, kliče po strožjih kaznih, moralizira o nadzoru staršev nad mladino in implicira, da se bo tovrstno obnašanje še ponavljalo. Burns in Crawford (1999) menita, da interes politikov za moralne panike v največji meri temelji na tem, kako (njihovi) volivci razumejo situacijo. Do obsodbe ljudskih hudičev in zagovarjanja ostrejših kazenskih ukrepov iz ust politikov torej prihaja zaradi predvidljive širše zaskrbljenosti javnosti in sorazmerno velikega javnega konsenza, da je ‘nekaj potrebno storiti, če hočemo, da se v bodoče več ne ponovi’. To politike pripelje do skušnjave, da lahko posežejo po enostavnih, pogosto radikalnih kazenskih rešitvah za kompleksne družbene probleme, ne da bi se ob tem izpostavili večji javni kritiki. “Mladi, še zlasti mladi delinkventi, so za politike idealne tarče” (1999: 156-7), saj je v družbi vedno prisotna skrb o obnašanju mladih ljudi, ki so ‘prihodnost našega sveta’. Za nameček so mladi amorfna skupina, ki v številnih primerih ne more izkoristiti vseh državljan-
skih pravic in ki je neustrezno diskurzivno opremljena za lastno obrambo, saj je mnogo bolj neorganizirana kot, na primer, katera izmed skupin pritiska, obenem pa (prav zavoljo slednjega) njene zahteve oblast in javnost pogosto zavrneta kot nekompetentne ali nelegitimne.

²⁷ Pismo tržiškega župana je s sloveničnimi napakami vred povzeto iz Slovenskih novic.

Zaključna diskusija

Čeprav je popularnost koncepta moralne panike med raziskovalci očitna, v zadnjem času ne primanjkuje kritičnih stališč, ki mu očitajo določene pomanjkljivosti. Prvič, pojem 'panika' naj bi bil zavajajoč, ker implicira posameznikovo mentalno reakcijo na določeno grožnjo, ne pa kompleksne družbene reakcije nanjo. Druga kritična ost cilja v raziskovalce, ki koncept uporabljajo. Ti naj bi namreč privilegirali 'objektiven', elitističen pogled na problem in tako vedno izbrali stran, ki jo je potrebno braniti. "Toda včasih se zdi, da je analitikovo stališče zgolj subjektivna izbira, samo določen odnos do medijskega konflikta. Občasno so teksti o moralni paniki le vznemirjenja druge stopnje" (Arminen, 1999). Tako naj bi se raziskovalci v analizah medijskih tekstov osredotočali na konservativne, desničarske in tabloidne medije, ob tem pa jih je prav lahko obtožiti poudarjanja skrajnih primerov, kakor zaradi uporabe te iste taktike sami krivijo medije. Johnson (1997: 1514-1515) gre v tej kritiki še dlje:

Morebiti potrebujemo diskusijo o raziskovalni paniki, o pretirani reakciji raziskovalcev na primere popularnih reakcij. Zdaj lahko uvidimo, da so bila mnoga naša razumevanja množične histerije, množične panike in sorodnih fenomenov močno pretirana. Mislim, da bi trenutne diskusije o javni zaskrbljenosti, ki jo imenujemo moralna panika, lahko bile enako pretirane. Konec koncev koncept moralne panike še nadalje zamegljuje naš katalog konceptov, ki opisujejo raznolikosti kolektivnih reakcij, ki se akademskim opazovalcem zdijo iracionalne. Število konceptov, ki vključujejo kolektivne prevare, urbane in sodobne legende, je zagotovo disproporcionalno glede na uporabno število razlik, ki jih lahko odkrijemo med temi fenomeni.

Tretjič, pojem moralne panike je prešel tudi v popularno uporabo, v kateri pa je njegov izvirni pomen dodobra oskrunjen. Ta sintagma se dandanes vseprek nekoherentno uporablja v medijih, ki z njo skušajo razložiti najrazličnejše vrste dogodkov in trendov. Četrta kritika problematizira učinek medijev na občinstva v luči teze o 'aktivnem občinstvu' (Morley, 1992) in zagovarja bolj poglobljene kvalitativne raziskave reakcij občinstva na senzacionalistična novičarska poročila v primerih moralnih panik, ki bi morebiti dokazale, da mediji v takšnih primerih vseeno ne vplivajo toliko na občinstvo, da bi slednji vse, kar v njih vidijo, 'vzeli za suho zlato'.

Čeprav je potrebno upoštevati vse te kritične opazke, je po našem mnenju koncept moralne panike še vedno učinkovit pri analiziranju pretiranih družbenih reakcij na domnevne grožnje ljudskih hudičev. Moralne panike ostajajo zlasti močna strategija konservativne politike, ki si na ta način skuša pridobiti ali konstruirati sorazmeren družbeni konsenz o primernosti lastnih vrednot in ciljev. Toda ob tem moramo vedno imeti v mislih, da reakcije javnosti nikoli niso zgolj preprost fenomen vzroka in posledice; razvijejo se v kompleksni medigri medijev, politikov, policije, interesnih skupin in širših sistemov pomenov, kot so deni-

mo tisti, ki zadevajo mladino na splošno ali pa, specifično, mladostniške delinkvente.

Za nameček je koncept moralne panike potrebno modificirati v skladu z ekonomskimi, socio-političnimi in kulturnimi spremembami, skozi katere so šle industrijske in postindustrijske družbe v zadnjih tridesetih letih, od kar je bila objavljena Cohenova (1972) klasična študija moralne panike. Bržkone je njena najbolj koherentna posodobljena različica tista, ki jo predstavi Angela McRobbie (1994). V njej se zavzema za revidiran koncept moralne panike, ki mora upoštevati bolj pluralistične družbene odnose, vseprisotnost medijsko posredovanega komuniciranja, močan politični vpliv različnih interesnih skupin in povečano družbeno moč ljudskih hudičev.

Skozi leta so moralne panike postale prej standardizirana reakcija, kot izredna, urgentna intervencija, razlaga McRobbiejeva. Dandanes je stalna praksa novinarjev, da konstruirajo moralne panike, ki se jih po začetnem zamahu sorazmerno hitro naveličajo, vseskozi iščeč novo temo kot potencialno priložnost za naslednjo paniko. Z vpadljivim vizualnim materialom in kričečimi naslovi narekujejo pravila igre v reprezentiranju deviantnežev; v medijski družbi televizija in tisk ustvarjata lastno agendo družbenih in političnih tem, ki jih nato lahko pripeljeta do skrajnosti. Profesionalni žurnalistični stil, previdno uglašen s popularnostjo 'vsakdanjih' zgodb, uporablja moralistični diskurz, ki ob zgoraj navedenih dejavnikih omogoča, da moralne panike postanejo norma novinarske prakse, način, na katerega si dnevni dogodki pridobivajo pozornost javnosti iz dneva v dan (1994: 202).

Sodobne moralne panike so mnogo manj monolitne, kot je implicirano v klasičnem modelu. Po tem ko mediji sprožijo moralno paniko, pogosto sodelujejo v popačeni obliki prevpraševanja vzrokov za njen pojav. Ko je, denimo, Večer deset dni po začetku moralne panike premišljeval o medijskem linču treh fantov, se je vprašal: "So zanj krivi izključno mediji ali pa je izvirni greh drugje?! ... Le malokdaj zaleže prepričanje, da ni krivo ogledalo, če je obraz v njem grd" (Zvonar Predan, 2000). Moralne panike so obenem mnogokrat omiljene z obrambo ljudskih hudičev s strani interesnih skupin in liberalnih medijev. Ti alternativni, kritični pogledi so pogosto predstavljeni medijem v obliki učinkovitih kratkih izjav, kar kaže na izrazito rast kompetentnosti za medijsko nastopanje med interesnimi skupinami v zadnjih desetletjih. Enako ugotovitev lahko izrečemo tudi v primeru odziva določene dela slovenske javnosti na medijsko gonjo in moralno križanje treh fantov v tržiškem primeru.

Tako so Delovi komentatorji zapisali, da "gre za pravi pravcati medijski linč ... Celo dokazani in obsojeni morilci (ljudi) imajo pravico do šolanja in izobrazbe, veliki inkvizitor pa te tri mulce kar s šole vrže in to po lastnem priznanju protizakonito!"²⁸; "verjamem pa, da se noben časopis, televizija ali radio nikoli, v nobenem primeru in z nikakršno uredniško politiko ne bi smel pridružiti tistim, ki v siloviti čustveni prizadetosti hočejo oko za oko in zob za zob." (Flegar, 2000); "Da je do take histerije javnosti - pozivi k linču, javna uporaba najbolj drastičnih zmerljivk za osumljence, da ne govorim o izklopu zdrave pameti same - prišlo ravno v

²⁸ Delo; nepodpisano 2000.

primeru, ko so žrtve mačke, pa je še posebej noro. Dejansko ni zabeležena nobena podobna reakcija javnosti na nobeno kaznivo dejanje, četudi je že s prostim očesom iz vsakdanjih kronik povsem jasno, da je velika večina veliko hujših (ali vsaj družbeno škodljivejših)" (Crnkovič, 2000). Predsednik društva novinarjev je prav tako zaznal "preveč sadističnih podrobnosti. Policija tokrat ni skoparila s podatki, uredniki so pesnili udarne naslove" (Maksimovič, 2000); asistent na oddelku za novinarstvo ljubljanske univerze pa, da "Noben kakovosten časopis ne bi posegel po takšnih sredstvih, kot so bila uporabljena, in ne bi objavil fotografij in polnih imen omenjenih oseb" (Milosavljevič, 2000). Obenem je profesorica psihologije s Fakultete za družbene vede javnosti razložila, da študije in statistike ne podpirajo trditev, da mladostniško nasilje v Sloveniji v zadnjih letih narašča (Žibert, 2000).

Novinarji so postali še zlasti dovzetni za alternativne interpretacije in kritične analize po prvem tednu senzacionalističnega poročanja o tržiškem primeru. Ti alternativni pogledi so jim koristili, saj so jim omogočili, da "so se zdeli, kot da opravljajo svojo dolžnost z vzpostavljanjem 'ravnotežja' v svojem poročanju" (McRobbie, 1994: 201). Javna prisotnost teh kritičnih komentarjev in strokovnjakov, ki so spretno predstavljali svoja stališča in katerih pogledi so nasprotovali pogledom drugih strokovnjakov, so postavili moralno paniko o ubojih mačk v drugačno, bolj kompleksno luč kulturnih bojev za pomen deviantnega in konformnega obnašanja mladostnikov.

Ko McRobbiejeva postavi moralno paniko v kontekst širših družbenih ideoloških pogajanj o kulturnih pomenih družbenih fenomenov, predstavi Watneyevo kritiko koncepta moralne panike, v kateri ta meni, da bi analize moralne panike morale upoštevati, da imajo pereče družbene teme v sebi venomer vpisane določene pomene, ki se raztezajo čez različne medijske oblike in skoz diskurzivne prakse vseh institucij moči.

Teorija moralne panike ni sposobna konceptualizirati množičnih medijev kot industrije, ki je intrinzično povezana z ekscesom, s požrešnim apetitom in slo po zamenjavah, premestitvah, ponavljanjih in pomenskih prazninah. Teorija moralne panike je v zadnji instanci vedno zavezana naslavljanju in razločevanju 'reprezentacije' in arbitrarnosti 'resničnega' in zato ne more razviti polnovredne teorije o delovanju ideologije znotraj vseh reprezentacijskih sistemov. Zdi se, kot da se moralne panike pojavijo in izginejo, kakor da reprezentacije ne bi bile prostor stalnih ideoloških bojev za pomene znakov (Watney v McRobbie, 1994: 208).

Potemtakem bi lahko rekli, da je kriminal po definiciji predmet regulacije in nadzora različnih diskurzivnih praks, reprezentacijskih procesov in institucionalnih regulatornih strategij, in da v tej luči moralna panika zaradi ubojev mačk postane le lokalna intenzifikacija teh procesov ali, po Watneyu, "trenutna bojna črta" (ibid.) ideoloških spopadov za popularne, zdravorazumske definicije dobrega in zla. Vseeno pa je potrebno poudariti, da so ravno moralne panike nemalokrat tiste, ki lahko premaknejo vsebino in dimenzije teh spopadov na novo, višjo stopnjo, pri

čemer družbena in politična moč udeležencev v spopadih določa njihov končni izid. Moralne panike torej pogosto rekontekstualizirajo ustaljene položaje zaščitnikov morale in njihovih nasprotnikov ter določenim političnim in interesnim skupinam (v našem primeru vsaj društvom za zaščito živali, psihiatriji in ne nazadnje tržiškemu županu) ponujajo nova diskurzivna orodja za uveljavitev partikularnih interesov moči.

LITERATURA

- Arluke, Arnold; Levin, Jack; Luke, Carter; Ascione, Frank (1999): The Relationship of Animal Abuse to Violence and Other Forms of Antisocial Behaviour. *Journal of Interpersonal Violence*, Let. 14, št. 9, str. 963-975.
- Arminen, Ilka (1999): Book Reviews. *Acta Sociologica*, Let. 42, št. 2, str.179. Vir: podatkovna baza EBSCO HOST 16. januar 2000.
- Baerveldt, Chris; Bunkers, Hans; De Winter, Micha; Kooistra, Jan (1998): Assessing a Moral Panic Relating to Crime and Drugs Policy in the Netherlands: Towards a Testable Theory. *Crime, Law & Social Change*, Let. 29, št. 1, str. 31-47.
- Barthes, Roland. 1993 (1957): *Mythologies*. New York: The Noonday Press.
- Beirne, Piers (1999): For a Nonspeciesist Criminology: Animal Abuse as an Object of Study. *Criminology*, Let. 37, št. 1, str. 117-147.
- Bulc, Gregor (1999): Afera Strelnikoff kot moralna panika. *Časopis za Kritiko Znanosti*, Let. 27, št. 195/196, str. 201-224.
- Burns, Ronald; Crawford, Charles (1999): School Shootings, the Media, and Public Fear: Ingredients for a Moral Panic. *Crime, Law & Social Change*, Let. 32, št. 2, str. 147-168.
- Cazaux, Geertrui (1999): Beauty and the Beast: Animal Abuse from a Non-Speciesist Criminological Perspective. *Crime, Law & Social Change*, Let. 31, št. 2, str. 105-126.
- Chow, Rey (1993): Listening Otherwise, Music Miniaturized: A Different Type of Question About Revolution. V: During, Simon (ur.). *The Cultural Studies Reader*. London: Routledge.
- Cohen, Stanley (1972): *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of Mods and Rockers*. London: MacGibbon & Kee.
- De Young, Mary (1997): The Devil Goes To Day Care: McMartin And the Making of a Moral Panic. *Journal of American Culture*, Let. 20, št. 1. Vir: podatkovna baza EBSCO HOST 16. januar 2001.
- Foucault, Michel (1991): *Vednost-Oblast-Subjekt*. Ljubljana: Krt.
- Goode, Erich; Nachman Ben-Yahuda (1994): *Moral Panics: The Social Construction of Deviance*. Oxford: Blackwell.
- Hall, Stuart; Critcher, Chas; Jefferson, Tony; Clarke, John; Roberts, Brian (1978): *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order*. London: Macmillan.
- Hebdige, Dick (1979): *Subculture: The Meaning of Style*. London: Routledge.
- Johnson, R. Norris (1997): Book Reviews. *Social Forces*, Let. 75, št. 4, str. 1514-1515. Vir: podatkovna baza EBSCO HOST 16. januar 2000.
- McCorkle, C. Richard; Miethe, D. Terance (1998): The Political and Organizational Response to Gangs: An Examination of a 'Moral Panic' in Nevada. *Justice Quarterly*, Let. 15, št. 1, str. 41-64.
- McRobbie, Angela (1994): *The Moral Panic in the Age of Postmodern Mass Media. V: Postmodernism and Popular Culture*. London: Routledge.

- Morley, David (1992): *Television, Audience and Cultural Studies*. London: Routledge.
- Pušnik, Maruša; Bulc, Gregor (2001): Women in Their Own Reflection: Self-Representation of Women Politicians in Slovenian Press. *Journal of Communication Inquiry*, Let. 25, št. 4, str. 396 - 413.
- Schissel, Bernard (1997): Youth Crime, Moral Panics, and the News: The Conspiracy Against the Marginalized in Canada. *Social Justice*, Let. 24, št. 2, str. 165-185.
- Thornton, Sarah (1994): *Moral Panic, The Media and British Rave Culture*. V: Ross, Andrew; Rose, Tricia (ur.). *Microphone Fiends: Youth Music & Youth Culture*. London: Routledge.
- Victor, S. Jeffrey (1995): The Dangers of Moral Panics: What Skeptics (and Everyone Else) Need to Know. *Skeptic*, Let. 3, št. 3, str. 44. Vir: podatkovna baza EBSCO HOST 16. januar 2001.
- Welch, Michael; Fenwick Melissa; Roberts Meredith (1997): Primary Definitions of Crime and Moral Panic: A Content Analysis of Experts' Quotes in Feature Newspaper Articles on Crime. *Journal of Research on Crime & Delinquency*, Let. 34, št. 4, str. 474. Vir: podatkovna baza EBSCO HOST 16. januar 2001.
- Wilkins, Julia (1997): Protecting Our Children From Internet Smut. *Humanist*, Let. 57, št. 5. Vir: podatkovna baza EBSCO HOST 16. januar 2001.
- Zatz, S. Marjorie (1987): Chicano Youth Gangs And Crime: The Creation of Moral Panic. *Contemporary Crises*, št. 11, str. 129-158.

ANALIZIRANI VIRI:

a) Tisk

- Bauer, Marjan (2000): Muce. *Slovenske Novice*, 30. marec.
- Crnkovič, Marko (2000): Rumene brigade. *Delo*, 8. april.
- Delo. Nepodpisano (2000): Mačke niso umrle zaman. *Delo*, 1. april.
- Dnevnik. 2000. Nepodpisano. Grozljivo nasilje buri duhove. *Dnevnik*, 30. marec.
- Flegar, Vojko (2000): Ljudje mačke. *Delo*, 2. april.
- Ivelja, Ranka (2000): Sum o kršenju pravilnika. *Dnevnik*, 4. april.
- Ivelja, Ranka (2000b): Mačke, skrijte se. *Dnevnik*, 1. april.
- Ivelja, Ranka; Čepin, Maja (2000): Doma so kralji, zunaj pa podvrženi pritiskom. *Dnevnik*, 31. marec.
- Jerman, Vladimir (2000): Trije morilci mačk zares letijo iz šole?. *Slovenske Novice*, 30. marec.
- Jež, Boris (2000): Mačji poboj. *Delo*, 1. april.
- Juri, Franco (2000): Lovec na m... (karikatura). *Dnevnik*, 31. marec.
- Korade, Dragica (2000): Ubijaj malo manj!. *Večer*, 31. marec.
- Lupša, Maja (2000): Če je mučenje užitek, če je smrt zabava. *Jana*, 11. april.
- Roš, Maja (2000): Podivjani morilci nedolžnih mačk!. *Slovenske Novice*, 29. marec.
- Roš, Maja (2000b): Izrodki generacije izključeni iz šole!. *Slovenske Novice*, 31. marec.
- Roš, Maja (2000c): Nevarnost linča. *Delo*, 30. marec.
- S. U.; K. Š.; U. M.; D. Z. P. (2000): Dobri časopisi ne pozivajo k linču. *Večer*, 1. april.
- Šubic, Miran (2000): Mladi fantje so mesarili mačke. *Dnevnik*, 29. marec.
- Šubic, Miran (2000b): Mačja smrt razgalila ljudi. *Nedeljski Dnevnik*, 9. april.
- Trampuš, Jure (2000): Ubijanje drugačnih. *Mladina*, 10. april.
- Trampuš, Jure (2000b): Kranjski psiho. *Mladina*, 10. april.
- Umjenovič, Sladžan (2000): Mačje mučitelje so izključili iz šole. *Večer*, 31. marec.
- Videmšek, Boštjan (2000): Gorenjski bes in mir. *Delo*, 8. april.
- Zvonar Predan, Darka (2000): Linč. *Večer*, 4. april.
- Žibert, Andreja (2000): Šola mora tudi vzgajati. *Delo*, 1. april.

Žibret Andreja (2000b): Starši naredjo marsikaj nepotrebnega. Delo, 14. april.

b) Televizija

Kronika. TV SLO 1. 28. marec 2000.

Kronika. TV SLO 1. 30. marec 2000.

Odmevi. TV SLO 1. 29. marec 2000.

Odmevi. TV SLO 1. 31. marec 2000.

24 UR. POP TV. 28. marec 2000.

24 UR. POP TV. 29. marec 2000.

24 UR. POP TV. 30. marec 2000.

**MORALIZACIJA KOT ESTETSKI PROJEKT
DOKUMENTARNEGA ŽURNALIZMA
O URBANIH LEGENDAH, MEGANORMALNOSTI IN GLOBOKEM
TOVARIŠTVU**

Povzetek: Avtorica v članku analizira aktualnodokumentarni oddaji *Tednik* na TV SLO1 in *Preverjeno na POPTV*. Poskuša pokazati, da oddaji, ki v polju televizijskega žurnalizma predstavljata forum za razvoj analize in kritične debate, tega ne izpolnjujeta. Vlogo argumentacije prevzame moralizacija. Ugotavlja, da se popularna modrost, temelječa na zdravorazumskih predpostavkah, v teh oddajah reproducira zaradi premika k zasebnemu jeziku in elementom folklorne tradicije, ki prek estetizacije teksta mobilizirajo čustva gledalcev/k, kot npr. naslonitev na individualnost, emotivnost, skeptičnost, fatalizem in distanciranje. Avtorica želi pokazati, da personalizacija, dekontekstualizirane zgodbe in kreiranje spektakla postajajo edini načini pripovedovanja zgodb. Bolj kot da razvija kritično analizo in predstavlja forum za participacijo občinstev v demokratičnih procesih, pa takšen žurnalizem reproducira popularne mitologije, ki pripovedujejo o 'našem tovarištvu in normalnosti'. Politični konsenz v *Tedniku* in *Preverjenem* zatoorej ni proizvod kritične debate, ampak je artikulacija ideoloških diskurzov, tj. diskurza morale zahodnih družb in nacionalističnega diskurza.

Ključne besede: dokumentarni žurnalizem, televizija, argumentacija, moralizacija, popularna kultura, estetika teksta, politični konsenz, diskurz zahodne morale, nacionalizem

267

'Uspeh' kateregakoli političnega projekta merimo z njegovo sposobnostjo utrjevanja pomena, usaj relativno, znotraj specifičnega konteksta.

(Sayyid & Zac)

* Maruša Pušnik, asistentka na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

Zgodbe dokumentarnega žurnalizma in njihovi državljani-gledalci

Ljudske pripovedke, legende, bajke in miti, ki krožijo v slovenskem prostoru, lahko služijo kot analitični pripomoček za proučitev dokumentarnega žurnalizma, saj se zgodbe o dobroti in zlobi, o pričakovanju boljšega, o nenavadnih dogodkih itd. kot tematika pogosto pojavljajo v sodobnem žurnalizmu in strukturirajo njegov pripovedni stil. Žurnalizem in popularna kultura sta v zahodnih družbah tesno prepletena, korenine popularne kulture pa segajo vse do družbenih tradicij folklore in oralne kulture (Hartley, 1996; Fiske, 1992). Narativna struktura ljudskih pripovedk lahko pomaga odkrivati strukturo naracije in analizirati učinke oddaj Tednik na TV SLO1 in Preverjeno na POP TV. Z analizo žanra aktualnodokumentarnih oddaj, ki v polju televizijskega žurnalizma predstavlja novičarski žanr, ki naj bi analitično ocenil aktualno dogajanje, ga podrobneje raziskal in ga kontekstualiziral (glej npr. Macdonald, 1998 o definiciji dokumentarnega žurnalizma), poskušamo prikazati, kako je v Tedniku in v Preverjenem analitični diskurz zamenjan s simulacijo analize. Proučujemo torej mehanizme, ki preprečujejo razvoj kritične analize. Pri tem pa nas zanima, kakšne funkcije potemtakem ta žanr opravlja, ali povedano drugače, na kakšen način delujejo in 'učinkujejo' reprezentacije analiziranih oddaj.

Oddaje Tednika in Preverjenega obravnavamo kot kulturne reprezentacije, saj (re)producirajo kulturo na način, da tvorijo zbirko skupnih pomenov, ki si jih nato delijo pripadniki določenega kulturnega univerzuma (Hall, 1997). Poleg koncepta reprezentacije pa si članek izposoja še Barthesove koncepte denotacije, konotacije, mita in naturalizacije. Na denotativni ravni Tednik in Preverjeno razumemo kot oddaji, ki poročata o aktualnem dogajanju. Na tej ravni je konsenz o tem, o čemer poročata oddaji, široko sprejet, npr. prispevek Muslimani v Sloveniji (Preverjeno, POP TV, 16.10.2001). Ko bralci/ke dekodirajo pomena na denotativni ravni, pa preidejo na raven konotacije, ki že prepoznane znake (muslimani v Sloveniji) poveže s širšimi kulturnimi temami. V našem primeru se na konotativni ravni tematika muslimanov v Sloveniji poveže z idejami kulturnih tujcev, ki ogrožajo slovenskost (prim. Barthes, 1999: 89-94). V takšni verigi označevanja se naturalizirajo določeni pomeni, da so npr. muslimani že po svoji naravi drugačni od Slovencev, da 'nas' ogrožajo itd., pri čemer Tednik in Preverjeno postaneta sferi proizvajanja mitov. Mit je potemtakem družbeno konstruirana slika realnosti, saj realnost organizira tako, da povsem historične in dogovorne stvari transformira v naravne in fiksne (Barthes, 1999: 92-94). Vse opisano postavljamo v kontekst Foucaultove formulacije subjekta v diskurzu, saj se lahko pri analizi teh oddaj prav s pomočjo Foucaultovega historiziranja diskurza in naziranja, da so vse politične in družbene oblike ujete v oblastne odnose, dosti bolj približamo razpravam o ideološkem kodu v družbi, kot so se teoretiki semiologije (tudi npr. Barthes).¹ Pri analizi produkcije vednosti in pomenov v diskurzu, npr. v dokumentarnem žurnalizmu, se v

¹ Čeprav Foucault besede ideologija v svojih zapiskih ne uporabi - s tem se ogradi od ekonomizma oz. razrednega redukcionizma marksistične teorije ideologije - so njegova naziranja oblastnih odnosov v družbi kljub temu dosti bližje klasičnim teorijam ideologije, kot jim je semiološki teoretsko-analitski aparat.

maniri foucaultovske govornice osredotočamo na širšo diskurzivno formacijo, kamor te oddaje lahko uvrščamo. Diskurz je potemtakem več kot le jezik, kot tekst, vključuje pomene, prakse, tehnike, elemente, pravila specifičnega družbeno-historičnega konteksta. Proizvaja vednost, ki ponuja določene subjektne položaje, da se npr. vedemo in mislimo na točno določen način, ter tako reproducira specifičen družbeni red (Foucault, 2000). Prispevek o muslimanih v Sloveniji ne le vzpostavlja specifično vednost o muslimanih, ampak hkrati reproducira tudi oblast - npr. kdo smo 'mi-večvredni' in kdo so 'oni-manjvredni'. Natanko na tej osi neulovljivosti oblastnih odnosov, saj ti niti ne prihajajo od specifičnega vira niti ne tečejo po utečenih enosmernih poteh, poskušamo s pomočjo koncepta radikalnega demokratičnega projekta, v okviru katerega oblast ni pojmovana le kot negativna, ampak tudi kot pozitivna sila, ki proizvaja diskurze, vednost, ugodje itd., analizirati učinke dokumentarnega žurnalizma in njegovo vlogo v družbi. Z zornega kota radikalnega demokratičnega projekta, ki zanika kakršenkoli nepluralizem in poskuša razširiti demokratično revolucijo na čim več področij družbenega življenja (Laclau in Mouffe, 1987), proučujemo, kaj dokumentarnemu žurnalizmu preprečuje postati propagator radikalnega demokratičnega projekta oziroma mu preprečuje opravljanje njegove poglavitne funkcije, tj. funkcije povezovalca različnih družbenih bojev, kot npr. protiseksističnih, protirasističnih, protikapitalističnih itd. gibanj.

V analizi se osredotočamo na nekaj naključno izbranih oddaj *Tednik in Preverjeno*² ter jih proučujemo kot diskurzivne dogodke, ki jim je pomen pripisan v okviru širše diskurzivne formacije. Prav zato, kot pripominja Foucault (1992), ker vsakemu diskurzivnemu dogodku vladajo pravila diskurzivnega univerzuma, lahko prek analize posamične oddaje zaznamo prevladujoče diskurze v določenem družbeno-historičnem kontekstu. Oddaje tako analiziramo na semiotiki ravni, ko proučujemo vzajemno igranje verbalnih in vizualnih kodov, in tudi na ideološki-kontekstualni (diskurzivni) ravni, ko proučujemo kode, ki tvorijo diskurze, in diskurzivne formacije, ki prek posamičnih diskurzivnih nastopov - oddaj ustaljujejo pomene. Šele preplet vseh teh ravni omogoča obstoj 'realnosti', ki se konstruira preko reprezentacij analiziranih oddaj, zato tudi analize ne ločujemo na posamične ravni, pač pa meje med temi ravni ostajajo zabrisane.

Argumentacija vs. zdravorazumska moralizacija?

Številni avtorji/ice zatrjujejo, da je sodobni žurnalizem tipičen primer popularne kulture in da se tesno navezuje na folklorno in oralno kulturo. E. Bird (1992) ugotavlja, da se v žurnalističnem poročanju pojavljajo podobne teme kot v srednjeveških baladah, Fiske (1992) pravi, da se narativni stil žurnalističnih zgodb obrača k oralnosti, Hartley (1996) pa prikaže, da popularno predstavlja strukturni element žurnalizma. Poudariti moramo - kot na zgledu analize aktualnodokumentarnih oddaj v Veliki Britaniji ugotavlja M. Macdonald - da elementi oralne kulture v žurnalizmu a priori nujno še ne preprečujejo razvoja kritične debate. Raba personali-

² V okviru raziskave smo pregledali oddaje *Tednik in Preverjeno* v obdobju od januarja 2001 do januarja 2002 in oddaje *Preverjeno* od začetka nastajanja oddaje, od 4. septembra 2001, do januarja 2002.

zacije lahko v določenih okoliščinah skupaj s kritično analizo celo poglobi obravnavano tematiko in ponudi novo znanje (1998: 110-114). Kljub temu pa L. van Zoonen (1998) in E. Bird (1992) zatrjujeta, da je za folklorno tradicijo popularne kulture nasploh značilen moralističen značaj in da prav privilegiranje teh elementov žurnalistično poročanje spreminja v moralizacijo.

Naša teza je, da v Tedniku in Preverjenem raba elementov folklorne in oralne kulture postaja skoraj edini način pripovedovanja zgodb, natanko to pa argumentacijo nadomešča z zdravorazumsko moralizacijo. Dokumentarni žurnalizem gledalcem/kam ne nudi sfere za sodelovanje v demokratičnih procesih, saj dogajanja ne argumentira in preiskuje, ne predstavlja ga iz več zornih kotov, ne ponuja disidentskih, opozicijskih ali le alternativnih interpretacij, predstavi relativno zelo ozek spekter glasov, ki pa so trdno ukoreninjeni znotraj obstoječega konsenza. Pogosto tudi izpušča pomembne informacije o ozadju dogajanja in odsotno je kakršnokoli kritično spraševanje. Na ta način gledalcev/k ne motivira za kritično debato, ampak jih pogosto prek vzbujanja emocij prevzema k zaverovanosti v popularne mitologije. Moralizacija v dokumentarnem žurnalizmu pomeni predvsem prikrivanje,³ saj iz spektra resnic izbere le eno in jo reprezentira kot 'našo in edino normalno Resnico'. Tednik in Preverjeno potemtakem obravnavamo kot politična projekta, saj prek reproduciranja določenih diskurzivnih tehnik oz. strategij proizvajata ideološke učinke. Predstavljata semiosferi, kjer poteka nenehen boj za pomene, saj gledalce/ke subjektivirata na take položaje, da ti svet dojemajo na reprezentiran način in izključijo možnost obstoja drugačnih realnosti. Politični prostor zatorej razširjamo preko tradicionalne javne sfere, saj se v vsaki družbi sočasno odvija mnogo oblastnih odnosov v različnih sferah in na različnih nivojih. Ena izmed takih sfer je tudi dokumentarni žurnalizem, ki pa, kot ugotavljamo, konstituira obči konsenz na podlagi moralizacije.

V tem oziru prav tako kot na primer ljudska pravljica o zlobnem kralju, ki uspeva dobrega kralja za večno, da se polasti njegovega žezla, zaslužni njegovo ljudstvo in princesko, ljudstvo pa le ponižno čaka, da se prebudi njihov kralj in jih odreši tegob, tudi dokumentarni žurnalistični oddaji artikulirata popularne mitologije. Moralizacijo reproducira narativni stil omenjene pravljice - borba med dobrim in zlim, vdanost v usodo itd. - to pa lahko zasledimo tudi v reprezentacijah Tednika in Preverjenega. Za zgled omenimo dva primera analize verbalne retorike: "A glej ga zlomka, pozneje je tam nastal sex shop, trgovina z erotičnimi pripomočki, v hiši, ki je menda pod spomeniškim varstvom" (voditelj Drago Balažič, Tednik, TV SLO1, 25.1.2001), in, "[l]ahko samo upamo, da če se je nekoč končala hladna vojna in če je padel berlinski zid, da se bo nekoč razrešilo tudi vprašanje Bližnjega vzhoda" (voditeljica Alenka Arko, Preverjeno, POP TV, 27.11.2001). Že raba fraze, ki nastopa kot kletvica, glej ga zlomka, je moralna sodba. Beseda je rabljena kot evfemizem, da bi se napovedovalec izognil za televizijsko retoriko preveč izzivalnim izrazom, ki jih sicer uporabljamo v vsakdanji neformalni govorici. Take besede in besedne zveze v žurnalistični naraciji nastopajo kot retorični usmerjevalci oziroma kot ključne besede, saj pri gledalcih/kah vzbujajo pozornost in s tem usmerjajo inter-

³ Nasprotno pa argumentacija in kritična analiza v žurnalizmu predstavlja razkrivanje, saj podaja novo znanje in množico pogledov v družbi.

pretacijo. Jezikovni stil potemtakem narekuje, kako brati in razumeti zgodbo in kontekst, v katerega je dogajanje postavljeno. Raba te besedne zveze implicira zgražanje, pridigo, karanje in konstruira podobo sex shopa kot nemoralne dejavnosti. Ta podoba se še okrepi s poudarjanjem za nacionalno zgodovino pomembne hiše. Ko voditelj izpostavi zvezo med to nacionalno pomembno hišo in sex shopom, nakaže na nemoralnost erotične trgovine, hkrati pa opeva nacionalno zgodovino, ki jo takšna dejavnost lahko oskruni. Voditelj zatorej že v napovedi prispevka prek retoričnih sredstev razdeli vloge, kdo je dober in kdo je slab ter nad čim se je treba zgražati. Postavi okvir za interpretacijo zgodbe. Na moralizacijo v žurnalističnem diskurzu kažejo tudi vdanost v usodo in nemoč v izjavah voditeljice, saj raba besed in besednih zvez *lahko samo upamo*, *nekoč*, pogosto rabljenih za izražanje neizbežnosti usode v pravljicah, reproducira fatalistično držo. Voditeljica podaja skeptične izjave, ki izzvenijo kot moralne sodbe, saj 'problema' kritično ne osvetljuje, ne podaja globlje razlage ali možnih rešitev, ampak se od njega distancira. Dokumentarni žurnalizem 'probleme' pogosto le ilustrira in jih ne argumentira. Tako ne prinaša nikakršne kritike, kaj šele da bi predstavljal prizorišče družbenih bojov, saj namesto da bi se reprezentacije dokumentarnega žurnalizma zoperstavile obstoječemu redu, tako da bi izražale družbene težnje, ki bi artikulirale alternativna stališča, pa le pomagajo dominantnim pomenom zasesti hegemoni položaj.

Kakšen je potemtakem politični konsenz, ki ga reproducirata *Tednik in Preverjeno*, oziroma kakšne subjektne položaje ponujata gledalcem/kam? V tem okviru nas najprej zanima, katere diskurzivne tehnike oz. strategije napajajo moralizacijo v dokumentarnem žurnalizmu in na kakšen način to počnejo. S pomočjo proučevanja diskurzivnih strategij lahko uvidimo, kakšno realnost posredujejo ti teksti oziroma kakšni pomeni so posredovani prek naracije, ikonografije in retorike zgodb.

Kot opazamo, v *Tedniku in Preverjenem* prihaja do prevlade zasebnih diskurzov nad javnimi, moralistični značaj teh oddaj pa krepijo tudi folklorni elementi, ki so trdno zasidrani v sodobnem narativnem žurnalističnem stilu. Na ravni premika k oralni in folklorni kulturi se moralizacija v *Tedniku in Preverjenem* oplaja ob diskurzivnih strategijah, kot so npr. poudarjanje individualnosti in emotivnosti, reproduciranje distance in cinizma, prevladovanje skeptičnosti ter poudarjanje neizbežnosti usode. Dogajanje je dramatizirano in personalizirano, saj je predstavljeno predvsem prek zgodb o osebnih tragedijah in doživetjih, prek osebnih pričanj in človeških zgodb (prim. npr. Macdonald, 1998: 114 o definiciji personalizacije). Ker personalizacija in premik k elementom folklorne tradicije postajata skoraj ekskluzivna načina pripovedovanja zgodb, ugotavljamo, da emotivne osebne izpovedi - ki reprezentirano dogajanje ločujejo od makro družbeno-političnih interesov oziroma od širšega konteksta - in folklorni elementi v dokumentarnem žurnalizmu predvsem estetizirajo tekst in zatorej reproducirajo zdrav razum, medtem ko argumentacijo zanemarijo. Na konkretnih analiziranih prispevkih/zgodbah si oglejmo značilnosti žanra dokumentarnega žurnalizma in njegove učinke.

Karneval emocij: zgodba o človeški tragediji

“Življenje piše svojo pot usode. Čas beži. Ostajajo pa spomini,” je novinarka fatalistično v otvoritvenem kadru prispevka predstavila Zrimška, ki mu Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje ne dodeli višjega dodatka za pomoč in postrežbo, kljub temu da je brez nog (Tednik, TV SLO1, 22.3.2001). Ker je te informacije v napovedi prispevka podal že voditelj, je pričakovati, da bo prispevek ponudil globljo razlago in raziskal, zakaj je Zrimšek ostal brez poviška, vendar zgodba gledalcem/kam prek individualne pripovedi ponudi le izbruh emocij in bolečine. Ta prispevek smo v analizo vključili zato, ker predstavlja paradigmatičen primer melodramatične pripovedne strukture, ki se pojavlja v Tedniku in Preverjenem. Navajamo del zgodbe oziroma del scenarija prispevka, da bi pokazali, kako preplet verbalnih in vizualnih elementov narativizira dogodek ter kako se vizualna naracija uporablja le za potrditev osebnih pripovedi in zatoorej za vzbujanje sočutja pri gledalcih/kah:

TEKST	SLIKA	TON
<i>Novinarka: Življenje piše svojo pot usode. Čas beži. Ostajajo pa spomini. In gospod Zrimšek se še danes živo spominja, kako je nekoč v mladih letih zmogel prepešati tudi 124 kilometrov.</i>	Bližnji veliki plan koles invalidskega vozička in štrcljev nog; total moškega, ki po ulici in po stopnicah potiska invalidski voziček z Zrimškom (igrani prizor); zoom na Zrimška.	glasba narašča; tekst off
<i>Alojz Zrimšek: Jaz sem tako fejš hodil... ene parkrat sem se umes mal ustavlil pri kakšnem potoku... sem si malo noge sfrišu, pa malo vode napil... pa durh kar naprej sem šel spat.</i>	Srednji bližnji plan Zrimška in njegovih obraznih potez, kako se radosti, ko pripoveduje.	glasba pojema; izjava
<i>Novinarka: Resnejše zdravstvene težave so se pojavile v času upokojitve. Po 41 letih delovne dobe. Po temeljitnem pregledu v Avstriji je sledila operacija v Sloveniji.</i>	Bližnji veliki plan štrcljev nog Zrimška; total moškega, ki po ulici potiska invalidski voziček (igrani prizor).	glasba narašča; tekst off
<i>Alojz Zrimšek: Mi je pa tle na tilniku, mi je tri vretena brusil, ampak je tude skozi vrat noter prišel, da mi je z notranje strani tilnik brusil, da mi je tiste živce rešil. Veste, je rekel, če ne bi te operacije jaz naredil zdaj, ne vem, če bi bili vi živ še do novega leta, je rekel.</i>	Srednji bližnji plan Zrimška, njegovih obraznih potez in rok, s katerimi demonstrira, kako je potekala operacija na vratu.	glasba pojema; izjava
<i>Novinarka: Leta 1994 mu je invalidska komisija v Ljubljani kot posledico bolezni priznala 100% telesno okvaro. Takrat je tudi prvič zaprosil za dodatek za pomoč in postrežbo.</i>	Bližnji veliki plan dokumenta; zasledujoč zasuk kamere po besedilu dokumenta, ki obrazloži njegovo 100% invalidnost.	glasba narašča; tekst off
<i>Alojz Zrimšek: To so oni bili tolk dobri, da so mi že 94. leta... dali za noge... postrežnino... koker mi zdej pišejo... ko imam isto postrežnino kot 94. leta, ko sem imel še obe nogi... se mi še sanjalo ni takrat... da bom jaz noge izgubil... da bom jaz brez nog... zdaj ko sem pa brez nog, pa nič.</i>	Srednji daljni plan Zrimška od kolen (štrcljev nog) do glave in srednji bližnji plan njegovih žalostnih izrazov na obrazu ter gibov rok.	glasba pojema; izjava
<i>Novinarka: Januarja lani so gospodu Zrimšku amputirali prvo nogo, julija drugo. Zdaj potrebuje več pomoči, zato je zaprosil za višji dodatek za pomoč in postrežbo, kar pa je invalidska komisija prve stopnje zavrnila.</i>	Bližnji veliki plan dokumenta; zasledujoč zasuk kamere po besedilu dokumenta, ki govori o zavrnitvi višje postrežnine.	glasba narašča; tekst off

TEKST	SLIKA	TON
<i>Alojz Zrimšek: Ja to pa vendar ni vseeno, če je človek brez noge... Če si brez nog... če bi jaz eno nogo imel, pa bi z berglami še hodil z eno nogo. Zdaj ko nimam pa nobene, ne morem pa čisto popolnoma nič druga, kot tukaj v kuhinji pri oknu sedim, pa v sobo gledam.</i>	Srednji bližnji plan Zrimška, njegove razburjenosti in žalostnih potez na obrazu.	glasba pojava; izjava
<i>Novinarika: Gospod Zrimšek šteje 74 let in pred kratkim sta z ženo praznovala 50 let skupnega življenja.</i>	Detajl štrcljev nog; srednji bližnji plan Zrimška, ki se z invalidskim vozičkom približuje mizi, za katero sedi njegova žena.	glasba narašča; tekst off
<i>Alojz Zrimšek: Ker ne morem popolnoma nič, samo, kar mi žena pomaga. Saj to je dobro, da imam tako dobro ženo še, da mi zares pomaga, tako kakor se šika... Pa tako z voljo, brez godrnjanja, pa to.</i>	Srednji bližnji plan Zrimška in njegovih izrazov na obrazu.	glasba pojava; izjava
<i>Jožefa Zrimšek: Pomagat mu moram, da zjutraj, da vstane. Pripraviti mu moram zajtrk, pole pa če je treba iti na stranišče, moram mu iti, da mu pomagam... da pride, saj ima tisti podstavek, pa vseeno je treba voziček notri koker se da, da pride gor. Pa pride tle v kuhinjo, en čas sedi, pa pol ga pa spet na posteljo gre ležat... pa jamra, da ga noge boljijo, tudi ko jih nima, pa take stvari. Pa zdravila mu moram jaz prštimat... zjutraj, opoldne in zvečer... Ja saj druga pa nimam skori kaj povedat.</i>	Srednji plan Zrimškove, ki sloni na štedilniku v kuhinji, v ozadju so kuhinjski pripomočki; daljni plan Jožefe Zrimšek, ki Zrimška dvigne iz vozička na posteljo in ga namesti v postelji (igrani prizor).	izjava; glasba narašča; glasba pojava
<i>Novinarika: Gospa Jožefa in gospod Alojz imata tri otroke.</i>	Daljni plan Zrimškove, ki moža namesti v posteljo, mu popravi vzglavnik; zoom na Zrimška, ko leži v postelji (igrani prizor).	glasba narašča; tekst off
<i>Marija Mežnaršič: Mi čutimo to stisko... očetovo in večkrat prihajamo... in pomagamo koler moremo. Sam vsi smo še zaposleni, imamo dosti... dovolj obveznosti v službi, tudi časovno, tako da... skoz pri njemu ne mormo bit... in razmišljamo pa o tem, ko bo mama pač tud obnemogla, ker je ravno toliko stara kot oče, da bo treba poiskat neko pomoč zunaj. In seveda to pomoč bo potrebno tudi plačat. In zaradi tega se mi ne zdi pravično, da oče ne dobi tistega, kar... za kar sem prepričana, da mu pripada. Kajti rada bi poudarila to, da je bistvena razlika... v stanju leta 94, ko je imel še obe nogi, ko je pravzaprav vse te osnovne življenjske funkcije lahko opravljal sam in pa sedaj, ko je brez nog, ko v bistvu lahko samo je sam, si obleče srajko, kaj drugega pa že skoraj ne.</i>	Srednji bližnji plan Mežnaršičeve, ki stoji v kuhinji pri štedilniku; bližnji veliki plan ska-tle z zdravili in rok Zrimškove žene, ki možu pripravljata tablete (igrani prizor); zasledujoč zasuk kamere na reakcije Zrimška, ki sedi pri mizi in opazuje ženo; zoom na list papirja - seznam, katera zdravila jemlje Zrimšek; sred-nji plan Zrimškove žene, ki z vozičkom vozi moža po stanovanju (igrani prizori).	glasba pojava; izjava; glasba narašča

Prehod z detajla koles invalidskega vozička in štrcljev nog na daljni plan v otvortvenem posnetku, uvodni stavki novinarke in nežna, žalostna glasba v ozadju implicitno predstavijo središčni objekt zgodbe in način, na katerega ga je treba opazovati. Najprej je jasno konstruirana meja med nekoč in zdaj. Struktura prepotem - "ko je imel še obe nogi, zdaj je namreč brez nog," kot napove že voditelj - se v zgodbi ponavlja in igra na osnovna človekova čustva, kot sta žalovanje in jeza. Takšna narativna struktura pri gledalcih/kah vzbuja sočutje, saj se opre na patos, ki je tesno povezan z "refleksom solz" (Langer, 1992: 114-117). Ponavljajoče se zoomiranje in kader detajla sta temelj dramatizacije dogajanja. Tehniki sta rabljeni z namenom, da določita središče pozornosti, saj poudarjata štrclje nog, solzne oči, bolečino ter tako upravljata s pogledom gledalcev/k, ko mobilizirata njihove simpatije. Večina prizorov oseb, ki pripovedujejo zgodbe, pa je posneta v srednjem

bližnjem planu, kar omogoča popolno razkazovanje njihovih čustev, a ne zakriva okolice. Intenzivnost njihovih čustev je reprezentirana prek glasbenih poudarkov, izmenjave pogledov (npr. med Zrimškom in ženo - postavitev kamere za njune hrbte), dolžine trajanja kadra in tehnike zoomiranja (npr. približevanje Zrimškovega obraza, ko mu gre na jok). V tem trenutku se zoomira obraz, da je zaskrbljen in žalosten obraz v velikem planu, ta kader pa se zadrži še za en takt po tistem, ko je Zrimšek prenehal govoriti. Tak način zaključevanja prizora spremlja naraščajoči izbruh glasbe, kar še okrepi simpatije gledalcev/k. Podobno tudi ponavljajoče se prikazovanje posnetkov - kako žena možu daje tablete, ga z vozičkom vozi po stanovanju, ga vzdigne v posteljo in ga nato, v še večjo vojeristično naslado gledalcev/k, preloži iz postelje nazaj v voziček ter mu popravlja štrclje nog - ki so pravzaprav igrani prizori, mobilizira sočutje pri gledalcih/kah z namenom, da bi se ustalili določeni pomeni kot hegemoni.

Javno čustvovanje se zaradi bolečine nastopajočih vzbuja tudi prek verbalne retorike. Ključna beseda zgodbe je noga, ki zaradi ponavljanja deluje kot emotivna topika, še posebej zato, ker je na vizualni ravni s prikazovanjem štrcljev in vozička poudarjena odsotnost nog, take posnetke pa spremlja nežna, žalostna glasba s premišljeno priredbo njene *crescendo* rastoče in padajoče zvočne skale. Retorični mehanizmi vzbujanja sočutja so tudi pogosta raba kratkih stavkov, pridevnikov, ki povedano dramatizirajo, in molk med Zrimškovimi izjavami, ki je na vizualni ravni dramatiziran prek zoomiranja njegovega obraza in solznih oči. Reprezentiran molk ima za gledalce/ke močan identifikacijski naboj, saj lahko občutijo mučnost situacije in bolečino nastopajočih.

Novinarka na jezikovni ravni z doslednim ogovarjanjem Zrimška z besedo gospod konstruira meje med dobrimi in slabimi. S tem ga povzdigne nad ostale akterje zgodbe, ki jih ponavadi ogovarja le s priimkom ali s poklicno funkcijo, ki jo opravljajo. Prepad med dobrimi in zlobnimi kreira tudi narativna struktura. Zrimškova žena je predstavljena kot žrtev, saj je v vseh prizorih prikazana le v vlogi dobre, požrtvovalne žene, ki nesebično pomaga možu in se zanj razdaja.⁴ Naracija v verigo označevalcev dobrih vključuje še hčerko in zdravnika tako, da poudarja intenzivnost čustev, ki si jih ti delijo. Na verbalni ravni novinarka dobre akterje zgodbe konstruira prek rabe glagolov, ki zapovedujejo ("ne kaže prezreti mnenja", "moramo upoštevati"). Po drugi strani pa se ti akterji v svojih osebnih izpovedih nenehno ograjujejo od članov invalidske komisije (npr. dosledno jih poimenujejo "oni") in jih tako izključujejo iz verige označevalcev dobrih, saj jih reprezentirajo kot krivce za njihovo bolečino. Nadalje, člani invalidske komisije so reprezentirani prek odsotnosti v tekstu, posredno prek reprezentacij 'dobrih'. Če pa so že vključeni z dobesednimi citati, pa je teh izjav malo, so zelo kratke in 'hladne', kot na primer del izjave predsednice komisije: "Konkretno o zadevi ne morem pripovedovati." Pogosto jih kamera niti ne posname ali pa so vizualno reprezentirani prek kupov dokumentov, pisarn, uradnih stavb, napisov na vratih itd. Konstruirani so kot pasivni agenti, saj njihove izjave novinarji/ke pogosto kar povzamejo. Prek

⁴ Vizualna dramatizacija, ki v tričetrtinskem kadru - daljnem planu prikazuje v predpasnik ogrnjeno in na štedilnik naslanjajočo se ženo, ko govori o pomoči možu, reproducira obstoječi moralni red in družbene tipe, kot npr. vloga ženske v družbi, da se skrbi za gospodinjstvo in služi možu.

mešanice neposrednega citiranja in posrednega povzemanja izjav se zabriše meja med tem, kaj je bilo povedano, in med tem, kar je bilo le rekonstruirano v procesu reprezentiranja. Gledalci/ke pa vse izjave pripišejo članom komisije. Prispevek zatorej namesto predstavitve delovanja ZPIZ-a, meril izbire itd. prek osebnih izpovedi le mobilizira antipatije do delavcev ZPIZ-a in tako konstruira razlike med dobrimi in zlobnimi.

Potenciranje čustvovanja prek individualnih pričanj, ki je ena izmed najpogostejših diskurzivnih strategij v dokumentarnem žurnalizmu, gledalcem/kam ponuja užitek, s tem ko jih gane in spravi v jok. V dokumentarnem žurnalizmu tako prihaja do stila pripovedovanja, ki je tipičen za melodramo, kot npr. vključevanje nerešljivih situacij, zamujenih priložnosti, močna razčustvovanost, moralna polariziranost, negotovost, kar pojasni tudi pogosto rabo pojmov, kot so usoda, sreča, slučaj (prim. Neale, 2001: 63). Užitek za gledalce/ke je ravno v tem, da jih zgodba gane, saj je rešitev vedno reprezentirana kot prepozna ali neuresničljiva (Zrimšek je že prizadet), kar pa še stopnjuje njihovo nemoč in vdanost v usodo. Solze so tako vedno izraz gledalčeve/kine nemoči, kot pravi Neale (2001: 69), saj je nesposoben vplesti se v zgodbo in stvari spremeniti. Točka v diskurzu, s katere gledalec/ka gleda zgodbo, oziroma struktura gledišča v teh prispevkih gledalca/ko dela povsem nemočnega, saj ta lahko le gleda in čaka, kaj se bo zgodilo. Takšna pripovedna struktura dokumentarnemu žurnalizmu odvzame kritični naboj, saj gledalce/ke umešča na pasivne položaje, od koder se vsaka sprememba v družbi zdi popolnoma nemogoča. Opisani žurnalistični diskurz proizvaja pasivnega gledalca/ko in funkcionira zgolj ob predpostavki, da so gledalci/ke pasivni. Prek procesa pripovedovanja gledalcem/kam tako ne ponuja nikakršnih aktivnih vlog in jih ne poziva k družbeni akciji. Kakršnakoli akcija se potemtakem gledalcem/kam s tega gledišča zdi nesmiselna. Ugodje ob gledanju Tednika ali Preverjenega izhaja iz procesa pripovedovanja, iz fantazij ob dogajanju, kot npr. ob bolečini invalida, ne pa iz trenutka razrešitve oziroma iz tega, kako se bodo stvari za Zrimška razrešile. V tem oziru je potrebno poudariti, da Tednik in Preverjeno pogosto celo objavlja prispevke v nadaljevanjih, ali kot je tudi voditelj oddaje zaključil prispevek o invalidu, da bodo to zgodbo še spremljali. Dokumentarni žurnalizem odlaga rešitev, natanko s tem si sicer znova in znova pridobiva gledalce/ke, ko napaja njihovo fantazijo, ki jim nudi užitek, a jih hkrati usmerja k bolj pasivni, fatalistični in individualistični drži. Tak učinek imajo tudi posebni vizualni efekti, kot npr. proizvajanje in vzdrževanje neskladja med vednostjo/glediščem osebe v prispevku in vednostjo/glediščem gledalca/ke, saj gledalec/ka pogosto ve več. Če to ponazorimo z analiziranim prispevkom: kamera je nameščena za ramo uradnice, ki gleda v dokumente pred sabo in pripoveduje, zakaj Zrimšek ne more dobiti še enkratnega poviška. To prinaša premeščeno oz. indirektno gledišče in gledalca/ko postavi na položaj tistega, ki ve, saj vidi dokumentacijo, česar osebe v prispevku (Zrimšek, žena itd.) ne vedo. Neskladje med vednostjo Zrimška in gledalca/ke je tako veliko, da za gledalca/ko, ki pri tem gleda posnetke Zrimškovega žalostnega obraza in štrcljev nog, postaja nevzdržno in plane v jok. Žalostna glasba in mizanscena (umetna noga, vidna v ozadju; deževen in turoben dan, posnet skozi okno itd.) ponujata dodatne pomene, da bi zajezili interpretacijo. Take estetizirane podobe

potemtakem sprožajo ugodje pri gledalcih/kah, da si ti želijo novih (tragičnih) zgodb, ne pa toliko rešitev, kar jih dela pasivne in nekritične.

Emotivne osebne izpovedi in visoko estetizirane reprezentacije proizvajajo specifične užitke pri gledalcih/kah in jim ponujajo vojeristično zabavo, saj ti gledajo trpljenje drugega in z njim sočustvujejo, a vedo, da so od dogajanja distancirani. Po Robinsu prihaja do "fantazmagoričnega učinka," ko prek igranih prizorov, montaže itd. trpljenje postaja senzacija (1994: 464). Tak učinek se v tekstu sproža prek ponavljanja podob Zrimškove invalidnosti in čustev. Reprezentacije ukrotijo strah in gnus gledalcev/k pred invalidnostjo in štrclji, saj ponavljanje podob invalidnosti pri gledalcih/kah vzbuja odpor, a hkrati tudi sočutje. Estetizirani teksti tako ne vzbujajo zgolj strahu in gnusa, ampak tudi simpatije. Dogodek je estetiziran, čeprav takšne reprezentacije učinkujejo na gledalce/ke kot anestetiki (Robins, 1994). Reprezentacije trpljenje drugih ohranjajo na varni distanci, kar gledalcem/kam omogoča, da se prepustijo "emocionalni simpatiji," ne da bi njihovo varno izoliranost ogrozila realnost drugih (Žižek, 2002: 291). Natanko občutek oddaljenosti od trpljenja gledalcem/kam nudi užitek, saj te reprezentacije delujejo narkotično in transformirajo gledalce/ke v pasivne subjekte. Diskurzivne strategije, ki prek estetizacije teksta potencirajo čustvovanje, sprožajo ideološki učinek, saj gledalce/ke osvobajajo pritiskov vsakdanjih svetov in jim ponujajo položaje državljanov-nekritičnih voajerjev.⁵

Dekontekstualizirane zgodbe: kreiranje spektakla prek osebnih pričanj

V Tedniku in Preverjenem personalizacija postaja skoraj edini način pripovedovanja, kar zgodbo tudi dekontekstualizira. Dekontekstualizacija je en obraz moralizacije, saj žurnalizem, ki temelji zgolj na osebnih pripovedih, ponavadi izpušča pomembne informacije o ozadju dogajanja in dogajanja ne postavi v kontekst širše družbene totalite. Tudi zgodba o invalidu prek javnega čustvovanja oblikuje določeno politiko, ne da bi tematiko raziskala v okviru stanja zdravstvenega in socialnega zavarovanja v Sloveniji.

Oglejmo si še značilnosti naslednjega prispevka, ki prav tako temelji na osebni izpovedi. Voditelj v napovedniku prispevka o debelosti in rezultatih radijske akcije hujšanja pove, da se je kar nekaj ljudi odločilo za tovrstno hujšanje: "Eden izmed rekorderjev tako po izgubljenih kilogramih kot po teži je Franc Vimpolšek iz Brežic" (Tednik, TV SLO1, 22.3.2001). Iz napovednika prispevka je pričakovati, da bo zgodba prek osebne izpovedi ponudila analizo družbenega 'problema' - debelosti, vendar 'problema' ne osvetli iz več zornih kotov. To pa zakriva njegovo strukturno naravo, saj ponuja pomene, na podlagi katerih gledalci/ke družbeno realnost zaobjamejo prek Vimpolškovih osebnih pričanj. Dolgovezne izpovedi in

⁵ V večini analiziranih prispevkov je v ospredju raba individualnih pričanj, ki se iztečejo v izliv čustev. Naštejmo jih le nekaj: *Litostroj: Vdova išče pravico* (Tednik, TV SLO1, 29.11.2001), *Podjetništvo: Verjel obljubam in propadel* (Tednik, TV SLO1, 1.3.2001), *Transplantacije organov* (Preverjeno, POP TV, 27.11.2001) itd.

podrobni popisi o njegovih izkušnjah z debelostjo gledalcem/kam ponujajo interpretativni okvir za razlago družbenih 'problemov'. Take izjave zatorej natančno predstavijo osebnosti pripovedovalcev, zelo malo pa povedo o družbenem 'problemu' samem:

Jaz, ko sem bil mali, sem bil takšen kot trlica [...] No, potem se je pa to nekje, sem normalno rasel do vojaščine praktično, po vojaščini, po poroki se je pa to začelo [...] Pride do trenutka, ko te recimo nekaj moti, in rečeš, zdaj pa ne bom več jedel, ne. In potem rečeš, zdaj bomo pa hujšal in potem smo hujšal z razno raznimi čaji [...] vendar po vsakem takšnem hujšanju je verjetno vztrajnost potem še nadalje. To je potrebno [...] Čim si se pa recimo počutil dobro [...] In rečeš, oh, zdaj sem pa res že dober in zdaj se pa lahko gibam, ne. In pol pozabiš, pol pa pozabiš, pol pa že spet pridejo razno razne jedi, pa prazniki [...] tako da smo, recimo, ves čas tako prigrizal na 185 kil oziroma še več, hm, tisto pa bo tajna.

Celotna zgodba je monolog Vimpolška, saj več kot dve tretjini prispevka sestavljajo njegove izpovedi. Novinarka, namesto da bi izpovedi argumentirala, 'problem' debelosti postavila v širši kontekst sociale, zdravstva in ekonomije, nastopa kot poslušalka podrobnih in ponavljajočih se pričevanj: "Franc se je po tridesetih letih odločil, da ne bo več tako živ. [...] Zdaj ve, kdaj je dovoljeno jesti in kaj lahko je." Z rabo zgolj osebnega imena novinarka 'problem' še bolj personalizira. Hkrati pa s podajanjem takih sodb kreira stanje 'normalnosti', vzpostavlja moralni red v družbi in tako disciplinira telesa gledalcev/k, ko jim ponuja podobe 'idealne' postave. Zgodbo dekontekstualizirajo tudi diskurzivne tehnike, kot so koreografija, vizualni prijem, montaža, ki estetizirajo tekst in pri gledalcih/kah krepijo željo po določenih telesnih podobah, medtem ko vzbujajo gnus in zgražanje pred drugimi. Takšno funkcijo opravlja tudi mizanscena, ko se Vimpolška snema pred ogledali, kar gledalcem/kam daje občutek še večje mase njegovega telesa, ali ko vstopa skozi zelo ozka vrata, pri čemer se njegova debelost še poudari. Vse te podobe ponujajo pomene o nesposodbi debelosti. Prav tako tehnike prelivanja slike iz debelejšega v bolj suhega Vimpolška, kar je učinek vizualne simulacije, zamrznjeni črno-beli posnetki ob pripovedovanju o njegovih mladih letih, ko je bil še suh, ki zaradi črno-belosti in statičnosti delujejo avtoritativno kot normativna podoba, nato igrani prizori, ki prikazujejo Vimpolška, kaj vse dela, da bi shujšal (telovadi na sobnem trenažerju, se vozi s kolesom po dvorišču), ne poskušajo ponuditi novega znanja, ampak želijo predvsem konstruirati 'idealno podobo', kaj je v tej družbi zaželeno in kaj je odvrtno.

V prispevku niso razen Vimpolškovih predstavljeni nobeni drugi pogledi, vrh tega pa mesto strokovnih definicij debelosti zasedejo Vimpolškove izjave, ko razlaga o zdravstveni plati debelosti, kako "s kilažo raste pritisk, potem težje srce dela, ne odvaja pravilno vode [...] in s pomočjo špeha, ki se še nalaga gor, si še čedalje težji." Glas stroke je sicer vključen, vendar služi zgolj kot potrditev osebnih pričanj, kar se doseže s tehniko rezanja izjav specialiste interne medicine: "Gospod, ki ima tako močno povišano težo, rad je. Problem pri njem je pa ta, da ne samo, da

rad okuša hrano, ampak da tudi potrebuje zelo velike količine hrane, da potem občuti zadovoljstvo oziroma občutek sitosti." Glas stroke je v zgodbo zmontiran tako, da 'problem' personalizira in da potrjuje zdravorazumske predpostavke (problem je v tem, da rad je). Vimpolškova osebna izpoved postane pojasnjevalni okvir družbenega reda, v skladu s katerim je debelost konstruirana kot problem. Estetizirani teksti gledalcem/kam nudijo ugodje, hkrati pa reproducirajo ideološki diskurz o normalnih telesih, saj se družbeni red kaže kot enostaven in transparenten. Takšen način žurnalističnega poročanja ne kaže na povezave med življenji pripovedovalcev in širšim družbeno-političnim svetom. Zgodbe postajajo vedno bolj ločene od družbene totalitete, saj podrobno razkrivajo osebnosti nastopajočih, a ker se ne ozirajo na družbene ali kulturne reference, podajo zelo malo znanja o strukturni naravi dogajanja. Družbeni problemi in konflikti potemtakem dobijo pomen v perspektivi osebnih življenj. Takšen žurnalizem, ki je zaposlen predvsem s kreiranjem moralnega konsenza v družbi, ni progresiven in ne nosi naboja za spreminjanje družbenih odnosov, gledalcem/kam kvečjemu zagotavlja forum za sproščanje čustev pri vodenju njihovih lastnih življenj, ko jim ponuja ugodje in tako reproducira obstoječi družbeni red.

Distanca in cinizem: radikalizacija kulturne razlike

Folklorna kultura temelji na distanciranju od nepoznanega in drugačnega, saj ta mehanizem služi za poenostavitev kompleksnega sveta (prim. Bird, 1992 o konstrukcijah opozicij v baladah in ljudskih govoricah 17. stoletja). Takšen ljudski mehanizem je pogosto uporabljen tudi v dokumentarnem žurnalizmu, saj se namesto k raziskovanju nepoznanega, h kontekstualiziranju drugačnosti, ali kot pravi Žižek, k podiranju pregrad med različnimi družbeno-simbolnimi univerzumi (2002: 283), zateka k radikalizaciji kulturnih razlik in h konstrukciji hierarhij. Pri tem je potrebno poudariti, da kulturna raznoterost postane označevalna in neprehodna razlika šele takrat, ko nosilci različnih kulturnih pomenov, prihajajoč iz različnih ideoloških univerzumov, prepoznajo določeno razliko kot družbeno pomembno za obstoj njihove skupnosti (prim. Jenkins, 1997). Prezir in distanco do nepoznanega in drugačnosti zasledimo tudi v prispevkih o pribežnikih, kot npr. pogosto objavljena pričanja Ljubljancanov o njihovih izkušnjah s pribežniki, ki živijo v azilnem domu v njihovi soseki: "Ti ljudje niso navajeni sploh ene normalne evropske kulture. To pa je dejstvo" (Tednik, TV SLO1, 5.10.2000). Izjava je del prispevka, objavljenega v Tedniku pred tako imenovanim 'obratom v poročanju o pribežnikih', ko se je novinarski ceh pod vplivom nevladnih organizacij, akti-

vističnih skupin akademikov ter drugih intelektualcev začel javno spraševati o rasističnem diskurzu, ki ga reproducira.⁶ Poudariti je treba, da v tem primeru pravzaprav ni šlo za to, da bi novinarski ceh sprevidel lastno reprodukcijo rasističnega diskurza, ampak za to, da si je žurnalizem prisvojil zunanje ekspertne glasove, jih inkorporiral v svoj diskurz in jih reprezentiral kot lastni institucionalni glas. S tem je ohranil večnost svoje naracije, ki so jo kritike zunanjih glasov že močno ogrožale. Ugotavljamo namreč, da se je tudi po 'obratu' diskurz distanciranja v dokumentarnem žurnalizmu reproduciral še naprej.

Prispevek o pribežnikih, objavljen nekaj mesecev kasneje, pod krinko 'obrata od rasističnega diskurza' eksplicitno sicer poroča o 'naši' dobroti, "kako jim pomagamo," kot pravi novinar, ko policisti z lateks rokavicami pregledujejo pribežnike, jih slačijo, umivajo, preštevajo njihov denar, vendar taka vizualna dramatizacija implicitno pripoveduje o preziru do teh ljudi, njihovih navad in promovira pomene o takih družbeno pomembnih razlikah, da te postajajo označevalne in zatorej neprehodne. Po drugi strani pa so reprezentacije v Tedniku in Preverjenem pribežnike in policiste vzpostavljale kot glavne akterje dogajanja, ko so konstruirale izredno stanje, s katerim imajo opraviti policisti: "Kako neznosne postajajo razmere zaradi prebežnikov [...] številka je grozljiva, slovenski policisti so lani prijeli 35.734 prebežnikov [...] tudi med prazniki se naval ni ustavil [...] skratka pravo preseljevanje narodov [...] policisti morajo vedno več svojega časa posvečati ilegalcem" (Tednik, TV SLO1, 11.1.2001). Na jezikovni ravni se konstruira drugačnost pribežnikov, hkrati s tem pa se policisti vzpostavljajo kot tisti, ki stvar 'normalizirajo', in zatorej kot pomemben vir za identifikacijo gledalcev/k.

Na ravni teksta delujejo različne diskurzivne tehnike, ki fiksirajo meje med 'nami' in 'njimi'. Taka je npr. raba strašljive horror filmske glasbe v stilu Alfreda Hitchcocka, ko domačin obmejne vasi na vprašanja novinarja, ki že implicitno podajata odgovore - "Slišite pogosto koga, da hodi okrog hiše?" in "Doma imate otroke, kako razlagate, kaj se dogaja ponoči okoli hiše" - odgovarja z opisi mimohodov pribežnikov ter vlogov v kleti, kamera pa pri tem snema razbito šipo in noge moškega, ki se približujejo osvetljenemu oknu domačineve hiše. To so igrani prizori, ki dogodek dramatizirajo in hkrati avtentizirajo, saj lahko gledalci/ke vidijo natanko tisto, o čemer pripoveduje domačin. Igrani prizori ustvarjajo učinek

⁶ Objavljene izpovedi tamkajšnjih prebivalcev potrjujejo tezo o pripisovanju takih pomenov določenim lastnostim, ki konstruirajo označevalno razliko med 'nami' in 'njimi': "Pridejo v vrečah, pa z dekami, pa mi spijo odspodaj, pa žrejo, pa gate preoblačijo, pa šumfe preoblačijo, pa vse na mestu pust. Pa se ušči-je, pa userje, pa gre." Novinar je prebivalcem postavljал vprašanja tako, da so se njihove izpovedi ponavljale, kar je situacijo dramatiziralo. Ob tem pa so posnetki skupine Arabcev, Afričanov, ki so se sprehajali po ulicah, potrjevali izjave o enormnih množicah škodljivih pribežnikov. Kot na primer dialog: "Vam grozijo?", "Ja, ja, grozijo. Sploh črnci. Včeraj mi je ena baba iz torbe vzela eno kremo, pa mi, pa sem samo stala na balkonu. Pa sem pokazala, meni. Ja. Sem rekla, vrzi, če je polna, bom jo pa vzela. Saj me ni razumela. Saj ne razumejo nič, samo norce si delajo iz nas. Nesramni.", "Rekla ste pa, da se jih bojite.", "Ja, seveda. Saj so žleht. Vam povem, da so žleht. Ti črnci so res že tako objesni ratal, in da bo on rekel nam, naj se jebemo. Ne vem. On je tukaj naš gost, ne mi. Mi smo tukaj doma" (Tednik, TV SLO1, 5.10.2000). Diskurz distanciranja prevladuje tudi v drugih analiziranih prispevkih - Muslimani v Sloveniji: Doslej brez konfliktov (Preverjeno, POP TV, 16.10.2001), Izrael: Življenje po bombnem napadu (Preverjeno, POP TV, 27.11.2001) itd.

realizma, saj konstruirajo Resnico, ko pri gledalcih/kah vzbujajo užitek ob pripovedni strukturi, kot da gledajo dejansko dogajanje. Pri tem smo opazili tudi precizno obdelano in dogajanju prirejeno barvno skalo, kjer izbor barv pomaga usmerjati interpretacijo, saj so ti posnetki pepelnato sivi, temačni in motni, kar vzbuja srhljiv občutek. Nadalje je v prispevkih opaziti pogosto rabo ekstremnih bližnjih velikih planov pribežnikovih specifičnih delov telesa, obleke ali določenih dejanj, kot npr. obrazov, las, oči, vzdigujočih rok muslimana pri molitvi itd. Posnetki se osredotočijo na pribežnikovo različnost (na telesne značilnosti, kulturno pogoje ne posege v telo, obleko), jo poudarijo in konstruirajo kot tako pomembno razliko, da 'nas' loči od 'njih'. Takšno funkcijo opravljajo tudi tehnike zoomiranja njihovih umazanih, okrvavljenih delov teles ali strganih oblačil. Nasprotno pa so za prikaz pričanj domačinov, ki so dobro osvetljeni, rabljeni izredno dolgi srednji ali srednji bližnji plani, pri čemer je scena v ozadju skrbno izbrana (otroška igrala, parki, drevje) in je barvno zelo izstopajoča (žive barve), kar jih konstruira kot verodostojne osebe. Prav tako so policisti, domačini in državni uradniki ponavadi posneti s statično kamero, medtem ko se pribežnike in igrane prizore snema s premikajočo kamero. Učinek različnih rab kamere je v tem, da gledalci/ke to vidijo kot umirjenost, stabilnost in red nasproti neredu ter neurejenosti. Ob domačinovih pričanjih o preteklosti brez pribežnikov zasledimo tudi tehnike 'ugašanja' slike, prelivanja barv in rabo črno-belih ter upočasnjenih posnetkov. Omenjene tehnike idealizirajo določene podobe in upravljajo s pogledom gledalca/ke, saj jim estetiizirani teksti narekujejo, kaj in kako videti.

Poleg natančno načrtovane montaže, ki v zgodbo 'nevidno' vključi igrane prizore, tako da gledalci/ke zaporedje posameznih prizorov razumejo kot koherentno celoto in verjamejo v realnost konstruiranega sveta, da je zgodba natančna preslikava prihoda pribežnikov v Slovenijo, je potrebno omeniti še koordinirano gibanje kamere. S kadra moškega, ki se je v mraku približeval hiši domačina, je kamera počasi prešla na podobo umazanih nog in rok, kako je s silo poskušal vstopiti v hišo, in na pogled na okolico z njegove perspektive. Natanko ta prehod s *point-of-view* kadra na subjektivni posnetek, ko gledalčev/kin pogled sovpadе s pogledom akterja, pritegne gledalce/ke v svet zgodbe, saj jim ponuja svojevrsten užitek ob gledanju. Do vrhunca pa je prišlo, ko se je zoomiranje nog in rok izmenjevalo s posnetki prižganega TV in članov družine v dnevni sobi. To sproža neskladje med vednostjo gledalca/ke in domačinov v hiši, saj gledalec/ka zaradi gibanja kamere ve več kot domačini, in sicer, da se dogaja nekaj strašnega, da pribežnik vlamlja v njihovo hišo. Vloma se ne prikaže, da gledalci/ke sami sklepajo, kaj se ponavadi zgodi v takih situacijah. Take reprezentacije kriminalizirajo vse pribežnike, saj posamični vlomi postanejo 'splošna Resnica' o pribežnikih. Izdatna raba subjektivne kamere z gledišča pribežnika vleče gledalce/ke v njegov položaj in jih napeljuje k temu, da spremljajo vlom skozi oči pribežnikov. Gibanje kamere potemtakem krepi identifikacijske procese, saj so ti prizori za gledalce/ke prijetni, kar pospeši njihovo identifikacijo z ogroženimi osebami v hiši, na osnovi česar se identificirajo z 'našo' skupnostjo in iz nje izločijo vse pomembno različne.⁷

⁷ Takšno gibanje kamere je značilno za Hitchcockove filme, npr. *Psilo*, *Dvoriščno okno*. Tudi v prispevkih o pribežnikih te prizore spremlja grozljiva glasba, kar napetost še poveča, gledalcem/kam pa nudi užitek.

Če se je po 'obratu' iz Tednika in Preverjenega umaknil vulgaren in rasističen 'glas z ulice', pa to še ne pomeni, da se je umaknil tudi diskurz distanciranja, ki proizvaja kulturne tujce. Ta se je zamaskiral, prenesel se je na subtilnejšo raven. Kot smo pokazali, ga lahko še vedno sledimo na ravni estetike teksta. Rasistični diskurz se je devulgariziral in tudi vloga 'uradnih glasov' policistov, predstavnikov vladnih institucij, državnih služb, združenj itd. kot primarnih določevalcev družbenih dogodkov se je dobro zamaskirala. "Takšni institucionalni predstavniki so 'pooblašчени' zaradi njihove institucionalne moči in položaja ter tudi zaradi njihovega 'reprezentativnega' statusa" (Hall in drugi, 2000: 649). Zgodba o pribežnikih svojo 'pristranskost' zakriva s sklicevanjem na avtoriteto institucionalnih predstavnikov, katerih definicija 'problema pribežništva' postane primarna definicija in postavi temelje za njegovo nadaljnjo obravnavo. Reprezentacije policijskih akcij in zavezništev domačinov pričajo o kolektivni družbeni akciji ljudi, kjer se ljudstvo brani pred zunanjim sovražnikom. V takem kontekstu tudi prisilni ukrepi (zaklepanje pribežnikov v marice, pridržanje pribežnikov v prostorih za streznitev, zasliševanja) postanejo legitimna sredstva za vzpostavljanje stanja 'normalnosti'. Reproduciranje distance v teh oddajah disciplinira pripadnike določene kolektivitete, ko postavlja ekskluzivni okvir za interpretacijo - vzbuja strah in gnus pred pribežniki ter hkrati simpatijo in sočustvovanje z domačini. Preprečuje pa razvoj argumentacije in kritične debate, ki bi lahko razjasnili ozadje ter demonstrirali konstruktivnost nepreločljivih razlik, iz katerih izhajajo rasizem in druge ksenofobije.

Skeptičnost in vdanost v usodo

V dokumentarnem žurnalizmu zasledimo tudi skeptično držo in naslonitev na neizbežnost usode. Tak je tudi že omenjeni prispevek o invalidu, saj pripovedna struktura - kar najbolj očitno nakazuje začetek in konec: "Življenje piše svojo pot usode" in "Tako ostaja zgodba nedokončana" - sloni na dvomu v pravičnost invalidske komisije in na prepričanju, da se nič ne da spremeniti. Namesto da bi dvom služil kot podlaga za razvoj novega znanja, npr. kje so vzroki, kaj lahko naredimo itd., pa ponavljajoče promovira pomene o mukotrpnem položaju invalida. Skeptična in fatalistična drža sta najbolj razvidni v vlogi voditeljev, ki sta edina glasova v oddajah, ki gledalce/ke neposredno ogovarjata iz oči v oči. To jima daje status zaupanja vrednih oseb in zgodbi priskrbita verodostojnost, da morala te zgodbe živiti še naprej v mislih gledalcev/k. Ponudita jim položaj, od koder se lahko vpletejo v zgodbo, saj se počutijo neposredno ogovorjene in lahko sočustvujejo. Pri tem pogosto rabita ljudske reke in zdravorazumske predpostavke. Navajamo nekaj primerov, ki smo jih iz oddaj izbrali naključno: *to lahko doleti tudi vas, dragi gledalci/ke; le upajmo, da se bodo razmere izboljšale in se bo kaj spremenilo; nikoli ne veš, na katerem koraku te doleti; usoda tepe* itd. Ali v primeru prispevka o invalidu: "Vsekakor bomo na epilog te zgodbe pozorni, seveda predvsem zato, ker je v podobnem položaju kot gospod Zrimšek še kar nekaj ljudi." Skeptična drža in fatalistične izjave vpletejo gledalce/ke v zgodbo, da se ti zamislijo v skupnost prizadetih, trpečih in nemočnih pripadnikov, saj v njihovih mislih obstaja predstava,

da hkrati z njimi sočustvujejo tudi drugi gledalci/ke. Kreira se občutek skupnih usod in povezanosti gledalcev/k.

Dvom se izraža tudi prek rabe sodb in pogojnih stavkov, če navedemo primer iz prispevka o invalidu: "Ni pravično, da ne dobi, kar mu pripada [...]. Ko bi mi vsaj razložili, kakšen je vzrok." Tudi vizualna retorika lahko krepi dvom, kot npr. v prispevku o pribežnikih podobe ob cesti premikajoče se kolone pribežnikov in posnetki pribežnikov, ki kot da brez konca izstopajo iz nagnetene marice, sprožajo pomene, ki dvom, da se bo "ta naval sploh kdaj ustavil", kot pravi novinar, okrepijo. Takšno vlogo odigra tudi pogosto rabljena vprašalna oblika v teh oddajah. Gledalci/ke se na podlagi vprašanj počutijo vpoklicani, da mislijo, sočustvujejo itd. in se tako povežejo v skupnost ogroženih in nemočnih državljanov: "Kako pa se počutijo tamkajšnji prebivalci? [...]. Ali se bodo razmere izboljšale?"

Naslonitev na skeptičnost in vdanost v usodo okrepi gledalcev/kin strah, jezo, žalost in skupne vezi, saj jim pomaga razumeti svet kot npr. trpljenje zaradi birokracije oziroma kot nenehno ogroženost zaradi pritiska pribežnikov. To gledalce/ke subjektivira na take položaje, da svoja življenja vidijo kot strukturno trpljenje oziroma kot strukturno ogroženost, zaradi česar se čut po pripadanju h kolektiviteti še okrepi. Težnja k skeptičnosti v *Tedniku* in *Preverjenem* nima emancipacijskega značaja, ki bi kritiziral družbeni status quo in ki bi bil sposoben razkrivati hegemonne norme in vrednote, ampak je tesno povezana s fatalizmom in služi reproduciranju 'normalnosti', saj ta težnja odseva statično in reakcionarno družbeno držo. Skepsi v dokumentarnem žurnalizmu potemtakem ne moremo pripisati takšne subverzivne narave, kot jo v modelu aktivnega občinstva predpostavi Fiske, ki pravi, da v popularnem žurnalizmu ta proizvaja skeptične subjekte, ki kritično reflektirajo obstoječe družbeno stanje (1992: 47). Ugotavljamo namreč ravno nasprotno, da naslonitev na dvom namesto kritične analize gledalcem/kam vsiljuje le snov za čut po skupnem pripadanju. Dvom realnost organizira tako, da se zdi, kot da usodi ne moremo ubežati in da vedno na 'nas' nekaj pritiska. *Tednik* in *Preverjeno* tako bolj kot kritične državljanke vzgajata poslušne in pasivne državljanke, saj njihove poglede in akcijo projicirata v prihodnost, ko jim ponujata snov za fantazije ter ugodje.*

Politični konsenz: pripoved za skupno 'normalno' Stvar

Moralizacija se v *Tedniku* in *Preverjenem* reproducira prek rabe zasebnega jezika in folklornih elementov, kot so dekontekstualizirane individualne pripovedi, emocionalni izbruhi pripovedovalcev/k osebnih zgodb, skeptičnost, vdanost v usodo in distanciranje, ki postajajo ekskluzivni načini pripovedovanja zgodb. Kombinacija podajanja evidenc prek naslova prispevka ali novinarjeve pripovedi (npr. strah domačinov pred pribežniki; težko življenje invalida) in estetiziranja teh

* Omenimo še nekaj prispevkov, ki prek skeptičnosti in fatalizma reproducirajo moralizacijo, npr. *Obup: Kam greš, slovensko kmetijstvo?* (*Tednik*, TV SLO1, 1.3.2001), *Poličijsko nasilje: Ko tepe država* (*Preverjeno*, POP TV, 27.11.2001), *Črni scenarij* (*Preverjeno*, POP TV, 2.10.2001) itd.

evidenc prek omenjenih diskurzivnih tehnik (npr. zoomiranje razbitih šip na hišah domačinov in spremljajoča strašljiva glasba; zamegljeni posnetki imena predsednice invalidske komisije in begajoči pogled kamere po kupih njenih dokumentov nasproti bližnjim posnetkom invalidovih solznih oči ob crescendo žalostni glasbi) kreira dramatičnost prispevkov z namenom vzbujanja čustev in simpatij pri gledalcih/kah. Reprezentacije Tednika in Preverjenega dajejo žanru dokumentarnega žurnalizma poseben estetski pečat, kar se odraža v precizno izbranih kotih kamere, v uravnoteženi kompoziciji slike z nadzorovano barvno skalo, v skrbno zamaskiranih igranih prizorih, v natančno sestavljenem bližnjem posnetku, v premišljeni montaži sekvenc prizorov, v razpoloženje ustvarjajoči izbrani glasbi v ozadju itn. Na osnovi takšnih reprezentacij se reproducira diskurzivna sfera, znotraj katere ni prostora za alternativne poglede, ampak le za vzpostavitev stanja 'normalnosti'. Tednik in Preverjeno niti kot sistema reprezentacij niti kot narativni strukturi nista sposobna izražati kritike ali nasprotovati dominantnim vrednotam.

Kakšen politični konsenz potemtakem reproducirajo te diskurzivne strategije v Tedniku in Preverjenem? Četudi oddaji ne govorita dosti o temah državotvorne politike, pa se njuna političnost kaže v reproduciranju moralnih sodb, ki konstruirajo hierarhije, zavezništva, opozicije v družbi. Moralne sodbe, vzpostavljene prek omenjenih diskurzivnih strategij, reproducirajo disciplinirajoča diskurza - DISKURZ MORALE ZAHODNIH DRUŽB in DRŽAVOTVORNI (NACIONALISTIČNI) DISKURZ. Oba diskurza disciplinirata gledalce/ke v subjekte zahodne civilizacije oziroma v nacionalne subjekte (glej Chouliaraki, 2000 o delovanju disciplinirajočih diskurzov v novicah). Politični projekt dokumentarnega žurnalizma ni v vzpostavljanju konsenza na podlagi argumentacije in pospeševanja javne kritične debate, ampak na podlagi moraliziranja, kaj je prav in kaj narobe v tej družbi, kakšen je zaželen in kakšen nezaželen videz, kdo je 'naš' in kdo je Drugi. Moralizacija kot politični projekt je pravzaprav estetski projekt, saj je 'prepričljiva slovenska realnost' učinek opisanih diskurzivnih tehnik oz. strategij. Rečeno z Laclauom, vse omenjene strategije proizvajajo kolektivno voljo. Ta pa se napaja ob reprezentacijah, ki hkrati konstruirajo 'našo normalnost' in tudi 'njihovo nenormalnost'. Slovenska nacionalna identiteta, utemeljena na zahodni morali, je konstruirana na podlagi "verige enakosti", pri čemer hegemonski režim v semantičnem polju reprezentacij teh oddaj sebe definira kot pozitivnega, s tem ko konstitutivnemu Drugemu pripiše negativne lastnosti. Reprezentacije umazanih pribežnikov ali debelega moškega predpostavljajo, da ta reprezentirana posamičnost predstavlja univerzalnost - verigo drugih podobnih lastnosti in značajev. Take reprezentacije promovirajo pomene, da pribežniki ogrožajo 'našo' skupnost, pospešujejo kriminal, da 'nam' odžirajo denar, ali pa, da so debeli ljudje škodljivi za družbo, saj potrošijo več denarja iz državne blagajne zaradi zdravstvenih težav. Posamičnost stoji za univerzalnost: "Načini reprezentacije so vendar le obstoječe posamičnosti. Tako mora eden izmed njih postati reprezentacija celotne verige. To je nedvomno hegemonsko dejanje: telo posamičnosti nase prevzame funkcijo univerzalne reprezentacije" (Laclau, 2000: 302-303). Na taki podlagi reprezentacije v Tedniku in Preverjenem reproducirajo moralo 'naše skupnosti', ki jo reprezentira tista veriga enakosti, ki govori o kulturnih tujcih, barbarih, antagonistih in o 'nenormalnih'. S

pomočjo induktivne metode se te posamičnosti prenesejo na univerzalno raven, na univerzum vseh, ki so zunaj 'naše normalnosti', in zato postavljamo zidove ter okope okoli 'enklave normalne našosti'. Žurnalistična naracija konstruira radikalne tuje in jih drži na zadostni distanci, s tem ko vsili prave zastopnike 'naše skupnosti'. Če parafraziramo Žižka (2002), gre za (nacionalistični) ideološki trening, saj se na osnovi verige enakosti gledalci/ke zamišljajo v enotno skupnost.

Naštete diskurzivne tehnike oz. strategije estetizirajo tekste in natanko takrat, ko estetizirani teksti mobilizirajo le čustva in simpatije gledalcev/k, izključijo možnost za oblikovanje alternativnih pogledov. Takšne reprezentacije reproducirajo diskurz zahodne morale in nacionalistični diskurz na podlagi moralnih sodb, saj oba disciplinirajoča diskurza določata, katere prakse in vrednote so 'nam' kulturno tuje (kot npr. proizvajanje kulturne diskrepance med moralnimi vrednotami Slovencev-Zahodnih družb in moralnimi vrednotami Jugoslovanov-Afričanov-Drugih: pribežniki so barbari, debelost je nenormalna, invalidska komisija je zlobna itd.). Tako vzpostavljen politični konsenz pa gledalcem/kam ponudi položaj civiliziranega nacionalnega subjekta ter disciplinira njihova telesa v 'normalne Slovence', ki se morajo braniti pred ogrožajočimi Drugimi.

Artikulacija političnega konsenza je generična lastnost žurnalizma nasploh. Vendar v Tedniku in Preverjenem ta konsenz ni proizvod argumentacije, soočenja alternativnih pogledov in kritičnega preiskovanja, ampak nastaja v sferi ideoloških diskurzov, ki družbe ne zrcalijo kot kompleksne mreže odnosov, ampak reducira jo njeno delovanje na preprosta binarna nasprotja ('mi-normalni-dobri' vs. 'oni-nenormalni-zlobni'). V kontekstu povedanega pa lahko Preverjeno in Tednik, kljub 'edinstvenemu' poslanstvu razvijanja kritične analize in poglobljene preiskave, umestimo v širši okvir žurnalizma v slovenskem prostoru. Po Zelizerjevi (1997) so novinarji/ke in voditelji teh oddaj del interpretativne skupnosti. Člani/ice žurnalistične interpretativne skupnosti si delijo podobne vrednote, predpostavke in skupni okvir za interpretacijo, saj novičarske vrednote Tednika in Preverjenega izvirajo iz širše interpretativne skupnosti (Zelizer, 1997). Ugotavljamo torej, da artikulacija političnega konsenza prek reproduciranja moralizacije ni značilna le za Tednik in Preverjeno, ampak postaja že kar generična lastnost žurnalizma v Sloveniji nasploh. Slovenski žurnalizem ne predstavlja sfere, kjer bi se odvijali družbeni boji in kjer bi zorel radikalni demokratični projekt - čeprav se nenehno predstavlja kot kritični forum in kot pes čuvaj v družbi. Zatorej ni sposoben reartikulirati svojih občinstev v kritične državljane, v kritično javnost. Bodisi aktualno-dokumentarne oddaje na komercialni televiziji bodisi javna nacionalna televizija ali celo nekateri samodeklarirani 'levo-kritično' usmerjeni mediji pod pretvezo radikalnosti, kritičnosti, antikomercialnosti, (neo- in post-) levosti reproducirajo zdravorazumske diskurze in oblastne mehanizme. Tak žurnalizem pa ne predstavlja družbenokritične, transformativne sile, saj si emancipacijske predstave lahko zamišlja samo v kategorijah hegemonih diskurzov. Nacionalizem in diskurz morale zahodnih družb tako postaneta dizajnerska projekta, ki se uresničujeta prek estetike teksta, novičarski delavci pa postajajo zahodnomoralotvorni in državo-tvorni delavci, ki ne formulirajo nikakršne kritike družbenega sistema in razmerij, saj so izgubili distanco do sebe in do sistema, ki jih je sproduciral kot nacionalistič-

no in zahodnomoralno usmerjene nekritične novičarske delavce. Jezik žurnalističnih tekstov je potemtakem odsev jezika oblastnih diskurzov, razraščenege v mikro pore družbe, in reproducira obstoječi režim resnice: "Moč besed ni nič drugega kot oblast, ki je bila govorcu zaupana, in njegov govor - ki je bistvo njegovega diskurza in neločljivo njegov način govora - ni nič več kot pričanje in ena izmed mnogih garancij poslanstva, za katerega je pooblaščen" (Bourdieu, 1994: 107).

Nevarnosti pojava take vrste žurnalizma pa ne tičijo že a priori v rabi folklornih elementov ali personalizacije. Nevarnost vidimo predvsem v tem, da to postaja edini način pripovedovanja zgodb, ki pa združen z iluzijo o objektivnem poročanju, podoba kompleksne realnosti kot črno-bele še bolj okrepi. Dokumentarni žurnalizem naj bi ponujal svojevrstno ugodje, a ob tem tudi analizo in interpretacijo, zato je bi moral elemente folklorne in oralne kulture v narativni strukturi povezati s kritično analizo dogajanja. Tako bi pozval gledalce/ke k bolj aktivnemu sodelovanju pri razvijanju demokratičnega javnega foruma. Oddaji *Tednik* in *Preverjeno* pa kreirata spektakel in pripovedujeta dekontekstualizirane zgodbe, prepričani, da 'realnost' le objektivno odsevata. Prav zato sta bolj kot forum analitičnega diskurza, ki naj bi v družbi krepil kritično debato, estetizirani urbani legendi o 'naši normalnosti' in 'naši skupnosti'.

LITERATURA

- Barthes, Roland (1993): *Mythologies*. New York: The Noonday Press.
- Bird, Elizabeth S. (1992): *For Enquiring Minds: A Cultural Study of Supermarket Tabloids*. Knoxville: University of Tennessee Press.
- Bird, Elizabeth S. (1998): *News We Can Use: An Audience Perspective on the Tabloidisation of News in the United States*. *Javnost/The Public* 5 (3): 33-49.
- Bourdieu, Pierre (1994): *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Chouliaraki, Lilie (2000): *Political Discourse in the News: Democratizing Responsibility or Aestheticizing Politics?* *Discourse & Society* 11(3): 293-314.
- Fiske, John (1992): *Popularity and the Politics of Information*. V P. Dahlgren in C. Sparks (ur.), *Journalism and Popular Culture*, 45-63. London: Sage.
- Foucault, Michel (1992): *The Archaeology of Knowledge*. London: Routledge.
- Foucault, Michel (2000): *The Subject and Power*. V P. Rabinow (ur.), *Power: Essential Works of Foucault 1954-1984*, 326-348. New York: The New Press.
- Hall, Stuart (1997): *Introduction*. V S. Hall (ur.), *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, 1-11. London: SAGE in The Open University.
- Hall, Stuart; Critcher, Chas; Jefferson, Tony; Clarke, John; Roberts, Brian (2000): *The Social Production of News*. V P. Marris in S. Thornham (ur.), *Media Studies: A Reader*, 645-652. New York: New York University Press.
- Hartley, John (1996): *Popular Reality: Journalism, Modernity, Popular Culture*. London: Arnold.
- Jenkins, Richard (1997): *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*. London: Sage.
- Laclau, Ernesto in Mouffe, Chantal (1987): *Hegemonija in socialistična strategija: k radikalni demokratični politiki*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Laclau, Ernesto (2000): *Constructing Universality*. V J. Butler, E. Laclau in S. Žižek (ur.), *Contingency, Hegemony, Universality: Contemporary Dialogues on the Left*, 281-307. London: Verso.

- Langer, John (1992): Truly Awful News on Television. V P. Dahlgren in C. Sparks (ur.), *Journalism and Popular Culture*, 113-129. London: Sage.
- Macdonald, Myra (1998): Personalisation in Current Affairs Journalism. *Javnost/The Public* 5 (3): 109-126.
- Neale, Steve (2001): Melodrama in solze. V K. H. Vidmar (ur.), *Ženski žanri: spol in množično občinstvo v sodobni kulturi*, 61-83. Ljubljana: ISH.
- Robins, Kevin (1994): Forces of Consumption: From the Symbolic to Psychotic. *Media, Culture & Society* 16 (4): 449-468.
- van Zoonen, Liesbet (1998): An Unreliable, Professional, Heroic, Marionette: Structure, Agency and Subjectivity in Contemporary Journalism(s). *European Journal of Cultural Studies* 1 (1): 123-143.
- Zelizer, Barbie (1997): Journalists as Interpretive Communities. V D. Berkowitz (ur.), *Social Meanings of News*, 401-419. London: Sage.
- Žižek, Slavoj (2002): Edini dobri bližnjik je mrtvi bližnjik. *Problemi* 40 (1-2): 281-301.

ANALIZIRANI VIRI

- Preverjeno, POP TV, 2.10.2001 (Črni scenarij; novinarki Irena Filipovič in Damjana Leupošek)
- Preverjeno, POP TV, 16.10.2001 (Muslimani v Sloveniji: Doslej brez konfliktov; novinarka Irena Pan)
- Preverjeno, POP TV, 27.11.2001 (Izrael: Življenje po bombnem napadu; novinar Edi Pucer)
- Preverjeno, POP TV, 27.11.2001 (Polijsko nasilje: Ko tepe država; novinarka Damjana Bakarič)
- Preverjeno, POP TV, 27.11.2001 (Transplantacije organov; novinarka Irena Pan)
- Tednik, TV SLO1, 5.10.2000 (Begunci: V Šiški vre; novinar Kir Clar)
- Tednik, TV SLO1, 11.1.2001 (Prebežniki: Na meji; novinar Matjaž Frangež)
- Tednik, TV SLO1, 25.1.2001 (Spor: Moteči erotični pripomočki; novinar Matjaž Frangež)
- Tednik, TV SLO1, 1.3.2001 (Obup: Kam greš, slovensko kmetijstvo?; novinar Bojan Peček)
- Tednik, TV SLO1, 1.3.2001 (Podjetništvo: Verjel obljubam in propadel; novinarka Mojca Blažej Cirej)
- Tednik, TV SLO1, 22.3.2001 (Invalidska: Z nogami ali brez, dodatek je enak; novinarka Danica Lorenčič)
- Tednik, TV SLO1, 22.3.2001 (Adijo, dobrote: Debelost je sladka, a nevarna; novinarka Simona Habič)
- Tednik, TV SLO1, 29.11.2001 (Litostroj: Vdova išče pravico; novinarka Mojca Blažej Cirej)

PRODUKCIJA LOKALNE SLAVE

Povzetek. Danes je velik del medijskega diskurza o individualnosti organiziran skozi reprezentacijo slavnih. Članek obravnava fenomen lokalnega zvezdnštva v popularni medijski kulturi. Posebej nas zanima produkcija in reprezentacija politikov in novinarjev, torej nosilcev institucionalne in definicijske moči kot medijskih osebnosti v ženskih revijah za množični trg. Zanimala nas bo narava diskurzivnega režima, na podlagi katerega so lokalne osebnosti upovedovane v svoji zasebni sferi, ter vloga teh reprezentacij v procesu "nastajanja naroda" v devetdesetih letih. V članku namreč izhajamo iz predpostavke, da je javnost bolj diskurzivno kot demografsko dejstvo. To pomeni, da so "slovenski ljudje" oblikovani skozi način, na katerega so reprezentirani in na katerega se govori v njihovem imenu. Na tem primeru želim pojasniti, kako zgodbe o reprezentativnih Slovencih v popularni kulturi definirajo "slovenskega človeka" in javno kulturo tako, da oblikujejo svet, ki je občinstvu skupen ter začrtuje meje definicijam individualne in kolektivne normalnosti v lokalni javni kulturi.

Ključni pojmi: zvezdnštvo, javna kultura, lokalno/globalno, ženske revije, humanizacija, personalizacija, zvezdniški tekst, produkcija individualnosti, produkcija skupnosti.

Uvod: slava in kolonizacija imaginacije

V zadnjih petnajstih letih se je javna govorica medijev v Sloveniji bistveno spremenila. Ključne spremembe zadevajo dramatizacijo družbe in humanizacijo institucij s pomočjo personalizacije, rutinsko reduciranje strukturne logike družbe na individualne motivacije in nasploh tematizacijo realnosti skozi osebno izkušnjo. Skratka, različni vidiki zasebnega so postali prevladujoči kulturni diskurz v družbi. En vidik teh sprememb je vzpon "navadnega človeka" v žurnalističnem upovedovanju družbe, drug vidik pa medijska produkcija slavnih posameznikov. Začel se je širiti obseg tistih medijskih vsebin, ki se v različnih žanrih ukvarjajo z recikliranjem globalnih zvezd in s konstrukcijo lokalnih osebnosti. Obenem pa se je povečalo

¹ Dr. Breda Luthar je docentka na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

število novih medijev, katerih glavni posel je produkcija in tematizacija "slavnih" ali "poznanih" ljudi. Slovenski mediji so torej v zadnjih desetih letih izumili Slovensko Družbo in njene reprezentativne posameznike. Te spremembe javnega jezika, ki so se začele v drugi polovici osemdesetih let, zares pa so se uveljavile v devetdesetih letih, so tesno povezane s političnimi spremembami in komercialnim interesom medijev in kulturnih industrij, ki jih mediji komentirajo. Po drugi strani pa je zvezdnštvo kot standardizirano ustvarjanje reprezentativnih posameznikov vidik širše kulturne transformacije v načinih konstitucije subjekta ali v proizvodnji individualnosti. Skratka, velik del medijskega diskurza o individualnosti je v Sloveniji, tako kot drugje, prevladujoče organiziran skozi reprezentacijo slavnih. Splošno vodilo tega besedila bo vprašanje, kakšno javno kulturo oblikuje reprezentacija slavnih ali "poznanih" posameznikov (torej zvezdniški diskurz) v nekem konkretnem historičnem trenutku. Razumevanje pojma javne kulture si bomo v ta namen sposodili pri D. Chaneyu (1993: 121), ki jo definira kot "...obliko skupnosti, ki si deli sredstva zabave, izbor javnih osebnosti in diskurz državljanstva." Naša predpostavka je, da javno kulturo virtualno zastopajo in jo obenem proizvajajo njeni izbrani reprezentativni predstavniki, kot so ozgodbeni in vizualizirani v popularnih medijih. Proizvajajo jo torej (tudi) zgodbe o individualnosti in kolektiviteti, kot jih pripovedujejo zgodbe o slavnih ljudeh. V tem besedilu nas bo fenomen lokalnega zvezdnštva in značilnosti "zvezdniških tekstov"² zanimal kot projekcija skupnostnih idealov. Zvezdniški sistem je namreč v glavnem metafora za svobodo in moč posameznika. V tem smislu so zvezdniški teksti diskurzi o individualnosti, zvezde in javne osebnosti pa "reprezentativne subjektivitete", torej akterji, ki reprezentirajo/stojijo za ljudi. Po drugi strani pa je zvezdniški diskurz tudi vir konstituiranja kolektivitet oz. zamišljenih skupnosti. Ali kot bi dejal G. Turner (2001: 15): "...zveza med produkcijo slavnih in konstrukcijo skupnosti je morda bolj neposredna kot si ponavadi mislimo". J. B. Thompson pa, v podobni maniri kot Anderson, ko govori o zamišljeni skupnosti, pravi: "Figure, ki se pojavljajo v filmih in televizijskih programih, postanejo skupne referenčne točke za milijone posameznikov, ki med seboj ne bodo vzpostavili nobenega neposrednega stika, vendar pa jih zaradi participacije v medijizirani kulturi povezuje skupno izkustvo in kolektivni spomin" (1990: 163).

Da bi ugotovili kakšno obliko javne kulture sooblikujejo lokalne javne osebnosti, ki jih ustvarja in reciklira lokalna/nacionalna medijska kultura, bo potrebno ugotoviti, na podlagi kakšnega diskurzivnega režima se te upovedujejo. V ta namen bomo naš pogled zožali in medijsko reprezentacijo slavnih obravnavali v njenih najbolj simptomatičnih značilnostih v času "nastajanja slovenskega naroda" v devetdesetih, torej času najbolj intenzivnih kulturnih bojov za redefiniranje individualnosti in skupnosti in preoblikovanja pojmovanja "doma". Natančneje, spraševali se bomo po diskurzivnem režimu, ki uokvirja konstrukcijo in reprezentacijo slovenskih politikov in novinarjev (torej institucionalne in simbolne elite) kot "medijskih osebnosti" v ženski reviji Jana in vlogo teh reprezentacij v produciranju

² Z uporabo pojma zvezdniški tekst želimo poudariti fikcijsko naravo zvezd. Zvezda ali osebnost nam je dostopna le skozi medijsko reprezentacijo, saj šele režim reprezentacije osebo konstituira kot zvezdo. Slednje obstajajo torej le kot podobe in zgodbe v medijskih tekstih ali, kot pravi D. Boorstin, kot psevdodogodki brez snovne kvalitete (D. Boorstin, *The Image*, 1961).

naroda kot simbolnega doma.³ Politično in novinarsko polje sta postali v devetdesetih namreč ključni lokalni kulturni industriji, iz katerih se rekrutirajo lokalni slavni kot reprezentativni, toda tipični predstavniki družbe. Ključni sestavni del nacionalne Mi-skupnosti so postale medijske podobe reprezentativnih "običajnih državljanov" in njihovih reprezentativnih "običajnih družin". Revija Jana je ženski tednik za množični trg in ima z drugo največjo revijalno naklado v državi.⁴ Vse do konca devetdesetih let je imela osrednjo tematizacijsko funkcijo ne le v ustvarjanju in narativizaciji lokalne slave in podob tipičnih, a reprezentativnih slovenskih družin, temveč tudi v konstituiranju personaliziranega žurnalističnega diskurza nasploh.⁵ Dolga leta je bila kulturna institucija ključna za definiranje "problemov navadnega človeka", kot prva revija, ki je v času socializma v slovenski žurnalizem uvedla personalizacijo in melodramatično človeško zgodbo, kasneje pa je imela osrednjo vlogo v vzpostavljanju, kroženju, reproduciranju in interpretiranju lokalnih javnih osebnosti v njihovi zasebni sferi, in torej v oblikovanju lokalne javne kulture, nocije normalnosti in koncepta državljanstva. V reviji se jezik personalizirane in melodramatičnega upovedovanja realnosti začne bolj izrazito uveljavljati v osemdesetih letih. Do konca osemdesetih let dobi konstrukcija in reprezentacija javnih osebnosti osrednjo vlogo v Janini različici "zgodbe o našem narodu". Prvič, v začetku osemdesetih (torej deset let pred razpadom Jugoslavije in pred politično artikulacijo nacionalizmov) je tematizacijo jugoslovanskih osebnosti zamenjala produkcija in tematizacija pomembnih in slavnih Slovencev, obenem pa se je začela v devetdesetih letih, poleg lokalne pop kulture, uveljavljati najprej politika, potem pa še žurnalizem kot polji, iz katerih se rutinsko rekrutirajo domače slavne osebnosti. Te spremembe je spremljal zaton zgodb o slavnih iz visoke kulture ali znanosti. Lahko bi rekli, da so se je v Jani in v lokalnih medijih nasploh medijske reprezentacije slave pomanknile od velikih ljudi k velikim imenom oz. od "herojev produkcije" (znanstveniki, državniki, umetniki, poslovneži) k "herojem potrošnje" (zvezde športa, filma ali pa karikature herojev produkcije).⁶ Izpodirvanje "herojev

³ Analiza je utemeljena na pregledu vseh številke revije od njenega nastanka v letu 1971 do leta 2002. Posebej smo se osredotočili na tematizacijo elit v ključnih devetdesetih letih, za analizo pa izločili zgodbe v letih 1990, 1991, 1995 in 1998.

⁴ Tudi podatki, pridobljeni z raziskavo *Življenjski stili v medijski družbi* (2002) kažejo na reprezentativno vlogo revije v oblikovanju kulturnega nacionalizma devetdesetih let in oblikovanje nove nocije "simbolnega doma" s pomočjo reprezentativnih posameznikov. Kulturna potrošnja in vrednotna stališča bralk so izrazito lokalistična, in predpisovalna.

⁵ Jana je začela izhajati leta 1971. Po nakladi jo med revijami prehitela le *Lady* (ustanovljena 1991), ki je neke vrste tabloidni podaljšek *Jane*. Glej Raziskava medijev v Sloveniji, 2001/02, številka 19, IRM, Ljubljana 2001, str. 64-65. V letu 2001 njen doseg znaša 12,7%. Za primerjavo naj naštejemo branost nekaterih drugih: *Naša žena* 7,7%, *Modna Jana* 2,8%, *Smrklja* 8,0%, *Stop* 7,3%, *Mladina* 6,3% ter *Lady* 14,4%. Jana je sicer ženska revija, sama se pod naslov podpisuje kot "slovenska družinska revija", tretjina njenih bralcev pa je moških.

⁶ Glej Loewenthalovo znamenito analizo biografskih zgodb iz prve polovice 20. stoletja (1961). Podobno M. Featherstone trideset let kasneje (1995: 54) meni, da klasičnega heroja, ki presega vse ostale v izpolnjevanju svoje družbene vloge in dolžnosti, danes nadomešča idol potrošnje, ki temelji na heroizaciji navadnega in vsakdanjega. Karakter (ki ga odlikuje moralna doslednost, avtentičnost in vizitja/cilji) pri idolih potrošnje izrine osebnost, ki je ne določa več to, kar počne, temveč spretnost samoprezentacije, samokonstrukcije in večšina simulacije tega, kar naj bi bila.

produkcije" s "heroji potrošnje" v slovenski reprezentaciji slavnih je pomemben kazalnik spremenjene nocije avtoritete in legitimnosti, pojmovanja uspeha in odličnosti in preoblikovanja režima vrednot, na podlagi katerega se izbor in tematizacija odvija.

Gotovo je res, da "slavne osebnosti" ponujajo diskurzivni prostor, ki ga je mogoče uporabiti na več različnih načinov in ga ni mogoče zreducirati na eno enostavno sporočilo. To pomeni, da lahko odkrivamo raznovrstno ponudbo sebstev in vrsto različnih interpretacij kolektivitete v javni govorici. Toda v boju za definiranje skupnosti in normalnosti, je v nekem historičnem trenutku nujno omejeno število "življenjskih strategij, ki si jih lahko zamišljamo, in vrsto življenjskih strategij, ki jih lahko prakticiramo" (Z. Bauman, 1996: 35). V tem besedilu bi zato radi vsaj nakazali, da lahko z analizo reprezentativnih režimov lokalne slave oz. analizo pomena in ideologije zvezdniških zgodb in podob odkrivamo, kako ta medijska govorica postavlja meje definicijam lokalne normalnosti. Kljub globalnim zvezdam, ki se ponujajo občinstvu prek globalne popularne kulture (kljub t.i. amerikanizaciji subjektivitete ali t.i. kolonizaciji imaginacije), so domače kulturne industrije z lokalno galaksijo znanih in slavnih namreč še vedno ena osrednjih institucij, prek katerih lokalno občinstvo lahko vzpostavlja zamišljeno skupnost in se vzpostavlja kot pripadnik te skupnosti.⁷ Zgodbe o slavnih ljudeh v lokalni kulturi so kulturne reprezentacije, ki postavljajo meje možnim oblikam individualnosti in partikularne ter historično proizvedene oblike individualnega in kolektivnega obstoja univerzalizirajo in s tem normalizirajo.

Zvezdnštvo kot reprezentacija, psevdodogodek in tekst

Na zvezdnštvo lahko v grobem gledamo na dva načina: prvič kot na ekonomski fenomen in drugič kot na kulturni fenomen, ki zadeva pomen in ideologijo, ki ju artikulirajo zvezdniški teksti. Ekonomska oz. politična motivacija je motor vsake bolj ali manj načrtno konstrukcije zvezde ali javne osebnosti. Praktično ni filmskih igralcev, politikov ali glasbenih skupin, ki bi uspeli ustvariti in vzdrževati kariero, ne da bi ustvarile neke vrste zvezdniško identiteto. Zvezdnštvo, ki je sicer kot novo sredstvo trženja in nov medijski jezik nastajalo z roko v roki z industrializacijo filmske produkcije na začetku 20. stoletja, je danes institucionalizirano v tako različnih kulturnih in kulturiranih industrijah, kot so "prehrambena" industrija, modna industrija, šport ali politika.⁸ Prav politično zvezdnštvo je dober primer pomena slave v oblikovanju javne kulture. V zadnjem desetletju sta namreč prej ločeni sferi politike na eni strani in pop kulture na drugi postale neločljivo povezani in prepleteni. Politična sfera se je prisiljena vedno bolj naslanjati na tehnike in storitve kultur-

⁷ Glej npr. ugotovitve o lokalni zamejenosti imaginacije nekaterih kultur občinstva, ki se izraža tudi v lokalni omejenosti njihove kulturne/medijske potrošnje (*Življenjski stili v medijski družbi*, FDV 2002).

⁸ Naomi Klein v *NoLogo* opisuje vstop športnikov v galaksijo zvezdnikov, prej rezervirano zgolj za filmske in pop zvezde, in o oblikovanju športnikov-superzvezd-blagovnih znamk: "...tistih kreatur, ki jih je izumil Nike in klonirala Adidas in Fila... cvetijo v dobi sinergije: kot nalašč so za narejeni za križno promocijo" (2001: 57).

nih industrij, politični projekti so dostopni le skozi personalizacijo v "osebnostih" in reducirani na individualne motivacije, politični žurnalizem pa se spreminja v ikonografijo osebnosti, kjer je oblikovanje in izpodbijanje podobe samo po sebi ključna oblika boja za moč.⁹

Skratka, dolgo kariero glasbenika, na primer, je mogoče doseči le s pomočjo preoblikovanja relativno anonimnega izvajalca v zvezdo z javno persono, torej javnim jazom, ki je konstruiran iz različnih javnih nastopov in iz tega, kar je znanega o njegovem ali njenem zasebnem življenju. Izvajalec postane kulturna reprezentacija ali zvezdniški tekst. V tem smislu je vsaka zvezda blago z dodano simbolno vrednostjo, ki promovira produkte (album, film, televizijsko nadaljevanko...) in jim podeljuje dodatni pomen. Zvezdnik zastopa kulturni produkt in s tem organizira trg, dela občinstvo/ potrošnike predvidljivejše, omogoča potrošnjo kulturnih produktov in tako zagotavlja medijsko pokrivanje, ki kot posredno oglaševanje lahko vpliva na prodajo kulturnega produkta. S tem podaljšuje trajnost naložb v kulturno blago ter tako zmanjšuje ekonomsko tveganje posamezne kulturne industrije. S pomočjo zvezde, ki zastopa kulturni produkt (glasbeni album, film, televizijski program, knjigo, športno ekipo, prvenstvo ali tekmo), je namreč mogoče regulirati željo občinstva in stabilizirati njegovo/njeno kulturno potrošnjo ter tako zmanjševati nepredvidljivost negotovega trga kulturnih produktov in nezanesljive publike.¹⁰ Preoblikovanje izvajalca v slavno osebo je pomemben del tržne strategije in en vidik procesa preoblikovanja sodobne ekonomije, njenega kulturiranja. Po drugi strani pa se ekonomiziranje kulture kaže v semiotizaciji igralcev, pevcev ali televizijskih voditeljev, ki so iz izvajalcev z nenehno narativizacijo in vizualizacijo v medijih preoblikovani v kulturne reprezentacije. Očiten primer brisanja meja med kulturo in ekonomijo je vloga videospota v glasbeni industriji kot posebne tekstualne oblike in obenem kot promocijskega teksta. Videospoti, katerih nastanek gre z roko v roki z nastankom MTV-ja, so promocijsko sredstvo, nastanek spota v osemdesetih letih pa je povezan s poskusom ustvariti bolj učinkovito in industrializirano promocijo pop glasbe v globalnem merilu. Video je tako postal oboje, sestavni del pop kulture in pop estetike in hkrati sredstvo trženja glasbe. Cena zanj je industriji povrnjena prek povečane prodaje CD-jev, torej skozi uspeh produkta, ki ga spot oglašuje, ne pa preko uspeha samega videa.

Toda odnos med mediji in drugimi industrijami popularne zabave v procesu nastajanja zvezde je dvoumen. Preoblikovanje izvajalca v zvezdo je vedno vsaj delno odprt proces, ki ni odvisen le od aktivnosti promocijske industrije, temveč tudi od diskurzivnega režima medijske industrije ter od občinstva. Zato pomena zvezdnštva ne more razkriti zgolj analiza režima produkcije in reprodukcije zvezd

⁹ O promocijski politiki B. Axford in R. Huggins, "Anti-politics or the triumph of postmodern populism in promotional cultures?", v *The Public*, vol. 4, str. 3, 1997. Glej tudi J. Hartley, ki ugotavlja, da je politični prostor dobesedno narejen iz slik, ki konstituirajo javno domeno. *Politics of Pictures*, Routledge 1992.

¹⁰ Pri nas je gotovo najboljši primer umetno ustvarjene skupine za predadolescentno publiko skupina BePop. Skupina je sestavljena iz fantov in deklet "z ulice", ki se prijavijo na natečaj za "Pop stars". Že sam postopek izbora je vir neštetihih oddaj in je torej sam po sebi kulturni produkt. Te oddaje rekreirajo postopek izbiranja do končnega izbora in oblikovanja skupine. Tematizacijo producerske plati glej npr. Uroš Škerl, "V koncept Popstars je vkodiran pripovedni pristop", *Delo-sobotna priloga*, 18.1.2003, str. 24.

v kulturnih industrijah, ki poskušajo načrtno ustvariti izbrano stereotipno podobo zvezde s produkcijo zgodb in podob svojih izvajalcev za tabloide, fanovske revije, za revije za opremljanje stanovanja ali kultiviranje življenjskega stila. Ključni sestavni del zvezdniskega teksta je element nepredvidljivosti in slučajnosti, kot npr. nenadna razkritja iz zasebnega življenja zvezde v medijih, ki oblikujejo in uporabljajo zvezde za svoje lastne interese. Po tej strani lahko govorimo o t.i. "mitološkem partnerstvu" kot navidez samodejni povezanosti med medijsko industrijo in kulturnimi industrijami, ki jih mediji komentirajo (glej npr. I. Connell, 1992). Fenomen zvezdnstva in slave nasploh je torej hkrati rezultat potrebe medijske industrije, da dramatizira in interpretira družbo s pomočjo personalizacije, reducira strukturno logiko družbe na individualne motivacije, jo upovedujejo znotraj referenčnega okvira individualnega izkustva, s pomočjo personalizacije humanizira institucije, poenostavlja kompleksne pomenske strukture ter razpravlja o raznovrstnih vidikih zasebnega ... tudi tako, da ustvarja in reproducira slavo (natančneje, kulturne reprezentacije, ki jih slavniki utelešajo). Diskurz zvezdnstva je po tej plati rezultat diskurzivnih režimov v medijih. Zvezda je torej v svoji ekonomski vlogi sicer blago in rezultat industrijske tržne strategije in vedno bolj izrazite potrebe vedno bolj raznovrstnih kulturnih industrij, da iz izvajalcev proizvajajo zvezde.

Po drugi strani pa pomena slavnih - tega blaga s pomenom ali "semiotizirane-ga" blaga - nikoli ni mogoče v celoti načrtovati in nadzorovati. To toliko bolj velja za tako majhne kulturne industrije kot so slovenske, kjer je fenomen slave bolj kot od načrtne strategije kulturnih producentov, odvisen od mitološkega partnerstva med mediji in kulturnimi industrijami in torej od diskurzivnih in tržnih zahtev medijev. V takih okoliščinah lahko najvišji zvezdnški status pri nas doseže predvsem politična elita, ne pa elita pop kulture, saj si politična elita lahko v največji meri privoščiti konstrukcijo individualizirane izrednosti (ne zgolj reprezentacijsko ustvarjeno izrednost, temveč predvsem telesno redkost in nedostopnost s pomočjo varnostnikov, limuzin in s kroženjem izključno v prostoru medijskih reprezentacij, zunaj prostora in časa običajnega občinstva). Toda oboji, tako individualizirane zvezde globalne pop kulture, ki so kot psevdodogodek rezultat načrtne strategije kulturnih industrij, kot lokalne medijske osebnosti, ki so predvsem rezultat diskurzivnih zahtev medijske industrije, imajo javno persono - medijsko konstruirano identiteto, svoj javni jaz. To pomeni, da je v obeh primerih slava le rezultat režimov reprezentiranja

Nepredvidljivost ni le rezultat napetosti med interesi medijev in interesi drugih kulturnih industrij, temveč tudi interpretacije in uporabe zvezdniskega teksta s strani občinstva. Sistem promocije zvezdnstva v kulturnih industrijah in v medijih namreč nikoli ne more popolnoma arbitrarno nadzorovati ustvarjanje zvezd in pomena končnega "kulturnega produkta".¹¹ Zvezde namreč zastopajo subjektne položaje, ki jih občinstvo lahko prevzame, zavrne ali si jih prilagodi v svojem oblikovanju družbenih identitet. Ker morajo mediji oz. promocijska mašinerija kulturnih industrij računati na "uporabno" vrednost zvezd za občinstvo, je ustvarjanje zvezdniskega teksta vedno tudi interpretacija kulture občinstva, ki ga zvezdniki

¹¹ "Zvezdnški sistem... nikoli ne ustvarja zvezd, temveč le predlaga kandidate za 'izvolitev' in poma-ga vzdrževati milost 'volilcev'". (F. Alberoni, 1972: 93).

tekst nagovarja. Toda ta nagovor lahko spodleti in ostane brez učinka. To pa na kratko pomeni, da mora zvezda v svoji fikcijski zvezdniški identiteti (obstoječa torej le kot zvezdniški tekst ali pa kot psevdodogodek), reprezentirati "strukturo občutenja" svojega občinstva.¹² Skratka, zvezdniški tekst mora oboževalcu vrniti del njega samega. V tem smislu imajo te reprezentacije v sebi nekaj roparskega, ko pobirajo podobe iz prejšnjih medijskih reprezentacij in prestižnih simbolov občinstva ter jih kot molčeče predpostavke o vrednotah občinstva na novo združujejo v reprezentacijah slavnih, da bi vzpodbujale identifikacijo s svetom, ki ga molče (metonimično) zastopajo. Slava je torej historični in performativni fenomen: kot historični fenomen je utemeljena na režimu vrednot in ideoloških konfiguracijah družbe ter obenem oblikuje ideološke konfiguracije, ki bodo predstavljale referenčni okvir za konstituiranje novih slavnih in družbeno reprezentativnih posameznikov. Kot performativni fenomen je slava (politika, pop zvezde, športnika ...) brez realnega jedra in zgolj rezultat protokolov reprezentiranja. Lokalna ali globalna slava torej ni generična lastnost posameznika ali rezultat posebnih darov in dosežkov, temveč je diskurzivno konstituirana skozi način, na katerega je ta posameznik reprezentiran. Pri takem razumevanju fenomena slave postane vprašanje karizme, ki ga imajo nekateri za ključno vprašanje slave in zvezdnitva, zgolj sestavni del preiskovanja režimov reprezentacije slave.

Takoj ko začnemo razmišljati konkretno in ostajamo znotraj nacionalnih/lokalnih kulturnih industrij in medijskih kultur, slava seveda dobi drugačen pomen kot v globalni kulturi. Slovenske slavne osebnosti imajo lokalni in ne internacionalni ali globalni domet, obenem pa jim manjka izrednosti in dekadentne bizarnosti globalnih zvezd. To so lokalne javne figure, ki nimajo poveljevanega statusa, kot npr. hollywoodske filmske zvezde ali globalne rock zvezde in praktično nikoli ne presegajo statusa "poznanih ljudi". Posebej v malih družbah kot je slovenska, velika dostopnost lokalnih zvezd praviloma onemogoča konstrukcijo redkosti in izrednosti, ki je pogoj za ikonični status zvezde, tako da raje govorimo o medijskih osebnostih, slavnih ljudeh ali enostavno znanih ljudeh, ne pa o zvezdah. Za lokalne "javne osebnosti" velja, da so slavni, ker so znani. Razvitost, legitimnost ali avtoriteta lokalnih medijskih osebnosti je bolj rezultat njihove tipičnosti, torej zastopanja družbenega tipa ter stalne medijske prisotnosti in nenehnega kroženja njihove podobe v javnem prostoru, kot pa rezultat njihove kultivirane izrednosti in načrtovane redkosti. Obenem je na lokalnem nivoju razlika med medijskimi osebnostmi in drugimi vrstami družbene elite manj jasna.

Prvi korak: navadni človek v krizi

Jana je torej v slovenskem socialističnem žurnalizmu metafora za "druge novice" (Langer, 1998), zgodbe o lokalnih "slavnih" ter o navadnih ljudeh - žrtvah tragičnih usodnih okoliščin, ki so se pojavile in popolnoma dominirale reviji v osem-

¹² Struktura občutenja je Williamsov koncept (1992: 48-71) in zanj pomeni izkustvo življenja v določenem času in prostoru, ki je skupno generaciji, subkulturi itd. in je najbolj jasno artikulirano v kulturnih oblikah in konvencijah ter je na meji semantične dostopnosti, dokler se ne razkrije v materialni praksi.

desetih letih. To so zdravorazumske fatalistične melodramatske zgodbe, katerih osrednji narativni postopek je konstrukcija osrednjega akterja - "dobre žrtve", nemočnega človeka, ki se je zaradi neobvladljivih usodnih okoliščin, ki jim sam-a ni kos, znašel v tragičnem položaju (Zakaj je umrla Kristina, Grozljiva družinska tragedija v Ribnici, Prijazni pekel Jenčeve Micl, Zakaj je moral umreti Števan Obol: bolečina neke družine, Smrt male Marinke, Nesreča in sreča malega Marjana, Kako je umrl dveletni Jožek, Domačija brez strehe ...). Ključni sestavni del tekstualne konstitucije nemočne žrtve so bili narativni in retorični postopki, ki so bralcu omogočali vzpostaviti sočuten odnos do žrtve. Položaj, ki ga bralkam ponujajo te zgodbe, je položaj "pomočnice", "darovalke" ali "rešiteljice" dobre žrtve. Ta položaj je omogočal vzbuditi vpletenost in simpatijo pri bralcih ne le narativno, temveč tudi tako, da se je narativna funkcija "pomočnice" (ali t.i. "dramatskega partnerja", glej Klapp, 1964: 92 v Langer, 1998: 79) razširila iz tekstualne dimenzije v družbeno dimenzijo - bralce in bralke je revija vzpodbujala k človekoljubni materialni pomoči ljudem, ki si ne zmorejo pomagati sami. Obenem je imela ta razširitev, od tekstualnega položaja dobrotnika do družbenega bralca-dobrotnika, komercialno funkcijo za revijo, saj je le ena taka zgodba vzpostavljala možnost za serijalizacijo, ki ima pomembno vlogo v stabilizaciji občinstva. Omogočala je namreč nastanek cele vrste minizgodb v nadaljevanju, ki so tematizirale človekoljubnost bralcev in bralk in pogosto novo zgodbo o postopnem razpletanju tragičnih okoliščin, zahvaljujoč radodarnosti in sočutnosti Jane in njenih bralk in bralcev. Subjektni položaj, ki so ga za svoje bralke konstituirale te zgodbe, torej ni položaj človeka v stiski, temveč človeka ki sočutno pomaga človeku v stiski, čeprav seveda lahko predpostavljamo, da lahko bralka/ec najde drugačne položaje v tekstu, ki so bolj ustrezni njenemu družbenemu izkustvu. Pravzaprav je bilo to prvo tekstualno podeljevanje moči občinstvu v socialističnem žurnalizmu, utemeljeno na melodramatskem upovedovanju realnosti (temelječem na polarizaciji na moralne skrajnosti popolnoma dobrega in popolnoma zlega, uporabi slovarja jasnih moralnih in psiholoških absolutov in retoričnega pretiravanja, zdravorazumskega psihologizma in moralizma...) in na podeljevanju vloge darovalca/-ke občinstvu. Po drugi strani pa predstavljajo te zgodbe prispevek k ohranjanju tradicionalne ženske identitete, utemeljene na sočutni skrbi za druge in dobrih delih. Hkratno s humanizacijo novinarstva je potekalo etnično čiščenje reprezentativnih posameznikov družbe in družbenih žrtev - karakter "dobre žrtve" zastopajo skorajda izključno etnični Slovenci, kar je nenavadno glede na ekonomsko, socialno in kulturno marginaliziran položaj etničnih Drugih v Sloveniji.

Melodramatske zgodbe o tragičnih usodah navadnih ljudi, tako tipične za osemdeseta leta, in zgodbe o pomembnih in slavnih, sta samo dve plati personaliziranega upovedovanja realnosti in obenem le dve plati heroizacije običajnosti in navadnosti. Obe sta posledica spremenjenega režima utemeljevanja avtoritete in legitimnosti v družbi in deformalizacije javne govorice kot posledice deformalizacije javnega življenja, to je rahljanja formalnih hierarhij, vlog in ceremonialnih pravil, ki urejajo interakcijo, ter nasploh rahljanja razkoraka med javnim in zasebnim. S stališča pomena in ideološkega učinka ali s stališča tega, kaj te zgodbe imaginarno naredijo za nas, je med zgodbami o tragičnih usodah navadnih ljudi in "zvezd-

niškimi teksti" več podobnosti kot razlik. V obeh vrstah zgodb je socialna mobilnost navzdol ali navzgor posledica (ne)sreče in usode. Zgodbe o dobrih žrvah in sočutnih darovalkah so v Jani konec osemdesetih postale samo ena od številnih vrst zgodb o individualnosti in skupnosti. Za drugo polovico osemdesetih je ključen premik od tematizacije navadnih ljudi v krizi, ki smo jo opisali zgoraj, h konstrukciji in reprodukciji lokalnih zvezd iz različnih področij (pop)kulturnega, političnega in intelektualnega življenja. Če so osemdeseta zaznamovale zgodbe o navadnem človeku v krizi, so prvo polovico devetdesetih zaznamovale zgodbe o politikih - herojih slovenstva, drugo polovico pa zgodbe o herojih simbolne produkcije - novinarjih in drugih medijskih osebnostih. Pri tem je imela Jana pionirsko funkcijo kreiranja lokalnih osebnosti iz izvajalcev ter ohranjanja njihovega položaja v galaksiji lokalnih osebnosti. Metatekstualni obstoj številnih zvezd populistične kulture in predstavnikov institucionalne elite je bil ustvarjen prav v tej reviji in politiki so prvič dobili skonstruirano metatekstualno identiteto prav na teh straneh in v tem času. Ob treh velikih korakih: običajni človek v nesreči v osemdesetih, politik postane nacionalni junak in človek brez posebnosti v prvi polovici devetdesetih ter novinar-zastopnik ljudstva v drugi polovici devetdesetih, so potekale še druge spemembe, ki zadevajo personalizirano upovedovanje realnosti, pa jih tu ne bomo obravnavali, velja pa jih na kratko omeniti: devetdeseta leta so čas rojstva slovenske Družbe skonstruirane in upovedovane v žanru družabne kronike in psevdodogodka kot sredstva recikliranja in ustvarjanja lokalnih osebnosti in "poznanih ljudi". V teh letih postaja razlika med družbenimi elitami in "medijskimi osebnostmi" manj jasna in zabrisana, saj so oboji med seboj pomešani in nastanjeni v istem prostoru sveta otvoritev lokalnih butikov, opernih premier, prednovoletnih sprejemov in medijskih psevdodogodkov, od tekmovanja za najboljše oblečenega Slovenca ali Slovenko do Veleslaloma zvezd. Ne le da se prostor posvečen družabni kroniki poveča, poveže se z očitnim komercialnim interesom (otvoritev butika, lansiranje novega časopisa, stabilizacija bralstva in zadovoljevanje oglaševalcev že obstoječega medija ...), politiki in novinarji, torej institucionalne in simbolne elite, pa do konca devetdesetih let kraljujejo kot najbolj svetle lokalne zvezde in obenem tiste "poznane osebnosti", ki so bolj navadne in "človeške" od nas samih.

Drugačnost in drugost

Jana je v osemdesetih, desetletje pred politično artikulacijo jugoslovanskih nacionalizmov, multikulturno galaksijo zvezd in "znanih osebnosti" etnično očistila vsega jugoslovanskega. Od tedaj dalje so "naše" zvezde in "naši" slavni ljudje samo še Slovenci in Slovenke, tujci so pregnani v getoiziran prostor rubrike Križem svet!, namenjen le njim. Rutinsko so predstavljeni le še v tej rubriki kratkih formulaičnih anekdot, včasih pokroviteljsko dobrohotno, drugič zopet ironično prezirljivo ali egalitaristično karajoče:

In čeprav je očka s 44 pomladmi še mlad, so nekateri časopisi že priobčili, da se Stallone odpravlja na plastično operacijo, ki naj bi mu polikala gube

in napela kožo na obrazu.... "Posel je posel" (Jana, 1991).

...Pri 36 letih je zvezda na razvidni poti navzdol. ... Madonno je ugledati še komaj, čeprav se z ljubico Ingrid Cesares divje trudita, da bi ju opazili." v "Z Madonno gre navzdol" (Jana, 1995).

...Upamo, da bo zvezda kaj trdnjša in daljša kot večina holywoodskih. Te običajno niso dolgega veka.... v "Brooke se moži, Julija ločuje" (Jana, 1995).

Mick Jagger, neutrudni rocker pri 55 ih - pa jih ne kaže! - bi se lahko vsaj malo ustalil, pa mu to še na misel ne pride ...v "Pa, pa Jerry?" (Jana, 1998).

Takole je končal pri komaj 38. letih Paul Getty tretji, eden najbogatejših dedičev sodobnega sveta. ...Razvalina, ki spominja, kako bogastvo samo po sebi ne zagotavlja ničesar. "Sic transit" (Jana, 1995).

Svet zunaj lokalnega nacionalnega prostora je vseskozi, v vsej tridesetletni zgodovini revije, prikazovan kot popolnoma drugačen od nas, ali, s Saidovimi besedami, kot "konstitutivni drugi, reducirani na drugačnost". Za reprezentacijo globalnih zvezd je značilna odsotnost individualizacije in humanizacije, ki je ključna značilnost zgodb o domačih znanih osebnostih, saj so z redkimi izjemami (npr. obisk glavne zvezde mehiške telenovele Esmeralda v Sloveniji, pa obisk princa Charlesa iz angleške kraljeve hiše) stereotipično reprezentirane kot del množice, galaksije tujih zvezd, ki jim je skupna njihova tujost. Tako kot medijska reprezentacija "tujih dežel" v informativnem žurnalizmu, kjer nam je ta predstavljen kot prostor stalnih težav, družbenih nemirop, nasilja in naravnih nesreč, so te figure samo zastopniki drugosti in drugačnosti. Na ta način nas reprezentacija drugosti zavaruje pred drugimi, vzpostavlja distanciran pogled in, kot pravi K. Robins, povzroča "anestetični učinek" (1996: 119). Medtem ko zgodbe o lokalnih osebnostih kreirajo skupno izkustvo in enakost v skupnosti, ki temelji na skupnem poreklu in "našem načinu življenja", v teh kratkih zgodbicah o prekrških, nesrečah in življenjskem stilu tujih zvezd tu ni nobenega univerzalnega izkustva, ki bi omogočal oblikovanje skupnosti z bralci. Zgodbe tekstualno vzpostavljajo nepremostljiv razkorak med "našim izkustvom" in "našim načinom življenja" ter tujimi zvezdami, bizarnimi in težko doumljivimi v svoji bogataški dekadenci. Njihova drugost in drugačnost se konstruira na podlagi uporabljenega načina upovedovanja. Komunikativni etos uglašenosti in obzirnosti se uporablja le v zgodbah o domačih osebnostih, v "Poglej jih!" mininaracijah, o svetovnih zvezdnikih pa igra ključno vlogo ironija kot retorično sredstvo, ki se v zgodbah o lokalnih zvezdah sploh ne uporablja. Ironija je konvencionalno retorično sredstvo za posredovanje moralnega sporočila o vedenju in življenju objekta ironizacije - tuje zvezde in omogoča vrednotenje in posredovanje moralnega nauka, ne da bi ga pisec eksplicitno izrekel. Moraliziranje brez izrekanja moralne sodbe je mogoče s pomočjo retoričnega vzpostavljanja odnosa med piscem - ironikom in občinstvom, ki prepozna ironijo, obenem pa uporaba ironije objekt ironizacije, torej tuje zvezde, izključuje iz skupnosti, ki jo tvorita pisec in bralec. Skupnost se oblikuje na osnovi predpostavljenega in simuliranega konsenza glede temeljnih dimenzij človekovega obstoja med piscem in bralcem. Na ta način se bralec in pripovedovalec vzpostavljata kot del skupnosti moralno superi-

ornih, zvezda pa je izključena iz moralne zveze med piscem in bralcem in zunaj konsenzualne moralne skupnosti enakomislečih in enakoživečih. Kot strategija torej, ki izključuje, ironija v upovedovanju tujih zvezd retorično oblikuje skupnost, ki je utemeljena v etnični pripadnosti in izključuje vse, zunaj etnične skupnosti in "našega načina življenja". Poleg ironije je za te anekdote značilna odsotnost tistih narativnih strategij, ki bi omogočale humanizacijo, normalizacijo in individualizacijo tujih osebnosti. Poudarek na različnosti in tudi nerazumljivosti zunanjega sveta postane ključen za domnevni konsenzualni moralni projekt virtualne ali zamišljene nacionalne skupnosti.

Razlika v reprezentaciji življenja in delovanja lokalnih javnih osebnosti ter življenja, prekrškov in škandalov globalnih zvezd je del oblikovanja "Drugega" in "drugosti". Ta dvojnost je ključnega pomena za razumevanje narave Mi-skupnosti, ki jo vzpostavljajo in predpostavljajo teksti o domačih znanih osebnostih. Lokalno javno kulturo in reprezentacije doma in domačih ljudi namreč lahko interpretiramo glede na globalno kulturo in glede na reprezentacije sveta zunaj doma. Ali kot pravi K. Robins: "„'lokalno' bi morali razumeti kot fluidni in odvisen prostor, konstituiran le preko svojega odnosa do globalnega" (K. Robins, 1999: 23). Zato je vloga tako vzpostavljenega razkoraka med našim in tujim, med svetom zunaj doma in domačim svetom, med tujo bogataško dekadenco in "našim načinom življenja" ključnega pomena v konstituiranju "naših ljudi". Interpretacija podob javnih osebnosti (personifikatorjev in interpretov "navadnega človeka, navadnega Slovenca") in njihove vloge v oblikovanju kulturnega nacionalizma, ki predpostavlja monolitsko koncepcijo naroda in zanika obstoj različnih kultur in subkultur znotraj politične enotnosti, je odvisna od personifikatorjev "drugosti" in "sveta zunaj". Konstrukcijo drugosti in drugačnosti tujih javnih osebnosti in zvezd in na sploh tematiziranje sveta zunaj nacionalne lokalnosti kot drugačnega, nerazumljivega in bizarnega, je sestavni del slavljenja istosti in navadnosti v reprezentacijah lokalnih javnih osebnosti in oblikovanja virtualne nacionalne skupnosti enakoživečih in enakomislečih.

Drugi korak: normalnost in skupnost

Slovenska elita se je torej medijsko konstituirala le tako, da je izključila drugega in se zamejila do zunanjega sveta. Za doseganje skupnostnega konsenza pa je znotraj etnično čiste galaksije javnih figur potrebno zabrisati še drugačnost znotraj skupnosti. Tujec ni le med nami, temveč tudi v nas samih. Sočasno s konstituiranjem drugosti in drugačnosti je potekal proces poenotenja Slovencev in normalizacija različnih struktur občutenja, ki jih zastopajo lokalni slavni ljudje kot predstavniki institucij simbolne, politične in ekonomske moči. Medtem ko reprezentacija globalnih zvezd temelji na paradoksu med navadnostjo in ekskluzivnostjo globalnih zvezd in na konstituiranju njihove drugačnosti, je za medijsko narativizacijo lokalnih osebnosti značilno ukvarjanje z odkrivanjem osebnosti, ki je ločena od njene javne vloge (kaj rada počne televizijska voditeljica v prostem času, kako je materinstvo preoblikovalo njen pogled na kariero, ali pa, kakšen družinski mož in

oče je politik), torej s tipičnim in navadnim v javni osebnosti, z njegovo podobnostjo z običajnim človekom. Poenotenje je potekalo s pomočjo tekstualne normalizacije in humanizacije "predstavnikov družbe" in izenačevanjem njihovega položaja z občinstvom, saj imajo zgodbe le eno sporočilo: pogled jih, taki so kot mi, pri hobijih, v družini, v svojih težavah, razvadah in veselju. Zastopniki institucionalne in simbolne moči so tako egalitarno poenoteni z navadnimi bralci, kot da ne bilo nikakršnega razkoraka v količini moči, ki jo imajo eni ali drugi. Podlaga, na kateri se to poenotenje dogaja, je skupna nacionalna pripadnost kot lepilo, ki povezuje lokalne medijske elite in beroče množice običajnih Slovencev in Slovenk, in v tem gre iskati ključni ideološki učinek humanizacije lokalnih slavnih osebnosti: tekstualno konstituiranje skupnosti in enotnosti na podlagi etnične pripadnosti, ki prikriva razlike in nepremostljivi razkorak tudi v institucionalni in/ali simbolni moči med ljudstvom in tistimi, ki ga zastopajo.

Ob nastanku revije v sedemdesetih letih pa vse do konca osemdesetih v reviji ni člankov, ki bi obravnavali, kaj šele humanizirali oz. personalizirali politične osebnosti, tako da lahko govorimo o popolni ločenosti popularne in politične kulture in dveh ločenih režimih reprezentiranja. Politikova avtoriteta in legitimiteta se v slovenski javni govorici vse do devetdesetih utemljujeta v njegovem položaju, neodvisni sta od konkretnega akterja in ju ni potrebno dodatno vzpostavljati in reproducirati s humanizacijo - karakterizacijo in normalizacijo politika s pomočjo medijske narativizacije. Tradicionalna avtoriteta namreč predpostavlja, da je legitimost že rezultat položaja, ki zahteva spoštovanje, neodvisno od akterja, ki ga zaseda. Politiki in novinarji so šele od konca osemdesetih oz. od sredine devetdesetih let dalje osrednji akterji v lokalni galaksiji "posebej pomembnih". Poleg lokalne pop kulture kot tradicionalnega polja rekrutiranja slavnih brez institucionalne moči, sta šele tedaj politično in novinarsko polje postali ključni kulturni industriji, iz katerih se v Sloveniji rekrutirajo lokalne slavne osebnosti, ki zastopajo nacionalno običajnost. Kot da bi šele v devetdesetih letih ustvarjanje legitimnosti politikov kot nosilcev institucionalne moči zahtevalo humanizacijo politika in reprezentacijo znotraj modela normalnosti. En vzrok je nova samopercepcija medijev kot zastopnikov ljudstva, ki se legitimirajo tako, da občinstvu ponujajo zgodbe in podobe njega samega v svoji tipični individualizirani različici v najrazličnejših tekstualnih izpeljavah. Bolj splošni in hkratni razlog pa leži v demokratizaciji, torej, v pluralizaciji možnih definicij kolektivnega obstoja in oblik sebstva. V taki situaciji avtoriteta in legitimnost nista več enostavno rezultat političnega položaja, temveč vedno predmet dvoma in se morata tako vedno znova vzpostavljati, predvsem skozi množične medije. Politiki, predvsem opozicijski, ki kot novi akterji vstopajo na politično sceno, postanejo medijske osebnosti, reprezentirane v svoji zasebni sferi in, konec devetdesetih, kot profesionalci, v katerih se skriva srce, navade in težave običajnega Slovenca (Omanova hči je vzela Podobnika, Božič pri Peterletovih: mir ljudem na zemlji, ki so blage volje, Andrej Rot: Slovenec za vse Slovence, Streznitev ob rojstvu hčerke Anje, Ljubezen iz parlamentarnih klopi...). Ravno opozicijski politiki morajo vso svojo legitimnost graditi na običajnosti in podobnosti z ljudstvom, iz katerega so ravnokar izšli, in ga prav zato tudi reprezentirajo, ne pa na vlogi in položaju ter na podlagi tradicionalne nocije avtoritete. Da

bi torej politiki avtoriteto lahko ohranili ali jo pridobili, se ji morajo s pomočjo humanizacije na videz odpovedati.¹³

Ključni spremembi v režimu reprezentiranja lokalnih slavnih osebnosti v Sloveniji v devetdesetih letih, ki razkrijeta ideološko delo, ki ga v devetdesetih opravlja medijska produkcija lokalnih slavnih osebnosti, sta: 1. razcvet reprezentiranja politika kot običajnega človeka, katerega prava narava je dostopna zgolj z vpogledom v njegovo zasebno sfero in katerega legitimnost se vzpostavlja le na podlagi enakosti z ljudstvom ter 2. preoblikovanje novinarjev v lokalne slavne ljudi in reprezentacija novinarja/-ke kot zastopnika "našega človeka in našega načina življenja", katerega verodostojnost se prav tako vzpostavlja s pomočjo dokazovanja podobnosti z navadnim občinstvom. Iskanje skritega običajnega človeka zadaz za medijsko podobo politične ali medijske osebnosti, je eden ključnih mitoloških postopkov v politiki reprezentiranja slavnih. Število političnih osebnosti, izbranih, da reprezentirajo navadnost, je omejeno in le nekaj je političnih osebnosti, ki z nenehno cirkulacijo po straneh revije ustvarjajo svoj metatekstualni obstoj (obstoj zunaj svojega primarnega polja delovanja - zunaj politike, zunaj informativnega žurnalizma ...) in oblikujejo javno persono, ki pa potem vstopa nazaj v politično ali novinarsko polje. Politika ali novinarja in njegovo vlogo v primarnem polju delovanja lahko tedaj beremo le skupaj s pomeni, ki se ustvarjajo v njegovem sekundarnem obstoju in mu s tem, ko ga/jo humanizirajo kot mater, očeta, ranljivega partnerja, navdušenega hobi športnika ali vrtnarja, podeljujejo večjo verodostojnost, avtoriteto in žurnalistično ali politično legitimnost, da definira in zastopa navadnega človeka. Novinarskega ali političnega dela tako torej ni mogoče več interpretirati, ne da bi ga interpretirali intertekstualno. Pomen osebnosti ustvarjen v medijih, vstopa nazaj v njegovo/njeno politično ali žurnalistično delo. Če analiziramo npr. novičarski diskurz, je potrebno vzeti v obzir, poleg različnih dimenzij teksta (vizualnih, vsebinskih, fonetičnih), tudi naravo voditeljevega/voditeljčinega zvezdniskega teksta (pomen njegove/njene javne persone), ustvarjenega s kroženjem v popularnih medijih zunaj svojega primarnega delovanja. Razumeti jo je mogoče kot element novic, ki predstavlja pomembno dimenzijo pomena in torej interpretacije novic.

¹³ Primer transformacije ustvarjanja legitimnosti navaja D. Chaney 2002:106): angleška kraljeva družina je morala spremeniti stil od uprizarjanja častiljive fevdalne avtoritete do uprizarjanja in reprezentiranja modela družinske normalnosti, ki je njihov prestiž in slavo postavil ob bok vsakdanjemu življenju navadnih podanikov.

Običajne srečne družine¹⁴:

Družina 1

BOŽIČ PRI PETERLETOVIH

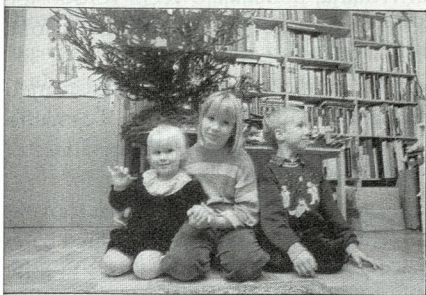
Tekst:

BERNARDA JEKLIN

fotografije:

IGOR MODIC

SO BLAGE VOLJE

tice, vsi so zdravi, polni sebe in najrazličnejših opravkov, pa se pravi ljudje, če je tvoj od čisto slučajno predsednik vlade.

A ja, da ne pozabim! Božiček je prinesel vsem trem Peterletovim otrokom oblačila (-Rokavičke, nogavičke in takol- mi ja končno, po krajšem srditem boju posepnila v uho najstarejša, Neža). Igrače ima na skrbi Miha. Tako je vsako leto in tako se seveda spodobi. Le kako naj bi sploh bilo drugače?

In tako, vidite, sem del tega zadnjega božičnega dne prebila pri eni slovenskih družin, pri družini, kjer sem tisti čas razvidno zatipala le eno drugačnost od toliko drugih, podobnih slovenskih družin na božični dan. Napis na zvoncu: Peterle.

JANA 7

¹⁴ Mir ljudem na zemlji, ki so blage volje - Božič pri Peterletovih, Jana, št. 1, 9.1. 1991, str. 6-7. Slovo od mladosti, Jana, št. 7, 14.2.1995, str. 5, 35. (Ne)čisto navadna družina, Jana, št. 21, 26.5.1998, str. 24-26. Prijateljci, Jana, št. 28, 14.6.1998, str. 8-10.

Družina2

Foto: TOMI LOMBARD

Na Gregorčičevo 25, kjer je sedež zunanjega ministristva, ga pripeljejo s službenim avtomobilom. Vrata mu odpre sofer, pa le zato, ker tako zahteva protokol. Vožnjo s kolesom v službo se mu namreč prepovedali. Minister se odpravi v svojo pisarno v prvem nadstropju. Na mizi, kjer je v predalu spravljena fotografija njegove žene Judite in petmesečne hčerke Ize, ga že čaka kozarec toplega mleka, in delovni dan najmlajšega (in verjetno najvišjega) zunanjega ministra v Evropi se lahko začne.

Tekst:
MARJANA
OGOREVC

Velika ljubezen mladega ministra so rože. Sam skrbi za njihovo rast in kadar le utegne, jih tudi zalije.

SLOVO OD MLADOSTI

Očala. Velika. Štiriogata. Črna. To človeku pri njem najprej pade v oči. In zato ti nehoti pride na misel vprašanje, ki je vsakekor dvoumno, če ga postaviš prav novemu slovenskemu zunanjemu ministru:

— Šte kratkovidni ali daljnovidni?

—Kratkoviden. Kar zadeva moj vid, seveda.

—Boste tudi na področju slovenske zunanje politike urejali zadeve »na kratko«?

—Na. Morda sem zaradi dejstva, ker nosim očala za korekcijo kratkovidnosti še bolj občutljiv na videnje v prenesenem pomenu.

—Niste nikdar pomislili, da bi očala nadomestili z lečami?

—Leča sem nosil leto, dve, v času študija. Potem sem ugotovil, da mi očala bolj pristajajo. Pa še bolj praktična so. Vrata let sem že tabornik in ker sem veliko časa preživel v naravi, v gozdu, je bila odločitev za očala velika bolj smiselna.

—Izkušenega tabornika kot ste vi bržkone odlikuje izvrstna orientacija v prostoru. Vam je dejstvo, da ste se vedno in povsod dobro znašli, pomagalo tudi v politiki?

—Gotovo. Tabornikom

sem se pridružil pri sedmih letih in pol, v drugem razredu. V vseh teh letih se naučil dotočenih veščin, tudi orientacije v prostoru. To mi je koristilo tudi v politiki. Včasih je namreč dobro vedeti, kje je vhod in kje zahtod, juh, sever ali kaj je to azimut, ko razpravljamo o mejah na morju.

—V bistvu sem od oktobra starešina Zveze tabornikov Slovenije. Sem le moralni šef, ker zadeve vodijo načelniki. Zveza tabornikov v izvršnem odboru. Tu so ljudje, ki operativno vodijo zadeve in so predani svoji dejavnosti. Sam sodelujem le toliko, kolikor mi dopušča čas. Včasih grem na sestanke, udeležim se bom inštruktorskih tečajev. Vsekakor imam bolj častno funkcijo.

—Kot zunanji minister ste se že nekaj dni po imenovanju temeljito lotili dela. Obiskali ste Zagreb, bili ste na Madžarskem, v Rimu. Kdaj se pravzaprav začne vaša delovni dan?

—Danes sem prišel v službo tritretir na osem. Ponašam pridek nekaj minut čez sedmo. Po vrnitvi iz Bu-

dimpelet smo s prijatelji odigrali še dve dočki naporni košarkarski tekmi in šli še v savno. V teh dneh sem v nekakšnem pozitivnem stresu, saj nimam časa razmišljati o utrujenosti ali o čem drugem, razen o delu.

—Kdaj pa običajno prihajate domov?

Zunanji minister sem tri tedne. Pred osmo, deveto me še ni bilo domov. Včasih vzamem za popotnico tudi polmetrsko kopico gradiiva, ki ga moram pregledati še pred spanjem.

—Igrate košarko zaradi sprostive oziroma zaradi ohranjanja kondicije?

—Trudim se, kolikor mi pač čas dopušča. Vem, da je rekreiranje enkrat na teden premalo, in le redko mi uspe dvakrat na teden. Košarko kombiniram s tenisom ali s sprehodom na Šmarno goro. Ko smo minulo soboto igrali tenis v Rogški Slatini, sem bil naslednji dan prav »polomljen«, kar je očito znak, da se premočno gibam.

—Sprehodi s hčerko Izo v vozičku, kolesarjenje v službo, skok domov med dvema sejama — za to najbrž zunanji minister nima časa oziroma se zanj (predvsem drugo in tretje) ne spodobi. Imate še

sploh kaj časa za drobne radosti, ki človeku popejšajo življenje, na primer za ljubezen?

—Človek ni stroj. Tudi v času, ko je zaposlen in preživlja najbolj intenzivno obdobje svojega poklica življenja si mora vzeti čas za drobne radosti. Odlobil sem se, da sprejem obveznost in se ji stoodstoto predam. Računam, da ne bo dolgotrajna, in bom lahko še marsikaj nadomestil.

—Kdaj sta šla z ženo nazajde v kino ali v restavracijo na romantično večerjo?

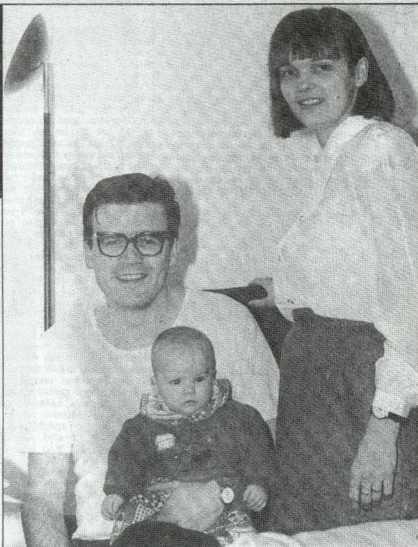
—V kino sva šla tri pred mesecem dni. V takšnih primerih ženina setra pozabi na hčerko. Ogledala sva si Neposredno nevarnost. Drugače pa imava rada tudi dobre melodrame. V spominu sta mi ostala dva filma iz minulega leta, v katerih je igral Antony Hopkins, in ju je bilo res užitek pogledati.

—Če bi se odločili za obisk kina v dneh, ko ste že postali zunanji minister, to verjetno ne bi šlo tako preprosto. Kakšen je v takšnih primerih protokol?

—Seveda obstajajo navade, ki so običaj, neodvisni od moje volje. Sam pa se

Nadaljevanje na str. 35

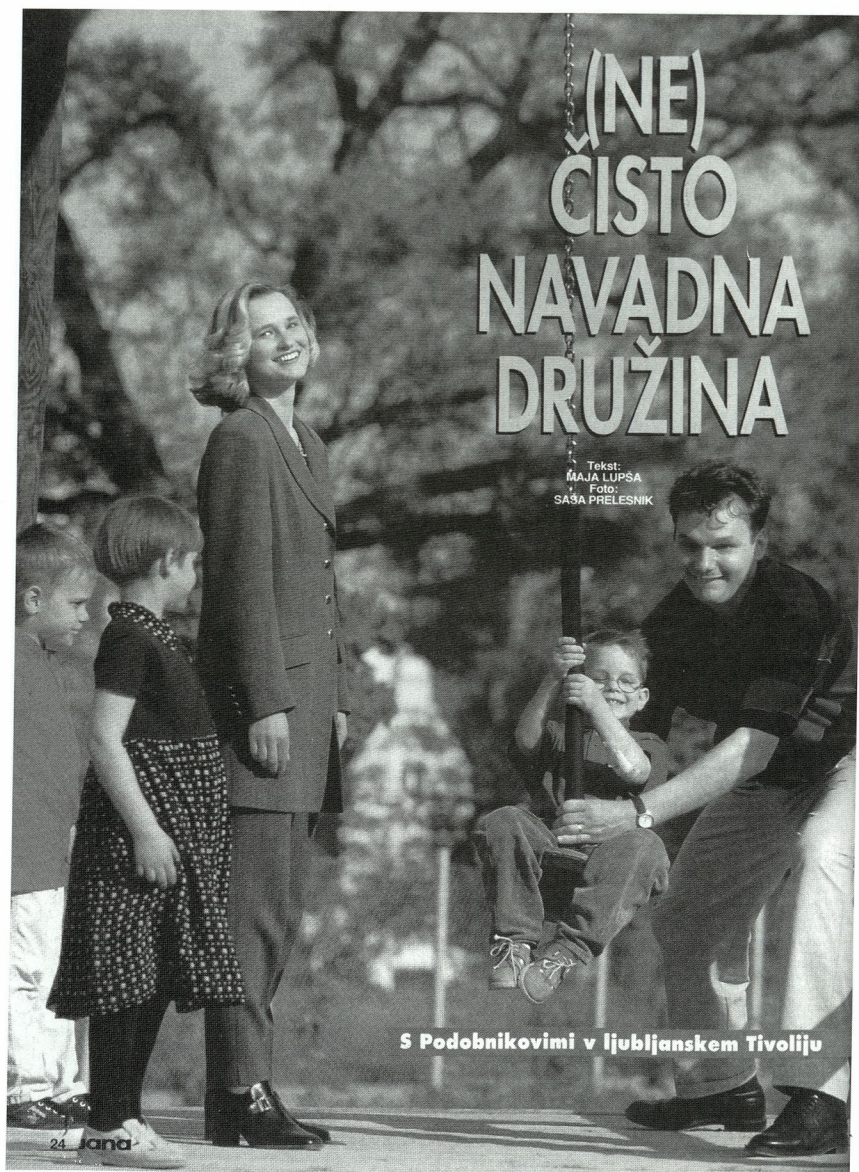
Intervju
z zunanjim
ministrom
Zoranom
Thalerjem

Družinska idila
— minister
Thaler, njegova
žena Judita in
prvorojenka Iza.

Družina 3

302

Družina 4

PRIJATELJICI

Tekst:
BRANKA GRUJIČ
Foto:
BOŠTJAN DOMA

Na sprehodu
z ljubljansko
županjo
Viko Potočnik
in z njeno
hčerko Ano

Sprva je kazalo dobro. Ana, hči Vike Potočnik, se je s prijateljico razposajeno podila po dvorišču vrta, ki mu otroci pravijo vila čira cara, in spravljala našega fotografa v obup. Punci sta se za hip ustavili, tako da se je že zdelo, da bo Boštjan lahko naredil čudovito fotografijo dveh razposajenih deklic, pa sta jo tik pred tem, preden je pritisnil na sprožilec, spet urno ucvrtili naprej. Boštjan pa za njima.

Prijateljci: Vika in Ana.

303

Narativno in vizualno so politiki in novinarji v Janinih zgodbah vzpostavljeni kot individualizirani, toda tipični Slovenci/Slovenke. Celotno narativno delo v teh tekstih je osredotočeno na dramatizacijo vsakdanjosti, običajnosti in poudarjanje njihove podobnosti z občinstvom. Politiki so humanizirani, reprezentirani skorajda izključno v svoji domači sferi, skupaj s signifikantnimi drugimi (žena, partnerka, domače živalce, otroci) kot ljubeči očetje, možje, ali sinovi, pri sebi doma, na teniškem igrišču, ali domačem vrtu.¹⁵ Njihov politični projekt ali novinarsko delo, njegov ali njen javni jaz je potlačen, pozabljen. Njihov pravi karakter, resnični, avtentični jaz, je, tako sporočajo te zgodbe, dostopen le skozi vpogled, kukanje v njihovo zasebno življenje. Skratka, tako kot v zgodbah o navadnih ljudeh v izjemnih situacijah, tudi v zgodbah o posebnih ljudeh v njihovem običajnem vsakdanu, ponujajo zasebno in osebno kot referenčni okvir za razumevanje delovanja družbe. Prvi korak v postopku humanizacije je fotografska konstrukcija politika ali novinarja, ki spremlja zgodbe o elitah. Pomen zgodb je mogoče interpretirati le na osnovi medsebojno odvisne kombinacije vizualne in verbalne pripovedi, saj je sestavni del ikonografske konstitucije slavne osebe fotografija politika/novinarja v zasebni sferi, ponavadi v krogu svoje družine ali pri hobiju v prostem času. Slika politika ali novinarja, ki pozira v svoji dnevni sobi s svojimi najbližjimi, pri igranju tenisa, sprehodu z otrokom ali pri okopavanju vrta, "vzpostavlja fotografijo kot privilegiran pogled za fasado njegovega javnega življenja" (glej K. E. Berger 1992: 141) in to javno osebnost postavi na bralčev nivo. Tako ga že fotografija naturalizira kot "navadnega" človeka in reprezentira to javno osebo kot nekoga, ki je "tak kot mi vsi". Obenem proizvaja učinek personalizacije, saj implicira, da nam je šele s pogledom v zasebno sfero človeka, ki se je osvobodil skrbi in težkih bremen javne službe, omogočen pogled na resničnega človeka. Tipična fotografija sicer zamrzne trenutek v življenju politikove družine, toda hkrati tudi implicira prej in potem tega trenutka (težko delo v javni službi). Pomen fotografije se oblikuje glede na vlogo tega zamrznjenega trenutka v implicirani zgodbi, ki jo dodatno definira verbalni tekst. Realnost (npr. politični projekt fotografiranega politika) naj bi bilo mogoče razkriti s pogledom na resnično, t.j. zasebno plat politika, izvzetega iz njegovega institucionalnega konteksta. Tako je tudi s pomočjo vizualne reprezentacije družbeni red zreduciran na individualne motivacije. Po Hallovem mnenju fotografska reprezentacija proizvaja "sentimentalni učinek", ki povezuje nosilce institucionalne ali simbolne moči z vladanimi bralci (glej S. Hall, 1973: 229). Sama fotografska reprezentacija družbenih elit bi zahtevala posebno obravnavo, ki se je tu ne moremo lotiti. Pomembno je, da ne pozabimo, da so vizualne podobe slavnih vedno del makronaracije, ki jo predstavlja celotna revija, njihov pomen pa je odvisen od načina, na katerega so slavniki konstruirani v drugih oblikah diskurza.

Žanrsko se je reprezentacija slavnih v Jani spreminjala, predvsem so se množili žanri, skozi katere se slavne osebnosti ustvarjajo in reprezentirajo. Nekateri žanri so izraz vedno večje prepletenosti političnega in novinarskega polja z lokalno popularno kulturo in lokalnim pop biznisom, in s tem dokaz brisanja meja med

¹⁵ N. Couldry npr. meni, da je igranje običajnosti kot "...dostopna točka", kjer so potrjene določene ključne vrednote in zaupanje v širši družbeni sistem" (2001: 231).

reprezentacijskimi režimi, ki veljajo za politiko in visoki žurnalizem na eni strani in lokalno popularno kulturo na drugi. To velja predvsem za žanr družabne kronike (operna premiera, otvoritev lokalnega butika...) ter žanr psevdodogodkov (od izbora za Slovenko leta do tekmovanja za najbolje oblečenega Slovenca/-ko), kot način upovedovanja "slovenske družbe", ki ponuja možnost za reprodukcijo lokalne slave ter priložnost skupnega dogodka za občinstvo in slovensko domnevno elito iz vseh družbenih polj. Toda ključnega pomena za postopek normalizacije institucionalnih elit ostaja žanr intervjuja ali "intervjujske ali pogovorne zgodbe", ki prevladuje v prvi polovici devetdesetih let. Pri intervjujski zgodbi gre za arhaično ali predmoderno obliko intervjuja, ki je medijska različica oralne komunikacije in ga poznamo iz zgodovine žurnalizma pred dokončno institucionalizacijo intervjuja kot prakse zbiranja podatkov in literarne oblike v novinarstvu.¹⁸ Novinarke v teh zgodbah le povzemajo pogovor s sogovornikom, vendar niti vprašanj niti odgovorov ne citirjo dobesedno - intervjuvanje in poročanje sta dve ločeni aktivnosti. Tu je intervju bolj sredstvo zbiranja podatkov ter dokaz avtentičnosti zgodbe in manj žurnalistična oblika upovedovanja. Občasna referenca na pogovor obenem vzpostavi diskurzivno vizijo, ki jo želi novinar posredovati kot resnično in verodostojno. Zgodbe namreč diskurzivno vizijo avtentizirajo z občasnimi citatom, ki služi kot dokaz, da je novinarka "bila tam in, videla", in s pomočjo vizualnega dokazovanja resničnosti (slika politikove/novinarjeve družine v domači dnevni sobi, politik na kolesu ali na teniškem igrišču), skratka s kukanjem na "pravega" politika. Poglejmo si odlomke iz tipičnih "pogovornih zgodb":

... Tako sedita zdaj pred mano, mož in žena, združena v dobrem in hudem že več kot četrt stoletja, saj je starejša hči Ana stara 25 let. Ne sedita drug ob drugem, a vseeno ves čas podzavestno čutiš močno strujanje med njima,... Če človek začuti nevidne niti, ki ves čas lebdiijo med Milanom in Štefko in ustvarjajo med njima in okoli njiju neko težko razložljivo ozračje povezanosti in pristnosti, je... (Ali je marelica vzcvetela prezgodaj, Jana, 1990).

...Skrivaj si ogledujem stanovanje, ki ni dovolj veliko, da bi si starši v njem lahko privoščili psa, čeprav si ga otroci želijo; ki je svetlo in polno zelenja; ki učinkuje zračno in toplo, a je... .. opremljeno varčno in preprosto, brez slehernega razmetavanja. ...Zanimalo me je, ali ji je delo navkljub zdaj, ko je mož tako strašansko malo doma, kaj samotno pri duši. Pa mi je povedala ... (Mir ljudem na zemlji, ki so blage volje - Božič pri Peterletovih, 1991).

... V teh krajih se ne splača pridelovati vsega, primerna je predvsem živinoreja. Kaj bo počela mlada? Jaz najrajši kuham. No, postorim kaj tudi v hlevu ali na njivi, če je treba. Najprej pa bi rada odprla frizerski salon, 'je povedala Tatjana Podobnik in iskala potrditev v moževih očeh (Omanova hči je vzela Podobnika, 1991).

¹⁸ O institucionalizaciji in normalizaciji intervjuja v novinarstvu, do katere je prišlo v ZDA konec 19. stoletja, pri nas pa šele v prvih desetletjih 20. stoletja, glej odlično delo Michaela Schudsona, *The Power of News*, Harvard University Press 1995.

...Ne, Ruplovo domovanje daje vtis, da tu živijo ljudje, ki si ne dovolijo, da bi jih požrla forma....Mešanica učinkuje šarmantno, spontano in tu in tam malce bohemske. Gospod župan, kaj vam pomeni dom? Soproga Marjeta vzklikne 'Ha!' in pomenljivo utihne. Sijajen par sta. Oba temperamentna, včasih drug z drugim tudi vehementna, se že skoraj četrto stoletja zlivata v skladno celoto (Pri Ruplovih: Ljubljanski župan nam je odprl vrata svojega doma, 1995).¹⁹

Pogovorna zgodba se praviloma uporablja za reprezentiranje bolj prominentnih politikov (v zgornjih citatih so to Peterle, Podobnik in Rupel). Na drugi strani pa za politike, kakorkoli oddaljene od normativnega centra družbe, bodisi da so hierarhično zelo visoko umeščeni, zunaj običajne družbene hierarhije, ali pa zelo nizko, revija pogosteje uporablja intervju. Intervju v obliki vprašanje - odgovor konvencionalno velja za bolj objektiviran način upovedovanja in daje vtis manjše manipulacije z realnostjo, saj se zdi, kot da bi se objekt upovedovanja predstavljal sam. V takem primeru govorimo o t.i. transparentnem narativnem glasu, kjer se zdi, da se realnost upoveduje brez posredujoče instance, da gledamo/beremo realnost, kot se dogaja. Tako lahko intervju v obliki novinarjevih vprašanj in sogovornikovih odgovorov vzpostavlja vtis večje distance med novinarjem in objektom upovedovanja, individualizira sogovornika in tako s pomočjo te distance konstituira posebno visok ali posebno nizek status sogovornika (npr. tedanjega predsednika Milana Kučana ali po drugi strani status dveh protislovnih "ljudskih" politikov Grosa in Krambergerja).

Tista velika, malce zanemarjena hiša, ki ždi na dnu Jelenovega klanca v Kranju, je Grosova.... Ampak vi ste trmasti.... Ne, to je načelnost....

... Ste tudi zasebno tako načelni? Vprašajte ženo....

... Ste tudi pri vzgoji načelni? Glavna je žena, ker sem jaz veliko zdoma....

... Za otroke dobivate otroške dodatke, ali ne? Najbrž sem edini obrtnik, ki jih je deležen...

... Vi radi udarite naravnost....Jaz sem za poti naravnost....²⁰

Retorika prispevkov v intervjuju ali pogovornih zgodbah temelji na konverzacijskem modelu oz. diskurzivnem modelu popularne govornice. Ta govornica je dialogična ter pogovorna pisana različica oralne komunikacije. Na ta način zgodbe retorično vzpostavljajo iluzijo neformalnosti ali nadzorovane neformalnosti, kjer imajo vsi udeleženci komunikacije enak status in isto diskurzivno moč. Sam akt branja je konstituiran kot družabna situacija, tako da je uporabljeni komunikativni etos pogovoren v dvojnem smislu: zgodbe so utemeljene na pogovoru s sogovornikom, obenem pa simulirajo neposrednost, komunikativnost in fatičnost neformalne komunikacije. Medtem ko je za anekdote o tujih zvezdah ključna uporaba

¹⁹ Jana, št. 13, 28.3.1990, str. 5-6, Jana, št. 1, 9.1. 1991, str. 6-7, Jana št. 41, 10.10. 1991, str. 21-22, Jana, št. 31, 1.8. 1995, str. 7-9.

²⁰ Človek brez ovinkov: kdo je Vitomir Gros, poslanec, ki se na zasedanju slovenskega parlamenta največkrat oglasi?, Jana, št. 15, 17.4. 1991, str. 5-6.

ironije, je za zgodbe o domačih osebnostih značilen t.i. "komunikativni etos prijaznosti, uglajenosti". Komunikativni etos uglajenosti ni izraz družbenega bontona ali etikete, temveč sredstvo za medsebojno 'ohranjanje obraza' sogovorcev. Konverzijski model ali diskurzivni model popularne govornice ustvarja vtis reciprocitete perspektiv med sogovornikom in bralci, ki temelji na predpostavljenih konsenzualnih vrednotah, ki si jih delimo vsi člani družbe, in skupnem izkustvu, ki nas združuje. Egalitarna humanizacija in normalizacija javnih osebnosti tako ni le rezultat informacije o njihovih človeških navadah, skrbih in slabostih, temveč tudi rezultat retorično ustvarjene reciprocitete perspektiv, na podlagi katere so politiki in novinarji lahko predstavljeni kot družbeni tipi, ki jih z njihovo volilno bazo/občinstvom družijo skupen način življenja, vrednote in miti: ljubezen do svojih otrok, posvečenost družini, skromnost in delavnost, žrtvovanje za višje cilje, zdrav razum in trden čut za to, kaj je prav in narobe.

Običajnost v skromnosti in delavnosti

"...Ampak moj mož je bil vaje skromno živeti. Nikoli ne godrnja, naj skuham karkoli. Najrajši pa ima kos domačega kruha in veliko skledo solate" (Kdo ste, Lojze Peterle, Jana, št. 18, 2.5.1990, str. 16-18).

"... v eni od številnih slovenskih družin,... pri predsedniku slovenske vlade,...do vhodnih vrat čisto navadne ljubljanske stolpnice, kakršnih je v mestu zelo veliko,...čedno preprosto napravljena... ta preprosta, prijazno odločna mlada ženska odprla vrata svojega blokouskega stanovanja...In že tu prvo, kar zaslišiš o tej preprosti, prijetni družini...opremljeno varčno in skrajno preprosto, brez slehernega razmetavanja. No, saj denarja pri Peterletovih nikoli ni bilo v obilju (Mir ljudem na zemlji, ki so blage volje - Božič pri Peterletovih, Jana, št. 1, 9.1. 1991, str. 6-7).

"...No, in tako so Hribarjevi začeli - brez stanovanja, brez dohodkov, potem z majhnimi dohodki, oba sta se namreč vrgla v znanost, ki se v naših razmerah nikoli ni valjala v denarju... Potem sta pač počasi, kot to počno mravlje, spravljala skupaj hišo (Trpek spomin na dve resnici, Jana, št. 48, 28.11.1990, str. 19-20).

"Ni kaj, Tatjana Podobnik in Marjan Podobnik sta lep par.... Pokazala nama je slike v dveh albumih, lepo razvrščene, celo oštevilčene....No, poroka je mimo, začenja se vsakdanjik na domu v veliki hiši... Načrtov pri Podobnikovih ne manjka, a o njih ne govorijo veliko.... Za zdaj se bosta mlada posvečala svojemu poklicu in družini, saj nameravata imeti vsaj tri, če ne štiri otroke. Dela bo dovolj za vse. Pa srečno!..." (Omanova hči je vzela Podobnika, Jana, št. 41, 10.10.1990, str. 21-22).

...V naši družini nikoli nismo poznali brezdelja. Smo pač navajeni delati! (Liberalna družina, Jana, št. 33, 18.8. 1998, str. 17-18)..

Oba, Danica in Dušan, sta si vselej želela polno hišo otrok. Ampak takrat, ko sta imela že štiri, so še vedno živeli v neprimernem dvoinsobnem stanovanju... (Vsi so otroci in vsi so starši, Jana, št. 15, 11.4. 1996, str. 20-21).

Žrtvovanje za narod ...

A takšni so pač časi, ni pomoči.... pa se preživi tudi, če je tvoj oči predsednik vlade. In tako vidite, sem del tega zadnjega božičnega dne prebila pri eni slovenskih družin...." (Mir ljudem na zemlji, ki so blage volje - Božič pri Peterletovih, Jana, št. 1, 9.1. 1991, str. 6-7).

...Leta, ko sta z možem skupaj smučala, so le še spomin. Pa tudi Vitomir, nekdanj strasten kolesar, se ne spominja več, kdaj je zadnjič sedel na kolo. Odkar se je začel ukvarjati s politiko, si namesto meseca dni počitnic lahko z družino privoščijo le teden, deset dni skupnega oddiha (Liberalna družina, Jana, št. 33, 18.8.1998, str. 17-19).

Če bi bilo po njihovo? Potem se očka, jasno, ne bi ukvarjal s politiko. Anja, Nejc in Blaž se že ne bodo. Nikdar in nikoli!... ((Ne)čisto navadna družina, Jana, št. 21, 26.5.1998, str. 24-26).

Redki trenutki prostega časa so posledica službe v parlamentu, kjer... Dopusta praktično ne izkoristim.... (Parlament moje sveto mesto, tennis, moje največje veselje, Jana, št. 24, 16.6.1998, str. 8-9, 47).

Resnično podoba je treba iskati v ...

"...Zanimalo nas je, kdo je pravzaprav Jelko Kacin, človek, ki ni v ničemer dvoumen... Ko pridete domov, ali bolje, ko se vam posreči uteči vsem dolžnostim, se radi zaprete v svoj družinski krog.... Ker pa je še veliko dela pri hiši in ker sem malo doma, imam zaradi družine vsak ljubi dan slabo vest." (Profesionalec v službi slovenske države, Jana, št. 24, 19.6. 1991, str. 5).

V zeleno-lila-roza vetrovki je bil videti mladeniški in sproščen, kot ga sicer nismo navajeni....Janez Janša je resda na počitnicah, vendar tudi dela, kajti v Lepeni vodi poletni tabor svoje stranke in tako združuje prijetno s koristnim....V Lepeni mu pač ni treba kuhati, sa je z njim vsa družina... Bolj nam je ugajal v vlogi alpinista... (Njegove samotne doline, Jana, št. 34, 22.8.1995, str. 7-9).

Znate biti tudi čisto navadna gospodinja? ... Ali morda pri tem delu celo uživajte?... Ste tudi v ljubezni zbrani, razumni in taktični... (Tudi ministrica je ženska, Jana, št. 6, 7.2.1995, str. 6).

Pavel Gantar se je pohvalil, da je zelo dober kuhar, v domači kuhinji si rad pripravi kaj okusnega.... Si po vašem mnenju moški zna sam ustvariti prijeten dom, v katerem se rad zadržuje, ali za to potrebuje družico?... Nekje sem prebrala, da ste zaprt človek (Trmasto odločen, Jana, št. 38, 22.9.1998, str. 17-19).

... a bolj si je želel hišo tam, kjer se oko spočije na hribih, uho pa si oddahne ob oddaljenem šumenju Soče. Oziral se je za primerno hišico, a mu sprva ni kazalo kaj prida... Njemu ta hiša sredi gora pomeni več kot vikend in prav nič ne razmišlja, kam jo bo mahnil, če ima štiri ure časa... (Gorska oaza miru, Jana, št. 18, 5.5.1998, str. 7-8).

...Niti v sanjah si nisem predstavljala, da je materinstvo tako lepo. Spomnim se Rosvite Pesek pred desetimi leti. Nekoliko sramežljiva a zagnana študentka je bila in je prisegala na trdo delo in znanost. (Mali princ Filip, Jana št. 12, 21.3.1995, str. 15).

...Iz nje žarijo neka prav posebna energija, radost in sreča, ki jih s seboj nosi materinstvo...

(Še korak do prve svečke, Jana, št. 44, 31.10. 1995, str. 25).

Sprašujem jo, ali bo mila in prijazna, kakršna je videti na prvi pogled, sploh znala biti stroga in nepopustljiva... (Prva ljubezen ne zarjavi, Jana, št. 48, 1.12. 1998, str. 17).

...S pivom je hotel poplakniti čustva, ki so se v njem, če je hotel ali ne, kuhala, kajti Matjaž Tanko je izredno občutljiv človek. Je drevo, katerega listje šušti, ko so drugi mirni....Treba ga je jemati kot polnokrnega moškega... Zanj je značilno nenehno iskanje samega sebe... (Podčrtano rumeno, Jana, št. 6, 10.2.1998, str. 16-17).

Reprezentacija zasebnega življenja globalnih zvezd v rubriki Križem svet zasto-pa odklon od normativnega centra družbe, lokalne "znane osebnosti" pa proizva-jajo in potrjujejo sam normativni center družbe. Obenem pa sami intervjuvanci konstruirajo pričakovano na podlagi predhodnih konstrukcij "politika v krogu svoje družine" ali "novinarke na porodniškem dopustu, ki spozna lepote materin-stva", torej na osnovi obstoječega kulturnega vzorca, ki ga revija ustvarja in repro-ducira. Vsaka nova osebnost je tako reprodukcija ali predelava že obstoječega kul-turnega vzorca reprezentacije politika ali novinarja. Pretekli diskurzivni režimi, ki so podlaga upovedovanja javnih oseb, ustvarjajo družbene tipe, ki se reproducira-jo v novo ustvarjenih individualiziranih družbenih tipih. Organizacija pripovedo-vanja v teh zgodbah pa nas tipično pelje od zasebne sedanjosti (ki je predstavlje-na tudi v fotografiji), nazaj na spomine o skromnih in delavnih, toda lepih začetkih izgradnje družine in doma, nazaj k sedanjemu stanju odrekanja in žrtvovanja dru-žinske sreče za višje dobro. Običajnost se artikulira skozi skromnost, delavnost ali skozi male človeške slabosti, na podlagi katerih se ustvarja reciprociteta perspek-tiv z občinstvom (Vse ženske rade kupujemo, posebej še obleke. Tudi poslanka Polonca Dobrajc....).²¹

Zaključek: javna kultura enakosti in istosti

Tako politiki kot novinarji so narativno konstituirani kot del skupnosti enako-mislečih in enakoživečih, del "skupnosti istosti" (Z. Bauman, 2001: 64). Tako politi-ki kot novinarji so reprezentirani, kot da ne bi imeli nobene institucionalne ali sim-bolne (definicijske) moči, kot relativno nemočni, ne pa kot člani privilegiranega odločevalskega razreda, temveč kot del "nemočne elite", če uporabimo izraz

²¹ Jana, št. 32, 8.8.1995, str. 16-17.

Francesca Alberonija. Razlike v statusu ali pa v simbolni oz. definicijski moči osebnosti izginejo v takih trenutkih mitologizacije in obenem postanejo legitimne s tem, ko najdejo navadnost v izrednosti. Ta diskurz je pravzaprav populistična gesta, ki legitimira družbene hierarhije prek simuliranja navadnosti. Dejstvo, da zasedajo položaje institucionalne moči, je popolnoma odsotno iz narativizacije njihovega zasebnega življenja in njihove prave, avtentične osebnosti. Zamolčano je v procesu konstrukcije skupnega sveta med njimi in občinstvom. Tako niso ocenjevani glede na posledice, ki jih ima njihova aktivnost in politični projekt, za katerega se potegujejo, za družbo, niti glede na verodostojnost profesionalnega dela ali vedenje v skupnosti. Kriterij za vredotenje nemočnega politika in novinarja-običajnega človeka je zgolj njena/njegova običajnost in normalnost, in torej, njegova/njena konformnost. Čeprav sta obe polji, medijsko polje in politično, središči institucionalne ali definicijske moči, so osebnosti, ki ti polji zastopajo, konstruirane kot "taki kot mi vsi", kot ljudje iz ljudstva, in torej, kot viri zaupanja. Obenem pa je ravno odkrivanje navadnosti medijskih zvezd del legitimiranja neenakosti in družbene hierarhije, kjer ravno običajnost zvezd omogoča, da poosebljajo ljudstvo ali zamišljeno skupnost v njeni najbolj značilni in normativni obliki.

Reprezentacija predstavnikov političnega in novinarskega polja kot tipičnih, takih kot mi, ki se prvič množično pojavi na začetku oz. v sredini devetdesetih let, kaže na premik v režimu vrednot, na katerih temelji nocija odličnosti in izrednosti v družbi. Pogoj za uvrstitev v galaksijo individualiziranih Slovencev je običajnost, navadnost, tipičnost, oz. bolj natančno možnost normalizacije in tipizacije javne osebe v procesu njenega diskurzivnega konstituiranja. Obenem pa te spremembe v reprezentaciji lokalne slave govorijo tudi o spremembah v konstituiranju politične legitimnosti - od utemeljevanja legitimnosti na posebnih dosežkih ali izrednih lastnostih (heroji produkcije, torej), k utemeljevanju legitimnosti reprezentiranja ljudstva na običajnosti, podobnosti z ljudstvom in avtentičnosti, kjer avtoriteto vloge nadomesti avtoriteta normalnosti in vtisa avtentičnosti. Problem vzpostavljanja legitimnosti je v področju nadzorovanja in v načinu ugotavljanja primernosti za javno službo: 1. legitimizacija nosilca politične ali javne funkcije se oblikuje na osnovi nadzorovanja njegove/njene zasebnosti oz. simulaciji tipičnosti, 2. nacionalna istost je podlaga oblikovanja skupnosti in reciprocitete perspektiv ter 3. običajnost in navadnost sta vir zaupanja. Šele s pomočjo svoje reprezentativno konstituirane normalnosti v popularnih medijih so torej vzpostavljeni kot primerni, da reprezentirajo ljudstvo, bodisi kot ministri ali kot novinarke na nacionalni televiziji. Reprezentacijske strategije, ki konstruirajo elite kot nosilce manerizmov in vrednot navadnih ljudi in kot "enega/eno izmed nas", tako pripomorejo k legitimiziranju ali normaliziranju njihovega političnega projekta. Medijska simulacija normalnosti jim omogoča postati glas ljudstva, utemeljevati svojo avtoriteto v ljudstvu in govoriti v imenu ljudstva.

V medijih, katerih glavni posel je ustvarjanje in tematizacija lokalnih "slavnih ljudi", seveda lahko odkrivamo protislovne modele individualnosti in skupnosti, ki jih ne moremo zreducirati na eno samo sporočilo. Tako različni diskurzi o slavi v različnih medijih ponujajo nasprotujoče si diskurzivne vire za oblikovanje javne kulture. Upovedovanje slavnih v različnih žanrskih oblikah v "družinski reviji" Jana

(od družabne kronike, psevdodogodkov, kot je izbor Slovenke leta,... do intervjujev ali reportaž o različnih vidikih zasebnega življenja slavnih) v devetdesetih letih uporablja različne retorične, ikonografske in narativne strategije za slavne iz različnih družbenih polj, drugačne za domače slavne kot za tuje zvezde, drugačne za pop zvezde kot za politike. Toda raznolikost vrst osebnosti in "struktur občutenja", ki jih zastopajo, je le navidezna. Ključna strategija, ki se v Jani uporablja, je po potrebi normalizacija opozicijske ali marginalne "strukture občutenja", ki jih zastopajo nekatere osebnosti. Visokokonfliktne podobe, ki krožijo o neki osebnosti v medijih in izpodbijajo podobo prijaznega družinskega očeta, morajo biti nevtralizirane v procesu Janine tipične vizualizacije in narativizacije, da bi pripeljale do humanizacije javne figure. Ta postopek mehčanja ali nevtralizacije iz ekstremističnega ostrega politika ustvarja običajnega dobrohotnega očeta ali iz domnevno homoseksualnega televizijskega voditelja običajnega simpatičnega fanta, katerega homoseksualnost je skozi postopek humanizacije nevtralizirana oz. heteroseksualizirana. Tudi če je drugačnost ohranjena, je reprezentirana kot eksotika ali čudakstvo, ki služi kot potrditev normalnosti, ne ralativizacija ali zavrnitev. Kljub navidezni poljubni raznolikosti, ki proizvaja heterogene ideološke učinke, se torej v devetdesetih, ko v Sloveniji skozi različne družbene probleme in skozi različne diskurzivne režime najbolj intenzivno poteka boj za redefiniranje skupnosti in individualnosti (t.i. kulturni boj), oblikuje nocija kolektivitete, ki zavzamejo hegemoni položaj in predstavljajo normativni model skupnostnega in individualnega obstoja.

Ob pogosto fetišizirani globalizaciji kulturne potrošnje in nastajanju svetovne kulture, poteka proces lokalizacije kulturne potrošnje, ki je bolj določujoča za imaginacijo pretežnega dela množičnega občinstva, kot se zdi na prvi pogled. Slovenska lokalna medijska kultura z Jano na čelu, je svoje občinstvo vse skozi devetdeseta nagovarjala kot pripadnike nacionalne skupnosti. V tej posebni historični situaciji je medijska kultura zvezdnštva daleč od "imaginarnega globalizacijskega veziva" in od simboliziranja nastajajoče svetovne kulture (kot meni npr. S. Hinerman v J. Lull (ed.), 2001: 196) in bolj imaginarno vezivo oblikovanja zamišljene nacionalne skupnosti in kulturnega nacionalizma. Menim, da lahko to posebno narativizacijo lokalnih slavnih osebnosti interpretiramo kot obliko "aktivnosti, ki oblikuje norme" (glej v B. Misztal, 2000: 227), ki rekonstruira konsenz, utemeljen na lokaliziranem in partikularističnem normativnem družbenem redu. Drugi lahko uživa spoštovanje le, ko je vključen, absorbiran v istost. Janin diskurz lokalne slave spada k drugim poskusom ponovno vzpostaviti nacionalnost kot primordialni vir kulturne identitete.

LITERATURA

- Alberoni, Francesco (1971): "The Powerless 'Elite': Theory and Sociological Research on the Phenomenon of the Stars". V Denis McQuail (ur.), *Sociology of Mass Communications*, 75-99. Middlessex: Penguin.
- Axford, Barrie, Huggins, Richard (1997): Anti-politics or the Triumph of postmodern populism in promotional cultures? *The Public*, 4(3): 5-25.
- Bauman, Zygmunt (2001): *Community*. Cambridge: Polity Press.

- Bauman, Zygmunt (1996): *From Pilgrim to Tourist - or a Short History of Identity*. V Stuart Hall, Stuart, Paul du Gay (ur.), *Questions of Cultural Identity*, 18-36. London: Sage.
- Becker, Karin E. (1992): *Photojournalism in the Tabloid Press*. V Dahlgren, Peter, Sparks, Colin (ur.), *Journalism and Popular Culture*, 130-153. London: Sage.
- Boorstin, Daniel J. (1992/1961): *The Image*. New York: Vintage Books
- Robins, Kevin (1999): *Tradition and Translation: national culture in its global context*. V David Boswell, Jessica Evans (ur.), *Representing the Nation: A Reader*, 15-32. London: Routledge.
- Chaney, David (2002): *Cultural Change and Everyday Life*. Basingstoke, New York: Palgrave.
- Chaney, David (1993): *Fictions of Collective Life*. London: Routledge.
- Connell, Ian (1992): *Personalities in the Popular Media*. V Dahlgren, Peter, Sparks, Colin (ur.), *Journalism and Popular Culture*, 64-83. London: Sage.
- Couldry, Nick (2001): *Everyday Royal Celebrity*. V David Morley, Kevin Robins, (ur.), *British Cultural Studies*, 221-234. Oxford: Oxford University Press.
- Dyer, Richard (1998/1982): *Stars*. London: British Film Institute.
- Featherstone, Mike (1998): *Undoing Culture*. London: Sage.
- Hall, Stuart (1973): *The Determination of News Photographs*. V Stanley, Cohen and Jack Young (ur.), *Manufacture of News*, 176-190. Beverly Hills: Sage.
- Hartley, John (1992): *The Politics of Pictures*. London: Routledge.
- Hinerman, Stephen (2001): *Star Culture*. V Lull, James. *Culture in the Communication Age*, 193-211. London: Routledge.
- Klein, Naomi (2001): *No Logo*. London: Flamingo.
- Loewenthal Leo (1961): *Literature, Popular Culture and Society*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- Langer, John (1998): *Tabloid Television: Popular journalism and the 'other news'*. London: Routledge.
- Luthar, Breda, ur. (2002): *Življenjski stili v medijski družbi*. Ljubljana: FDV.
- Misztal, Barbara (2001): *Informality*. London: Routledge.
- Morley, David, Robins, Kevin (1995): *Spaces of Identity*. Routledge, London.
- Raziskava medijev v Sloveniji 2001/2 (2001 št. 19). Ljubljana: Inštitut za raziskovanje medijev.
- Robins, Kevin (1996): *Into the Image*. London: Routledge.
- Robins, Kevin (1997): *What in the world's going on?*. V Paul du Gay (ur.). *Production of Culture/Cultures of Production*, 11-47. London: Sage/The Open University Press.
- Rojek, Chris (2001): *Celebrity*. London: Reaktion Books Ltd.
- Schudson, Michael (1995): *The Power of News*. Cambridge: Harvard University Press.
- Thompson, John B (1990): *Ideology and Modern Culture*. Cambridge: Polity Press.
- Street, John (1997): *Politics and Popular Culture*. Cambridge: Polity Press.
- Turner, Graeme et al. (2000): *Fame Games. The Production of Celebrity in Australia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Williams, Raymond (1996/1961): *The Long Revolution*. London: The Hogarth Press.

TUJEC IN TUJE V UČBENIKIH KRITIČNA DISKURZIVNA ANALIZA IZBRANIH PRIMEROV IZ UČBENIKA ZGODOVINE

Povzetek. V študiji se s stališča kritične diskurzivne analize lotevamo vprašanja, na kakšen način osnovnošolski učbenik zgodovine obravnava vlogo tujca in tujstva kot občega okvirnega atributa vsega tujega nasploh. S postopki kritične analize diskurza smo poskušali na reprezentativnih primerih pokazati na nemalokrat sporne implikacije, pogosto ponavljajoča se prikrita sporočila in kvazisamoumevne predpostavke, zakodirane v besedilu zgodovinskega učbenika. Ugotovimo lahko, da se v učbeniku srečujemo s konstrukcijo nacionalne identitete skozi diferenciacijo od tujcev na eni in s konstrukcijo evropske civilizacijske identitete z diferenciacijo od absolutnega drugega na drugi strani.

Ključni pojmi: diskurz, učbenik zgodovine, tujec, implikatura, zamišljene skupnosti, ideologija, teorija relevance

Učbenik kot predmet kritične analize diskurza

Teun A. van Dijk, ki velja za enega od utemeljiteljev kritične analize diskurza, to dokaj novo raziskovalno področje opiše kot študij, ki preučuje vlogo diskurza v (re)produkciji dominance, pri čemer dominanco definira kot zlorabljeno moč oz. kot "uveljavljanje socialne moči s strani posameznih institucij ali skupin, ki rezultira v družbeno neenakost" (1993: 249-250), tako kulturno, razredno in spolno kot tudi politično, etnično in rasno. Moč se na različne, bolj ali manj (ne)posredne in bolj ali manj prikrite, načine demonstrira tudi na ravni diskurza. Analitike zato natančneje zanima predvsem, kakšno vlogo v procesih reprodukcije moči igrajo posamezne jezikovne strukture, govorne strategije in druge lastnosti teksta, govora, verbalnih interakcij in komunikacijskih dogodkov nasploh, in to zlasti v navezavi na diskurzivne strategije elit, saj so te tiste, ki učinkovito vzdržujejo dominantni položaj in status quo neenakosti, so torej nosilke socialne dominance. Ta je lahko legitimirana z zakoni, okrepljena s strani policije in ideološko vzdrževana in reproducirana v medijih in učbenikih. Nadzor nad znanjem pomembno sooblikuje interpretacijo sveta, zato je kritična analiza medijskega in izobraževalnega diskur-

¹ Mitja Čepič je študent magistrskega študija na Fakulteti za podiplomski humanistični študij - ISH in sodelavec Inštituta za civilizacijo in kulturo; Ana Vogrinčič je mlada raziskovalka na Fakulteti za podiplomski humanistični študij - ISH.

za, ki posredno konstruirata (in nadzirata) znanje, še posebej relevantna in pomembna.

Torej je razumljivo, da so v kontekstu tako opredeljene kritične teorije diskurza prav učbeniki pomembno gradivo preučevanja. Še posebej zato, ker pomenijo predpisano berilo šole - ideološkega aparata države številka ena (Althusser, 2000) - ki že par definitionem predstavlja mehanizem družbene moči. Althusser bi se danes verjetno strinjal, da so to vlogo v drugi polovici 20. stoletja prevzeli mediji, vendar izobraževalne institucije ostajajo eden vodilnih nosilcev vseh mogočih ideoloških nastavkov. Podoba tujca oz. tujega, ki v skladu z njenimi primarnimi vsebinami obravnava prezentacijo drugega oz. drugih in v tej zvezi posredno preučuje morebitne implikacije nacionalizmov, stereotipov in ostalih negativnih poudarkov, je v tej luči - to lahko rečemo - standardni objekt preučevanja kritične teorije diskurza, ki smo ga v tem poskusu aplikacije omenjene teorije izbrali tudi sami.

Analizirali bomo izbrane odlomke iz enega od učbenikov zgodovine za osmi razred devetletne osnovne šole,² s katerimi bomo, kolikor je to v okviru pričujoče "vaje v slogu" mogoče, podprli tezo, da je podoba tujca povezana z nekaterimi kot-da-samoumevnimi predpostavkami, ki v seštevku sestavijo pozitivno predstavo o nas samih (Slovencih), obenem pa utrjujejo stereotipe, ki drugemu, na katerega se nanašajo, onemogočajo vsakršno reprezentacijo, drugačno od te, ki mu je bila podeljena, in ki je predvsem negativna ali celo negativna per se.

314

Problem s kontekstom

Za razliko od 'zgolj govora', ki ga določajo samo slovnične norme, diskurz omejujejo tudi družbena in kulturna pravila, zato ga lahko ustrezneje imenujemo javni govor ali 'govor v rabi' (Brown in Yule, 1996: 1). To pomeni, da diskurz ni jezikovna izbira posameznika, kar velja za govor (Benveniste, 1988), ampak (mora) v izogib sankcijam upošteva(ti) cel kup regularnosti in navodil iz širšega konteksta družbenega življenja, ki - največkrat nevidna - delujejo v ozadju in jih ponotranjimo v procesu socializacije. Diskurz je torej vedno socialno pogojen in prav zato je ena od osnovnih metodoloških premis, ki jo mora raziskovalec diskurzov sprejeti in vkomponirati v zasnovo in izvedbo raziskovanja vsaj v njeni najbolj obči obliki, upoštevanje kontekstov, tj. (kompleksnih) situacij, v katerih diskurzi nastajajo in potekajo. Kot pravi Fairclough: "Analiza tekstov naj ne bi bila umetno ločena od analize institucionalnih in diskurzivnih praks, znotraj katerih so ti umeščeni" (1995: 9). Problem nastopi takrat, ko želimo kontekst zamejiti, mu določiti obseg, in ko skušamo kontekstualne spremenljivke vključiti oz. integrirati v raziskovalno metodologijo. Kontekst je kvalitativno in kvantitativno zelo raznolik pojem. Njegovo pomensko polje metastazira že na nivoju teksta samega, saj se lahko nanaša na tekst, ki je neposredno povezan z oz. vsebuje besedilo, ki je predmet našega preučevanja - na primer odstavek, poglavje, članek - včasih pa je lahko tudi celotna

² Vodopivec P. in Žvanut M. (2000): Vzpon meščanstva. Za isti predmet je v rabi še učbenik *Novi vek* avtorjev J. Cvirna, E. Hriberšek in A. Studna, ki ga je leta 2001 izdala založba DZS.

knjiga, govor ali radijska oddaja.³ Še manj obvladljiv postane, ko vanj vključimo nebesedilne spremenljivke, kot so diskurzivna situacija, družbeni statusi udeležencev in medsebojna razmerja moči, ekonomski in institucionalni pogoji produkcije diskurzov, ideološke predpostavke konstrukcije in recepcije diskurzov, pa vse do tipov in značilnosti družbeno-ekonomskih formacij, v katerih diskurzi potekajo. Ob tako izmuzljivem kontekstu postanejo vprašljivi tudi načini, s katerimi ga skušamo vkomponirati v raziskovalno metodologijo. Ravno zato želimo tu kontekstualno zasidrati komunikacijsko situacijo branja zgodovinskih učbenikov.

Pri tukajšnji analizi nam je bil ključni kontekst za raziskovanje diskurza zgodovinskih učbenikov, predvsem v luči ideoloških učinkov obravnave tujega in tujcev, ki jih lahko ima takšno pisanje, v veliki meri nedostopen - govorimo namreč o kontekstu recepcije, tj. branja učbenikov. To je prvenstveno institucionalno branje predpisane in obvezne literature: bralci ne izbirajo, ali bodo brali ta ali oni učbenik niti ne določajo hitrosti in obsega branja glede na šolski koledar, poleg tega morajo določen del teksta memorirati in reproducirati kot znanje, ki se ocenjuje. Obenem gre za branje, ki je povezano s poukom, učiteljevo razlago šolske snovi; dekodiranje učbeniškega besedila je torej usmerjeno, vnaprej interpretirano s strani od oblasti legitimirane avtoritete, ki ji je v interesu skozi šolski sistem ohranjati ideološko hegemonijo. Ob učiteljih so tu še starši in nenazadnje vrstniške skupine v šoli, slednja pa sama po sebi tudi ni izoliran družben (pod)sistem, ki bi v celoti okupiral življenja šoloobveznih posameznikov, pač pa si njihovo 'pozornost' deli z drugimi institucijami, kot so mediji, družina ali verske skupnosti. Konteksta branja zgodovinskega učbenika skratka ni mogoče reducirati na enoznačno reproduciranje vladajočih ideoloških form, ne glede na to, da so vsebine učbenikov in kurikulum pod neposrednim nadzorom oblasti. "Končni rezultat ni nujno tak, kot ga načrtuje šola ali kot izhaja iz preprostega ideološkega branja. Ideološka hegemonija ni nekaj, kar v določenem trenutku obstaja ali pa ne obstaja. Bila je (in je) nenehna boj, čigar izid ne more biti znan vnaprej [...] ljudje lahko - vključno z učitelji in učenci - delujejo proti prevladujočim ideološkim formam" (Apple, 1992: 29).

Kontekst skratka močno vpliva na ideološki učinek teksta, vendar nam uporabljena metoda ne dovoljuje, da bi ga relevantno obdelali. Naše početje bo zato precej podobno semiološkimi raziskavam Barthesovega tipa, v katerih se analitik naslanja predvsem na svoje branje teksta in kjer ima pomembno mesto njegovo investiranje lastnega poznavanja kulturnega konteksta in neogibne ideologije, ki se lahko močno razlikuje od vedenja in ideologij dejanskih naslovljencev pedagoškega diskurza zgodovinskih učbenikov.

Zaledne vednosti

Poseben problem v analizi tekstov predstavljajo t.i. odsotnosti. "Medtem ko analize diskurza omogočajo izvrstne uvide v to, kar je v tekstu prisotno, je tisto, kar v njem manjka, s perspektive sociokulturne analize ravno tako pomembno"

³ Tak tip konteksta ponekod imenujejo *kotekst* (Brown in Yule, 1996: 46).

(Fairclough, 1995: 5). Pri tem kontrast med prisotnostjo in odsotnostjo v tekstu, presenetljivo, ni oster, saj se implicitna vsebina teksta nahaja nekje na pol poti med eno in drugo" (ibid.). Analiza implikacij omogoči dragocen vpogled v to, kar se šteje kot dano, kot zdrava pamet, odpira pa tudi poti v ideološko analizo tekstov, saj so ideologije v splošnem implicitne predpostavke" (ibid.: 6).

Če rečemo, da diskurzivni dogodki delujejo ideološko, pa to ne pomeni, da so 'lažni' (v smislu lažne zavesti) ali da imamo dostop do privilegirane pozicije, s katere lahko razsojamo o resnici ali neresnici. Trdimo pa, da diskurzivni dogodek lahko pripomore k reprodukciji odnosov moči. Kljub temu naj kritična analiza diskurza ne bi ostala indiferentna do vprašanj resničnosti, pa naj gre za izpuščene vsebine, izkrivljanja z namenom prepričevanja ali za popačene ideološke reprezentacije (ibid.: 18).

Fairclough pokaže, da je urejenost diskurza - tj. občutek, ki ga imajo udeleženci interakcije, da so zadeve takšne, kot bi morale biti (da je diskurz koherenten, da je torej videti, da njegovi posamezni deli sodijo skupaj, da je uporabljena ustrezna leksika ipd.)⁴ - odvisna od samoumevne zaledne vednosti, ki vključuje naturalizirane ideološke reprezentacije, denimo tiste, ki se kažejo kot ne-ideološke zdravorazumske predstave (ibid.: 28). Prav pojem naturalizacije ima pomembno mesto v naši analizi odnosa do tujega in tujstva v osnovnošolskem učbeniku zgodovine, saj je 1. osnovna šola mesto, kjer se odvija naturaliziranje ideoloških vsebin - gre namreč za eno ključnih instanc v sekundarni socializaciji posameznika - in 2. obravnava tujega se nemalokdaj odvija v terminih 'rodu, krvi, naroda', katerih atributi so znotraj pedagoškega diskurza bolj vezani na 'naravno' (tudi transcendentalno) kot pa na socialno. Fairclough trdi, da je mogoče posamezne propozicije zaledne vednosti medsebojno razlikovati glede na stopnjo njihove naturalizacije (1995: 31). V nekaterih primerih je ta vsaj deloma omejena; tako denimo pri predsodkih o homoseksualcih kot bolnikih in spolnih iztirjencih, ki pa so v posameznih delih družbe zaradi afirmativne politične akcije gejevske in lezbične populacije že nekaj časa preseženi. Po drugi strani pa obstajajo zdravorazumska prepričanja, ki jih je težje prepoznati kot ideološke reprezentacije, saj se nam kažejo kot 'zgolj zdravorazumska'.⁵ V zaledno vedenje ob vednosti, predsodkih in prepričanjih, ki se navezujejo na jezik v njegovi ideacijski funkciji⁶, sodijo tudi pragmatične in diskurzivne norme, ki so del interpersonalne funkcije jezika - gre za (bolj ali manj naturalizirane) prakse, ki simbolizirajo določene ideološke reprezentacije družbenih razmerij, kamor se umeščajo tudi pravila interakcije v šolskem razredu. Fairclough tako elaborira pojem zaledne vednosti in loči štiri dimenzije zaloge vednosti, ki jo imajo partici-

⁴ Fairclough se sicer navezuje na govorno interakcijo, tako da med drugim omenja še kazalnike (markerje) vpljivosti, vendar menimo, da je mogoče te koncepte brez težav uporabiti tudi v analizi pisnih, knjižnih gradiv, kot so učbeniki.

⁵ Primer takšnega prepričanja ponudi pregovor "Volk dlako menja, čudi nikoli", ki je metaforična predelava doktrine enotnega in konsistentnega subjekta. Po tej doktrini bo nekdo, ki je v preteklosti denimo jemal mamila, to počel tudi v prihodnosti, ne glede na to, da se je vmes že odvadil in jih sedaj ne jemlje; to je eden temeljnih mehanizmov družbene stigmatizacije.

⁶ Pojem ideacijskega pomena Fairclough povzema po J. Hallidayju; nanaša se na reprezentacijsko oz. predmetno vsebino izjav, torej na tisti del (pomena) izjave, o čemer izjava govori. V izjavi 'Torta je čokoladna' je (njen) ideacijski pomen torej okus torte.

panti komunikacijske situacije: poznavanje jezikovnih kodov, poznavanje principov in norm jezikovne rabe, vedenje o situaciji in vedenje o svetu (1995: 33).

Predpostavljamo, da uporabniki (osnovnošolci) vsebino učbenika zgodovine jemljejo kot neizpodbitno resnično (če seveda tega ne spodbija druga avtoriteta - učitelj), kar je posledica razmerij moči v šoli oz. poznavanja situacije, v kateri se učenci nahajajo. To je tudi pogoj za to, da inference, ki jih je mogoče izpeljati iz učbenika, in iz njih nastale ideološke reprezentacije, dobijo resničnostni status; ta izhaja iz logičnega zakona, po katerem je sklep, ki je veljavno izpeljan iz resničnih premis, tudi sam resničen. Premise, ki jih servira učbenik, so resnične par definitivom, čeprav je ta resničnost ideološki konstrukt, ki izhaja iz nesorazmerja moči med družbenimi skupinami; resničnost zgodovinskega učbenika je legitimirana s strani oblasti - šolsko literaturo namreč potrjuje državni Zavod za šolstvo. Po drugi strani pa učbeniki za formuliranje 'ustrezne' zgodovine izkoriščajo ideološko zaledno vedenje učencev, kar je v primeru odnosa do tujega v Sloveniji zaradi izrazite dominancije ene etnične skupine enostavnejše kot v bolj multikulturnih okoljih. "Prejemniki v mnogih situacijah [glede na kontekst] vedo, da lahko od govorcev ali piscev pričakujejo ideološko utemeljen diskurz. To pa implicira, da je ideološka komunikacija najbolj učinkovita takrat, ko recipienti le stežka ali sploh ne pričakujejo ideoloških implikacij; na primer v otroški literaturi, učbenikih ali televizijskih novicah, za katere se običajno predpostavlja, da naj ne bi prepričevali s svojim stališči" (van Dijk, 1998: 265).

Fairclough še opozarja, da je pojem zaledne vednosti izjemno na široko uporabljan in da takšna nekritična raba že sama proizvaja ideološke učinke. Predvsem se mu zdi problematično, da se pod pojem (zaledne) vednosti hkrati z 'vednostjo' - ki v običajni rabi implicira dejstva oz. dejstvene propozicije, kjer med posameznimi členi obstajajo transparentne povezave - tlačijo verovanja, vrednote in ideologije. Ob tem ideologije vključujejo reprezentacije sveta z izbrane interesne perspektive (1995: 44). Zaledne vednosti skratka ne smemo obravnavati kot zgolj dejstvenega znanja.⁷

Pojem diskurza je sam po sebi nujno povezan z ideologijo, saj je, kot pravi Škiljan, "diskurz že po definiciji kolektivni fenomen in svoj kolektivni značaj pridobiva izključno skozi medosebno komunikacijo, ki je najbolj učinkovito realizirana prav v jezikovni dejavnosti" (Škiljan, 1996: 17), ta pa je tudi že prizorišče ideologizacije. Ideologija se torej ne realizira v jeziku kot sistemu, ampak v konkretnih jezikovnih uporabah (ibid.: 47), torej v diskurzu.

Ko se lotevamo analize diskurza zgodovinskih učbenikov s poudarkom na obravnavi tujega in tujstva, se zato ne moremo izogniti obravnavi ideologij, ki jih razpoznavamo izza proučevanih reprezentacij. Konceptualizacij ideologij je mnogo, prav tako definicij, in kot pravi van Dijk, je skorajda rutina, da se razprave o ideologijah pogosto začnemo z opombo o neoprijemljivosti tega pojma in

⁷ V kritični analizi diskurza obstaja vrsta izrazov, ki označujejo tiste 'odsotne' elemente diskurza, za katere lahko rečemo, da so ključni pri interpretaciji povedanega. Nekatera pojmovanja so širša, druga ožja, denimo: kolektivno znanje, zaledne predpostavke, obče znanje, skupne kontekstualne predstave itd. in različni avtorji uporabljajo različne izraze; mi v članku vseskozi govorimo o zaledni vednosti oz. zalednem vedenju.

posledični teoretični zmedi ob poskusu njegove analize, kar v predgovoru svoje knjige o ideologijah stori tudi sam (van Dijk, 1998: 1). V študiji, ki je pisana kot okvirni načrt za multidisciplinarno raziskovanje ideologij, to postavi v "konceptualni in disciplinarni trikotnik, ki povezuje kognicijo, družbo in diskurz" (ibid.: 5). V nadaljevanju pravi, da ideologije, prvič, vsaj implicitno (kot 'sistem idej') pripadajo polju mišljenja in verovanja, torej temu, čemur psihologi pravijo 'kognicija'. Drugič, da so nedvomno družbene in pogosto (čeprav ne vselej) povezane z interesi skupin, konflikti med njimi in z družbenimi boji. In tretjič, veliko sodobnih pristopov ideologijo povezuje (ali celo enači) z jezikovno rabo ali diskurzom, da bi pokazali na tipičen način, kako se le-te v družbi izražajo in reproducirajo (ibid.: 5). "V tem okviru je mogoče ideologije zgoščeno definirati kot osnovo družbenih reprezentacij, ki si jih delijo člani [družbene, op. M.Č. in A.V.] skupine. To pomeni, da ideologije omogočajo ljudem, da si kot člani posamezne družbene skupine organizirajo množstvo socialnih prepričanj o tem, kar je zanje dobro ali slabo, pravilno ali napačno, in da v skladu s tem tudi ravnavajo" (1998: 8-9).⁸

Konstrukcija zamisli naroda

V identitetnih opredelitvah tuje predstavlja podobo drugega, ki nam preko negativne identifikacije vedno znova omogoča enostavno samodefinicijo.⁹ Tuje je tisto, kar ni 'naše', 'domače'; nas same zato definira ravno razločenost od tega drugega. Tuje in tujca ali bolje - tujost - torej razumemo po principu strukturalistične logike: da namreč izvorna istovetnost sama po sebi ne obstaja, in da eno postane eno šele v razmerju z drugim, natančneje, šele v razločevanju od drugega.

Če torej Saussure v svoji klasični študiji lingvistike Predavanja iz splošnega jezikoslovja ob problematizaciji identitete v jeziku ugotavlja, da obstajajo samo razlike brez pozitivnih vrednosti in da je jezikovna identiteta v celoti funkcija razlik znotraj sistema (1997: 135-137), lahko poskusimo takšno razlago aplicirati tudi na analizo kulturnih identitet in ugotovimo, kako so po saussurevsko skonstruirane v in preko svojih odnosov ena do druge. Razlaga, da so enote jezika povsem diferencialne in negativno definirane prek svojih relacij z ostalimi termini sistema, kar pomeni, da je njihova najpreciznejša karakteristika v tem, da so tisto, kar ostali niso (ibid.), tako povsem ustreza tudi ne-jezikovni konceptualizaciji identifikacije.

E. Said pokaže prav to, ko analizira orientalizem, ki je v splošnem "način mišljenja, ki temelji na ontološki in epistemološki distinkciji med 'Orientom' in 'Okcidentom'" (1996: 13). Do občutka svoje identitete pridejo družbe deloma tudi

⁸ Avtor sam poudarja, da ne potrebujemo samo ustrezne definicije ideologije, pač pa tudi poglobljeno teorijo ideologije. Pomemben je njegov poudarek, da pri ideologijah ne gre za konkretne vsebine oz. prakse ali za materializirane diskurze, ampak je razmerje med ideologijami in praksami podobno razmerju med gramatiko ali diskurzivnimi pravili ter dejansko jezikovno rabo.

⁹ Podobo tujca oz. tujega v tukajšnjem pisanju enačimo s podobo drugega. Čeprav se zavedamo, da koncept drugega - sploh v psihoanalitičnem smislu - bistveno presega idejo 'zgolj tujca', se nam v danem okviru takšna poenostavitev zdi smiselna, predvsem zaradi prepletanja obravnave tujstva s problematiko identitete in nacionalne ideologije.

'negativno', preko predstav o tujem, ki pa so pogosto hudo ohlapne v prikazovanju, kaj je "tam", onkraj lastnega ozemlja. "Pokaže se, da neznani prostor onkraj lastnega naseljuje vse mogoče vrste domnev, asociacij in fikcij" (ibid.: 76). Evropsko srečanje z Orientom in še zlasti z islamom je utrdilo ta antiempirični sistem reprezentiranja in spremenilo islam v zgled nečesa zunanjega, v nasprotju s čimer se je evropska civilizacija utemeljevala vse od srednjega veka dalje (ibid.: 94).

Kot pravi P. Schlesinger (v Morley & Robins, 1995: 45), je identiteta tako stvar vključevanja kot izključevanja. Vse identitete so konstruirane znotraj sistema relacij in reprezentacij in zahtevajo recipročno prepoznanje drugih. V tem smislu je vzdrževanje nekogaršnje identitete kontinuiran proces rekonstrukcije (in ne nekaj danega), ki zadeva spopadanje in sodelovanje samoidentifikacije na eni in afirmacije razlik na drugi strani. Identiteta je razumljena kot dinamično spremenljiv aspekt kolektivne akcije (ibid.).

Iz vsega tega ni težko razumeti, zakaj za lastno prepoznanje in (samo-)oprijemljivost nujno potrebujemo drugega, saj lahko (samo) v njem odčitamo svojo identiteto, se zrcalimo in ogledujemo. In nenazadnje je tudi razumljivo, da je, če ne gre drugače - za ceno lastne prepoznavnosti - drugega, tujca nujno potrebno tudi (umetno) skonstruirati. S tega vidika je podoba tujca največkrat dvojna: obstaja tujec, v odnosu do katerega se definiramo kot boljši, in tujec, v odnosu do katerega se definiramo kot slabši 'mi'.

Pokazali bomo, da se v obravnavanem učbeniku kot eden ključnih znakov za nujnost vseskoznega opredeljevanja od in do drugega in tujega kaže za-nazajsko rekonstruiranje identitete predvsem Slovencev, slovenskega naroda in slovenstva nasploh; nacionalna identiteta se namreč res največkrat vzpostavlja z razlikovanjem od tujega, pa najsi so ti drugi Turki, muslimani, Nemci [...], pa čeprav tujost teh skupin v času, ki ga učbenik obravnava, morda sploh ni bila (tako) očitna. Zadostuje, da je očitna, tj. naturalizirana danes.

Nacionalna identiteta je specifična oblika kolektivne in zanjo velja, da temelji na selektivnih procesih spomina, tako da se dana skupina prepozna preko spominjanja skupne preteklosti. Kadar je ta predaleč za spomine, ostanejo pričevanja in sledi, vendar je njihovo reprezentiranje - podobno kot tradicija, ki tudi ni stvar fiksnega in danega nabora pasivno sprejemanih verovanj in prepričanj - bolj predmet dnevne politike in načina, kako institucije moči izbirajo posamezne vrednote iz preteklosti in jih mobilizirajo v sodobnih praksah (Wright v Morley & Robins, 1995). Zgodovinski učbeniki kot predpisano obvezno gradivo enega najmočnejših ideoloških aparatov države - šole, vsekakor sodijo med tiste, ki sodelujejo pri oblikovanju takšne vrednostne lestvice.

Nacionalna identiteta je tako vseskozi v fleksibilnem procesu preoblikovanja. Sodobni teoretiki (Laclau, Seymour-Smith) namesto samih identitet kot stabilnih in fiksnih entitet tudi zato raje govorijo o procesu identifikacije in vsebino identitete razumejo kot "neke vrste zanzajski učinek predhodno konstruiranih toposov" (v Praprotnik, 1999: 13-14). Ideološki mehanizem nacionalnih identitet tako namerno vzpostavlja in reproducira mejo, saj s tem ponuja videz naroda kot naravnega fenomena, brez zgodovine oz. izvora (Praprotnik 1999: 72). Vse nacije so mišljene kot omejene (ibid.: 63) in nacionalna identiteta 'traja' tako dolgo, kolikor obstaja tudi

njena meja, ki jo diferencira od drugih. Obstoj narodov torej ni resnica, ki smo jo ljudje odkrili, ampak konceptualizacija sveta, ki smo ga ustvarili (Praprotnik: 62). Sicer pa B. Anderson verjetno najboljše doslej opredeli narode kot zamišljene skupnosti: "[...] narod je zamišljena politična skupnost - zamišljen je hkrati kot notranje omejen in kot suveren [...], saj niti pripadniki najmanjšega naroda nikdar ne spoznajo vseh svojih sočlanov, ne srečajo vseh niti ne slišijo zanje - in vendar vsak izmed njih v mislih nosi predstavo o povezanosti v skupnost" (Anderson, 1998: 14). V zvezi s tem Anderson tudi ugotavlja, da je "nacionalnost ali - kot bi se reklo v luči večpomenskosti te besede - zavest narodnosti (nation-ness), prav tako kot nacionalizem kulturni artefakt posebne vrste" (ibid.: 12). A ko je določena 'realnost' vzpostavljena - z besedami oz. diskurzivno - jo posamezniki dojemajo kot nekaj, kar je že od nekdaj prisotno (ibid.: 55), čeprav so te tvorbe nastale šele na koncu 18. stoletja, beseda nacionalizem pa se je v splošni rabi uveljavila komaj konec 19. stoletja (Anderson, 1998: 12).¹⁰ Tako kot rase niso zapisane v genih, pač pa v diskurzu, tudi narod obstaja in se reproducira predvsem v obliki diskurza (Miller v Praprotnik, 1999: 60). Konstitucija identitet tako vedno temelji na izključevanju in na vzpostavljanju nasilne hierarhije med dvema iz tega izhajajočima poloma. Ideološki moment teh distinkcij se vzpostavlja zaradi ločevanja med 'označenimi' in 'neoznačenimi' pojmi, pri čemer slednji izražajo prvotni pomen pojma, označeni pa ga dopolnjujejo in označujejo (ibid.: 56).

320

Metodološki pristopi in njihova aplikacija

Griceov princip kooperativnosti

Za analizo učbeniških tekstov se je kot koristna izkazala teorija kooperativnega principa in z njim povezanih maksim, ki jih je formuliral H. P. Grice. Pri tem je takoj na začetku potrebno ločiti med eksplicitnimi sporočili ali eksplikaturami, ki so v izjavi dejansko izrečene, in implikaturami, implicitnimi sporočili avtorjev, ki pa so inferencialno rekonstruirana s strani bralcev, torej posredno dostopna preko sklepalnih operacij. Eksplikature se nanašajo na pomen, ki ga Grice opiše z "rekel je, da...", implikature pa na pomen v smislu "dal mi je vedeti, da..." (v Justin, 2001). Osnovni pojem Griceovega konceptualnega aparata je implikatura, ki ima dve obliki: konvencionalno in konverzacijsko. Medtem ko se konvencionalne implikature s preprostimi sklepalnimi operacijami vežejo na konvencionalne pomene uporabljenih besed, temeljijo konverzacijske implikature na skupku pravil in principov: na principu kooperacije in na kategorijah kvantitete, kvalitete, relacije in načina. Grice pokaže, da lahko govorec poslušalca s kršenjem maksim napoti na vsebine - konverzacijske implikacije - ki jih s preprostim sklepanjem ni mogoče

¹⁰ Anderson poskuša pojasniti tudi razloge, da so narodi postali taka naturalizirana, usodnostna entiteta, ki povezuje posameznike in njihove domneve, a že davno umrle prednike v skupnost. Pravi, da "18. stoletje v Evropi pomeni ne le svet dobe nacionalizma, marveč tudi zaton religioznega načina mišljenja [...] usodnost je postala tem bolj nedoločena [...] treba je bilo torej poiskati posvetni način za transformiranje usodnosti v kontinuiteto in slučajja v smisel [...] bilo je malo reči (in jih še vedno ni nič več), ki bi temu ustrezale bolj kot ideja naroda" (ibid.: 19).

izpeljati iz konvencionalnih pomenov besed. Princip kooperacije Grice opredeli takole: "Prispevek v konverzaciji naj bo na mestu, kjer se pojavi, takšen, kot ga zahteva sprejet namen in usmeritev govorne izmenjave, v kateri si udeležen" (1999: 78). Posamezne kategorije pa opiše z maksimami.

Kategorijo kvantitete določata dve: prvič, tvoj prispevek naj bo tako informativen, kot je zahtevano (za aktualni namen izmenjave informacij); in drugič: prispevek naj ne bo bolj informativen, kot je zahtevano.

Kategorijo kvalitete opredeljujeta maksimi: ne izreci ničesar, za kar misliš, da ni resnično; in še: ne izreci ničesar, za kar nimaš ustreznih dokazov.

Kategorijo relacije tvori ena sama zapoved: bodi relevanten!

Kategorijo načina pa definira 'nadmaksima': bodi jasen, in štiri maksime: izogibaj se nerazumljivosti pri izražanju; izogibaj se dvumnosti; bodi jednat (izogibaj se nepotrebnosti gostobesednosti); bodi urejen.

Grice poudarja, da seznam ni izčrpen in da vse maksime niso enako pomembne, nato pa v vrsti primerov ilustrira svojo metodo, po kateri je kršenje maksim, ob upoštevanju principa kooperativnosti, znak, da je bila izrečena implikacija.

Griceov konceptualni aparat smo v našem raziskovanju odnosa do tujega in tujstva uporabili kot orodje za identifikacijo tistih odlomkov teksta, v katerih razbiramo implikacije, za katere menimo, da so v veliki meri nosilke ideoloških reprezentacij. Pri tem moramo poudariti, da taka analiza odpira resna vprašanja glede situacije oz. konteksta, v katerem so učbeniki običajno uporabljani, saj lahko takoj ovrzemo predpostavko o enakovrednosti (po moči) obeh udeležencev interakcije.¹¹ Situacija namreč nikakor ni uravnotežena, saj je vsa moč na strani avtorjev, katerih izdelek ima za šolarje na nek način status absolutno resničnega oz. načeloma velja vsaj to, da dvomi o vsebinskih aspektih niso pričakovani ali verjetni. Spoštovanje maksim naj bi bilo torej vnaprej zagotovljeno; za morebitne nesporednosti niso krivi avtorji, pač pa kar bralec sam, ki večinoma nima niti ustreznega vedenja oz. analitičnih orodij, da bi morebitne kršitve zaznal.¹²

Vendar pa sami ne nastopamo kot opazovalci diskurzivnega razmerja med učencem in učbenikom, ampak kot analitiki, ki se ukvarjamo predvsem s tekstom. Diskurzivna situacija se torej odvija med nami in učbenikom in je v razmerju moči neprimerno bolj izenačena, kot v tipičnem šolskem razmerju. Kot analitiki preprosto moramo dvomiti v učbeniški diskurz.

¹¹ Položaj dodatno zapleta tudi dejstvo, da v našem primeru ne gre za neposredno interakcijo iz oči-v-oči, ki je osnova Griceove obravnave, čeprav mislimo, da so njegovi koncepti dobro prenosljivi tudi na kontekst branja učbenika.

¹² Ta ugotovitev ima pomembno posledico za teorijo implikature, saj de iure nezmožnost kršenja maksim močno omeji polje konverzijske implikature in naredi prostor za konvencionalno implikaturu. Ta je rezultat preprostih sklepalnih operacij in je zato po našem mnenju manj občutljiva na kritično presojo - enostavni formalni logični koraki podeljujejo sklepom neko naravnost in tako se zelo hitro znajdemo na področju naturaliziranih ideoloških reprezentacij.

Rabo Griceovega konceptualnega aparata ilustriramo na izbranih primerih iz analiziranega učbenika. V učbeniku Vzpon meščanstva lahko preberemo:

[primer 1, str. 41]

"Francozi so sklepali zavezništva z vsemi državami, ki so bile Habsburžanom sovražne, celo s turškim cesarstvom [naši poudarki]".

V tem stavku je kršena maksima relacije; če namreč Francozi sklepajo zavezništva z vsemi sovražniki Habsburžanov, potem bi bilo relevantno naštet vse ali pa nikogar. Po Griceovi teoriji je princip kooperacije načeloma upoštevan, zato mora bralec sprejeti implikacijo, ki ima svoje interpretativno sidro v prislovu celo, ki vrednostno določa celoten stavek. V najmilejši verziji označuje nenavadnost tega zavezništva, a mogoči so mnogo ostrejši sklepi - denimo o izdajalskem, oportunem ravnanju Francozov. Sodelovanje s Turki je torej škandal, prislov celo jih namreč loči od drugih, implicitno normalnih sovražnikov. Francozi v tej optiki sodijo v isti kulturno-civilizacijski bestiarij kot Habsburžani in njihovi evropski sovražniki, nikakor pa jih ne smemo povezovati s Turki. Zato po zdravi pameti iz trditve, da so sklepali zavezništva z vsemi, ne bi mogli izpeljati, da so ga sklenili tudi s Turki. To zavezništvo je torej relevantno posebej eksplicirati.

Naslednji primer ilustrira kršenje maksime kvantitete: odlomek pove več, kot je v danem kontekstu zahtevano:

[primer 2, str. 130]

"Da bi si pomagali [slovenski izobraženci, op. M.Č. in A.V.] in se podpirali, so se povezovali v krožke. Najpomembnejši med njimi je bil krožek barona Žige Zoisa [originalni poudarek], veletrgovca in podjetnika, sina italijanskega očeta in slovenske matere [...]] [naš poudarek]".

V učbeniku so omembe porekla staršev zgodovinskih oseb redke ali pa jih skoraj ni, zato ugotavljamo, da gre na tem mestu za presežno informacijo, hkrati pa ta podatek v danem kontekstu ni zares relevanten. Zoisovo družinsko ozadje po našem mnenju vpeljuje vrsto impliciranih motivov, ki so tipični za nacionalna ideološka berila: motiv spreobrnjenca, ki je zapustil svoj naravni rod - očetnjavo - in se nam pridružil (tujec, ki je postal naš človek), prepoznamo pa lahko tudi znan rek, da je 'slovenstvo pil že z materinim mlekom', kar učinkuje toliko bolj, saj je institucija matere za Slovence bojdá zelo pomembna.

Griceova teorija (in njene izpeljave) je sicer doživela precej kritik, saj temelji na predpostavki enakovredne dialoške govorne situacije, v kateri sodelujeta udeleženca s podobno družbeno močjo, kar je v družbeni praksi izjemno redko. Fairclough opozarja, da je Grice sam izrecno izpostavljaval omejitve svoje teorije in poudarjal, da bi jo morali elaborirati, če naj bi postala širše veljavna.

Griceova teorija nam nudi orodje, s katerim lahko detektiramo tista mesta v diskurzu, ki bralca napotujejo na določena ideološka branja. Vprašanje, ki se pri tem zastavlja, pa je, od kod material, iz katerega so takšne implikacije izpeljane.

Teorija relevance in inferencialno sklepanje

Izjave, teksti, diskurzi¹³ so vedno in že po definiciji semantično nepopolni, poddeterminirani oz. enigmatični. So insuficientne konstrukcije, ki nujno potrebujejo določeno število orodij iz interpretativnega repertoarja, s katerimi lahko uspešno zasidrmo njihov pomen. Jezikovni izrazi namreč ne določajo v celoti pomena izrečenega, saj skoraj vsaka jezikovna izjava vsebuje več kognitivnega pomena, kot ga eksplicitno izraža. T.i. izjavljalni pomen, tj. pomen, ki ga govorec oz. pisec sporoči poslušalcu ali bralcu, presega in se včasih tudi razlikuje od (dobesednega) stavčnega pomena. Naslovljenec mora zato ob dekodiranju zgolj besednega in stavčnega pomena sklepati tudi o drugih aspektih izjavljalnega pomena, ki pa niso nujno v celoti izraženi. V zvezi s tem nas, podobno kot J. Justina, ki se v tekstu *Knowledge by inferences* prav tako loteva analize posameznih fragmentov iz zgodovinskih učbenikov, zanima, kako bralec ali poslušalec prepozna(va)ta in sklepalno (re)konstruirata neizrečene, neeksplicirane dele izjavljalnega pomena, kako torej v našem primeru bralec v procesu inference oz. s sklepanjem dopolnjuje pomensko luknjičaste izjave.

Sklepanje iz eksplicitnega o implicitnem vključuje več različnih dejavnikov. Po klasični pragmatični teoriji, ki jo zastopajo predvsem Austin, Searle in Grice, naslovljenec manjkajoči del informacije razbere iz konteksta; na osnovi poznavanja (komunikacijske) situacije (govorca, referenta itd.) poveže dobesedno izrečeno z indirektnim pomenom ter tako sklepa o celotnem sporočilu.

Teorija relevance, kot sta jo v osemdesetih razvila D. Sperber in D. Wilson (v Justin, 2001)¹⁴, pri sklepanju - povsem drugače - kontekst postavi v oklepaj in se osredotoči na relevantnost izjavljalnega sporočila, pri čemer velja, da je tisto, kar je bilo sporočeno (karkoli že to je), relevantno, zato iščemo kontekst, ki sporočenemu podeljuje kar največjo možno relevantnost. Po teoriji relevance ima zato bistveno vlogo pri sklepanju o pomenu povedanega ali zapisanega zaledna vednost (vzajemne kontekstualne predstave, zaledne domneve¹⁵ in kolektivno vedenje), ki odločilno usmerja inferencialni proces, saj bralec ali poslušalec¹⁶ iz svojega kognitivnega okolja, tj. iz zaloga zalednih predpostavk, izbere tiste informacije, ki izjavi podelijo kar največji smisel. Kriterij za to, kakšna je taka informacija, se nanaša na seštevek dvojega: kadar želimo informacijo dobimo z najmanjšim naporom in je torej zlahka dostopna; in ko sproži največji učinek v našem kognitivnem okolju, to pa je takrat, ko nova informacija bistveno osmisli (razjasni, obogati) pomen izjave in izboljša vedenje naslovljenca; ovrže stare predpostavke ali pa jih okrepi z novimi dokazi. Stopnjo relevance izjave torej določa razmerje med trudom, ki ga terja procesiranje domneve, in učinkom, ki ga sproži v naslovnikovem kognitivnem okolju. Pri tem je pomembno, da je v inferencialni zapolnitvi manjkajočega dela

¹³ Pri tem nam izjava pomeni enoto diskurza, teksti pa so njegova končna oz. materializirana oblika.

¹⁴ Sperber in Wilsonovo teorijo relevance lahko vzporejamo z eno od številnih Griceovih maksim; tj. maksime relacije, ki udeležencem komunikacijske situacije zapoveduje: *bodi relevanten!* in predpostavlja, da vsaka izjava posreduje domnevo o svoji relevantnosti.

¹⁵ V prispevku izraze domneva in predpostavka uporabljamo sinonimno; mestoma tako imenujemo tudi premise. Zaledne domneve razumemo kot enote zaledne vednosti.

¹⁶ Kot opozarja J. Justin, se Sperber-Wilsonova teorija primarno navezuje na govorni diskurz, vendar v njenem metodološkem aparatu ni ničesar, kar bi ovrnilo aplikacijo teorije na pisana besedila (2001).

konteksta iskana tista zaledna informacija, za katero bralec ali poslušalec (utemeljeno) meni, da jo je v svojem izjavljanju uporabil tudi izjavljalec in je zato implicirana v izjavi.

Za teorijo relevance torej velja, da dobesedni stavčni pomen vselej obravnavamo kot semantično nepopoln, kar nas vsakič znova spodbuja k sklepalnemu iskanju manjkajočega dopolnila. Izhodišče je zato vedno v nepopolnem pomenu izjave, in to ne glede na to, kako informacijsko nasičena je v izbranem kontekstu dotična izjava. V tem primeru bi inferencialno iskali vzroke za obširno in detajlirano informiranje (in s tem povezano morebitno podatkovno nesorazmerje) v vsebinskih implikacijah. Po teoriji relevance nas namreč zanima ravno to - v čem tiči relevantna informacijsko tako bogatega sporočila.

Sklepalni procesi, na katere se v razlagi teorije relevance vseskozi sklicujemo, so pravzaprav najpreprostejše logične operacije dedukcije iz premis v sklepe, ki jih nenehno izvajamo v vsakdanji konverzaciji. Sperber in Wilson zaledne domneve neposredno pojmujejo kot premise za deduktivno sklepanje, ki dopolni prebrano oz. slišano izjavo. Pri tem so izbrane tiste premise, ki najbolj povečajo relevantno sporočila. Tekst nas tako dobesedno prisili uporabiti natančno določeno predpostavko - pri tem sicer ni treba, da naslovljenec vanjo verjame, mora pa jo uporabiti za to, da pravilno razume izjavo. Res pa se ob ponavljanju istih ali sorodnih premis, ki jih izvajajo teksti, sčasoma vsilijo določene predstave. S premišljeno kombinacijo eksplicitnih in implicitnih pomenov lahko namreč pisci ali govorniki deloma določajo ali pa vsaj vplivajo na to, katere zaledne predpostavke bodo bralci uporabili kot premise (v Justin, 2001). Ob interpretaciji semantično nepopolnih diskurzov učbenikov lahko zato učenci aktivirajo cel kup dvomnih domnev, ki se tiho nalagajo v njihovem trajnem spominu in posredno vplivajo na reorganizacijo njihove zaledne vednosti. Takšno vplivanje na nekogaršnje kognitivno okolje oz. mentalni prostor van Dijk imenuje *mind-managing* ali 'upravljanje z umom'.¹⁷ Tudi če v primeru dialoga "Ali Tine pije vino? - Saj je Štajerc" ne verjamemo nujno v implicitno premiso, da Štajerci radi pijejo vino, smo vanjo prisiljeni - prav na tej osnovi namreč odgovor v kombinaciji implicitne in eksplicitne premise dobi pravi pomenski informativni učinek, ustvarja skupen kontekst in veže govorca enega na drugega.¹⁸

¹⁷ Vpliv na posameznikovo kognitivno okolje oz. *mind-managing* se nanaša na takšno delovanje diskurza, ki spodbuja, razvija ali krepi norme, vrednote, prepričanja in stališča v korist dominantne skupine. Kognitivno okolje oz. socialna kognicija je po van Dijkju posrednik med mikro in makro nivoji družbe, med diskurzom in akcijo, posameznikom in skupino; nanaša se na seštevke mentalnih operacij in skupnih predstav o družbeni ureditvi in socialnih relacijah. Opisano razumevanje kognitivnega okolja izhaja iz van Dijkove trodelne sheme diskurz-kognicija-dominanca, ki jo predstavi v programskem besedilu kritične analize diskurza (1993: 249-283).

¹⁸ Vendar pa - v nasprotju od poenostavljenega gornjega prikaza - implikacije, ki naj bi eksplikaturam podeljevale največjo možno relevantno, v večini primerov niso nedvoumne in jasno določene. Bralec ali poslušalec je zato pogosto le šibko spodbujen k uporabi točno določenih predpostavk. Poleg tega v svojem sklepanju ne uporabi nujno točno (1)istih predpostavk kot avtor v produkciji dotične izjave, čeprav si v interpretaciji prizadeva za poenotenje njunih kognitivnih okolij. Včasih pa relevantna celo sploh ne izhaja iz sklepanja premis, pač pa predstavlja nekakšen stranski produkt inferencialnega procesa. Sperber in Wilson govorita o 'posebnih okoliščinah', ki pripeljejo do tega, da udeleženci v komunikaciji delijo skupne predpostavke; sem na primer sodijo tudi stereotipi in nacionalni ponos (iz Justin, 2001).

V primeru zgodovinskih učbenikov je nadzorovano vplivanje na kognitivno okolje njihovih uporabnikov še dodatno olajšano, saj so avtorji teksta praviloma člani istega socio-kulturnega okolja kot njegovi bralci, in zato toliko lažje domnevajo, do katerih predpostavk imajo ti dostop, prav tako pa lahko sklepajo tudi o tem, kateri(m) med njimi bodo pripisali vlogo implicitne premise.

V nadaljevanju bomo poskušali ob primerih pokazati, kako lahko z aktiviranjem zaledne vednosti osmislimo semantično nepopolne izjave. Hkrati bomo pokazali, kako se skozi diskurz 'za nazaj' konstruira nacionalna identiteta. V analizi se bomo opirali tudi na konceptualni aparat B. Andersona (1998).

[primer 3, str. 25]

"Prebivalci teh dežel so se še dolgo predstavljali kot Kranjci, Korošci in Štajerci. V 16. stoletju pa se je krepila zavest o pripadnosti slovenskemu narodu in ukoreninjenosti v prostor, kjer so živeli. To je bila njihova domovina - očetnjava. [...]

Zavest o domovini je krepila še stalna turška nevarnost. Pri obrambi pred Turki so sodelovali vsi sloji prebivalstva. Da bi bila še učinkovitejša, so Hasburžani Štajersko, Koroško in Kranjsko združili v posebno upravno enoto Notranjo Avstrijo, ki je imela sedež v Gradcu [usi poudarki so naši]."

Ključni pojem za analizo odlomka je zavest, zavest o pripadnosti narodu in domovini. S preprosto inferenco lahko iz manifestne vsebine sklepamo na nekatere nenavadne značilnosti te zavesti, pa tudi naroda. Iz trditve, da se je v 16. stoletju krepila zavest o pripadnosti slovenskemu narodu, lahko razberemo, da sta tako slovenski narod kot zavest o njem obstajala že v nekem nedoločljivem obdobju pred 16. stoletjem, vendar še v neki šibki (nasproti krepki) oz. latentni obliki. Logična predpostavka take izpeljave je, da so narodi obstajali tudi v neki nedoločeni preteklosti oz. že od nekdaj. Prav to je zaledna vednost, ki jo moramo priklicati, če želimo, da citirane izjave delujejo smiselno. In prav na to zamisel posebej opozarja Anderson, ko ugotavlja, da narod prevzame vlogo religiozne misli in postane usoda in vez z večnostjo. Narodnost je naturalizirana kot večna, čeprav zgodovinarji utemeljujejo, da se ideja naroda, kot jo poznamo danes, ne pojavi pred koncem 18. stoletja.¹⁹ Gornji primer torej dovolj nazorno pokaže, kako tisto, kar je v diskurzu eksplicirano, bralca nekako prisili, da sprejme tudi implicitne premise, ki ekspliciranemu šele podelijo veljavnost. To še posebej velja za osnovnošolca, ki dejansko nima nobene prave osnove, da bi zapisanemu sploh lahko oporekal.

Pravkar identificirana zaledna vednost pa ni edina v citiranem odlomku. Nasproti 'pravi' - pa čeprav latentni - zavesti o pripadnosti slovenskemu narodu se

¹⁹ "Teoretiki nacionalizma so bili pogosto negotovi, če ne kar zmedeni, ob naslednjih treh paradoksih: 1) objektivna sodobnost narodov v očeh zgodovinarjev proti subjektivni starodavnosti teh narodov v očeh nacionalistov; 2) formalna univerzalnost narodnosti kot družbene in kulturne predstave - v sodobnem svetu je vsakdo lahko, mora biti in je določene narodnosti, enako kot vsakdo je določenega spola - proti neozdravljivi partikularnosti njenih konkretnih manifestacij, kot je na primer, da je 'grška' narodnost sui generis; in 3) 'politična' moč nacionalizmov proti njihovi filozofski plehkosti in celo nekoherentnosti" (Anderson, 1998: 13).

postavlja 'lažna' zavest oz. identiteta, namreč kranjska, koroška in štajerska. Takšno domnevo lahko izpeljemo kar iz semantike stavka: "Prebivalci teh dežel so se še dolgo predstavljali kot Kranjci, Korošci in Štajerci", ki ga lahko beremo kot začetek podredja z nadaljevanjem: "kljub temu, da so bili (v resnici) Slovenci". Ključno za našo interpretacijo je nasprotje, ki ga lahko imamo za element obče, zdravorazumske vednosti, med biti in predstavljati se za nekoga. Medtem ko samoprezentacija vključuje človekovo voljo in izbiro na eni ali zunanjo prisilo na drugi strani, in je hkrati stvar nezanesljivega, površinskega videza, je bit stvar globine, do katere se mora zavest šele prikopati. Prikazovanje kranjske, koroške in štajerske identitete kot zgolj videza v primerjavi s slovensko identiteto (in to že v 16. stoletju) je le še eden od modusov naturalizacije in esencijalizacije slovenstva vsem zgodovinskim dejstvom navkljub.

Implicitne zaledne predpostavke pa se še kar vrstijo. Da bi ('nezavedajoči se') pripadniki naroda uzavestili svojo pravo identiteto, so potrebne posebne zgodovinske okoliščine, denimo boj proti skupnemu sovražniku (tako je zaledno prepričanje). Ideološka premisa je, da skupine (narodi) v času nevarnosti držijo skupaj in da se takrat pokaže sicer zakrito (ali celo zanemarjeno) identitetno bistvo: "zavest o domovini je krepila še stalna turška nevarnost".²⁰ Turška nevarnost v tem kontekstu ni zgodovinsko naključen 'katalizator' zavesti, ampak prav Turki predstavljajo sovražnike, tujce, druge par excellence. Služijo 'nam' kot negativ, na podlagi katerega se sami opredeljujemo in glede na katerega nismo konstituirani samo kot Slovenci, ampak tudi kot Evropejci in zahodnjaki ter kristjani (cf. Mastnak, 1998).

Pravkar analizirani primer ilustrira tezo, da je (nacionalna) identiteta, kot vsaka druga, zmeraj rezultat opozicije do drugega oz. tujega. Tudi naslednji citat uveljavlja enako strategijo, analiziramo jo z uporabo teorije relevance. Gre za odlomek iz podpoglavja Kdo je govoril slovensko, ki naslovno temo obravnava v okviru 18. stoletja.

[primer 4, str. 127]

"Precej drugače pa je bilo v večjih in obalnih mestih: tam sta prevladovali nemščina in italijanščina. Premožnejši in uglednejši meščani so bili tujci, Nemci in Italijani, v manjši meri pa tudi Slovenci, ki so se mednje povzpeli s šolanjem ali podjetnostjo [naši poudarki]."

Zaledna domneva oz. skrita premisa - če uporabimo izraz iz entimematske logike - ki je potrebna, da je citiran odlomek sploh logično berljiv, je, da je tujec na slovenskem ozemlju vsak, ki ne govori slovensko, ne glede na to, ali se je na tem območju rodil ali ne, ali na tem prostoru že vrsto let živi ali ne, in ne glede na to, ali je slovensko ozemlje del večje politične enote (na primer Habsburške monarhije), ki ji nekdo pripada in jo, v najboljšem primeru, tudi sam razglaša za svojo

²⁰ Eksplicitno ni domovina v tem kontekstu sicer nikjer izenačena s Slovenijo, vendar menimo, da bi bralci ta dva pojma največkrat poistili.

domovino.²¹ Tujstvo skratka ni stvar politične, da ne rečemo upravne pripadnosti, še 'rodne grude' ne, ampak izključno jezika in, ne izognimo se še eni bistveni zaledni domnevi, krvi. Predpostavlja se torej, da imajo govorci slovenščine nekakšno ekskluzivno pravico, da so domačini na območjih, kjer se govori slovensko, medtem ko so vsi ostali tujci, če že ne tujki (ne pozabimo, da govorimo o 18. stoletju!). Tako opredelitev je mogoče dandanes izreči samo posredno, torej tako, da jo bralec izpelje iz teksta s pomočjo preprostih inferenc. Definicija tujca zgolj po jezikovni ali etnični pripadnosti je ne glede na druge okoliščine v sodobnem času pravno in s stališča posameznikovih pravic povsem nesprejemljiva, srečamo pa jo lahko v argumentih, ki opravičujejo nasilna etnična čiščenja.

Iz drugega stavka navedenega odlomka pa je z inferenco mogoče izpeljati, da so Slovenci tudi moralno superiorni tujcem, saj so se nekateri povzpeli med premožnejše in ugledne meščane s šolanjem ali podjetnostjo. Glede na to, da za premoženje in ugled tujcev ni eksplicitnega pojasnila (to je iz teksta odsotno, cf. Fairclough), se vsiljuje predpostavka, da imajo (ali celo dobijo) tujci premoženje in ugled zaradi svojega (tujega) porekla, ne pa zato, ker bi si oboje pošteno zaslužili - tako kot Slovenci. Zelo jasno sta skratka skonstruirana dva pola: 'mi', pridni, delavni, poštene, vendar v nezasluženo podrejenem položaju na svoji zemlji (še vedno je 18. stoletje!), in 'tujci', ki so 'okupirali' od nekdaj nam namenjen prostor in tukaj nelegitimno (če že ne nelegalno) vladajo - svoji moralni inferiornosti navkljub.

Do sedaj navedeni primeri nam razkrivajo obe bistveni opoziciji, na katerih sloni konstrukcija ideje 'našosti' oz. slovenstva: opozicija med Evropo in Turki, ter nasprotje med 'Slovenci' in 'tujci', ki živijo na istem ozemlju in ki se jih identificira kot Nemce in Italijane (druge tudi kot Madžare). To so tudi osrednji zgodovinski sovražniki, proti katerim se formiramo kot skupnost.²²

Diskurzivne ideološke strukture

Nacionalne ideologije, konstruirane skozi odnos do tujcev in tujega, ne identificiramo samo skozi eksplikacijo zaledne vednosti, ki jo detektiramo s pomočjo kršitev Griceovega principa kooperativnosti, ampak tudi z analizo nekaterih dovolj očitnih struktur diskurza. Ko govorimo o diskurzivnih ideoloških strukturah (van Dijk, 1998: 263-276), pa ne trdimo, da obstajajo posebne strukture diskurza, skozi katere se ideologije materializirajo, ampak poskušamo prikazati, kako lahko nekatere diskurzivne strukture v določenih kontekstih služijo za izražanje iz ideologij izhajajočih prepričanj in praks.

Prva taka diskurzivna struktura so topike oz. semantične makrostrukture, ki imajo največji vpliv na oblikovanje mentalnih modelov, potrebnih za usmerjanje interpretacije oz. branja diskurzov. Topike so običajno eksplicirane na prominent-

²¹ Takšna logika je zaznamovala tudi odnos do prebivalcev drugih jugoslovanskih republik pred slovensko osamosvojitvijo, kar dobro ilustrira kratek dialog v slovenski televizijski komediji *Podnajemnik* (1984), kjer bosanski akter za Slovenijo pravi: "To je i moja zemlja", slovenski pa mu odgovori "Pa je vseen mau bol moja ko tvoja." Medtem ko je Bosančeva trditev utemeljena formalnopravno, Slovenčeva sloni zgolj (a tudi dobesedno) na načelu Blut und Boden.

²² Jugoslovanska nasprotja, ki so tudi del konstruiranja slovenstva, v tem učbeniku niso predmet obravnave.

nih mestih diskurza, denimo v naslovih ali nadnaslovih. V obravnavanem učbeniku tako na primer naletimo na naslov Obramba krščanske Evrope, ki uvaja opis vojaških operacij in obrambe pred turško vojsko na ozemlju današnje Avstrije, Slovenije, Hrvaške in Bosne (str. 42). Topika usmeri branje, ki tako ni več branje o vojaških spopadih v 16. stoletju, ampak gre naenkrat za obrambo 'naše' vere, identitete oz. civilizacije pred 'njimi', 'drugimi'. Topike sicer določajo globalno koherenco²³ diskurzu, kljub pomenu, ki ga imajo kot ideološka diskurzivna struktura, pa je večina ideoloških prepričanj vendarle vključenih v strukture, ki jih uvrščamo v t.i. kategorijo lokalnih pomenov.

Van Dijk identificira štiri glavne poteze v strategiji ideološke komunikacije, ki se realizirajo skozi strukture lokalnih pomenov:

1. izražanje/poudarjanje pozitivnih informacij o 'nas'
2. izražanje/poudarjanje negativnih informacij o 'njih'
3. prikrivanje/omiljevanje pozitivnih informacij o 'njih'
4. prikrivanje/omiljevanje negativnih informacij o 'nas' (ibid.: 267).

Konkretno se posamezne poteze tega 'ideološkega kvadrata' v tekstu med drugim manifestirajo v detajliranosti in nivoju opisov ter rabi implicitnega proti eksplícitnemu. V isto kategorijo sodi lokalna koherenca diskurza, ki je lahko ideološko pristranska. Van Dijk opisuje naslednji primer: novinarsko poročilo o uličnih neredih kot vzrok zanje navaja kriminalno ravnanje črnske mladine, ne omenja pa denimo brutalnega ravnanja policije, ki je izgrede lahko dejansko sprožilo (ibid.: 269-270). Kot kaže naš naslednji primer, lahko ideološko pristranska koherenca zabriše celo nekonsistentnost v obravnavi.

V podpoglavju Evropski vzhod in zahod je na kratko orisan politični položaj v večjih državah evropske celine sredi 18. stoletja. Navajamo prvi in zadnji odstavek:

[primer 5, str. 100-101]

"Najrazvitejše in najmočnejše države so bile na zahodu: prva med njimi je bila Velika Britanija, sredi 18. stoletja največja pomorska in kolonialna sila na svetu. Po gospodarski in politični veljavi ji je sledila Francija, ki pa je po smrti Ludvika XIV. tonila v vedno večjo krizo. V kolonijah, pomorski trgovini in bogastvu je z Veliko Britanijo tekmovala Nizozemska: njena mesta in pristanišča so bila pomembna pomorska, kolonialna in bančna središča. Španija in Portugalska, nekdanji veliki kolonialni sili, pa sta tedaj - kljub obsežni kolonialni posesti v Srednji in Južni Ameriki - naglo izgubljali veljavo. [...]"

Na vzhodu sta bila Rusija in turško cesarstvo. Rusija je bila redko poseljena, kmečko prebivalstvo pa je bilo siromašno in nesvobodno. Turčija je segala vse do zahodnih meja Bosne in Hercegovine, prav v neposredno bližino Karlovca. V 18. stoletju je bil v njenih rokah še skoraj ves Balkanski polotok, v njenih mejah so živeli različni evropski narodi: Grki, Bolgari, Srbi, Bosanci, Črnogorci in Albanci [originalni poudarki]."

²³ O koherentnem tekstu govorimo takrat, ko njegovi posamezni deli nekako 'sodijo skupaj'. Lokalna koherenca se nanaša na manjše enote besedila, denimo na sekvenco z nekaj stavki ali tudi odstavki, medtem ko globalna koherenca zadeva obsežnejše enote, kot so recimo poglavja v knjigi.

Poglavje, ki ga zaključuje citirani odlomek, lahko v celoti označimo kot nekoherentno, saj se v orisu posameznih držav opira na povsem različne topike. Če je za prikaze 'zahoda' v prvem odstavku značilno poudarjanje politične in ekonomske ureditve, moči, kolonialnih posesti ipd., ni pa govora o položaju prebivalstva, velja v zadnjem citiranem odstavku ravno obratno. Avtorji podčrtajo položaj kmečkega prebivalstva v Rusiji (kar je resda tudi ekonomska kategorija), turško cesarstvo pa je opisano zgolj skozi svoj balkanski del, v katerem živijo različni evropski narodi. Na tem mestu se razlika med Evropo in Turčijo vzpostavlja eksplicitno, hkrati pa se za nazaj konstruirajo in zamišljajo narodi kot večna in naravna entiteta, in to ponovno skozi negativno definicijo - Evropejci kot Neturki. Na drugem nivoju se izrisuje razlika med kolonijo kot legitimno obliko zasedbe in izkoriščanja ozemelj (kolonije imamo 'mi') in nelegitimnim osvajanjem, kar počnejo Turki. Vse te diferenciacije predpostavljajo delitev na krščanstvo in islam. Srečujemo se z ideološkim kvadratom, v tem primeru, z obema potezama poudarjanja - na eni strani 'naše' (zahodne) moči in dosežkov, na drugi pa 'njihove' bede in osvajalne pohlepnosti. Preostali potezi ideološkega diskurzivnega kvadrata nastopata skozi odsoten tekst: zgodovina 'zahoda' je v danem kontekstu namreč zgodovina vladajočih, medtem ko za podrejene in kolonizirane ni prostora - gre za omiljevanje naših slabih dejanj in lastnosti. Obratno je zgodovina Rusije in Turčije prav zgodovina zavojancev in podložnikov, zgodovina 'njihovih' uspehov in moči pa ni omenjena - pozitivni dosežki drugega so zamolčani. Kot zanimivo primerjavo navajamo še odstavek:

[primer 6, str. 111]

"Habsburška monarhija je tako ob koncu 18. stoletja obsegala skoraj vso srednjo Evropo, v njej pa so živeli najrazličnejši narodi: Nemci, Madžari, Poljaki, Čehi, Italijani, Belgijci, Slovenci, Hrvati, Srbi, Slovaki, Ukrajinci in Romuni. Ko so bila vsa ta ozemlja povezana v trdnjšo celoto, je postala Habsburška monarhija ena najpomembnejših evropskih držav."

Razlike med tem in zadnjim stavkom prejšnjega citata so minimalne, vendar pomenljive: prvič, v rabi sintagme, da je bil Balkanski polotok v turških rokah, kar konotira nelegitimnost turške oblasti; in drugič, v informaciji, da so v okviru turške države živeli različni evropski narodi, medtem ko so tisti znotraj Habsburške monarhije očitno samoumevno evropski, s čimer je konstruirana turška oz. muslimanska tujost. Odlomek je ilustrativen zato, ker skozi analizo pokaže na ideološke učinke relativno drobnih semantičnih premikov.

Med najbolj raziskovane elemente kategorije lokalnega pomena sodi leksikalizacija, tj. izbira besed, s katerimi se izražajo posamezni pojmi. Paradigmatični primer je izbira med 'teroristom' in 'borcem za svobodo'. V tem okviru se srečujemo tudi s pojavi, kot sta mitigacija in evfemizem. V našem raziskovanju smo denimo našli naleteli na evfemizem 'nesvobodni delavec' kot izraz za sužnja (učbenik, str. 90).

K drugim ideološkim diskurzivnim strukturam sodijo še diskurzivne sheme kot načini, kako so urejeni posamezni diskurzi (časopisni članek je denimo strukturiran z naslovjem, vodilom in rabo t.i. obrnjene piramide, kjer so najprej podane

(naj)bolj, proti koncu pa (naj)manj pomembne informacije). Z razporejanjem posameznih vsebin na določena mesta jih lahko poudarimo ali pa njihov pomen zmanjšamo in pri tem so običajno na delu ideološki modeli. Ti se kažejo tudi v diskurzivnih strukturah, kot so stil, retorični prijemi (predvsem figure govora) in (v specifično dialogičnih situacijah) tudi interakcijske strategije (ibid.: 271-274). Razpoznavna struktur, ki lahko delujejo kot nosilke ideološkega diskurza, je ena od osnovnih potez v analizi učbeniškega materiala.

Kako delujejo lokalne diskurzivne ideološke strukture, si lahko ogledamo na že navedenem odlomku, ki ga obravnavamo kot primer 3, kjer se ponovno srečamo z naturalizacijo narodne identitete. Naletimo namreč na retorično metaforo 'ukoreninjenosti v prostor' in leksikalizacije v izbiri arhaizma očetnjava. Metafora 'ukoreninjenost' podeli zamišljeni skupnosti, tj. narodu, v nacionalističnem diskurzu esencialističen značaj²⁴ in vzpostavi nujno in večno povezavo med narodom in ozemljem, ki ga neka skupnost zaseda. Korenine so hkrati izraz, ki prihaja iz botanike, torej domene naravnega - v tem primeru je naturalizacija v diskurzu precej eksplicitna. Beseda očetnjava²⁵ ozemeljsko zahtevo postavi še v okvir patriarhalnega družbenega reda, dežele očetov, in preko regresije - dežela njihovih očetov ad infinitum - v daljno preteklost. Z regresivno verigo se vzpostavi kontinuiteta (cf. Anderson) rodu, ki ga na eni strani določa na-rod, na drugi pa moški spol.

V kategorijo leksikalizacije sodi tudi raba besedne zveze turška nevarnost, ki je v učbeniku precej pogosta. Turška nevarnost ali turški vpadi poosebljajo zlo, ki onemogoča vsakršno pozitivno asociacijo. Čeprav so Turki v učbeniku zelo pogosto omenjeni, tako rekoč vsakokrat nastopajo ujeti v atribut sintagme (turška nevarnost), nič pa ne izvemo o njihovi kulturi, veri, o politični ureditvi Otomanskega imperija, turški umetnosti ali znanosti. Posebno vlogo pri tem ima muslimanska vera, ki pomeni le enega od elementov turške nevarnosti za nas kristjane, in je brez lastne pozitivne vsebine. Turki zavzemajo mesto absolutnega drugega (sovražnika)²⁶, čistega negativnega, ki je kot tško ozadje za 'našo' pozitivno samoopredelitev.

V van Dijkovem ideološkem kvadratu nastopajo zgolj na mestih poudarjanja slabega in neomenjanja pozitivnega. Obravnava Turkov je v veliki večini primerov razosebljena: Turki kot slovnična kategorija ne nastopajo v vlogi akterjev, tj. kot delujoči osebki, nosilci bojnih pohodov in vojskovanj, kot je to značilno za evropske osvajalce, ampak je turškost predikat specifičnega stanja - nevarnosti. Zato ne nastopajo na istem nivoju z osebami - ljudmi, ampak so - glede na opise - bliže

²⁴ Metafora korenen ima svoje (logično) nadaljevanje v metafori (narodovega) drevesa, njegovih vej, brstenja, in seveda tudi v metafori suhe veje, ki je podoba aktualnih odpadnikov, nebodijihtraba (trenutno so to homoseksualci).

²⁵ Dovoljujemo si domnevo, da pri večini osnovnošolcev izraz očetnjava deluje patetično, če ne že smešno.

²⁶ Pojem absolutnega drugega (kot sovražnika) na tem mestu vpeljujemo intuitivno. Gre za drugega (sovražnika), ki z nami nima čisto nič skupnega, v nasprotju z drugim (sovražnikom), s katerim nas povezuje vsaj najširši okvir, denimo krščanstvo ali Evropa. S takšnim drugim je zavezništvo v drugačnih zgodovinskih okoliščinah mogoče, z absolutnim sovražnikom pa ne, ali pa je interpretirano kot izdaja. S tega vidika je zanimivo, da smo v zgodovinskem učbeniku naleteli na toliko protiturškega sentimenta, medtem ko je protinemškega mnogo manj, kljub relativni bližini strahot druge svetovne vojne.

naravnim nesrečam; odvzema se jim skratka subjektivnost,²⁷ kar lepo ilustrira tudi naslednji odlomek.

[primer 7, str. 26]

"Ko je bila turška nevarnost mimo, so [plemstvo, op. M.Č. in A.V.] gradili dvorce, obdane s parki in vrtovi. Nova ali boljša obzidja, ki naj bi mesta varovala pred turško nevarnostjo, so večinoma gradili pod vodstvom italijanskih arhitektov [naši poudarki]."

Kot smo že rekli, je to le ena od izjav, v katerih se pojavlja sintagma turška nevarnost kot razlog za množstvo tegob 'Slovencev'. Odstavek pa je še posebej zanimiv zato, ker se ta besedna zveza dvakrat pojavi zelo blizu skupaj, kar sicer velja za stilno hibo, sami pa menimo, da nenehno ponavljanje - iteracija - (ne povsem zavedno) deluje kot retorično sredstvo, ki samo še okrepi predstavo o (absolutnem) drugim.²⁸

Zaključek

V zaključku želimo najprej pojasniti, katerim interpretacijam naše analize bi se radi izognili, in vnaprej ovreči morebitna namigovanja, ki jih nismo nameravali sprožiti. Predvsem ne želimo konstruirati 'negativnega' nacionalizma in s tem uveljaviti zrcalno sliko ideološkega kvadrata, po kateri bi ob poudarjanju svojih slabih lastnosti poveljevali kvalitete drugih. Naš namen skratka ni bil izpostaviti dobrih dejanj Turkov, Nemcev ali Italijanov in pokazati na negativne strani Slovencev, ker nas kakršnakoli etična presoja ravnanja različnih družbenih skupin sploh ni zanimala; tema prispevka je namreč diskurz - pisanje o tujcih in tujem v enem od učbenikov za osnovne šole v Republiki Sloveniji. Že v začetku smo napovedali, da kontekstualnih določil, ki bistveno vplivajo na recepcijo izbranega gradiva pri ciljni populaciji, v raziskovanje ne bomo mogli vključiti. Kljub temu smo v interpretacijo mestoma vpeli nekatere relevantne elemente konteksta, ki zadevajo splošno (zaledno) védenje o pedagoškem diskurzu. Ne glede na to še enkrat poudarjamo, da so vsa branja (kot izhodišče za raziskavo) naša branja, zato o tem, kako bi iste odlomke brali osnovnošolci, ne moremo kompetentno razpravljati.

V primerih, ki jih analiziramo, se vseskozi srečujemo z razmerjem med 'nami' in 'njimi', med 'našim' in 'tujim' (oz. 'drugim'), vendar pa to nikakor ne zajame vseh tipov tematiziranja tujega v učbeniku zgodovine. Sploh je tuje že v osnovi težko opredeljivo - praviloma pojem opišemo z negativno definicijo (tuje ni 'naše'), kar napeljuje na to, da ta zlahka uporabljena in uporabljana oznaka nima pozitivne

²⁷ Na podoben način je v slovenskih medijih obravnavana problematika beguncev: s tipično besedno zvezo begunski val (ki je t.i. metafora grožnje) so ti ljudje desubjektivirani na raven naravne katastrofe, ki ogroža nas, domorodce.

²⁸ Ponavljanje sintagme turška nevarnost strukturno in efektivno spominja na nenehno ponavljanje prizora, ko se letali zaletita v stolpa WTC v New Yorku. Spektakularna scena vedno znova ponuja argument v podporo političnemu in vojaškemu delovanju ZDA.

vsebine, njen obseg pa se poljubno veže na vsakokratno situacijo. Tuje so nam lahko tako navade sosednjega kraja kot običaji daljnih ljudstev, pri čemer tujost še zdaleč ni vezana le na topografijo, ampak pogosto še bolj na religijo, politično ureditev, življenjske stile ipd. Vsebino tujega dejansko določa družbeni kontekst, razmerja družbenih moči. Mi smo se osredotočili na analizo tiste vrste tujega, ki (per negationem) izrecno služi za identifikacijo nas, našega in domačega. Vendar pa avtorji v učbeniku tuje pogosto obravnavajo tudi drugače, namreč na način, ki je z opisanim v nasprotju in kjer 'tuje' z 'našim' ni v opoziciji. Takšna je denimo obravna vladavine Ludvika XIV (str. 86-89). Kot delovno hipotezo bi lahko zapisali, da je tuje na tem mestu prikazano kot 'naša' zgodovina v širokem smislu; gre za zgodovino osrednjega evropskega dvora nekega obdobja, skozi to evropskost pa se prepoznavamo tudi sami.

V zvezi s tem se nam zdi posebej problematično, da kljub nedoločenosti tuje- ga in tujstva (pa tudi identitetnih opredelitev, kot je Slovenec ali Evropejec) v analiziranem gradivu ti pojmi niso nikjer opredeljeni, pojasnjeni oz. kritično osvetljeni v luči konkretnih zgodovinskih razmer posameznega obdobja. Posledično se pojem rabi zgolj v svojem aktualnem pomenu in obsegu, torej atemporalno in ahistorično, kar je za zgodovinski učbenik posebej problematično. Identitete tako skrepijo v usodne določitve, zabriše se njihova skonstruiranost, zgodovinskost in nenazadnje - fluidnost.

Kot je mogoče razbrati iz analiziranih odlomkov, je pojem tujca oz. drugega razpet med več kategorijami, ki bistveno določajo naš odnos in diskurzivne prakse, ko govorimo o 'njih'.

Na eni strani so tako absolutni drugi (kot smo jih poimenovali sami), kjer je drugost povsem negativna, saj z njimi ne delimo nikakršnih signifikantnih skupnih točk (denimo religije ali vsaj širše identitete, kot je evropska). Tak tujec je praviloma sovražnik, s katerim prav zato, ker z nami nima nikakršnih skupnih točk, premirje ni mogoče, vsaj dokler ga ne potisnemo dovolj daleč stran, tako da nam ni več nevaren. Takšen sovražnik so Turki, ki nas konstituira kot Evropejce in tudi kot kristjane - danes jih v tej vlogi vse bolj nadomeščajo muslimani, ki so po padcu železne zavese - ki je ves čas hladne vojne zelo oprijemljivo definirala, kdo je drugi razvite zahodne Evrope - najbližji jasno določljivi tujec - po dogodkih poznega poletja 2001 še toliko bolj.²⁹

Naslednji tip drugega so - provizorično jih lahko poimenujemo - oddaljeni drugi, s katerimi si prav tako ne delimo signifikantnih karakteristik, vendar pa nas

²⁹ Evropa je bila vedno Evropa nasproti izbranim drugim - Turkom, Sovjetski zvezi, ves čas pa seveda tudi proti Ameriki. V novi Evropi se takšen ekskluzivizem nadaljuje in evropska identiteta se v času notranjega povezovanja le še bolj konstruira nasproti ne- ali anti-evropski. "Soočeni drug z drugim so Evropejci Nemci, Britanci ali Švedi, soočeni z drugimi barvami kože in drugimi religijami, pa se vidijo kot beli, krščanski, civilizirani in razsvetljeni" (Malcomson v Morley & Robins, 1995: 22). Skonstruirala se je panevropska nacionalnost, ki ji nasproti sicer stojijo tudi Japonci in ZDA, a japonska je daleč, Amerika pa pomeni le simbolno mejo na zahod, zato je lahko edino islam (razumljen kot) nadomestek za novo železno zaveso. To se odraža tudi na ravni aktualnih političnih vprašanj, ki zadevajo vstop (v odnosu do Evrope zgodovinsko še posebej obremenjene) Turčije v Evropsko unijo. Morley in Robins tako že leta 1995 pišeta o večji tesnobi in sumničenju (evropskega) v odnosu do islamskega sveta in detektirata naraščajočo nestrpnost do muslimanov.

zaradi oddaljenosti in praviloma minimalne družbene moči ne ogrožajo in nam niso sovražni. V analiziranem učbeniku so na ta način obravnavani Indijanci, v drugih kontekstih tudi 'primitivna' ljudstva. Na to skupino tujcev nas sicer veže občutek zgodovinske krivde, toda to še ne pomeni, da so zaradi tega deležni bolj poglobljene obravnave.

V nasprotju z omenjenima kategorijama pa nas z 'nam' bližnjimi drugimi družijo pomembne opredelitve, kot je denimo krščanstvo ali Evropa. V tej skupini tujcev sicer tudi obstajajo sovražniki, ki nas neposredno ogrožajo in s katerimi se zapletamo v vojne - tudi do izničenja, pa vendarle to nikoli niso absolutni sovražniki. V spremenjenih okoliščinah lahko postanemo zavezniki, take spremembe pa se lahko dogajajo v relativno kratkih časovnih obdobjih, tudi v okviru ene same generacije. V primeru absolutnih sovražnikov, nasprotno, ostajajo nepozabljene stoletja stari dogodki. Znotraj evropskega prostora se prihodnost bližnjih tujcev (evropskih narodov) idealizirano izrisuje kot sožitje celotnega kontinenta, stalnim antagonizmom navkljub.

Skozi analizirane primere se nam je tako izrisal izjemno poenostavljen model odnosa med 'nami' in drugimi oz. tujci, ki ga je mogoče poljubno aplicirati na različna besedila in v posameznih plasteh uporabiti v najrazličnejših kontekstih. Temelji na atemporalnem pojmovanju tujega, ki je izpeljano iz ideoloških (nacionalističnih) identitetnih konstrukcij, zamišljenih in naturaliziranih skupnosti. Pri tem nikakor ne trdimo, da opisan model izhaja prav iz analiziranega teksta, saj ga vsakodnevno srečujemo tudi v medijskem, administrativnem in diskurzu vladajočih elit, vendar je obravnavano gradivo zaradi svoje vloge v sekundarni socializaciji še posebej izpostavljeno.

LITERATURA

- Althusser, Louis (2000): Izbrani spisi. *cf, Ljubljana.
- Anderson, Benedict (1998): Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma. *Studia humanitatis*, Ljubljana.
- Apple, W. Michael (1992): Šola, učitelj in oblast. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- Benveniste, ...mil (1988): Problemi splošne lingvistike. Škuc, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- Dijk, A. Teun van (1993): "Principles of critical discourse analysis". V: *Discourse & Society*, Sage, London, Newbury Park in New Delhi, vol. 4(2): 249-283.
- Dijk, A. Teun van (1998): *Ideology. A Multidisciplinary Approach*. Sage, London.
- Fairclough, Norman (1995): *Critical Discourse Analysis*. Longman, London.
- Grice, H. P. (1999): "Logic and Conversation." V: Jaworski, A. & Coupland, N. (ur.): *The Discourse Reader*. Routledge, London in New York, 76 - 88.
- Justin, Janez (2001): Knowledge by inferences: semantically incomplete descriptions of territories and identities in history textbooks (neobjavljen referat).
- Mastnak, Tomaž (1998): Evropa: med evolucijo in evtanazijo. *Studia humanitatis*, Ljubljana.
- Morely, David & Robins, Kevin (1995): *Spaces of Identity: global media, electronic landscapes and cultural boundaries*. Routledge, London in New York.
- Praprotnik, Tadej (1999): Ideološki mehanizmi produkcije identitet. Od identitete k identifikaciji. ISH in ŠOU, Ljubljana.

- Said, Edward W. (1996): *Orientalizem. Zahodnjaški pogledi na Orient*. Studia humanitatis, Ljubljana.
- Saussure, Ferdinand de (1997): *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*. Studia humanitatis, Ljubljana.
- Škiljan, Dubravko (1996): "The processes of ideologization in language." V: Milohnić, A. & Močnik, R. (ur.): *Along the Margins of Humanities. Seminar in Epistemology of Humanities*, ISH, Ljubljana, 15 - 63.
- Yule, George & Brown, Gillian (1996): *Discourse Analysis*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Žvanut, Maja & Vodopivec, Peter (2000): *Vzpon meščanstva. Zgodovina za 8. razred devetletne osnovne šole*. Modrijan, Ljubljana.

MEDIJSKA GOVORICA O NACIONALNI REPRODUKCIJI V POSTSOCIALISTIČNI SLOVENIJI

Povzetek. Reprodukcijska nacionalne populacije je tema, ki se je zlasti v evropskem prostoru uveljavljala sočasno z oblikovanjem nacionalnih držav. V slovenski politični zgodovini je bila prvič implicitno nakazana v programu o Zedinjeni Sloveniji leta 1848, vendar na poseben način; v ospredju govora o bodočem slovenskem nacionalnem telesu je bila njegova številčna majhnost in morebitna politična ogroženost. Čeprav je bila taka predstava poslej stalnica vseh političnih in strokovnih diskurzov o obnavljanju nacionalne populacije, je bila zlasti močno poudarjena prav v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja, v času oblikovanja in uveljavljanja slovenske neodvisne državnosti. V prispevku avtorica presoja dvoje: najprej na kratko predstavi tiste lokuse razprav o slovenski narodni-nacionalni populaciji, kjer je bila implicitno in eksplicitno izpostavljena skrb za njeno številčno in "kakovostno" obnovo; v bolj obsežnem drugem delu eseja pa se osredotoči na medijske reprezentacije (tisk) govora o nacionalni populaciji, zlasti v posocialistični Sloveniji. Na podlagi domneve, da so javni diskurzi v obdobju konsolidiranja slovenske države v devetdesetih letih uveljavljali vsaj dvesto let staro predstavo o nacionalni populaciji kot naravni entiteti, avtorica analizira govor o rodnosti na Slovenskem.

Ključni pojmi: rodnost, nacionalna populacija, slovenski narod, slovenska populacija, narodno prebujanje, slovenska suverenost, slovenski tiskani mediji.

Uvod

V zgodovinskih razpravah o političnem konstituiranju slovenskega naroda in nacije je bila številčna majhnost vselej videna kot razločevalen znak njene populacije. Kljub spremljajočim drugim atributom, ki so bili v takih razpravah največkrat označeni kot prednostni - nacionalna in verska homogenost, jezikovna uniformnost ipd. -, so tvorci nacionalnega diskurza sorazmerno majhno število nje-

* Dr. Duška Knežević Hočevar; znanstvena sodelavka na Inštitutu za medicinske vede pri ZRC SAZU.

nega članstva presojali bolj kot slabost kot pa prednost. Ni pretirano reči, da je bila v razpravah o "narodni samobitnosti" številčna majhnost populacije največkrat videna kot sinonim za vse vrste potencialne narodove ogroženosti, zlasti politične (prim. Cvirn, 1995: 73; Domej, 1995: 87, 92). Tako je že Matija Majer, eden vidnejših sooblikovalcev programa *Zedinjena Slovenija* leta 1848 zapisal, da vsi narodi v avstrijskem cesarstvu "jeden drugega potrebujemo; vsi vkup se lahko vsakemu sovražniku vbranimo - vsaki posebej je pa siromak, težko bi se vbrnil" (Majer, 1848: 50).

Poslej so strokovnjaki, ki so v svoje raziskovalne agende kakorkoli vključevali prebivalstvo gibanje, povezovali politični obstoj slovenskega naroda z vprašanjem o njegovi velikosti. Tako so na primer zgodovinarji iz druge polovice 19. stoletja v svojih prizadevanjih po utemeljevanju "zgodovinskosti" v evropskem prostoru omenjali tudi številčno majhnost Slovencev. V začetku 20. stoletja so raziskovalci iz vrst arheologov, statistikov in geografov opozarjali na "napačna" štetja uradnih popisovalcev prebivalstvene statistike v avstrijskem cesarstvu in s tem podvomili v "pravilno izmerjeno velikost" takrat še politično neintegrirane slovenske populacije. Evgeniki so v dvajsetih in tridesetih letih prejšnjega stoletja velikost slovenskega naroda presojali skozi prizmo "biološke kvalitete narodovega organizma", kot je bila takrat sploh navada. Toda tudi oni so povezali skrb za "zdravje" tako zagledanega slovenskega kolektiva z imperativom njegove politične suverenosti. V razmerah dosežene politične konsolidacije, t.j. v okviru socialistične Jugoslavije, pa so preučevalci slovenske populacijske dinamike številčnost obravnavali v skladu s teorijama modernizacije in demografskega prehoda, katerih linearno razvojno naravnost so uporabljali kot razlagalni okvir za trend upadajoče rodnosti v gospodarsko najrazvitejši republiki Sloveniji.

Tako politično zavarovana nacija o maloštevilčnosti slovenske populacije je bila značilna tudi za "osamosvojitveno" državotvorno retoriko v času razpada druge Jugoslavije. Vendar je tokrat argumentacija, češ da zaradi nizke rodnosti v Sloveniji "slovenskemu narodu grozi izumrtje", spominjala na razprave o "suverenih narodnih populacijah" v Evropi iz obdobja pozne romantike. V svojih prizadevanjih po utemeljevanju nove slovenske državnosti so ponovno aktivirali anahronistično formulo, po kateri je nacionalna populacija izenačena z nacionalno državo oziroma po definiciji vključuje v svoje članstvo tiste ljudi, ki živijo na skupnem ozemlju in imajo skupno jezikovno, kulturno in zgodovinsko izkustvo (prim. Kreager, 1997: 155). Take zgodnje opredelitve nacionalne populacije, ki so jih evropski pisci o nacionalizmu uveljavljali zlasti v drugi polovici 19. stoletja, o naciji niso govorile le kot o kulturnih in zgodovinskih tvorbah, temveč so jih gledali tudi kot naravne entitete. Narodi naj bi bili tudi "organsko spojeni" s svojimi ozemlji, imeli naj bi "naravne pravice" do takih krajev in so se bili dolžni celo "doma proizvajati" (prim. Kreager, 1997: 156).

"Tranzicijski" diskurz o primerni velikosti slovenske nacionalne populacije je tako razumljeno "naravnost" obnavljanja "domačega prebivalstva" posredoval predvsem skozi govor o upadanju rodnosti v Sloveniji. Sooblikovalci državotvornih vsebin so namreč, kljub različnim konfliktnim interesom na posamičnih vsebinskih področjih, na področju "etničnih zadev" izkazali podoben interes (prim.

Van Dijk, 1993: 102), ki je bil v skladu s "primordialno"¹ predstavo o nacionalni populaciji. Sprva so, tako kot domoznanski historiografi v drugi polovici 19. stoletja, utemeljevali "zgodovinskost" slovenskega naroda z njegovim obstojem že v "daljni preteklosti". Poleg bodreče "osamosvojitvene retorike" o "uresničitvi tisočletnih sanj Slovencev" se je večina govorcev v svojih utemeljevanjih dolgoživosti slovenskega naroda sklicevala na *Karantanijo* kot prvo državno tvorbo Slovencev, *Brižinske spomenike* pa so običajno interpretirali kot dokaz za starodavnost slovenskega jezika.² Hkrati so nizko rodnost v Sloveniji presojali na nov način: z močno izraženo zaskrbljenostjo nad nizko rodnostjo "etničnih" Slovencev (za razliko od neslovenskih državljanov in prebivalcev Slovenije) so razložili "pravilne in nepravilne oblike obstoja" (Stevens, 1999: xv) slovenske nacionalne populacije.

Take retorične vsebine so bile povod za domnevo, da se je tudi v Sloveniji v desetletju po osamosvojitvi uveljavljal "nov nacionalizem", kakršnega je zgodovinar Hroch prepoznal v t.i. post-komunističnih državah srednje in vzhodne Evrope v obdobju osemdesetih in devetdesetih let prejšnjega stoletja. Šlo naj bi za tako stanje "kolektivne mentalitete", ki daje prednost izključno interesom in vrednotam lastnega naroda pred vsemi drugimi, kar naj bi bilo analogno klasičnim nacionalnim gibanjem (Hroch, 1996: 36). V obeh primerih, tako pri "klasičnem" kot pri "novem nacionalizmu", naj bi identifikacija z narodno skupino potekala skozi konstrukt personificiranega naroda, pri čemer je slavna zgodovina naroda razumljena kot preteklost, ki osebno zadeva slehernega njegovega člana, ta pa je na ta način neposreden dedič in udeleženec narodove zgodovine. Posledično naj bi ljudje tako konstruiran lasten narod razumeli kot enotno telo skozi čas, ki kontinuirano poseljuje razločen prostor; ta prostor je mogoče utemeljiti bodisi na podlagi tako razumljene etnične homogenosti njegove poseljenosti ali pa "zgodovinskih meja" narodnega ozemlja (Hroch, 1996: 38, 39).

Poleg podobnosti med novimi in klasičnimi nacionalizmi Hroch navaja tudi nekatere razlike, med katerimi izpostavi vlogo sodobnih množičnih medijev. Kot sam pravi, so "množični mediji zdaj dovolj močni, da manipulirajo populacije, da izkrivljajo ali stopnjujejo konflikte interesov tam, kjer jih ni, t.j., da povečujejo ali zmanjšujejo nevarnost agresivnega nacionalizma" (Hroch, 1996: 41). Tak medij je nedvomno tudi dnevni tisk, ki predstavlja enega izmed pomembnih polj, v katerem se, rečeno z Billigom, "državljane dnevno opozarja na njihovo nacionalno mesto v svetu nacij" (Billig, 1995: 8). To opozarjanje pa nedvomno podlega posebnim omejitvam, ki so značilne za oblikovanje medijskega diskurza. Tako ne moremo mimo že kar notorne ugotovitve o relativni medijski avtonomnosti kot nujnem

¹ Ideja o primordialnih vezeh in občutenjih posameznikov v določeni skupnosti, katere očetovstvo se danes večinoma pripisuje Shilsu (1957), je bila v različnih študijah o etničnosti večinoma privzeta z namenom, da bi se pojasnil izvor in temelj etnične identitete. Poutignat in Streiff-Fenart ocenjujeta (1997: 100, 101), da je po mnenju primordialistov etnična identiteta primarna zato, ker se posameznik že rodi s konstitutivnimi elementi svoje etnične identitete, in ker je, v primerjavi z drugimi oblikami skupinskih identitet, pripadnost etnični skupini temeljna.

² Kot ugotavlja Dolinar, je že v 19. stoletju večina slovenskih literarnih zgodovinarjev v svojem pozno-romantičnem rodoljubnem navdušenju enačila starocerkvenoslovansko pismenstvo s staroslovenskim, in posledično gledala novoslovenščino kot "naravno hči" staroslovenščine (Dolinar, 1996: 394).

pogoju za ustvarjanje prevladujočega ideološkega pomenskega polja, "javnega mnenja", oziroma družbenega znanja (Connell, 1973, 1979 in Hall, et al. 1976; v : Hartley, 1989: 55; in Hartley, 1989: 56).

Domnevo o prisotnosti opisanega "novega nacionalizma" v posocialistični Sloveniji sem zaradi povedanega preverjala s pregledom novinarskih zapisov o nataliteti prebivalcev Slovenije, pri čemer sem se osredotočila zlasti na predstave o nacionalni populaciji na Slovenskem v obdobju osamosvajanja. Začetna hipoteza je namreč bila, da je v času "priprav" na osamosvojitve Slovenije in takoj po njeni osamosvojitvi prevladal tak slog komentarjev rodnostnega vedenja, ki je nekritično aktiviral tak govor o številčni majhnosti slovenske nacije, kakršen je bil značilen za govornišvo, ki je prežemalo "slovensko narodno prebujanje" v drugi polovici 19. stoletja. Retorika tovrstnih zapisov je reproducirala nacionalistični mit o biološki ogroženosti slovenskega naroda, ki je implicitno vključeval zahtevo po ustvarjanju in obnavljanju "bioloških Slovencev".

Nekritične, ideološke predstave o "starodavni preteklosti slovenskega naroda" so hkrati krepile take medijske razlage upadanja rodnosti na Slovenskem, ki so si prisvojile temeljno premiso klasične teorije demografskega prehoda. Ta je bila v skladu s progresivistično teorijo oblikovanja nacije. Osrednja domneva klasične teorije demografskega prehoda³ je namreč trdno utemeljena v predstavi, da se prav vsaka država uspešno pomika od predindustrijskega k postindustrijskemu stanju demografskega ravnotežja, t. j. od stanja visoke rodnosti in smrtnosti k stanju upadanja populacijske rasti. Nazadnje se je zdelo, da so medijski interpreti v tako linearno razvojno in rekapitulacijsko začrtani teoriji prebivalstvene dinamike videli najbolj primeren razlagalen okvir za "tranzicijske" procese nove slovenske države od "primitivnega Balkana" k "civilizirani Evropi".

Majhnost narodovega telesa

V svojih prizadevanjih za uveljavitev slovenske državnosti v okviru avstrijskega cesarstva je krog intelektualcev, angažiranih pri oblikovanju programa *Zedinjena*

³ Szreter (1993: 661) zatrjuje, da je v svoji klasični različici teorija demografskega prehoda poznana kot splošna teorija, ki je izhajala iz podmene, da se je močna populacijska rast sprva pojavila v času industrializacije. Zaradi dosežkov t.i. industrijske revolucije - znatnih izboljšav na področju proizvodnje, v kmetijstvu, transportu, zdravstvu ipd. -, ki naj bi pogojevali dvig osebnega življenjskega standarda, naj bi smrtnost upadla, rodnost pa ostala visoka. V skladu s tem je na primer Notestein, eden izmed najbolj vplivnih razlagalcev te klasične teorije, zatrjeval (1945), da se rodnost v primerjavi s smrtnostjo slabše odziva na procese modernizacije. V t.i. predmodernem obdobju, naj bi namreč družbe ohranjale visoko rodnost zaradi hkratne visoke smrtnosti s pomočjo cerkvenih doktrin, z moralnimi kodeksi, zakoni, izobraževanjem, običaji skupnosti, poročnimi navadami in družinskimi organizacijami (Notestein; v: Szreter, 1993: 662). Prav zaradi take vztrajne "kulturne vpetosti", naj bi se rodnostno vedenje spreminjalo le postopoma; rodnost naj bi začela upadati bolj kot rezultat kumulativnih učinkov industrializacije in modernizacije, ki jih je Szreter na podlagi Notesteinove razlage nekoliko poenostavljeno in shematično povzel takole: povečano preživetje; naraščajoča kultura individualizma; povečane potrošniške aspiracije; pojav obsežnih in družbeno mobilnih urbanih populacij; prenos raznoterih družinskih funkcij na tovarne in šole, in upadanje fatalističnih mišljenjskih navad v prid bolj prizadevnih (Szreter, 1993: 662).

Slovenija (1848), presodil, da je prav vztrajanje pri predstavi o Slovencih kot "zgodovinskem narodu" temeljnega pomena. Svojo namero so utemeljevali na eni strani z lastno zaznavo o prepočasi uveljavljajoči se "moderni" narodni zavesti med ljudmi, ki so takrat zasedali gospodarsko, kulturno in politično šibko integriran družbeni prostor, na drugi strani pa z neprimerno "zunanjo" podobo Slovencev, na primer tisto, ki jo je uveljavljala nemška politična publicistika. Po Cvirnu (1995: 73) je namreč prav ta medij že od leta 1848 natančno opredelil vlogo Slovencev kot

"ljudskega drobca, ki je že zaradi svoje majhnosti in kulturne nerazvitosti, še bolj pa zaradi tega, ker stoji na poti nemškemu prodoru na Jadran, obsojen na propad, na germanizacijo in utopitev v nemškem morju".

Val evropskega "prebujanja narodov" pa ni pogojeval zgolj dela intelektualcev pri uveljavljanju predstave o Sloveniji kot politični entiteti takrat "razpršenih Slovencev" v zgodovinskih deželah avstrijskega imperija. Pomembno je vplival tudi na oblikovanje nove usmeritve v slovenski historiografiji - narodne zgodovine (Kos, 1985: 11). Zgodovinopisci s konca 18. in začetka 19. stoletja, zlasti predstavniki gibanja slovenskega avtohtonizma, so v skladu z romantičnim pojmovanjem narodne preteklosti, ki je morala biti čim bolj starodavna in čim bolj slavna, uspešno vpeljali tezo, da "stanujejo Slovenci že od nekdaj v svoji sedanjí domovini" (Kos, 1985: 11). Zagovorniki narodove dolgoživosti so v skladu s svojim prizadevanjem za odkrivanjem vsega, kar naj bi zrcalilo pomembnost slovenske preteklosti, izumili celo poseben tip učenjaka - domoljubnega zgodovinarja. Poleg odkrivanja narodne zgodovine bi se moral ukvarjati s preučevanjem narodnega jezika, šeg in običajev, hkrati pa bi moral biti tudi poet in narodni buditelj (ibid. 11). Davorin Trstenjak je bil eden izmed bolj prominentnih osebnosti tega gibanja, vedno "poln navdušenja za Slovanstvo, poln ljubezni za slovenski narod" (Fekonja, 1887: 5). Poleg odkrivanja sledov Slovanov po celem svetu s pomočjo arheologije, lingvistike in mitologije je bil prvi, ki je eksplicitno opozoril na številčno majhnost slovenskega naroda. Kot dopisnik Bleiweisovih Novic je leta 1863 zatrdil, da je:

"Naroda slovenskega (je) majhno število; nepogode stoletij so ga silno uzdrmale. Vendar še je ostal čvrst in zdrav med vsemi neugodami, ko so drugi večí narodi zginili iz prizorišča sveta" (Trstenjak, 1863: 234).

Odslej je bila velikost nacionalne populacije neizogiben predmet obravnave v večini "domačih" študij o slovenskem prebivalstvu in sorodnih temah. Še več, številčna majhnost slovenskega naroda ni bila samo statistično preverljivo dejstvo v avstrijskih popisih prebivalstva. Nekateri slovenski populacijski strokovnjaki so skušali določiti tudi vzroke za tako neugodno prebivalstveno podobo ali pa so predlagali ukrepe za njeno izboljšanje. Tako je na primer Lubor Niederle, eden izmed največjih "poznavalcev slovanske preteklosti" (Korošec, 1954: 387) ocenil, da so:

*“Poleg Lužiških Srbov (...) Slovenci najmanjši slovanski narod in izgublja-
jo vsled svojega težavnega položaja, ker so na eni strani hudo stiskani od
Nemcev, na drugi od Italijanov in na tretji od Madžarov, razmeroma naj-
več, oziroma njihovo napredovanje je relativno neznatno. V Avstriji so jih
l. 1880 našeli 1,140.304, l. 1890 1,176.672 in l. 1900 samo 1,192.780; na
Ogrskem so jih l. 1890 našeli v zahodnih stolicah 94.993 (na Hrvaškem
in Slavonskem 20.987), l. 1900 jih pa statistika posebe niti ni štela.
Prirastek Slovencev je znašal v celi Avstriji samo 1,37 %, dočim je sicer pri-
rastlo v državi 9,4 %” (Niederle, 1911: 116-117).*

Slavni arheolog je odkril poglavitni vzrok za zaskrbljujoči narodni položaj deloma v “odnarodovanju”, t.j. v izseljevanju Slovencev v tujino, deloma pa v napačnem preštevanju prebivalstva v avstrijskem cesarstvu. Vendar majhnega šte-
vila Slovencev ni označil kot kritičnega, saj so imeli “v svojih rokah” pomembno politično ozemlje - Kranjsko. Prav tako se ni bal njihovega propada, toda pogojno, “če bodo znali okrepiti v ljudstvu narodno zavest in še bolj povečati njegovo omiko” (Niederle, 1911: 117-118).

Podobno stališče je zagovarjal njegov sodobnik Mačkovšek, ko je ugotavljal, da se Slovenci izmed vseh avstrijskih Slovanov najmanj “množijo”. Vzroke za tak po-
ložaj je prepoznal v “alpski domovini, slabem gospodarstvu, izseljevanju in oze-
meljskim izgubam” (Mačkovšek; v: Niederle, 1911: 246, 250) ter se posledično zav-
zema za pravičen boj, na podlagi katerega bi Slovenci morali dobiti nazaj vsa
izgubljena, “tisočletna” bivališča (prim. Mačkovšek; v: Niederle, 1911: 250).

Take prve “slovenske” interpretacije uradnih statistik v avstrijskem imperiju so
v dvajsetih in tridesetih letih prejšnjega stoletja dograjevali strokovnjaki na podro-
čju zdravstva in evgenike s konkretnimi pozivi po odpravljanju vzrokov upadanja
števila članov slovenske populacije. V svojih prizadevanjih kot problematične niso
izpostavljali zgolj številčne majhnosti slovenskega naroda; zavzemali so se tudi za
skrbno preiskovanje kakovosti “narodovega organizma”. Desetletje stare argumen-
te sodobnikov zgodovinarjev, arheologov, statistikov, ki so vzroke za številčno
majhnost prebivalstva videli zlasti v izseljevanju, kratenju narodnih pravic, šibkem
gospodarstvu, so medicinski strokovnjaki in evgeniki podcenili, v primerjavi z
domnevnim osrednjim biološkim vzrokom - “narodnim zdravjem”.

Po zgledu naravoslovnih ved so skovali izraz “življenjska sila naroda”. Narod so
obravnavali kot biološko enoto, “osebnost z večjim obsegom in manjšo vsebino
kot posameznik” (Kjellén; v: Zalokar, 1918: 6). Posebno skrb so namenili temeljnim
biološkim značilnostim naroda - njegovemu neprestanemu “prerajanju in
prenavljanju” (Zalokar, 1918: 6). Statistike o rodnosti, smrtnosti in migracijah so
preiskovali in analizirali glede na različna okolja in področja, ki so jih naseljevali
Slovenci (bodisi v mestnih in podeželskih okoljih, ali pa v obsežnejših političnih
enotah, na primer provincah Kranjski, Štajerski, Koroški itd.). Edini cilj takega pod-
jetja je bil v diagnosticiranju in izboljšanju življenjskih pogojev prebivalstva zavo-
ljo boljše “kvalitete njegovega potomstva” (Zalokar, 1918: 7). Geslo za družbeno
akcijo, ki bi sledila takemu cilju, je najbolj jasno izrazil Zalokar, eden izmed takrat
vplivnejših strokovnjakov socialne medicine:

"En del - moralni del - takoimenovanega 'problema malega naroda' je izrazil že l. 1870 Davorin Trstenjak, ko je zahteval: 'Pri nas mora biti, ker smo majhen narod, vsak narodnjak velik značaj!' Drugi del - biološki del - bi se dal izraziti s stavkom: 'Pri nas mora biti, ker smo majhen narod, vsak poedinec fizično popolnoma zdrav' (Zalokar, 1918: 8; poudarki v originalu).

Položaj nacionalne populacije so presojali z ocenjevanjem "naravnega prirastka" kot tudi "resničnega prirastka". Prvi naj bi kazal notranjo življenjsko silo naroda, drugi pa njegovo gospodarsko in politično moč. Številna vprašanja v zvezi z reprodukcijo prebivalstva so se pokazala kot vredna preučevanja izključno z "narodne perspektive": vitalne statistične mere (letna mera rojstev, umrljivost dojenčkov itd.), propagiranje profilaktičnih sredstev, spolne bolezni, izvenzakonska rojstva, zaposlitev žensk in nazadnje vpliv prve svetovne vojne na "narodovo razmnoževanje". Toda tak seznam prednostnih tem preučevanja slovenskega prebivalstva bi bilo možno realizirati zgolj pod enim pogojem - s politično spremembo položaja Slovencev v suveren narod. Ali, kot je zapisal Zalokar:

"Centralne oblasti, ki stoje izven naroda in ki so narodu tuje, se morajo brigati za zdravje naroda približno toliko, kakor se briga podjetnik za zdravje svojega delavstva. Podjetnik gleda le na to, da izžame iz svojih delavcev kar največ mogoče delavne sile, in centralna oblast skrbi za zdravje naroda le toliko, da ji redno dohajajo davki in da si zagotovi potrebno število rekrutov. Narodno zdravje pa zahteva negovanja, pri katerem sodeluje srce! O svojem zdravju mora odločevati narod sam: ta zahteva je naravna, trdno utemeljena" (Zalokar, 1918: 71-72).

Različni razlagalci populacijskih trendov so nizko rodnost Slovencev ponovno posebej poudarjeno obravnavali v režimu Dravske banovine (prim. Rožman, 2001: 120), t.j. v obdobju, ki ga zamejujeta letnici 1929 in 1941. Politiki, cerkveni moralisti in znanstveniki so vztrajno upadanje rodnostnega koeficienta ocenili kot resno ogrožanje narodovega telesa. V takratnih populacijskih študijah zasledimo pogošte primerjave položaja prebivalstva med posamičnimi banovinami, na primer slovenskega naroda z večinskimi narodi drugih banovin. Tudi v razpravah o splavu, ženskih pravicah, pravicah fetusa itd. so poudarjali narodni interes, ki je bil najvažnejši (ibid. 120).

Preučevalci iz različnih znanstvenih disciplin so nato nepretrgoma in sistematično zasledovali in ocenjevali demografska gibanja v Sloveniji vsaj od konca prve svetovne vojne. Leta 1936 je Fran Zwitter objavil prvo temeljno študijo o zgodovinskem razvoju slovenske populacije od 18. stoletja dalje. V njej je skušal določiti in oceniti natančno število Slovencev v različnih zgodovinskih deželah in v različnih obdobjih. Opirajoč se v glavnem na avstroogrske popise prebivalstva je sklenil, da bi morali vselej preučevati razvoj populacije kot "integralen sestavni del celotnega zgodovinskega razvoja" (Zwitter, 1936: 88). Njegov apel je padel na plodna tla v poznejših študijah iz obdobja socialistične Jugoslavije (na primer Šifrer, 1963;

Vogelnik, 1965), v katerih so avtorji soglasno razlagali trend padca rodnosti prebivalcev Slovenije v skladu s teorijama modernizacije in demografskega prehoda. Kot uvodoma povedano, sta teoriji modernizacije in demografskega prehoda utemeljeni na podlagi progresivističnih, linearnih premis "naravnega" razvoja. V skladu s takim pojmovanjem so tudi slovenski demografi iz tega obdobja padec rodnosti razlagali kot tipično značilnost "razvitih", t.j. "zahodnih držav", torej kot pozitivni znak v "progresu". Pri tem so avtomatično upoštevali "neizogibne" razvojne dosežke na evolutivni smernici - industrializacija, urbanizacija, razširjanje zdravstvenih storitev itd., - in posebno pozornost namenili prehodu od nemaltuzijanskega k maltuzijanskemu tipu populacije, t.j. od neregulirane človeške reprodukcije k zavestno uravnavani reprodukciji prebivalstva. Tako je na primer Vogelnik, avtor učbenika *Razvoj prebivalstva Slovenije zadnjih dvesto let z jugoslovanske in evropske perspektive* (1965), izdelal celo shemo razvojnih trendov slovenskega prebivalstva od druge polovice 18. stoletja. Zanimalo ga je, kdaj natančno se je zgodil demografski prehod pri populacijah, ki so živele na ozemlju "današnje" Slovenije in dobljene rezultate primerjal s prebivalstvenimi trendi na ozemlju Jugoslavije in Evrope v obdobju zadnjih dveh stoletij. Slednje je argumentiral s tezo, da je "nemogoče (...) pravilno oceniti pomen in specifičnost naših demografskih fenomenov, če jih ne postavimo v širše jugoslovanske in evropske okvire" (ibid. 3).

Ocenjevalci gibanja prebivalstva so potemtakem pojmovali zgodovinski kontekst tako, da niso podvomili v linearno evolucionistično razvojnostno teorijo demografskega prehoda, ampak so jo, verjetno po zgledu takratnega večinskega trenda v "mednarodni" demografski areni, nekritično, če že ne avtomatično, aplicirali na "domača tla". Prav tako se zdi, da so si v svojih razlagah demografskih pojavov prisvojili ideologijo "enakopravnih narodov in narodnosti", saj pri njih ni zaslediti prednostne obravnave lastne nacionalne populacije v smislu alarmistične retorike "izumiranja Slovencev". Nasprotno, čeprav so že takrat zaznali in opozarjali na padec rodnosti slovenskega prebivalstva, so ga primerjali s podobnimi prebivalstvenimi trendi znotraj države (Jugoslavije) kot širše evropske skupnosti, kar je implicitno narekovala tudi takrat že uveljavljena demografska disciplina.

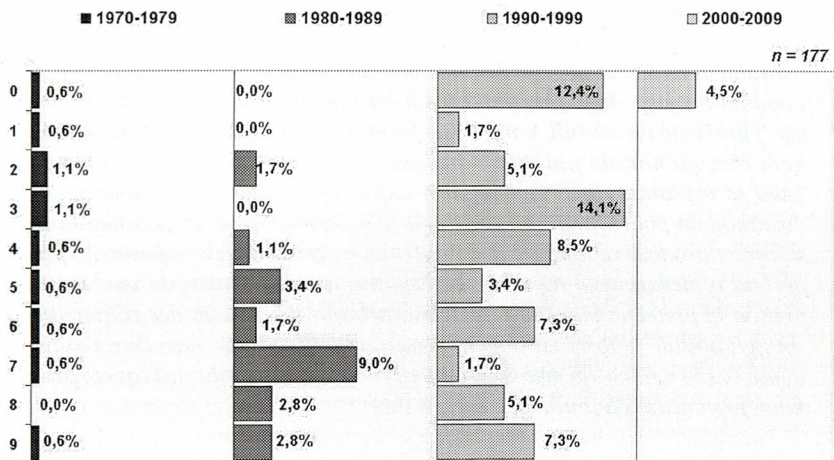
Reprezentacije rodnosti v slovenskih tiskanih medijih v zadnjih treh desetletjih

Domnevo, da je v času "priprav" na osamosvojitve Slovenije in takoj po njeni osamosvojitvi prevladal tak slog komentarjev rodnostnega vedenja, ki je aktiviral simptom številčne majhnosti slovenske nacije, kot je zgoraj opisan, sem preverjala na podlagi analize časopisnih člankov, ki jih hrani *Novinarska dokumentacija Delo*. Ta medij (tisk) sem izbrala zaradi sistematike, ki jo ta arhiv uveljavlja in na podlagi informacije, da je v zadnjem desetletju dnevni tisk dosegel večji delež "nacionalnega občinstva" kot pa radio ali televizija (prim. Mediana, 1999: 150, 153, 155; Mediana, 2001). Za *Novinarsko dokumentacijo Delo* pa sem se odločila na podlagi dejstva, da gre za enega izmed obsežnejših novinarskih arhivov v Sloveniji, ki sicer lastne publikacije arhivira v celoti in prednostno, drug dnevni in revijski

tisk pa dokumentalisti pregledujejo in arhivirajo po "lastni presoji". Analizirala sem 177 prispevkov iz mape: 312.1 (497.12) - *Nataliteta*¹ v zadnjih treh desetletjih (od 1970 do 2000).² Teza je namreč bila, da je po razglasitvi slovenske neodvisnosti leta 1991 slovenski tisk posvetil več prostora rodnotni tematiki kot poprej in jo retorično zaznamoval s toni in deli vsebin, ki so značilni za poskuse "prvih" zgodovinskih zamisli o nacionalnih populacijah.

SLIKA 1: Deleži zapisov o rodnoti po desetletjih in za vsako leto posebej

Kar dve tretjini (66,6 %) vsega analiziranega materiala spada v devetdeseta leta, v primerjavi z osemdesetimi (22,5 %) in sedemdesetimi leti (6,4 %). Vse kaže, da je obnavljanje nacionalne populacije resnično privilegirana tema osamosvajanja in uveljavljanja slovenske neodvisne države. Značilnosti obravnav natalitete na Slovenskem pa se takole kažejo po posamičnih desetletjih:

Sedemdeseta leta: upadanje rojstev kot sindrom "progresa"

Kot je iz *Slike 1* razvidno, je bil delež zapisov o rodnoti v sedemdesetih letih najmanjši; približno en prispevek na leto. Pisci člankov so brez izjeme obveščali bralno javnost o padajoči rodnoti v Sloveniji, morebitne razloge za tako stanje pa pojasnjevali na dva značilna načina. Na eni strani so dokazovali, da je bila tačas

¹ Čeprav najobsežnejša in najbolj splošna, je mapa *Nataliteta* samo ena izmed tematskih zbirk, v kateri so shranjeni prispevki o rodnoti na Slovenskem. To pomeni, da se časopisni in revijalni izrezki, ki se vsebinsko neposredno kot posredno navezujejo na rodnot na Slovenskem, nahajajo v več tematskih mapah, na primer: *Abortus, Nataliteta po krajih in regijah; Demografska gibanja, Migracije, ipd.*

² Analizo vsebine sem omejila na zadnja tri desetletja zato, ker dokumentalisti *Dela šele* od leta 1968 sistematizirajo in klasificirajo vsebine prispevkov v določene tematske sklope ali mape. Ker se v prispevku osredotočam na analizo govora nacionalnega medija (slovenskega tiska) o rodnoti v Sloveniji, ne navedam posamičnih avtorjev člankov, temveč zgolj imena časnikov in revij.

dosežena kulturna in gospodarska raven (odgovorno starševstvo, zakoniti splav, naraščajoče število zaposlenih žensk itd.) v socialistični Sloveniji podobna tisti, ki so jo že dosegle "razvite evropske države", na drugi strani pa so poudarjali "negativne strani" t.i. zahodnega napredka. Pri slednjem so se najpogosteje sklicevali na "negativno" ideologijo potrošništva, ki naj bi s svojo individualistično naravnanoostjo demotivirala potencialne starše v njihovem odločanju za potomstvo. Tipične razlage so bile naslednje:

"Glede nizke umrljivosti dojenčkov smo se uvrstili med zdravstveno najbolj razvite dežele v Evropi" (Delo, 24. 5. 1969).

"Nataliteta za Slovenijo je približno taka kot v drugih državah in deželah s podobnim gospodarskim in kulturnim razvojem... ('Demografsko revolucijo') preživijo vsi narodi. V njej se ob povečanem gospodarskem in kulturnem razvoju naroda nataliteta prebivalstva in smrtnost otrok manjšata. Tako se vzpostavi novo življenjsko ravnovesje, ki je rezultat človekovih dosežkov na področju gospodarstva, omike in medicine. To je prehod od stihijne narodove reprodukcije do načrtne, na gospodarskem področju pa prehod iz nerazvitega agrarnega sistema v razvit industrijski sistem ter prehod iz pretežno ruralne v pretežno urbano družbo. Padec rojstev, ki smo ga opisali, je torej za slovenski narod kot za druge narode zakonit pojav, le s to razliko, da je takšen padec za naše razmere in naš razvoj prehitel, premočan" (Komunist, 24. 11. 1972).

"...Imamo dovolj dokazov, da smo lahko zadovoljni, da smo dosegli takšno kulturno in gospodarsko raven, s katero smo ustvarili pri ljudeh zavest večje odgovornosti do otrok: kot v deželah s podobno razvitostjo, se starši odločijo za otroka, če mu morejo zagotoviti dobre pogoje za življenje" (Delo, 24. 12. 1972).

Novinarji so se sklicevali na "gospodarski in kulturni napredek" tudi v svojih razlagah o "slovenskem" rodnostnem položaju znotraj Jugoslavije. Neprestano so opozarjali, da padec rodnosti v najbolj razviti jugoslovanski republiki vodi v manjši delež slovenskega prebivalstva znotraj celotnega jugoslovanskega:

"Zaradi hitrega naraščanja prebivalstva v manj razvitih republikah in pokrajinah pa je seveda čedalje manjši delež Slovenije v skupnem prebivalstvu Jugoslavije. Leta 1948 je odpadlo na Slovenijo še 9,1 odstotka vsega prebivalstva Jugoslavije, zdaj pa le še 8,3 odstotka" (Delo, 1. 2. 1971).

"Število živorojenih otrok je bilo leta 1970 (v Sloveniji) 28,133 ali 16,3 na 1000 prebivalcev. Za isto leto znaša nataliteta v ožji Srbiji 15,8 promile, v Vojvodini 12,4 promile, v Hrvaški 13,8 promile, na Kosovu 25,4 promile" (Komunist, 1972; št. 47, str. 29).

"V Jugoslaviji se rodi le 18 otrok na tisoč prebivalcev, kar je za več kot po-

lovico manj od svetovnega povprečja... V teh letih smo krepko dvignili življenjski standard, povečal se je narodni dohodek, vse več je zaposlenih, zato bi lahko trdili, da bi zaradi tega moralo biti tudi več otrok. Resnica pa je taka, da se otroci ne rojevajo tam, kjer si ljudje večajo osebne dohodke, temveč bolj v revščini. S slovenskimi novorojenčki pa je še slabše. Na tisoč prebivalcev se jih rodi le 15,8, kar bi nas moralo skrbeti še posebno zato, ker smo majhen narod... V Jugoslaviji je po rojstvih na prvem mestu Kosovo, kjer prebivalstvo najhitreje narašča: na tisoč prebivalcev 25 novorojenčkov!" (Tedenska tribuna, 21. 2. 1973).

Značilno za zapise iz sedemdesetih let so vsebine o bolj "optimističnih" rezultatih rodnostnih študij kot pa o strahu pred izginotjem Slovencev. Pri tem so pisci zlasti poudarjali, da si Slovenke med 15 in 45 letom želijo povprečno 2,58 otrok (Delo, 24. 12. 1972; Tedenska tribuna, 21. 2. 1973); da Slovenci s svojimi nizkimi rodnostnimi statistikami zasledujejo gospodarski trend "razvitega sveta" (Delo, 27. 10. 1973); da Slovenci niso ogroženi, ker je bruto koeficient reprodukcije še vedno 1,1, kar pomeni, da je "biološka reprodukcija" več kot varna, še posebno, če jo primerjamo z Vojvodino ali Hrvaško, ki imata bruto reproduktivni koeficient pod 1 (ibid.). V tem desetletju torej še ne zasledimo alarmantnih zapisov o izumiranju Slovencev, čeprav so nekateri strokovnjaki že poudarjali, da je Slovenija v šestdesetih in sedemdesetih letih prvič v svoji zgodovini postala imigrantska država in da lahko delovna migracija iz drugih jugoslovanskih republik prispeva k slovenskemu narodnemu telesu (Tedenska tribuna, 21. 2. 1973). Bolj izjema kot pravilo so bili članki, v katerih so strokovnjaki izpostavljali problem prebivalstvenega "sestava":

"Slovenci, majhen narod, smo v demografskem precepu... ker: 17,3 odstotkov družin sploh nima otrok; ker pride na slabo polovico družin le po en otrok ali celo manj;... ker že vsak četrti zaposleni v naši republiki ni slovenske narodnosti; ker se prvič v zgodovini Slovenije vanjo priseljuje več ljudi, kot se jih izseljuje" (ITD, 15. 1. 1974).

Obveščanje javnosti o celostni prebivalstveni politiki za to obdobje še ni značilno. Večina piscev je poročala le o posamičnih ukrepih, nekakšnih akcijskih programih za dvig rodnosti na Slovenskem. Najbolj pogosti so bili pozivi za izboljšanje ženske reproduktivne oskrbe na splošno in za zagotavljanje bolj primernih življenjskih pogojev za mlade družine. (Delo, 24. 5. 1969; Komunist, 24. 11. 1972; Delo, 24. 12. 1972; Tedenska tribuna, 21. 2. 1973; Delo, 27. 10. 1973; ITD, 15. 1. 1974; Delo, 3. 6. 1975; Delo, 7. 6. 1977).

Osemdeseta leta: "Samo milijon nas bo"

Pregledani zapisi o nataliteti v Sloveniji iz osemdesetih let kažejo, da je za to desetletje značilen prenos vsebinskega težišča. V primerjavi s predhodnim obdobjem so avtorji člankov veliko več pozornosti namenili "katastrofalnim" posledicam upadanja rodnosti na Slovenskem in močno izražali zahtevo po takojšnjem sprejetju nujnih prebivalstvenih ukrepov. Vzroke za upadanje rodnosti so razlaga-

li samoumevno v skladu s splošnimi predpostavkami teorije modernizacije. Poudarjali so zlasti zgodovinske dosežke gospodarske rasti večine evropskih držav, ki naj bi se zrcalili v višjem življenjskem standardu, zgodovinsko spremenjenem položaju žensk in predvsem v t.i. odgovornem starševstvu. Na kratko, padec rodnosti v Sloveniji so večinoma razlagali kot nujno posledico načrtovanega, postopnega omejevanja rojstev in še vedno umeščali svoje razlage v jugoslovanski in evropski kontekst.

Toda v primerjavi s predhodnim desetletjem, ko so razpravljalci o nataliteti v Sloveniji kot morebitne razloge za nizko rodnost v Sloveniji posebej izpostavili "stranske učinke razvitega sveta", so zdaj nekatere nanovo iznajdli. Najpogosteje so javnost obveščali o neprimernem odnosu do življenja (ne-etična pravica do splava), številnih delovnih priseljencih iz drugih republik socialistične Jugoslavije v sedemdesetih letih in o odsotnosti celovite prebivalstvene politike. Te domnevne razloge so prikazovali kot poglobitve krivice neizbežne nacionalne katastrofe, kar je bilo razvidno iz samih naslovov njihovih prispevkov: "Samo milijon nas bo" (*Teleks*, 10. 1. 1985); "Postajamo osivela družba" (*Delo*, 26. 2. 1987); "Narod na poti umiranja?" (*Nedeljski dnevnik*, 19. 4. 1987); "Spodjedene korenine naroda" (*Nedeljski dnevnik*, 7. 5. 1989); "...Za Slovence evtanazija ne bo potrebna" (*Delo*, 12. 12. 1989) itd. Še več, zdi se, da so tako nezavidljiv položaj "slovenske rodnosti" podkrepili s statističnimi podatki in populacijskimi projekcijami, v katerih so nenehno opozarjali, da "število rojstev upada" (*Delo*, 12. 6. 1982), da se "Slovenci staramo" (*Večer*, 14. 7. 1984), in da je "enostavna reprodukcija ogrožena" (*Teleks*, 10. 1. 1985).

V primerjavi s tako vznemirljivimi informacijami so se presoje nekaterih slovenskih demografov, objavljene v pogovorih z novinarji, zdele bolj ohrabrujoče. Na podlagi vrednosti vitalnih statistik so zagotavljali, da enostavna reprodukcija še ni ogrožena, ampak potencialno ogrožajoča v prihodnosti: "Že dobri dve desetletji so kazalci zelo nizki, toda ne pod ravniho, ki zagotavlja enostavno obnovo prebivalstva" (*Delo*, 1. 6. 1982). Šest let nato so javnost še vedno pomirjali:

"Za zdaj Slovenci še ne izumiramo. V celoti gledano naše prebivalstvo še zmeraj narašča, a je vse bolj staro. Govoriti o kakšnem izumiranju bi bilo v tem času še pretiravanje. Vendar pa moram opozoriti, da vprašanje prenizke rodnosti dejansko obstaja. Če se bomo v prihodnje želeli izogniti izumiranju, bo treba že danes dojeti naravo tega problema in ukrepati" (*Delauska enotnost*, 26. 2. 1988).

Nasprotno so nekateri iz vrst cerkvenih krogov že govorili o "narodni krizi", ki naj bi jo povzročila predvsem uzakonitev splava:

"Statistiki govorijo o stalnem upadanju števila rojstev vse od leta 1979 naprej, kar se nekako ujema s časom, ki ga mnogi imenujejo 'začetek krize'... O razlogih, ki botrujejo takšnemu upadanju rojstev, bi strokovnjaki lahko napisali debele knjige... Od nedvoumne sebičnosti pa vse do resnične nezmožnosti zaradi zdravstvenih, premoženjskih (zlasti stanovanjskih) razlogov se razpenja lok, ki tišči narodno rast k tlom. Nekatere raz-

loge bo lahko omilila ali celo odpravila družba s primerno demografsko politiko, z drugimi se bomo morali spopasti sami, kajti le-ti segajo v najgloblje korenine osebnosti. Vsekakor pa bo treba na neki način spremeniti naše pojmovanje življenja, se pravi, bolj ga bomo morali spoštovati" (Družina, 3. 2. 1985).

Taka razmišljanja pa niso ostala neopažena s strani bralne javnosti:⁶ "Splav je vedno kapitulacija; porod, čeprav v stiski, pa je zmaga... Za vitalnost naroda ima velik pomen tudi družina. Toda družina je res družina, če ima dovolj otrok" (*Teleks*, 7. 2. 1985).

Kot rečeno, so mediji v osemdesetih letih v delovnih priseljenjih prepoznali najbolj verjeten razlog nizke rodnosti v Sloveniji. Ti naj bi s svojo prisotnostjo pomembno prispevali k popačeni sliki slovenske reprodukcije, njihove izmerjene stopnje rodnosti pa naj bi celo zavajale strokovnjake, da so podcenili resnost problema "izginjanja Slovencev". Čeprav so sprva populacijski strokovnjaki previdno komentirali dejstvo, da je bila prebivalstvena rast v Sloveniji v zadnjih dveh desetletjih, v primerjavi s povprečno prebivalstveno rastjo v Jugoslaviji, višja na račun priseljencev (*Delo*, 12. 6. 1982; *Večer*, 14. 7. 1984; *Nedeljski dnevnik*, 19. 4. 1987 itd.), so pozneje, ob koncu osemdesetih let, vedno bolj odkrito izražali bojazen pred izginjanjem "slovenske kulture in identitete": "Ob tako nizki rodnosti bi nujno sledilo večje priseljevanje iz ostalih predelov Jugoslavije in iz tujine ter postopno izginjanje slovenske identitete" (*Dnevnik*, 19. 11. 1988); ali pa:

"Slovenija je bila dolgo dežela odseljevanja, šele sredi petdesetih let je postala privlačna za priseljence, in to skoraj izključno za prebivalce iz drugih delov Jugoslavije... Hkrati pa se je s tem kar naprej zmanjševal delež Slovencev, tako da je bilo leta 1981 med stalnimi prebivalci Slovenije le še dobrih devetdeset odstotkov Slovencev. Dolgoročno ne moremo računati na to, da bi priseljevanje nadomeščalo rojstva. Priseljevanje namreč lahko zelo hitro presahne, če se spremenijo življenjske razmere v območjih priseljevanja ali pa v obeh. Poleg tega pa se pripravljenost avtohtonega prebivalstva za sprejem priseljencev manjša z večanjem deleža le-teh. Zato je dolgoročno za rast prebivalstva oziroma obstoj naroda vendarle odločilen naravni prirastek" (Delo, 8. 12. 1989).

Podobna stališča do tujcev so bila implicitno inkorporirana tudi v argumentiranje, zakaj je prebivalstvena politika v Sloveniji sploh nujna? Kot že povedano, strokovnjaki pozivov po sprejetju celovitih prebivalstvenih ukrepov sprva niso utemeljevali v skladu s paranoično predstavo o "izumrtju Slovencev", temveč bolj v skladu z družbenimi posledicami nizke rodnosti v Sloveniji. Vseeno pa se zdi, da se

⁶ Večina člankov, ki se nanaša na temo abortusa, je dokumentirana v mapi 618.39 (497.12) - Splav v Sloveniji. Zato bi bilo zavajajoče zatrjevati, da so za osemdeseta leta značilni le trije izmed štiridesetih pregledanih člankov s podobno vsebino.

niso uspeli povsem izogniti spolzkemu terenu - kdo je in kdo ni član nacionalne populacije, kljub temu, da so strah pred tujci opravičevali z argumenti z "Zahoda":

"Rodnost je v evropskih državah padla do te mere, da ne zagotavlja več normalne reprodukcije posameznega naroda. Številčni primanjkljaj bi sicer lahko reševali s selitvami iz tistih delov sveta, kjer je nataliteta še zmeraj visoka. Sodeč po dosedanjih izkušnjah in reakcijah zahodnoevropskih vlad na priseljevanje z 'juga' ta rešitev nikjer ni niti najmanj priljubljena. Večina evropskih držav se nizke rodnosti loteva s preračunano prebivalstveno politiko" (Teleks, 10. 1. 1985).

Navkljub jasno izraženim razlogom za sprejem celovite prebivalstvene politike s strani strokovnjakov, je večina novinarjev poročala o posamičnih ukrepih in družbenih normah, za katere bi se državljani Slovenije morali zavzemati. Bralce so neprestano obveščali, da bi morala vsaka ženska roditi vsaj 2,2 otroka, da bi ohranili naravno obnovo slovenske populacije, in da bi morali sprejeti ukrepe, ki bi zagotovili primerne pogoje za rojevanje: večjo zaposlitev mladih; pospešeno gradnjo primernih bivališč, zagotovitev dnevnega varstva in zadostnega števila vrtcev, podaljšati porodniški dopust (na leto dni), zagotoviti denarno pomoč za družine z več kot dvema otrokoma ipd. Čeprav postopno in implicitno, pa se je govor o celoviti prebivalstveni politiki kot o posamičnih ukrepih za izboljšanje življenjskih pogojev vedno bolj nanašal le na etnične Slovence.

Devetdeseta leta: proti "razmnoževalni lenobi" Slovencev in za "učinkovit nadzor migracijskih tokov"

Na podlagi gornjega prikaza (Slika 1) bi lahko devetdeseta leta označili za desetletje "vročih" razprav o obnavljanju slovenskega prebivalstva, ko ne naključno izstopata letnici 1990 in 1993; leta 1990 so novinarji, strokovnjaki in bralci obširno razpravljali o prvih strokovnih podlagah prebivalstvene politike v Sloveniji, dve leti pozneje pa o primernem sestavu nacionalne populacije, zlasti skozi govor o priseljencih in beguncih.

V veliki meri so o vprašanjih v zvezi s sestavom slovenskega prebivalstva spregovorili že člani Komisije za izdelavo podlag prebivalstvene politike v SR Sloveniji, ki jih je imenoval izvršni svet Skupščine SR Slovenije 1989. leta. Ko so svoje delovno gradivo prvič predstavili javnosti leta 1990, je bilo več kot očitno, da so se v natančno določenem cilju svojega podjetja - doseči uravnotežen proces prebivalstvene obnove v pogojih izboljšanega življenjskega standarda - posredno dotaknili tudi vprašanja opredelitve subjekta, ki naj bi bil uporabnik predlaganih ukrepov. Bralci dnevnega časopisja so kmalu izvedeli, da so se t.i. pozitivni ukrepi prebivalstvene politike nanašali na "avtohtone" Slovence, tiste, ki so se v Sloveniji rodili, in priseljence, ki so delali v Sloveniji vsaj pet let in tako pridobili status stalno prebivajočih (Teleks, 1. 2. 1990). Hkrati pa so mediji poročali o tem, da sooblikovalci bodoče prebivalstvene politike v Sloveniji s predlaganimi ukrepi niso nameravali privabljati Neslovencev v Slovenijo ali pa spodbujati t.i. nacionalno mešane zakonske zveze (Teleks, 1. 2. 1990; Jana, 14. 2. 1990). Kot je rekel sam predsednik komisije:

"To je izjemno občutljivo vprašanje. Kot sem že dejal, po številu prebivalcev Slovenija ne nazaduje, ampak celo narašča, pri čemer gre prirastek predvsem na račun priseljevanja. Prvi velik problem je, ker imamo zelo malo natančnih populacijskih podatkov, saj Jugoslavija s temi podatki ves čas slepomiši, na drugi strani pa je v državi tih pritisk, da se moramo zeliti in ustvariti jugoslovanski narod... Zato smo od slovenskega izvršnega sveta na koncu svoje študije zahtevali, naj se spusti na to občutljivo področje in predlaga novo študijo o migracijskih gibanjih, mi pa smo zdaj svoje ukrepe predvideli tako, da ne bi spodbujali večjega priliva prebivalcev v Slovenijo, ampak vsaj deloma povečano reprodukcijo slovenskega prebivalstva" (Teleks, 1. 2. 1990).

Zagovorniki tako oblikovanih prebivalstvenih podlag so utemeljevali svoje argumente z očitki jugoslovanskim oblastem o nepravilnem (previsokem) "slovenskem prispevku" v federativni proračun. Zaradi tega slovenska republiška vlada ni mogla nuditi podpore slovenskim družinam po "zahodnem zgledu":

"Druge razvite države, v katerih je prav tolikšna stopnja zaposlitve kot pri nas, pa so razvile tudi veliko drugih socialnih servisov za pomoč družini. Mi pa ta denar, ki ga ustvarjamo, razporejamo na ravni države in nam ga vse manj ostaja. Zato smo se znašli v položaju, ko praktično nismo razvili nobenih servisov za pomoč družini. Osební dohodki pa so tudi tako nizki, da družina vsega tega sama ne more razviti" (Delavska enotnost, 2. 2. 1990).

Nekateri sooblikovalci strokovnih podlag so v nizu ukrepov za izboljšanje rodnosti na Slovenskem predlagali tudi t.i. davek na nestarševstvo, ukrep, ki naj bi bil dobro znan v tujini. Javnosti so ga skušali prizanesljivo predstaviti: "Vse razvite družbe so se morale spopasti s tem problemom. Ko so se znašle na robu samoohranitve, so nekatere ta davek tudi vpeljale"; ali pa: "Davek na nestarševstvo naj bi ne razumeli kot davek, temveč kot solidarnost, kot pomoč otrokom, kot vlaganje v prihodnost"; in nazadnje: "Davki naj bi bili sintetični, tako da bi združevali vse prispevke. Tako imajo urejeno Švedi in Francozi" (Jana, 14. 2. 1990).

Take utemeljitve so naletete na močno nasprotovanje bralcev in posameznih komentatorjev; svoje kritične poglede do predlaganih ukrepov so izrazili kar v polovici člankov iz leta 1990. Najbolj pogoste pripombe so se nanašale na neprimeren predstavljen rodnostni problem v Sloveniji. Upadanje rodnosti naj bi predlagatelji podlag nemudoma razumeli kot odskočno desko za oblikovanje in sprejetje ukrepov, še preden so ta pojav resno in poglobljeno analizirali. Nekateri kritiki iz vrst strokovnjakov pa so celo očitali predsedniku komisije, da je napačno interpretiral statistične izračune:

"Naravni prirastek v Sloveniji je še vedno pozitiven... Osnovni problem obnavljanja prebivalstva Slovenije pa je drugje. Kljub pozitivni rasti prebivalstva, se je rodnost v Sloveniji znižala pod raven, ki še zagotavlja enostavno reprodukcijo" (Teleks, 8. 2. 1990).

Novinarji kot tudi posamični bralci so opozarjali na neznanstven in odkrito demagoški značaj retorike predlagateljev podlag (Teleks, 29. 3. 1990). Očitali so jim zlasti vrednostno podprte interpretacije statističnih podatkov znotraj ideološkega mita o izumiranju slovenskega naroda, nedoslednosti pri javni predstavitvi argumentov, in celo neveljavnost nekaterih statističnih izračunov. Kritiki podlag so prvič tudi javno izpostavili dilemo - zakaj, za koga in v kakšnih okoliščinah naj bi bilo upadanje rodnosti v Sloveniji sploh problematično (Delo, 5. 4. 1990) in videli poglobitveni razlog, ki naj bi motiviral pisce podlag, v "prvem" slovenskem večstrankarskem predvolilnem boju. Hkrati so vztrajno zatrjevali, da so šle strokovne sugestije za izboljšanje rodnosti v Sloveniji korak nazaj v poenostavljene predstave socialistične ideologije o zadostnem številu delavcev za uspešno izvajanje blagovnega produkcijskega sistema, da več kot očitno vsebujejo premise naturalizma in merkantilizma, skratka, da podlage pomenijo "korak naprej v srednji vek":

"Poudarjanje količine ljudi namesto njihove vrednosti je tipično za socializem, ki je naturalna družba, in je zato slepa za fetišizem blaga in tudi denarja kot posebnega blaga... Takšen populacijski naturalizem tudi ne razume, da je štiristo tisoč Slovencev čez dvesto let lahko vrednih več kot danes dva ali trije milijoni. V primeru, da bodo stranke narodne demokracije zmagale na ljudskih volitvah, se nam potemtakem obeta zmes kolektivizma, nacionalizma, naturalističnih predstav in svobodnega podjetništva, ki naj bi vso to mašinerijo zalagalo s potrebnim denarjem" (Teleks, 15. 2. 1990).

"Gre za to, da priseganje na načrtno spodbujanje rojevanja kot 'investicijo v materialno reprodukcijo družbe'... spominja na merkantilistično tezo o številčnem prebivalstvu kot viru gospodarske in siceršnje moči države, kar je za postindustrijsko družbo nekaj nepojmljivega" (Mladina, 16. 2. 1990).

Zadnja skupina oporekovalcev se je med drugim osredotočila na antipluralistično usmerjenost predlaganih ukrepov. Tipične kritike takih ocenjevalcev podlag so bile:

"Že bežen pregled gradiva... jasno pove vsaj dvoje: da ne gre za reprodukcijo prebivalstva nasploh, temveč za reprodukcijo Slovencev, in da ne gre niti za boljšo kvaliteto njihovega življenja nasploh, ampak za nekakšno nagrado za starševstvo, ki bi je bile v enaki višini ne glede na socialni položaj deležne vse matere za drugega oziroma tretjega in vse nadaljnje otroke" (Teleks, 8. 2. 1990).

"Celoten predlog je past... Ta projekt je jasno uperjen zoper pluralnost družbe, zoper različne stile in oblike življenjskih skupnosti in s tem tudi proti avtonomnosti žensk... Sam jezik ogromno pove: v tem primeru to, da se bo katastrofalna kriza te družbe reševala na račun odpuščenja določenih segmentov žensk, priseljencev z juga itd... Razvoj Slovenije pa bo očitno slonel na nekakšni svojevrstni moški poslovnosti in ženskem gospodinjstvu" (Večer, 24. 2. 1990).

V naslednjih letih se zaznava o zniževanju rodnosti na Slovenskem niso bistveno spremenile. Edina razpoznavna novost je bila v tem, da je bilo v dnevnem časopisu zaslediti več prostora za bolj znanstvene in predvsem s "tujimi zgledi" podkrepljene razlage pojava upadanja rodnosti, s katerimi so strokovnjaki podlagali še vedno aktualne pozive po čimprejšnjem sprejetju ukrepov celovite prebivalstvene politike. Pisanje o "romunskem primeru" se je kazalo kot prepričljiva ilustracija o neuspešnem dvigovanju rodnosti s pomočjo negativnih prebivalstvenih ukrepov; po ustavni prepovedi izvajanja pravice do splava leta 1966, rodnost v Romuniji ni naraščala, temveč je ostala nizka. Zdi se, da je bil prikaz romunskega primera namenjen tistemu delu občinstva, ki je zagovarjal prepoved zakonite pravice do abortusa v Sloveniji. Nasprotno pa je bil t.i. skandinavski model predstavljen kot deloma uspešen primer izvajanja pozitivnih ukrepov za spodbujanje rodnosti. Z nizom pozitivnih ukrepov na področju družinskega načrtovanja so na Švedskem v tridesetih letih skušali dvigniti sorazmerno nizko rodnost. Uspehi so bili le začasni, saj se je v sedemdesetih letih proces upadanja rodnosti na Švedskem ponovil (Delo, 4. 7. 1992). Vztrajanje strokovnjakov pri demografskih analizah le v okvirih nacionalne države pa ni bilo posledica zgledovanja po bolj ali manj uspešnih "evropskih praksah", temveč verjetno tudi odraz "novih" zaznav tujcev v Sloveniji, ki so prevladale po proglasitvi neodvisne slovenske države.

V devetdesetih letih so bili tujci v medijih obravnavani na več načinov. Nema lokrat so o njih pisali kot o potencialnih kandidatih, ki bi utegnili zapolniti izpraznjena, zlasti podeželska, območja slovenskega ozemlja (*Družina*, 3. 2. 1991; *Delo*, 31. 8. 1991). Kot "stari" priseljenci (še pred osamosvojitvijo Slovenije) pa so bili pogosto prepoznani za poglobitve krivce, ki so s svojo rodnostjo zasenčili "razmnoževalno lenobo" (*Delo*, 23. 6. 1993) avtohtone slovenske populacije (*Slovenske novice*, 17. 2. 1993). S tega vidika so nekateri avtorji člankov menili, da je "učinkovit nadzor migracijskih tokov prav tako nujen kot klasična obramba meja in smiselno načrtovanje rojstev" (*Delo*, 24. 7. 1993), ali pa da bi Slovenci morali "posodobiti imigracijsko politiko" (*Delo*, 14. 8. 1993). Nekateri posamezniki pa so v Pismih bralcev jasno izrazili ekstremna stališča kot na primer: "Slovenci Slovenije ne mislimo islamizirati, prepustiti svojih ognjišč Balkancem in narediti iz Slovenije drugo Bosno" (*Delo*, 17. 11. 1993; *Delo*, 4. 12. 1993); "Kako kljubovati navalu poldivjih bežečih ljudstev?" (*Delo*, 1. 12. 1993); ali pa:

"Pokojna Jugoslavija je imela pri tem sramotno vlogo pospeševalca tega južnega "razploda" [prebivalcev Kosova] in je po pravici s tem tudi prva žrtev novodobne "kuže" na dveh nogah. Slovenci se odpovedujejo potom-

stvu, da njihovo zemljo zasedajo nepismeni, nekulturni, leni kradljivci"
(*Delo*, 2. 7. 1994),

ki pa niso naletela na nasprotovanje, kot je bil primer leta 1990. Nasprotno, prav dilema, ali tudi tujece vključiti v razprave o slovenski prebivalstveni politiki ali ne, je okupirala populacijske eksperte prav skozi vsa devetdeseta leta. Nekateri med njimi so sprva nasprotovali piscem o fobiji pred Neslovenci (*Republika*, 18. 5. 1993; *Razgledi*, 12. 11. 1993; *Delo*, 4. 12. 1993). Toda tudi sami se niso omejili od strahov o ogroženi slovenski kulturi:

"Drugi razlog [zaskrbljenosti zaradi padajočega števila rojstev] je ogroženost kulture, v kateri smo zrastle in so jo naši predniki na tem prostoru ohranjali več kot tisoč let. Za uveljavitev posameznika in naroda med tujci je samozavest, ki ti jo daje lastna kultura, izjemno pomembna" (*Republika*, 18. 5. 1993); ali: *"Ni namreč mogoče zanemariti kulturnih in drugih omejitev. Ne moreš samo odpreti mej za priselitve in s tem izravnati števila prebivalstva"* (*Večer*, 21. 5. 1994).

Vse kaže, da so razpad Jugoslavije, vojna na Balkanu in uveljavljanje slovenske državnosti bistveno zaznamovali razpravljanje o nujnih prebivalstvenih ukrepih na Slovenskem. Odločilna zadrega se ni vrtela okoli vprašanja, ali je celostna populacijska politika nujna ali ne, temveč, ali in kako vključiti v njeno obravnavo tudi priseljence. V skladu z zdravorazumsko predstavo, da so nekdaj delovni priseljenci uživali več pravic kot Slovenci, so se nekateri razpravljavci zavzemali za učinkovit nadzor nad imigrantskimi tokovi in opozarjali na "dejstvo", da tujci že ne bodo "skrbeli za Slovence", prej bodo resno ogrozili pravo bistvo slovenske kulture (*Delo*, 7. 1. 1995; *Delo*, 22. 5. 1999; *MAG*, 2. 11. 1995). Manjšina je poudarjala, da je priseljevanje lahko rešitev za padec rodnosti na Slovenskem, vendar pogojno: če se bodo prišli-leki zmožni integrirati v sistem (*Dnevnik*, 10. 2. 1996; *Delo*, 4. 12. 1993; *Večer*, 21. 5. 1994; *Delo*, 4. 12. 1999; *Delo*, 11. 12. 1999). Domala vsi pa so v skladu s ksenofobičnim razpoloženjem v Sloveniji vztrajali pri "lažji" in "cenejši" rešitvi: pri investiranju v "zanesljive domačine" s pomočjo spodbujanja njihovega rodnostnega vedenja.

Sklep

Benedict Anderson je v svojem delu *Zamišljene skupnosti* (1998: 15) dejal, da "skupnosti ne moramo razlikovati po tem, ali so pristne ali lažne, ampak po načinu, kako so zamišljene". Tako naj bi se zamisel nacije kazala kot podoba o skupnosti, ki jo gojijo člani, saj jih, čeprav se neposredno ne poznajo, povezuje nekakšno "horizontalno tovarištvo" (prim. Anderson, 1998: 14-16). S takim razmišljanjem je Anderson skušal pojasniti predvsem razliko med zamišljanjem starodavnih in nacionalnih skupnosti, so pa njegova opažanja povedna tudi za naš primer. Iz medijskega govora o obnavljanju nacionalne populacije lahko namreč posredno izluščimo oblikovanje oziroma "normalizacijo" predstave o "nas".

V času "prebujanja narodov" so oblikovalci programa o *Zedinjeni Sloveniji* eksplicirali model politične konsolidacije tistega, kar so razumeli kot slovenski narod v okviru avstrijskega cesarstva. Zamišljali so si tako skupnost, ki bo v eni politični entiteti združevala slovensko govoreče ljudi, ki so tačas bivali v različnih administrativnih enotah in političnih režimih. Številčno majhnost tako opredeljenega slovenskega naroda so presojali z vidika obstoja v skupnem sistemu, ki bi jim omogočal varnost oziroma politično preživetje, ampak na razpoznaven, slovenski način, ki so ga utemeljevali kot zgodovinsko in hkrati "naravno", psevdoobiološko kontinuiteto. Ali kot se glasi sloviti Majerjev apel bralcem Bleiweisovih Novic:

"Mi smo vsi bratje - Slaveni, Nemci, Italijani, Vogri... Vsaki naj v svoji deželi doma živi, kakor mu je drago in ljubo: Nemec po nemško, Italijan po italijansko, Voger po vogersko... Mi Slaveni pa tudi tverdo, z vso močjo od vsih terjamo, da tudi nas pusté doma po našim živeti: Slovence po slovensko (1848: 50; poudarki originalni)."

Šlo je torej hkrati za politično gibanje, ki je proizvedlo in "znanstveno" utemeljevalo skozi dela učenjakov iz različnih ved (zgodovine, arheologije, jezikoslovja itd.) vsebine "slovenskosti". Po zgledu tedaj v Evropi primordionalno konceptualiziranih predstav o narodni-nacionalni skupnosti, so si slovensko populacijo zamislili kot tako skupnost, ki jo odlikuje skupni izvor, jezik, kultura in ozemlje ter neprekinjene kontinuitete teh atributov skozi zgodovino. Ali bolje rečeno, odslej so v svojih znanstvenih podjetjih, naj parafraziram Šumijevo, razvrščali diahrone in kontekstualno raznorodne pojave *ex aequo* tako, da so konstruirali velike mitske monade: "slovenstvo", "slovenščino" in "narod" (Šumi, 2000: 121).

Zdi se, da so za razliko od tako zamišljene podobe slovenske skupnosti, ki se je uveljavljala v procesu narodotvorja v drugi polovici 19. stoletja in se postopoma, čeprav ne avtomatično, konsolidirala kot "goden" narod, sooblikovalci državotvornega diskurza v obdobju "osamosvajanja" Slovenije obnovili poprej obstoječo podobo slovenskega naroda in jo izenačili z nacionalno populacijo. Poprej zamišljen "goden narod" je s proglasitvijo politične samostojnosti in suverenosti postal "godna nacija", t.j. taka entiteta, katere omejenost se je zdaj nanašala na obstoj drugih nacij, torej ekskluzivističnih entitet istega reda. Analiza medijskega govora o upadanju rodnosti na Slovenskem v zadnjih treh desetletjih nedvomno govori temu v prid. Naj grem po vrsti.

Pregled nacionalnega tiska v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je pokazal, da so, naj rečem s Hartleyem (1989), "institucionalni" kot tudi "prisvojeni glasovi"

⁷ Po Hartleyu (1989: 110) so institucionalni glasovi taki, ki so povsem "naturalizirani". To pomeni, da dajejo vtis, kot da niso skonstruirani in provizorični, ampak, da se "realnost" preprosto prikaže skozi nje. V našem primeru so to novinarski glasovi. Podobno, naj bi bili prisvojeni glasovi tisti, ki so hkrati vključeni in ločeni od prisvojiteljevega glasu. Resnico potemtakem izgovarja institucionalni glas, njegovo resničnost ali avtentičnost pa vzpostavljajo "prisvojeni" glasovi. V našem primeru so to strokovni in bralski komentarji ali intervjuji, ki so kljub navidezni avtonomnosti in nepristranskosti, po Hartleyu, diskurzivno podrejeni torej vpeti v določen institucionalni kod (kako biti intervjuvan) ali pa kontekst (prim. *ibid.*: 111).

ustvarjali avtonomno podobo slovenske skupnosti. Proces upadanja rodnosti v Sloveniji so predstavljali kot posledico dosežene gospodarske in kulturne ravni, ki je bila primerljiva z rodnostno situacijo v večini zahodnoevropskih držav, in hkrati kot posledico individualistične ideologije potrošništva. V skladu s teorijama modernizacije in demografskega prehoda, ki sta upadanje rodnosti razlagali kot rezultat "progresivnega razvoja", so "slovenski položaj" prebivalstvene dinamike primerjali z gibanjem prebivalstva v drugih republikah v okviru skupne države kot tudi v drugih državah s primerljivo "razvitostjo". Iz medijskega govora o upadanju rodnosti v Sloveniji v tem obdobju lahko potemtakem indikativno izluščimo tako predstavo o populaciji, ki je bila sorazmerno avtonomno prezentirana v okviru politične skupnosti Jugoslavije in tudi navzven do drugih evropskih držav; od tod predstava o najbolj razviti republici Sloveniji. Vendar ta podoba ni bila povsem v skladu z romantičnim konceptom narodne-nacionalne populacije, ki je poudarjal tudi njeno organsko povezanost z etničnim ozemljem. Ogroženost zgolj etničnih Slovencev je bila v tem obdobju še nerazpoznavna oziroma podkomunicirana.

V osemdesetih letih so posledice upadanja rodnosti predstavljene že v smislu "narodovega izumiranja". Kljub temu, da so strokovni "prisvojeni glasovi" v medijih mirili javnost s spodbijanjem alarmantnih napovedi o izginjanju Slovencev, so "institucionalni glasovi" take napovedi vse bolj dramatizirali. Upadanje rodnosti v najbolj razviti republici ni bilo predstavljeno zgolj kot rezultat procesov modernizacije "razvitega sveta", ampak tudi kot rezultat ne dovolj ozaveščenega usmerjanja rodnostnih trendov v Sloveniji glede na specifične segmente populacije. Ker so statistične službe "do zdaj" spremljale rodnost celotne populacije v Sloveniji, naj bi izmerjeni kazalci "uspavali" ocenjevalce populacijskih trendov v napovedi, da položaj v Sloveniji še ni alarmanten. V tem oziru so mediji izpostavili delovne priseljence iz drugih republik tačas še iste države, torej tisti segment populacije, ki po predpostavki romantičnega koncepta narodne-nacionalne populacije ni bil "naravno povezan" s skupnostjo, v kateri je bodisi začasno bodisi stalno prebival.

V primerjavi z medijskim govorom v osemdesetih letih je za devetdeseta leta značilna še poudarjena grožnja, da je zaradi številčne majhnosti Slovencev, ki je bila razumljena in posredovana kot sinonim za populacijsko izginotje, ogrožena "prava nacionalna substanca". Taka esencialistična drža je bila nadalje razumljena kot domoljubna skrb (Šumi, 2001: 26) za končno pridobljeno, tako dolgo pričakovano slovensko nacionalno suverenost, ki je v diskurzu o nacionalni populaciji iz obdobja "prebujanja narodov" razumljena kot razvojno "godna" tvorba, ki organsko spaja populacijo z ozemljem, podedovano kulturo, skupnim jezikom in zgodovinskim izvorom v politično organizacijo - suvereno nacija. V tem pogledu so ilustrativne razlage v smislu: "Saj nisem nacionalist, ampak me skrbi usoda lastnega naroda" (*Mladina*, 2. 2. 1990; *Slovenske novice*, 17. 2. 1993), ki niso bile v sozvočju z vzporedno prisotnimi mnenji o splošni formalni normi tolerance (prim. Van Dijk, 1993: 99, 104), največkrat posredovani v obliki poziva k "odpri" ali "nacionalni" Evropi. Tako ustvarjena pozitivna samopodoba tudi ni bila v skladu z negativno podobo, ki je bila pripisana etničnemu Drugemu. V obdobju razpada Jugoslavije so bili v tem smislu tipični pripisi krivde za nizko rodnost Slovencev Neslovcem, zlasti nekdanjim delovnim priseljencem. Še več, domoljubna skrb je

bila v svoji skrajni točki locirana na nacionalno mejo (Billig, 1995: 100), da bi se lahko izključilo morebitne neželene soudeležence pri zviševanju "slovenske rodnosti", tačas zlasti begunce iz Bosne in Hercegovine. Zdelo se je, da so bili celo strokovni glasovi, ki so sporadično oporekali prevladujoči zastraševalni retoriki v tem obdobju. uspešno utišani oziroma pod vplivom domoljubne ideologije predstavljeni ne kot mnogovrstni, ampak enovrstni - pač pa v sozvočju s posocialistično nacionalistično retoriko v Hrochevem smislu.

Na podlagi predstavljenega materiala lahko sklenem, da medijski govor o rodnosti na Slovenskem, zlasti v obdobju uveljavljanja slovenske državnosti, izpričuje politizacijo rodnostnega pojava v smeri obujanja klasičnega koncepta narodne-nacionalne populacije.

LITERATURA

- Benedict, Anderson (1983, 1998): *Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Billig, Michael (1995): *Banal Nationalism*. London: SAGE Publications.
- Cvirn, Janez (1995): "Slovenci in nemški državnoopravni programi (1848-1918)", v: Bogo Grafenauer et al (ur.), *Slovenci in država*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, str. 73-82.
- Dolinar, Darko (1996): "Brižinski spomeniki kot problem slovenske literarne zgodovine", v: Janko Kos et al (ur.), *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, str. 393-401.
- Domej, Teodor (1995): "Slovenci v 19. stoletju v luči svojih lastnih oznak", v: Bogo Grafenauer et al (ur.), *Slovenci in država*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, str. 83-93.
- Fekonja, Andrej (1887): *Davorin Trstenjak, slovenski pisatelj*. Ljubljana: Kleinmary in Bamberg.
- Grafenauer, Bogo et al (ur.) (1995): *Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Hartley, John (1989, 1982): *Understanding news*. London: Routledge.
- Hroch, Miroslav (1996): "Nationalism and national movements: comparing the past and the present of Central and Eastern Europe". *Nations and Nationalism* 2 (1), str. 35-44.
- Kertzer, David I. in Tom Fricke (ur.) (1997): *Anthropological Demography. Toward a New Synthesis*. Chicago in London: The University of Chicago Press.
- Korošec, Josip (1954): "Lubor Niederle". *Arheološki vestnik Acta Archaeologica*, 2 (5), str. 387-388.
- Kos, Janko et al (ur.) (1996): *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede.
- Kos, Milko (1985): *Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kreager, Philip (1997): "Population and Identity", v: David I. Kertzer and Tom Fricke (ur.), *Anthropological Demography. Toward a New Synthesis*. Chicago in London: The University of Chicago Press, str. 139-174.
- Majer, Matija (1848): "Slava Bogu v višavah". *Kmetijske in rokodelske novice*, 13 (6), str. 50.
- Niederle, Lubor (1911): *Slovanski svet. Zemljepisna in statistična slika današnjega slovanstva*. Ljubljana: Omladina.

- Poutignat, Philippe in Jocelyne Streiff-Fenart (1997, 1995): *Teorije o etnicitetu*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Rožman, Irena (2001): *Spolno življenje in kultura rojstev na Dolenjskem od 2. polovice 19. stoletja do 2. svetovne vojne (disertacija)*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.
- Szreter, Simon (1993): "The Idea of Demographic Transition and the Study of Fertility Change: A Critical Intellectual History". *Population and Development Review* zv. 19, št. 4, str. 659-702.
- Stanfield, John H. In Dennis M. Rutledge (ur.) (1993): *Race and Ethnicity in Research Methods*. London: SAGE.
- Šifrer, Živko (1963): "Razvitak stanovništva u poslednjih sto godina". *Stanovništvo*, I, 3.
- Šumi, Irena (2000): *Kultura, etničnost, mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Šumi, Irena (2001): "Rasistični ampak". *Mladina*, 5. marec, str. 26-27.
- Trstenjak, Davorin (1863): "Iz Celja". *Novice*, 22. julij, 29 (21), str. 234.
- Van Dijk, Teun (1993): "Analyzing Racism Through Discourse Analysis: Some Methodological Reflections", v: John H. Stanfield in Dennis M. Rutledge (ur.), *Race and Ethnicity in Research Methods*. London: SAGE, str. 92-134.
- Vogelnik, Dolfe (1965): *Razvoj prebivalstva Slovenije zadnjih dvesto let z jugoslovanske in evropske perspektive*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- Zalokar, Alojz (1918): *O ljudskem zdravju*. Ljubljana: Tiskovna zadruga v Ljubljani.
- Zwitter, Fran (1936): *Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni*. Ljubljana: Znanstveno društvo.
- Arhiv:
- Novinarska dokumentacija Delo: mapa: 312.1 (497.12) - Nataliteta.

NOVE-STARE REPREZENTACIJE OTROK IN OTROŠTVA: DEKONSTRUKCIJA "PROTEKTIVNEGA" OTROŠTVA¹

Povzetek. Članek prikazuje, kako se v sodobnosti reproducirajo reprezentacije otroštva, kakršne so nam znane iz preteklosti. Na podlagi analize javne razprave iz let 2000-2002 o zakonu o umetnem oplojevanju pokaže, da se otrok tudi v sodobnosti še vedno konstituira pretežno kot lastnina odraslega, kar smo očitali patriarhatu. Članek še zlasti kritično obravnava t.i. liberalno argumentacijo v razpravi, ki lastništva otroka ni problematizirala, pač pa je zahtevala zgolj njegovo razširitev na ostale segmente odrasle populacije, ki jim otrok tradicionalno ni pripadal (predvsem ženske, homoseksualce in telesno hendikepirane ljudi). Skozi to optiko članek problematizira tudi protektivno otroštvo kot prevladujoči sodobni družbeni konstrukt otroštva ter koncepta otrokovih pravic in potreb.

Ključni pojmi: reprezentacija, otroštvo, umetna oploditev, protektivno otroštvo, družbena konstrukcija otroštva, otrokove pravice, otrokove potrebe.

Javna razprava iz let 2000 do 2002 o "oploditvi samskih žensk", ki se je sprožila ob noveli zakona o zdravljenju neplodnosti in postopkih oploditve z biomedicinsko pomočjo (OBMP) ter referendumu, ki je sledil, se je v zadnjem letu po njenem zaključku v liberalnih krogih spremenila v neke vrste citat. Z njim se dokazuje (neo)patriarhalni poskus omejevanja žensk prek normiranja in sankcioniranja reprodukcije (npr. Kanduč, 2002: 66;² Švab 2002: 75; Drglin 2002: 95-107), pa tudi razširjenost predsodkov do homoseksualnih (npr. Greif 2002: 109), invalidnih in samskih žensk. Najdemo lahko kar nekaj strokovnih del, ki so se ukvarjala s pozicijo, vlogo in reprezentacijami žensk v tej razpravi. Zanimivo je, da niti eno od njih

* Marija Zidar, diplomirana novinarka in anglistka, študentka podiplomskega študija sociologije vsakdanjega življenja na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

¹ Naloga je skrajšana in dopolnjena različica praktičnega dela diplomske naloge z naslovom Oris družbene konstrukcije otroštva na Slovenskem (Ljubljana, 2002).

² Kanduč tudi meni, da je "slovenski referendum pokazal, da imajo po večinskem mnenju javnosti interesi (dejanski ali dozdnevni) otroka večjo težo kakor 'pravica do otroka' (Kanduč, 2002: 66). Vendar pravzaprav ne gre za večinsko uresničevanje otrokovih interesov, pač pa povečano sklicevanje nanje. Retorika sklicevanja na otrokove pravice in potrebe nima prav nič skupnega z njihovo realizacijo. Poleg tega so omenjeni koncepti, kot pojasnjujemo v nadaljevanju, že sami po sebi konstrukti.

sistematično ne analizira vloge otrok in otroštva v njej na podoben način. Sklicevanje na otroka in njegove pravice je v razpravi delno kritizirala stran, ki je novelo zagovarjala, vendar le v povezavi z reprezentacijami žensk (oziroma ženskosti, materinstva, ženske spolne vloge ipd.), pri čemer so uporabljali krožni argument, da so se s sklicevanjem na otrokove pravice zgolj kratile pravice žensk (kar pa je, če pomislimo, ravno tako sklicevanje na te koncepte).

Pričujoči članek je analiza reprezentacij (Hall, 1996) otroštva v tej razpravi, pri čemer velja poudariti, da ne gre za ponovno preizpraševanje referendumskih vprašanj (po moje torej ni vprašanje, kdo ima do česa pravico, ampak, na primer, kaj uporaba koncepta pravic artikulira). Analizirani vzorec zajema prek 160 novinarskih prispevkov, ki se nanašajo na Zakon o zdravljenju neplodnosti, in enako število prispevkov v zvezi z referendumom o zakonski noveli. V izbor sem vključila tudi pisma bralcev. Analizirani vzorec tako skupaj šteje prek 400 člankov, zbranih iz slovenskih tiskanih medijev (dnevnikov, tednikov in mesečnikov, tako časopisov kot revij) v letih 2000 do 2002. V nekaterih primerih se je zgodilo, da je bil članek relevanten tako za dokumentacijo o zakonu kot za dokumentacijo o referendumu, zato je bil vključen v obe.

Pri analizi sem se osredotočila na problematične plati liberalne argumentacije v razpravi, saj menim, da je bila konservativna argumentacija, vsaj v liberalno usmerjeni strokovni publicistiki, že zadosti obdelana.³ Tega ne bi mogli trditi za liberalne argumentacije, ki pogosto že zaradi samega imena ostajajo popolnoma izven kritike in nedotakljive. V članku uvodoma prikažem zgodovinski oris konstrukcije otroštva in opišem sodobni konstrukt tako imenovanega protektivnega otroštva. Temeljno kritiko ter dekonstrukcijo tega koncepta predstavljam skozi analizo referendumske razprave. V slednji sem določila štiri diskurzivne vizije razprave (zgodbo "spopad liberalne in konservativne usmeritve"; zgodbo "ogrožanje državljskih in človekovih pravic"; zgodbo "diskriminacija marginaliziranih družbenih skupin in življenjskih stilov" ter zgodbo "spopad spolov na bojnem polju otroštva") in očrtala reprezentacije otroka v vsaki od njih. V nadaljevanju se podrobneje posvečam kritiki liberalne argumentacije in ugotavljam, na kakšen način se v sodobnosti reproducirajo stare reprezentacije otroštva, ki so zaradi sodobne

³ V nadaljevanju uporabljam izraza "liberalna" in "konservativna" argumentacija. Subjekti teh konceptov so bili avtorji analiziranih člankov sami, ki so se v tej izjemno polarizirani razpravi večinoma sami opredelili, navadno izrecno za zagovornike ali "liberalnega" ali "konservativnega" stališča. Oba izraza v tekstu zgolj podvajam, kar pa še ne pomeni, da se z zdravorazumskimi opredelitvami liberalnega kot naprednega in konservativnega kot nazadnjaškega v tem primeru strinjam. Nasprotno: v analizi poudarjam, da so bile te konotacije zavajajoče (argumenti "liberalne" strani so bili pogosto arhaični in so podvajali stare reprezentacije otroštva).

javne retorike "protektivnega otroštva" in vseh idealov, ki jih ta koncept vsebuje, vsaj načeloma nesprejemljive.⁴

Otroštvo kot družbeni konstrukt

V sodobnem družboslovju otroštvo - podobno kot rasa, spol ali nekatera druga starostna obdobja, denimo mladost - velja za družbeni konstrukt, ki je zgodovinsko in kulturno variabilen, zaradi česar sta vprašljiva tako njegova "biološka določenost kot (kulturna) univerzalnost" (Renner, 2000: 208)⁵ oziroma kot pojem, ki je, s termini Bergerja in Luckmanna (1967), "objektiviziran, institucionaliziran, legitimiziran" in navsezadnje tudi ponotranjen. Kakršna koli misel na kulturno ali zgodovinsko univerzalnost otroštva se poruši takoj, ko si zgolj informativno pogledamo različne opredelitve otroka in otroštva skozi čas.

Danes se za opredelitev otroštva upošteva Konvencija o otrokovih pravicah iz leta 1989, ki otroka v prvem členu definira kot človeško bitje, mlajše od osemnajstih let, razen če zakon, ki se uporablja za otroka, določa, da se polnoletnost doseže že prej. Otrok tudi ni pravni subjekt. Zanj veljajo posebna zakonska določila in posebna sodna obravnava, saj vanj običajni kazenski postopek v primeru dejanja, ki bi bilo sicer pri polnoletni osebi kaznivo, ne more poseči. Prav tako otrok ni politični subjekt, saj nima volilne pravice. Otrok velja za neoblikovano, nedoraslo, "nedolžno" bitje, ki je še v procesu obveznega šolanja, ki ni formalno sposobno prevzemanja odgovornosti za svoja dejanja, in za katerega vsaj de iure velja, da ga je potrebno predvsem zaščititi. V sodobnosti je otroštvo sfera zaščitenosti in nedolžnosti, ločenosti od politične sfere, javne sfere in od dela. Vse te pojme združujemo pod izrazom "protektivno otroštvo", ki je danes prevladujoči družbeni konstrukt v zahodnih kulturah. Konstrukcije otroka in otroštva skozi čas in v različnih kulturnih okoljih so tako številne, heterogene in raznolike, da bi pravzaprav morali govoriti o različnih konstrukcijah otroštev in ne otroštva. Avtorji zbornika *Childhood Studies* (Mills, 2000) na primer razlikujejo med šestimi različnimi konstrukcijami oziroma reprezentacijami otroštva in otrok: otroci kot nedolžnimi bitji,

⁴ Referendumske diskurze bi načeloma lahko razdelili v tri diskurzivne režime: diskurz politike, diskurz stroke ter vox pop diskurz oziroma "glas ljudstva". Vsi ti diskurzi seveda niso bili na isti hierarhični ravni; primat je imel diskurz politike, ki je temo sploh definiral kot nacionalno substančno in jo uvrstil na javno agendo; stroka se je v razpravo prek medijev vključila druga, in sicer bodisi v obliki 'prisvojenega ali zunanjega glasu' (Hartley), ki v funkciji citata legitimira diskurzivno vizijo posameznega medija, bodisi v obliki pisma bralcev in podobnih prispevkov, ki so blizu vox pop diskurzu. Definicija realnosti ("za kaj gre", "v čem je problem") in argumenti, ki sta jih proizvajala prva dva režima, so se reproducirali v vox pop diskurzu, ki se je izražal pretežno skozi pisma bralcev in ankete. Ker me zanimajo predvsem posamezne diskurzivne vizije (definicije problema oziroma "realnosti") ter vloga otroka v njih, pri čemer je bilo pri vseh treh režimih zaslediti podvajanja enakih argumentacij (vse argumentacije, ki jih bom obravnavala, lahko najdemo v vseh treh režimih), diskurzivnih režimov v nadaljevanju ne bom posebej ločevala.

⁵ Otrok je bil prej predmet sociološkega preučevanja le v okviru drugih institucij, kot sta šola in družina. Šele v zadnjem desetletju se pojavlja kot samostojni predmet preučevanja (Corsaro, 1997).

kot vajenci, kot osebam samimi po sebi, kot člani posebne skupine, kot ranljivimi bitji in otroci kot živalmi.⁶

Kako je prišlo do opredelitve otroka, kakršno poznamo v sodobnosti, ko pa vpo-gled v etimološki izvor izraza "otrok" razkriva povsem drug pomen, kot bi ga prič-a-kovali? Ali slovenska beseda otrok izhaja iz korena, ki bi pomenil nedolžnost in neob-likovanost oziroma izražal to potrebo po zaščiti? Kajpada ne. Beseda otrok je pri slo-vanskih narodih skozi dolga stoletja pomenila predvsem delovno silo, služabnika, tlačana, paža, hlapca in celo sužnja (Puhar, 1982: 107). Otroštvo kot od odraslosti ločena sfera je relativno nov koncept, ki ga evropski srednji vek sploh ni poznal, medtem ko se je ponekod na Slovenskem, predvsem v kmečkem okolju, nerazliko-vanje med sfero odraslosti in otroštva obdržalo še vse 19. stoletje. Kljub temu, da gre za socialnozgodovinsko analizo, se tudi večina družbenokonstruktivističnih per-spektiv otroštva opira na temeljno delo Philippa Ariësa *Otrok in družinsko življenje* v starem režimu (1991), ki je prvi opozoril na vlogo predvsem šole, nato pa tudi dru-žine, pri oblikovanju tega, kar sam imenuje "novo občutje otroštva".⁷ Kot pravi, so sodobno starostno razlikovanje namreč proizvedli prav šolski razredi.⁸

Srednjeveška šola starostnega razlikovanja ni poznala. Idejo razreda, classis, ki je sicer znana že od Kvintilijana dalje, so v evropsko šolstvo ponovno uvedli šele humanisti v 15. stoletju, za njimi pa jezuiti (1598-1772). "Nastanek" sodobnega kon-strukta protektivnega otroštva je pripisati vzajemnemu delovanju predvsem insti-tucij Družine, Šole in Zakonodaje, in vzporednim diskurzom o otrocih in otroštvih, ki so jih le-te proizvajale (pedagogika in didaktika na primer nastaneta zaradi potreb množičnega šolanja). Šola je otroka definirala kot manko odraslega, pri čemer naj bi mu pri njegovem oblikovanju v odraslega človeka in državljana še naj-bolj manjkala vednost, ki jo pridobi v aparatu Šole (Laporte, 1992). Kazensko pravo je ustvarilo danes zdravorazumsko razlikovanje med mladoletnimi in polno-letnimi.⁹ Novo, sodobno občutje otroštva se je obenem lahko porajalo šele znotraj

⁶ Napravili so tudi sezname različnih reprezentacij otroštva, ki so jih našli pri avtorjih nekaj ključnih del o otroštvu, ki so izšla v zadnjem desetletju: Bentonu, 1996; Brounu, 1996; Hendricku, 1990 in Jenksu, 1996. Jenks, na primer, je določil naslednje kategorije: "otrok kot divjak", "naravni otrok", "družbeni otrok", "dionizični otrok" in "apolinični otrok" (Mills, 2000: 29-32).

⁷ Ariës sicer pogosto nekonistentno govori tudi o "odkritju" otroštva (oziroma odkritju novega občut-ja otroštva), kar je esencialistična, in ne konstruktivistična perspektiva.

⁸ Velja opozoriti na pogosto spregledano dejstvo, da Ariës svoje teze o novem občutju otroštva ni izpe-ljal zgolj na podlagi sekundarnih virov (predvsem na podlagi likovne umetnosti). Tako Ariësa namreč pogosto zmotno interpretirajo in citirajo. Ariës je vlogi šole pri nastanku otroštva odmeril celo natančno polovico dela. Razlog za nepoučene kritike je iskati v tem, da so izdaje v številnih jezikih (francoska, angle-ška, srbska) navadno skrajšane ravno v tem delu, kjer Ariës govori o šoli. Kot v svoji spremni besedi k Ariësovu delu opozarja Baskar (v Ariës, 1991: 512), je na pomembno Ariësovo ugotovitev, da so sodo-bno starostno razlikovanje proizvedli prav šolski razredi, prvi opozoril Flandrin.

⁹ Ta ločnica se je oblikovala šele "kot učinek konstituiranja občega pravnega subjekta" (Salecl, 1991: 27). Sodstvo je izvzelo otroke iz kazenske odgovornosti, za mladoletnike pa konec 19. stoletja ustanovilo posebno mladoletniško sodstvo, ki ga je motivirala predvsem tedanja usmerjenost v prevzgojo in poboljša-nje. Ta usmerjenost se v sodobnosti ni obnesla, saj se vrača tendenca uvažanja prvin "pravega" kazenske-ka sodstva, uvažanja punitivnih sankcij ipd. (Skaberne, 1966: 204). Šelihova (2002: 200) ugotavlja, da je kazensko pravo za mladoletnike in posebno sodstvo zanj predstavljalo "neke vrste eksperiment ali 'izvid-nico' za kazensko pravo za mladoletnike", obenem pa poskrbelo za "pomiritev vesti univerzalnega domi-nantnega družbenega sloja, namreč odraslih" (ibid.).

spremenjene Družine¹⁰ z vsemi njenimi novimi atributi zasebnosti, intimnosti, ločenosti od produkcije in javnega življenja, zagotavljanjem afektivne funkcije in domačnosti, kar so bili vse ideali šele meščanske družine (drugi tipi družin, na primer kmečke družine, družine podeželskih delavcev na domu ali rokodelske družine so poznale drugačne reprezentacije otroštva; Seider, 1998). Skozi te institucije in diskurze se je poprej neznana ločnica med obema svetovoma naturalizirala in objektivizirala ter postala zdravorazumska.¹¹

Protektivno otroštvo in referendumsko razprava o "oploditvi samskih žensk" (2000-2002)

A celo konstruktivistične perspektive, ki odklanjajo vsakršno univerzalnost otroštva, se le poredkoma kritično ustavljajo ob sodobnem, tako imenovanem "protektivnem" (Švab, 2001) konstruktu otroštva. Nasprotno, splošno razširjeno je (zdravorazumsko) prepričanje, da je prav zahodno pojmovanje otroštva njegova najbolj izpopolnjena in humana oblika. Podatki o bednem položaju te družbene skupine v preteklosti - kadar se te iste preteklosti seveda ne idealizira - se uporabljajo zgolj v podkrepitev teze, da otrokom "še nikoli ni šlo bolje". "Šele" meščanska družba naj bi "odkrila" otrokovo specifično naravo in otroštvo ter jo počasi razširila na ostale družbene segmente (Ariès, 1991; deMause, 1974), šele razvoj znanosti in medicine v moderni družbi naj bi omogočil padec smrtnosti otrok in dojenčkov in njihovo boljšo nego, šele moderna družba naj bi omogočila razvoj "pravih" materinskih oziroma starševskih čustev do otrok in odpravila njihovo zanemarjanje, šele sodobna družba naj bi odkrila večje "čustveno investiranje v otroka" (Newman, 1997: 112) - če omenimo le nekatere predstave o sodobnem otroštvu kot vrhu (ali pa vsaj skorajda vrhu) evolucijskega razvoja, od zanemarjanja in zlorab k sodobnemu zaščitniškemu in ljubečemu odnosu do otrok. Vse skupaj se sliši kot nekakšna bleščeča zgodba o uspehu, ko smo po dolgi in trnovi poti otroštva prav mi (zahodnjaki) poskrbeli za njegovo lepšo prihodnost. Te domneve o sodobnem idealnem otroštvu ne stojijo same na sebi, brez konteksta, pač pa se umeščajo v neke druge, širše mitologije: v evropocentrizem, z njim pa tudi v evolucionistično tezo kontinuiranega napredka, pri otroštvu pa še poseben "odraslocentrizem"

¹⁰ Eden številnih avtorjev, ki opozarjajo na problematiko obravnave pluralnosti družine, je Kanduč (1997: 275), ki meni, da si "kaže zastaviti vprašanje, ali je sploh smiselno govoriti o družini v ednini ali celo, in ekstremis, z veliko začetnico." Vendar veliko začetnico uporabljamo za označevanje meščanskega ideala družine, v katerem se porodi (prav tako ideal) protektivnega otroštva, medtem ko Kanduč govori o pluralnih oblikah "družin" v sodobnosti (oziroma, kot pravi sam, "modernem, poznomodernem ali že kar postmodernem svetu"). V konstruktivistični perspektivi "Družina" torej nikoli ni obstajala kot idealni tip, univerzalni in nespremenljivi monolit oziroma homogena oblika, pač pa, nasprotno, poznamo njene številne in nadse različne funkcionalne oblike.

¹¹ Velja omeniti, da je - podobno kot se je v feministični literaturi poznega drugega vala zgodilo z monolitnim ženskim subjektom - danes tudi enotni subjekt otroka dekonstruiran (niso si vsi otroci med seboj enaki v atributih otroštva - stopnji izolacije, (moralne) zaščitnosti, odsotnosti s sfere dela ipd.).

(Qvortrup v Pavlovič, 1995: 309).¹² Parazitiranje na takšnih, mnogo večjih oziroma kar vseobsegajočih mitih omogoča manjšim mitom, kakršno je otroštvo, zakoreninjenost in bohotenje. Dokler obstaja takšna predstava o zahodnem otrostvu, je vsak podatek, ki ne spada vanjo, ogrožujoč in vzbudi radikalne odzive v nasprotno smer, včasih celo pravo moralno paniko.¹³ Vsako novo medijsko razkritje ali nasilja nad otroci ali pa nasilja samih otrok povzroči v prvem primeru vdor v iluzijo linearnega razvoja otroštva (sodobno otroštvo naj bi bilo najboljšo doslej), v drugem pa v iluzijo o otroški nedolžnosti. V obeh primerih je reakcija šok, zato se znova in znova v grozi "odkrivajo" stara dejstva o "naraščanju": ali "narašča" število vsakršnih zlorab otrok ali pa "narašča" obseg otroške delinkvence.¹⁴

Postmoderni koncept protektivnega otroštva naj bi torej pomenil blaginjo otrok v smislu slogana "le najboljše je dovolj dobro". Definicijo in štiri temeljne implikacije postmodernega protektivnega otroštva povzemamo po Švab (2001: 136): 1. v postmodernosti postaja koncept otroka pomembno mesto realokacije diskurzov, povezanih z ohranjanjem in varovanjem družbenih vezi, stabilnostjo in integracijo; 2. v postmodernosti so otroci percipirani (vsaj na diskurzivni ravni) kot individuumi, katerih avtonomijo je treba varovati in ohranjati; 3. postmodernost vključuje povečan nadzor nad otroci; 4. v postmodernosti otrok ostaja v odvisnosti, faza odvisnosti (LAT faza) pa se vse bolj podaljšuje.

Problematične so vse štiri točke. Prva pomeni, da koncept Otroka v sodobnosti deluje kot "družbeno kohezivno vezivo", ki nadomešča predmoderna oziroma moderna koncepta Naroda in Vere. Protekcionizem pod drugo točko je sporen, saj kot smo omenili v uvodnem poglavju, da največkrat varuje le odrasle. Povečan nadzor nad otroci problematizira Švabova sama, ko pravi, da "vse večja 'navidezna' otroška avtonomija, bolj se ustvarjajo nove oblike in načini nadzora" (ibid. 142). (Tu bi poleg skritih mehanizmov nadzora, ki jih pozna permisivnost, lahko omenili tudi "novi behaviorizem" (Salecl, 1991: 93) oziroma discipliniranje "nemirnih" učencev prek diagnoz hiperaktivnosti in njihovo ukrotitev s psihofermaki, kakršen je ritalin.) Zadnja, četrta točka, je v strokovni literaturi še najpogostejše problematizirana. Švabova sicer priznava očitno dejstvo, da si ti procesi nasprotujejo, a zaključuje, da so "pravzaprav komplementarni" in zaključi, da je njihovo

¹² Ko govorimo o evropocentrizmu, s tem mislimo na "obče prepričanje razsvetljenecov o tem, da je prav tista stopnja zgodovinskega razvoja, ki so jo dosegle zahodne družbe, najvišja" (po merilu razvoja racionalnega mišljenja) (Godina, 1998: 37).

¹³ Antipod idile, namreč tezo, da naj bi to "nekoč" idilično, nedolžno otroštvo "danes" razpadalo, se degeneriralo, izginjalo, lahko razberemo že iz naslovov nekaterih knjig o otrostvu, ki so izšle v zadnjih dveh desetletjih: *The Death of Innocence* (Smrt nedolžnosti, Janus, 1981); *The Erosion of Childhood* (Razpad otroštva, Polakow, 1983); *The Disappearance of Childhood* (Izginevanje otroštva, Postman, 1983); *The Erosion of Childhood* (Razpad otroštva, Rose, 1991); *The Rise and Fall of Childhood* (Vzpon in zaton otroštva, Sommerville, 1982); *Children Without Childhood* (Otroci brez otroštva, Winn, 1984) (po Mills, 2000: 14).

¹⁴ Ker je realno stopnjo zločina in delinkvence težko meriti, se meri število prijav, kriminoloških, policijskih in pravnih obravnav, obravnav socialne službe in podobno, danes pa tudi medijska moralna panika, kar pa je lahko le odraz večje pozornosti na te pojave. Zato se znajdemo v začaranem krogu, ko večja pozornost na določene pojave, ki je posledica zloma iluzije oziroma mita, "potrdi" njihovo domnevno povečanje.

bistvo v resnici "zagotoviti čim boljše pogoje otroške eksistence in blaginje" (Švab, 2001: 136).

Še najbolj sistematično kritiko je "protektivno" otroštvo doslej doživelo v medijskih študijah. Posamezni avtorji (npr. Barker 1997) so še zlasti v razpravah o medijskih učinkih poudarjali, da takšen pokroviteljski diskurz sploh ne govori o pravih, živih otrocih, pač pa o konceptu otroštva (ibid.: 5). Po popularnem prepričanju, ki ga Barker in sodelavci v svoji knjigi skušajo dekonstruirati, in katerega katalizator so bile vedno elite, naj bi mediji imeli neposreden, posnemovalen in tako rekoč behaviorističen učinek predvsem na "druge" skupine in kategorije družbe: na ženske, nižje družbene sloje in - otroke. Nikoli pa na same elite, ki so ta diskurz o posnemovalnih učinkih proizvajale.

Te dominantne ideološke predpostavke o otroštvu otroke opredeljujejo "pretežno v smislu tega, kar naj bi jim manjkalo - torej v smislu njihove nesposobnosti (ali nepripravljenosti), da bi se podredili normam odraslih" (Buckingham: v Barker, 1997: 33). Medtem ko je ta manko sicer mogoče razumeti kot nekaj pozitivnega, "kot obliko nedolžnosti, odsotnosti prekanjenosti ali ponarejenosti, otroškega šarma", so takšne formulacije "pogosto zgolj pokroviteljske." (ibid.) Odrasli torej v resnici ne ščitijo otrok samih, saj so le-ti bistveno kompleksnejša bitja, kot jih vidijo in prikazujejo debate o neposrednih medijskih učinkih, pač pa varujejo lasten nostalgичen mit o otroštvu oziroma konstrukt otroštva.

Redukcija kompleksnosti vsebin: manihejski boj med patriarhalno represijo in liberalno svobodo

Javno razpravo, ki se je sprožila ob zakonu o zdravljenju neplodnosti z biomedicinsko pomočjo, je označevala izrazita redukcija kompleksnosti njenih vsebin. To redukcijo omogoča ozgodbenje dogodkov, s katerim so stvari umeščene na svoje "naravno mesto" v redu stvari. Šele s pomočjo narativne strukture, ki vsebuje temeljno nasprotje med dobrim in zlom, je "mogoče osmisлити dogodke" (Luthar, 1998: 170). Liberalno ozgodbenje je razvidno že iz nekaj najbolj tipičnih naslovov: "Gospodarji in slugi" (Jana, 12. 6. 2001), "Daleč od odgovorne demokracije" (Dnevnik, 31. 5. 2001), "Referendum (ali lekcija iz ženske solidarnosti)" (Ona, 29. 5. 2001), "Križarski pohod proti odpravi diskriminacije" (Mladina, 14. 5. 2001), "Izobčiti samske ženske" (Primorske novice, 5. 5. 2001), "Farizejstvo (volkovi v vlogi dobrih pastirjev)" (Delo, SP, 9. 6. 2001), "Za kaj v resnici gre" (Delo, 24. 5. 2001 - novica o ustanovitvi Odbora ZA svobodno odločanje), "Država državljanom: ali naj bom demokratična ali avtoritarna" (SP, 26. 5. 2001), "Poraz liberalnih vrednot?" (Dnevnik, 26. 5. 2001).

Zaradi redukcije kompleksnosti vsebin je bila tematizirana zgolj "oploditev samskih žensk", četudi je šlo pri zakonski noveli in referendumu še za številna druga relevantna vprašanja: novela je denimo vsebovala še številne druge sporne prakse, ki jih je v besedilo zakona vnesla Državna komisija za medicinsko etiko, in ki bi prav tako lahko bile tematizirane in problematizirane, kot so ustvarjanje človeških klonov, ustvarjanje človeških zarodkov za znanstvene raziskave ali za prido-

bivanje organov za presajanje, izbiranje spola po želji, oplojevanje žensk z darovanimi jajčnimi celicami po koncu naravne rodne dobe, nadomestno materinstvo in podobno. V zvezi z zakonom so se pojavili še številni drugi zapleti, ki se prav tako niso uvrstili na javno agendo: sam predlog zakona o zdravljenju neplodnosti je bil sprva kritiziran zaradi dolgih zapletov pri pripravi,¹⁵ pozneje je bilo problematično dejstvo, da sta nekaj časa hkrati obstajala dva različna zakonska predloga.¹⁶ Tematizirana je bila tudi sestava državne komisije za biomedicinsko etiko (kateri strokovnjaki in kdo naj jih izbere), domnevna enotnost odklonilnega mnenja te komisije¹⁷ in vprašanje, ali naj bodo postopki umetne oploditve le domena javne zdravstvene službe ali pa jih lahko opravljajo tudi zasebniki. Sporno je bilo tudi dejstvo, da o darovalskih postopkih ne odloča posebna (državna) komisija za OBMP, saj naj bi bili darovalski postopki izjema in zato čim bolj nadzorovani. Če pri tem sploh ne omenjamo številnih pravnih zapletov tako glede smiselnosti in upravičenosti samega referenduma kot pravnih definicij ustavnih "pravic" in "svobod" (na katere so se pogosto sklicevali zagovorniki novele) (Krivic, 2001a: 4-7, 2001b: xii-xvi, 2001c: vi-viii; Popovič, 2001: 12, Zupančič: 2001:5-8, Žnidaršič: 9-11).

V referendumski razpravi sem določila štiri različne večje interesne ravni, ki so se borile vsaka za svojo definicijo realnosti in opredelitev samega problema, in ki so implicirale, da gre v tej razpravi za: spopad liberalne in konservativne usmeritve; ogrožanje državljskih in človekovih pravic; diskriminacijo marginaliziranih družbenih skupin in življenjskih stilov ter spopad spolov na bojnem polju otroštva. Vse te različne definicije so bile izrazito polarizirane (omejevanje - svoboda, patriarhat - emancipacija, konservativno - liberalno). Otrok je v teh razpravah lokus terjanja različnih interesnih skupin in različnih interesov.

Spopad liberalne in konservativne usmeritve

Po prvi izmed interpretacij je bila tematika oploditve samskih žensk opredeljena kot spor dveh različnih političnih in svetovnonazorskih polov oziroma kot

¹⁵ Zaradi napredka medicine in z njim povezanih pravnih vprašanj, so bili na zahtevo razširjenega strokovnega kolegija ginekološke klinike v Ljubljani leta 1994 ustavljeni vsi postopki zdravljenja neplodnosti z darovanimi spolnimi celicami, tako s semenom kot tudi z jajčnimi celicami. Od tedaj je pomoč v Sloveniji zaman iskalo veliko parov, vendar ministrstvo za zdravstvo ni pripravilo novega zakonskega predloga vse do leta 2000.

¹⁶ Januarja 1999 je skupina 22 poslancev na čelu s prvopodpisanim dr. Aleksandrom Merlom s svojim predlogom zakona prehitela vladno skupino strokovnjakov, katere predlog so takrat usklajevala pristojna ministrstva. Tako sta se nenadoma pojavila dva zakonska predloga, pri čemer je skupina strokovnjakov očitala poslanskemu predlogu, da je v dobršem delu prepiisan, deloma pa nestrokoven in prirejen posameznim zasebnim interesom (Dnevnik, 15. 4. 2001).

¹⁷ Članica in predstavnica družboslovnih ved v KME, sociologinja dr. Mirjana Ule, je protestirala: "Zdravniški" del je razmeroma enoten, tako da so sociološki, pravni, socialnopsihološki argumenti vedno v manjšini in tudi težko vplivajo na oblikovanje mnenj" (Ule, Sobotna priloga Dela, 19. 5. 2001)

“spor med liberalci in konservativci” (Marko Crnkovič, Delo, 29. 7. 2000).¹⁸ Tu je bil otrok eksplicitno povsem izvzet iz razprave in implicitno redefiniran kot “reprodukcijska pravica” ali pa “svobodna spolnost”:

Na eni strani imamo namreč politični pol, ki prisega le na povsem določen način delanja otrok, in vidi v spolnosti tako ali tako samo način za proizvodnjo otrok. Na drugi strani pa imamo pol, ki prisega na svobodno spolnost v skladu z odločitvijo in izbiro posameznice in posameznika, in v istem stilu vrednoti tudi oploditev in razmnoževanje (Lev Kreft, Dnevnik, 15. 7. 2000).

Tudi diskusija glede katoliške Cerkve kot zagovornice “konservativne perspektive” se je pozneje oddaljila od kakršne koli omembe otroka, pač pa se je na obeh straneh začela osredotočati na spore glede lastnih pravic. Lezbična sekcija je na primer ostro protestirala “proti žaljivemu šikaniranju samskih žensk in istospolno usmerjenih žensk ter podpihovanju nestrpnosti pod krinko etike”, od katedre za moralno teologijo ljubljanske teološke fakultete pa je zahtevala odgovor, “s kakšno pravico si drzne posegati v individualne pravice državljanek” ter stališče katoliške Cerkve opredelila kot napad “na najbolj deprivilegirane, stigmatizirane in marginalizirane družbene skupine”. Po mnenju sekcije je bilo katoliško stališče tudi “nič manj kot fašistoidno kategoriziranje ljudi” (Tatjana Greif, pismo bralcev, Ona, 3. 4. 2001). Cerkveni krogi so se na takšno opredelitev odzvali prav tako s protestom in prizadetostjo. Menili so, da so bila njihova legitimno izražena nasprotujoča stališča sprejeta izredno netolerantno, polemiki (lezbična sekcija) pa da so pri tem pokazali zelo nizko stopnjo demokratičnosti.¹⁹

Ogrožanje državljskih in človekovih pravic

Eden od izraženih strahov je bil tudi strah pred prevelikim poseganjem države v intimo posameznika, za nadzor katere se slednji bori z državo. Zagovorniki te opredelitve so protestirali proti vmešavanju države, saj je po njihovem mnenju šlo za “oženje socialne varnosti žensk ter kratenje državljskih in človekovih pravic”, in za “/p/oskus uvajanja kontrole in nadzora nad zasebnim življenjem, seksual-

¹⁸ Znotraj te opredelitve je bila tematizirana tudi vloga katoliške Cerkve, ki je s stališča liberalne usmeritve nastopala kot zagovornica arhaičnega družbenega reda, ki je v sporu z liberalci in njihovimi vrednotami: “Jasno je, da se noveli zakona upira Katoliška cerkev. OBMP predstavlja vir otrok, ki bodo spočeti brez izvirnega greha. Nič ne ogroža številčnosti tolar prispevajočih ovčic bolj kot rojevanje otrok, ki ob rojstvu ne potrebujejo odpuščenja Gospoda in simboličnega obreda krsta. Poleg tega pa se pojavlja še dejstvo, da se statistično za OBMP globoko verne ženske ne odločajo[...].” (pismo bralcev, Sobotna priloga Dela, 19. 5. 2001)

¹⁹ “O/b zakonu o zdravljenju neplodnosti je kratko potegnila kultura demokratičnega dialoga. Za ponazoritev: javno je odklonilno stališče do izredne liberalizacije zakona o zdravljenju neplodnosti predstavila tudi katedra za moralno teologijo ljubljanske teološke fakultete. In kaj se je zgodilo? Na katoliške teologe so, čeprav so se z vsem spoštovanjem do prizadetih povsem legitimno vključili v razpravo, prileteli celo očitki o fašistoidnosti njihovih stališč.” (Družina, 29. 4. 2001)

nostjo in reprodukcijskimi pravicami žensk - posredno pa tudi moških" (Tatjana Greif, pismo bralcev, Delo, 8. 7. 2000). Sporna referendumsko tema oploditve samskih žensk je bila po tej interpretaciji zgolj izgovor za zaostritev nadzora države nad posameznikom: "V zvezi z zakonom je najbolj razvpita oploditev samskih žensk, v celoti gledano pa gre za princip svobodnega odločanja in za princip svobode nasploh. Gre torej za to, da se ne država ne posameznik ne vtikata v življenje posameznika, če ta nikogar ne ogroža" (Spomenka Hribar, Delo 15. 5. 2001).

Stališče, da je otrok predvsem pravica odraslega, je pravzaprav dominantno stališče nasploh v sedanosti, pri čemer se nam zdi problematično dejstvo, da prav te osnovne premise ni mogoče problematizirati.

Diskriminacija marginaliziranih družbenih skupin in življenjskih stilov

Naslednja razsežnost so bili protesti marginaliziranih manjšin, da se jim kratijo pravice do starševstva. Ti protesti so se nanašali še zlasti na izjave nekaterih članov Odbora državnega zbora Republike Slovenije za zdravstvo, delo, družino in socialno politiko z njene 19. seje 21. 6. 2000, in sicer o otroku "kot daru moškemu" (Majda Ana Kregelj-Zbačnik), o "neatraktivnih" paraplegičarkah (Jože Možgan) in "nepopolnih družinah" (Jože Trontelj) ter možnosti, da bi tudi homoseksualni pari imeli otroke (Karel Zupančič). [MZ1] Prizadeči so protestirali, da je "nenadno obsojanje 'nepopolnih družin' čisto navadna sramota" (Diana Zajec, Delo, 14. 7. 2000), oziroma da jih "žali vsakršno pisanje v zvezi z nekimi odločitvami, ki so samo odločitve vsake posamezne ženske [...]," kot je napisala neka mati dveh odraslih otrok, ki ju je, kot je napisala, "prehranila in vzgojila sama" (pismo bralcev, Delo, SP, 22. 7. 2000). Poleg tega je bilo izpostavljeno vprašanje, ali "popolna družina" ne vključuje tudi "več kot 70% vsega družinskega nasilja in zlorab, ki se v Sloveniji zgodi v družini z obema staršema." (T. Greif, Delo, 8. 7. 2000) Pritožili so se tudi predstavniki marginaliziranih oblik družine (oziroma postmodernih pluraliziranih oblik družine),²⁰ da se o njih govori ponižujoče in diskriminatorno:

Kaj so razpravljalci, ki se bojijo "nepopolne" družine, imeli v mislih, ne vemo. Vemo pa, da je v Sloveniji med vsemi družinami približno ena tretjina enostarševskih (in med njimi je več kakor 90 odstotkov materinskih enostarševskih družin: so te nepopolne?), da se več kakor tretjina otrok rodi zunaj zakonske skupnosti (so zato slabši?), da se po zadnjih podatkih centrov za socialno delo velika večina nasilja v družinah (74 odstotkov vsega registriranega nasilja) dogaja v dvostarševskih družinah (torej popolnih?). (Delo, 1. 7. 2000, skupina podpisnikov)

²⁰ Opredelitev družinske pluralizacije povzemam po Švab (2001: 80), ki pravi, da gre za "proces, kot so pluralizacija družinskih oblik in z njo povezana pluralizacija družinskih stilov in življenjskih potekov, spreminjanje družinskih vrednot in intradružinska diferenciacija. Gre za nov proces, ki ga modernizacija ne predvideva; je tipično postmoderen." Po njenem torej ne gre za pluralizacijo oblik družine, pač pa pluralizacijo njene vsebine.

Pogost je bil tudi protest, da gre za diskriminacijo posameznih življenjskih stilov, še zlasti samskosti oziroma, kot se je izrazil dr. Damijan Korošec z ljubljanske pravne fakultete: "Samskost je osebni status, na podlagi katerega ni dopustna nika-kršna diskriminacija. Opuščanje pomoči, zapovedano z zakonom, je lahko diskri-minacija" (Delo, 9. 6. 2001). Protestirali so tudi drugi prizadeti, na primer nekateri para- in tetraplegiki: "Zgodilo se je grdo poseganje v našo osebno integriteto in dostojanstvo paraplegin in tetraplegin. Od kogar koli že izhajajo te izjave, so za nas skrajno žaljive" (pismo bralcev, Ona, 8. 8. 2000). Lezbična sekcija je menila, da je ta javni diskurz jasen odraz homofobije: "ŠKUC-LL zato ostro protestira proti žaljivemu šikaniranju samskih žensk in istospolno usmerjenih žensk ter podpiho-vanju nestrpnosti pod krinko etike" (Tatjana Greif, pismo bralcev, Ona, 3. 4. 2001).²¹

Spopad spolov na bojnem polju otroštva

Zadnjo večjo definicijo realnosti bi lahko imenovali "boj med spoloma", znotraj katerega najdemo nasprotujoči si zgodbi "ženski upor patriarhatu" in "grozeče posledice ženske emancipacije".²² Pri prvi je bil problem opredeljen na naslednji način: "Šlo bo za to, ali večinska družba vztraja pri 'naravni' podrejenosti žensk kot ideološkem teoremu ali pa [...] daje privolitev za skok iz zgodovine 'drugega spola' (iz kolumne v Delu, 15. 5. 2001). Ženska utemeljitev pravice do OBMP pa se ni skli-cevala toliko na otrokove pravice, pač pa na svoje lastništvo otroka, kajti "/n/ihče razen ženske same nima in ne more imeti pravice odločanja o njenem telesu, torej tudi tem, ali bo rodila otroka z oploditvijo z moškim, ali bo oplojena z epruvete" (pismo bralcev, Delo, 15. 5. 2001).

Nasprotna tema je bil moški strah pred posledicami ženske emancipacije na reproduktivnem področju, ki bi moške lahko "postavil na stranski tir, saj bi jim bilo očetovstvo v veliki meri onemogočeno, le posamezni izbranci bi lahko bili daroval-ci semena, pa nič drugega. Več bo takih "svobodnih" žensk, težje bo moškim priti do žene in potomstva." (pismo bralcev, SP, 2. 6. 2001). Sem ter tja so se pojavile misli, da ni pravično, da se samo samskim ženskam napravi otroka: "Le kje so sam-ski moški, ki so, kot vemo, nekateri tudi zelo dobri starši in dostikrat zamenjujejo mamo, tudi ko je ni več ali pa ni zmožna skrbeti za družino, in jim to prav dobro uspeva in so otroci zadovoljni, srečni in preskrbljeni?" (pismo bralcev, SP, 12. 5. 2001).

²¹ Vsaj za nekatere od izjav članov odbora je mogoče reči, da so bile v poznejši obravnavi vsaj delo-ma izkrievljene: Jože Možgan je zgolj poročal o stališču zveze paraplegikov in sam besede 'neatraktivno' ni uporabil; Trontljev komentar o ustvarjanju nepopolnih družin je bil interpretiran kot kvalitativna ocena (popolna družina kot 'dobra', 'odlična'), medtem ko jo je sam uporabil v smislu sestave družine ('cela' v smislu tradicionalnega pojmovanja, kar je sicer še vedno mogoče kritično ovrednotiti, ne pa precej druga-če interpretirati) in podobno.

²² "Z eno besedo, odreka jo jim možnost, da bi prakticirale 'svetost življenja'. In ko enkrat to prepoved izrečejo konservativne, tradicionalistične, patriarhalne, k družini, bogu in domu usmerjene garde, spo-znamo, kako ogrožena je pravzaprav Slovenija. [...] Pa še enkrat, zakaj samska ženska, ki ne more zano-siti, ne sme umetno zanositi? Ker je samska. Ker ni vezana. Ker je osvobojena patriarhalnih spon. Ker je patriarhatu, ki jo tlačijo in ponižuje, pobegnila" (Marcel Štefančič, Mladina, 10. 7. 2000).

Otrok kot lokus različnih interesov in vir čustvene stabilizacije odraslih

V foucaultovski perspektivi je uspešnost moči premosorazmerna z njeno prikritostjo, saj je moč znosna le pod pogojem, da njen pretežni del ostaja skrit. Skrite mehanizme moči, ki se nanašajo na otroka, lahko pojasnimo tudi na primeru konceptov otrokovih pravic in potreb. O slednjih sicer obstajajo različne kritike; David Archard (1993: 82-93) na primer obravnava in ovrže šest kritik različnih implikacij uporabe jezika "pravic", ki pa se vse ukvarjajo z dejstvom, da gre pri pravicah za "ali-ali" vprašanja (npr. lahko jih ima ali samo otrok ali pa samo starš) oziroma z "vse ali nič" razsežnostjo koncepta pravic (all-or-nothingness).

A kritike, kot je Archardova, ostajajo znotraj že ustvarjenega konceptualnega polja. Menim, da je treba postaviti pod vprašaj prav slednje: torej dejstvo, da gre pri "pravicah" in "potrebah" za na videz nedolžna esencialistična koncepta, ki objektivizirata in naturalizirata nekaj, kar je v resnici družbeno konstruirano. Prek retorike pravic in potreb se poleg tega v nek subjekt lahko vpisujejo lastni interesi (Batistič, 1993; Pavlovič, 1993: 310). Qvortrup²³ kot primer omenja izobraževanje, ki ga "obravnavamo le kot darilo otrokom, ne prepoznavamo pa vrednosti velike količine dela, ki ga otroci skozi izobraževanje vlagajo v večanje znanja v družbi" (v Pavlovič, 1995: 307; poudarka M.Z.). Če niti ne omenjamo dejstva, da gre pri otrokovih pravicah za "komajda iztožljive" pravice (ibid.: 309).

Retorika (liberalnega) sklicevanja na otroka je bila večinoma čustveno obarvana ali pa zgolj zdravorazumska, precej manj pa podprta z argumenti. Pogost je bil retorični prijem, ki bi ga lahko poimenovali "ali-ali". Vprašanju, kakršno je, "kaj je za otroka bolj boleče", sta sledili dve ponujeni skrajnostni možnosti, na primer, ali je hujše to, da otrok "ne pozna imena in obličja svojega biološkega očeta ali pa da je edina resnica, s katero je odraščal, da ga je ta maltretiral vse otroštvo, nazadnje pa celo zavrzel" (Ona, 15. 5. 2001). Pri "ali-ali" prijemu v potrditev svoje trditve ni potrebno navajati dejstev, poleg tega pa se iz partikularne situacije izpelje neko splošno pravilo. Tako argument, da bo "r/azsodna in odgovorna samska ženska" lahko "bolje opravljala starševske dolžnosti kot par zakoncev alkoholikov" (Delo, 15. 7. 2000) sam na sebi sicer drži, vendar je težava v tem, da njegov namen ni potrjevati samo dobesednega smisla stavka, pač pa zagovarjati neko splošno trditev, v tem primeru, da je tudi samohranilska oblika družine optimalna, kar pa ni podprto z dejstvi.²⁴ Omenjeno kontrastiranje sugerira prav nasprotno od tega, v kar nas je skušala prepričati liberalna pozicija glede enakovrednosti enostarševskih družin (oz. njihove enake ustreznosti za otroka). Če je tako, zakaj bi poskušali enostarševske družine legitimirati s trditvijo, da niso nič slabše (oziroma so ali enakovredne

²³ Jens Qvortrup, danski sociolog, eden od utemeljiteljev sociologije otroštva, najmlajše sociološke discipline (prvo srečanje sociologov otroštva je bilo v Madridu leta 1990).

²⁴ V še enem primeru omenjenega argumenta o samohranilskih družinah avtor meni, da "s/tevilno staršev (eden, ena ali dva) ni nikakršno jamstvo niti za uspeh niti za neuspeh vzgoje". Trditev, ki je brez dejstvene podpore le zdravorazumska, podpre z "ali-ali" primerjalnim kontrastiranjem: "Ženska, ki zna poskrbeti zase, ki ima oporo v neformalni socialni mreži in dosegljive institucije sistema, bo opravila bolje, kakor socialno izolirana in duhovno revna dvostarševska družina" (Zoran Pavlovič, Sobotna priloga Dela, 9. 6. 2001, poudarila M.Z.).

ali morda še ustrežnejše) od slabih dvostarševskih, namesto od dvostarševskih nasploh? Tudi strokovna literatura, ne le pričujoča razprava, ponuja podobno argumentacijo: "o/troci v konfliktnih družinah z dvema staršema imajo po raziskavah sodeč več problemov kot tisti iz enostarševske družine" (Coontz v Švab, 2001: 134, poudarila M.Z.).

Podobno stališče sem zasledila pri eni vodilnih slovenskih sociologinj družine, ki je v pogovoru za Dnevnik najprej sicer zatrnila: "T/isto, kar sociologi, ki se raziskovalno ukvarjamo z družino, poudarjamo v nedogled, je, da te niso prav v ničemer slabše od dvostarševskih" (Renner, v pogovoru za Dnevnik, 9. 6. 2001). A dejstva ne govorijo v prid enostarševskim družinam, kar je že v naslednjem stavku razložila tudi sama. Na ugovor novinark, da slovenske raziskave kažejo na to, da "v najmanj kakovostnih življenjskih razmerah živijo prav otroci v enostarševskih družinah", je Rennerjeva povedala, da podatki zares kažejo, da so prav v tej obliki družine otroci ekonomsko, socialno in čustveno najbolj ogroženi: ljudje, ki živijo v enostarševskih družinah, zlasti matere, so s svojim življenjem bistveno manj zadovoljni kot ljudje, ki živijo v drugih tipih družin, te družine so bolj socialno izolirane, tako matere kot otroci pa so bolj osamljeni.²⁵ (Sociologinja je to povedala s pridržkom, da nam, kot meni, ta dejstva pričajo o diskriminaciji enostarševskih družin.)

Liberalna stran je kot enega ključnih argumentov izražala tudi stališče, da je "tako neresnica kot žalitev", da samski ženski pripisujemo, da bo otroka uporabljala "zgolj za sredstvo za doseganje nekih drugih ciljev (npr. za zaposlitev duševnih in socialnih mankov nekaterih samskih žensk)" (M. Ule, Sobotna priloga Dela (SP), 19. 5. 2001). Težava je bila v tem, da je ta ista liberalna stran kot svoj popularen prepričevalni prijem uporabljala zgodbe, ki so implicirale natanko takšen scenarij: pogoste so bile resnične ali fiktivne "tragične zgodbe" samskih žensk, ki so bile od moških zlorabljene, nad njimi razočarane, zanje nezanimive ali pa jim tiktaka biološka ura. Tednik Mladina je na primer postregel s fiktivnima zgodbama ovdovele ženske, ki se "v prihodnosti ne želi poročiti, a si še vedno želi otroka" in invalidke, ki želi umetno oploditev, ker je moški "ne vidijo kot atraktivno partnerico", in ki ju država, po besedah novinark, vidi kot "manjvredni bitji" (Mladina, 10. 7. 2000: 17).²⁶ Delova kolumnistka je pisala o razočaranjih hipotetičnega primera ženske, ki vseeno želi poskusiti:

²⁵ Res je. Govori pa nam to o tem, da so te družine slabo umeščene v družbo in da so v primerjavi z drugimi družinami diskriminirane na vsaj treh ravneh: na ravni materialnega standarda, se pravi lastništva in trajnih dobrin; na ravni socialnih mrež in pomoči, formalnih in neformalnih, tako pri stikih in pomoči institucij kot pri vpetosti v sorodniške in prijateljske odnose; in na ravni zadovoljstva z lastnim življenjem. Ljudje, ki živijo v enostarševskih družinah, zlasti matere, so s svojim življenjem bistveno manj zadovoljni kot ljudje, ki živijo v drugih tipih družin. Pogosto so te družine izolirane, tako matere kot otroci so bolj osamljeni. In vendar nam raziskave kažejo, da kljub tovrstni socialni prikrajšanosti te družine po vzgojni ali starševski plati niso prav nič slabše od drugih" (Tanja Renner v pogovoru za Dnevnik, 9. 6. 2001).

²⁶ Podobno je tudi Nedelo objavilo zgodbi dveh "univerzitetno izobraženih" samskih žensk, "bližajocih se štiridesetim", ki si želita otroka. "I. N." opisuje trpljenje zdravljenja neplodnosti in poroča: "Bila sem samska. Krivično. Naj se zapletem v neko razmerje brez čustev samo zato, da se bom lahko zdravila? Mar ni že samo po sebi zadosti, da ne morem imeti otrok [...]." (Nedelo, 10. 6. 2001)

Ker preprosto ve, da bi njeno življenje z otrokom dobilo vse tisto, za kar je bila dotlej prikrajšana, ker bi želela uso bit izpolniti z ljubeznijo do otroka, ki ga še ni imela sreče poviti. A kaj, če je denimo nesrečno izgubila moža, pa v svoji neskončni ljubezni do njega ne želi biti vezana z nikomer drugim? Kaj, če ima za seboj premnoga razočaranja, ki so tako boleča, da še enega ne bi preživela? (Diana Zajec, Delo, 14. 7. 2000)

Ena najbolj spornih je bila liberalna argumentacija, da ima ženska pravico do otroka, pridobljenega z metodo umetne oploditve, ravno zato, da bo ta izpolnil njeno sicer prazno življenje: "Tak otrok bo res izvedel, da je njegov oče neznan dajalec semena, izvedel pa bo tudi, da je svoji materi, ki je brez njega živel nesrečno in prazno življenje, prinesel neizmerno srečo. [...] /Ž/ivljenje je preveč lepo, da bi tak otrok svoji materi očital, da mu ga je dala." (Dušan Keber v Sobotni prilogi Dela, 7. 4. 2001). Še bolj sporna pa je bila ta zahteva, ko je bila utemeljena z razočaranjem nad "moškim rodom". Najbolj razvpit primer je podal sam minister dr. Dušan Keber z Marto, ki ji je kosilnica v otroštvu zmrcvarila nogo in ki je bila zato potisnjena na družbeno obrobje:

Ginekologi, etiki in pravniki [...] menijo, da ženski, ki nima partnerja, ne smejo pomagati z umetno osemenitvijo. Tudi takim ne, ki zaradi zlorab očetov v mladosti ali posilstev čutijo odpor do moških, pa tudi takim ne, ki jih narava na prvi pogled ni obdarila s tolikšno privlačnostjo telesa in duha[...]. (Dušan Keber, SP, 7. 4. 2001)

Ta tema se je, kot vidimo v zgornjem primeru, nadaljevala v argument, da ima ženska, ki je bila od moških travmatizirana, prav zato pravico, da otroka spočne brez njegove pomoči: "[Komisija] bo zato lahko pomagala do otroka ženski, ki ima vse možnosti, da mu zagotovi normalno življenje, a hkrati čuti fizični odpor do moških, ker jo je, na primer, njen oče kot otroka spolno zlorabljal" (Dnevnik, 5. 5. 2001). V odgovoru ministru je bilo zato izraženo stališče, da "/o/trok ni terapija [...]. Je otrok res tisti, ki naj na primer zdravi in nase prevzame strah od posilstva nerehabilitirane ženske? Saj je samo otrok, ne psihiater!" (Alojz Ihan, SP, 14. 4. 2001)

Še številnejši od eksplicitnega sklicevanja na otrokove potrebe in pravice ali pa izražanja skrbi zanj pa so primeri, ko otrok izrecno sploh ni omenjen, niti kot koncept niti kot realni, konkretni otrok. Definicija realnosti in argumentacija temeljita namesto tega na neizrečenem aksiomu "otrok je enako pravica". Na podlagi tega aksioma se lahko gradi zgodba o tem, komu ta pravica pripada in kdo jo ogroža. Pri konstrukciji realnosti ima prav tolikšno pomembnost kot izrečene trditve tudi tisto, kar je odsotno, kar manjka. Pri omenjeni obliki diskurza podme-ne "otrok je pravica" ni mogoče problematizirati, saj obstaja le kot nekakšna meta zgodba, nevidni temelj, na katerem gradimo to, za kar potem trdimo, da je "pravi problem". Predstavljene štiri diskurzivne vizije oziroma definicije problema "oploditve samskih žensk" ("za kaj gre v resnici") so bile ustvarjene prav na podlagi te strategije.

Sklepi

Razprava prikazuje, na kakšen način se v sodobnosti prek sklicevanja na pravice otrok artikulirajo različni interesi odraslih. Koncepta otrokovih pravic in potreb sta sporna: medtem ko se pravice odraslih ljudi oblikujejo tako, da si odrasli ljudje skušajo na podlagi lastnih interesov in volje potem to izboriti, pa po drugi strani o pravicah otrok "razpravljajo odrasli med seboj" (Pavlovič, 1993: 310). V primeru referendumске razprave so se na tem temelju izražale zahteve državljanov po nevmešavanju države v njihovo intimno življenje, zahteve marginaliziranih družinskih oblik, skupin in življenjskih stilov po pravici do starševstva ter bili boji med spoloma in med različnimi političnimi stališči.

Ključna sporna točka presega samo razpravo, saj gre za splošno stališče v sodobnosti. Otrok se kljub domnevni "protektivnosti" konstituira predvsem kot pravica odraslega. Temeljno vprašanje, kot je bilo tudi v razpravi, je le, za čigavo pravico gre. Je otrok pravica očeta, matere, para ali nekakšnega abstraktnega državljana? In kako utemeljiti to pravico? Je to temeljna človeška pravica, državljanska pravica, pravica do reprodukcije, vzgoje, neodtujljiva, pogojna ipd.? Otrokova vloga je v sodobnosti v nekaterih točkah primerljiva z nekdanjim položajem ženske v patriarhalni družbi: prav tako, kot je nekoč prevladujoče moška družba teoretizirala in razpravljala o Drugem, o ženski, o tem, kam naj bi ta ženska spadala, komu naj bi pripadala, kaj naj bi počela in kakšne naj bi bile njene "naravne potrebe" (če sploh kakšne), se danes "v imenu otroka" odvijajo preizpraševanja, obračunavanja starih medspolnih zamer in boji za vsakovrstne pravice - a le tistega, ki se zanje lahko bori sam, osebno. V nasprotju z žensko, ki si je vsaj formalno lahko izborila "enak" izhodiščni položaj (četudi venomer naletava na razne "steklene stropce" (glass ceiling) in podobno), pa je težko predstavljiva možnost, da bi lahko tudi otrok kdaj sam, osebno, posegel v razpravo o sebi.²⁷

Vprašanje, ki si ga moramo postaviti na koncu, je, ali predstavljena kritika pomeni tudi splošno diskreditacijo liberalne argumentacije, vsaj v tej razpravi. Ali pa bi morda lahko rekli: strinjamo se, da nekatera stališča niso bila najbolj zastopana, in da nekatere argumentacije niso bile najbolj posrečene, vendar to še ne pomeni, da se motimo tudi v svojem bistvu? Menim, da gre pri tem za podobno logično strukturo, kot če bi trdili: resda so patriarhalni diskurzi ženski nalagali, naj bo tiha, ponižna, podredljiva, ubogljiva, v celoti odgovorna za čustveno ekonomsko družine in podobno, in strinjamo se, da so nekatere od teh zahtev "rahlo sporne", a šlo je za nesrečno artikulacijo sicer upravičenega cilja. Ali če si še eno analogijo izposodimo pri Susan Brownmiller in njeni zgodovinski analizi institucije posilstva (1988): na podlagi krutih kazni za posiljevalce devic - in šele dosti pozneje tudi poročenih žensk - v preteklosti, bi lahko sklepali o veliki zaščitenosti žensk. Zasluga Brownmillerjeve je, da je pokazala, da je navidezno moško kavalirstvo prikrivalo dejstvo, da se je v celotni zahodni zgodovini ženska konstituirala kot moška lastnina. In šele zato, ker je šlo pri posilstvu pravzaprav za onečaščenje moškega, se je slednji maščeval. Esencialistične večne narave pojmov in konceptov zato ne

²⁷ V sodobnosti je včasih poudarjena možnost avtonomije otrok - najbrž edina realna - prek "obvladovanja novih medijev in tehnologij" (Švab, 2001: 142), v katerih otroci pogosto prekašajo starše.

moremo zagovarjati. Nasprotno, subjekt je produkt svojih reprezentacij, ki ga konstruirajo. In kot so patriarhalni diskurzi skozi reprezentacije žensk gradili konstrukt ženske, tudi liberalna argumentacija in njene reprezentacije otroštva v referendumski razpravi niso bile sem ter tja ponesrečena artikulacija sicer pravega, tehtnega argumenta, pač pa se je skozi njo otrok ponovno konstruiral primarno kot lastnina odraslega - kar je natančno tisto, kar oponašamo patriarhatu.

A če je patriarhalna perspektiva v preteklosti doživela zadostno mero kritik, so sporni liberalni pogledi na otroka in otroštvo pogosto preslabo ocenjeni - kadar so sploh priznani. Ključna težava liberalne (torej 'protipatriarhalne') perspektive, kot se je (po)kazala v tej razpravi, je, da v svojem bistvu v resnici ni protipatriarhalna. Nasprotno: je potencirano patriarhalna, vsaj v smislu tega, zaradi česar je bil le-ta kritiziran: če je v patriarhalni optiki otrok pripadal očetu, potem liberalizem namesto radikalnih sprememb zahteva zgolj pravico razširjanja prav tega "pripadanja" še na ostale (odrasle) segmente populacije, torej ženske, homoseksualce in hendikepirane ljudi (paradoks patriarhata je bil v tem, da je bilo materinjenje fundamentalna vloga ženske, njeno temeljno poslanstvo. A ženski otrok vseeno ni pripadal). Z liberalnimi zahtevami po "razširitvi privilegijev" ključni problem lastninjenja seveda ni odpravljen.

V terminologiji sodobne potrošniške družbe bi lahko govorili o komodifikaciji otrok in otroštva. Najbolj nedavni primer neprepoznavanja tega procesa so diskurzi ob rojstvu domnevno prve klonirane deklice Eve. V prvih nekaj tednih po dogodku so se vsi komentariji v javnih medijih (televizija, radio in tiskani mediji) zgrajali izključno nad dejstvom, da gre za nepreizkušene tehnike, ki lahko otroku prinesejo hude telesne posledice. Psihološka problematičnost zahteve po kloniranem otroku in implikacije le-te sploh niso bile omenjene, četudi so bile v javnih nastopih sekte Raelijancev absurdno očitne. To dejstvo dokazuje, v kolikšni meri se nam čustvena uporabnost (utilitarnost) otroka, na katero je opozarjal denimo že Beck (2001: 171), danes zdi samoumevna.

Liberalna zahteva v referendumski razpravi se - navkljub dozdevnemu "protektivizmu" - v prevodu torej glasi: do otroka imam (tudi jaz) pravico, in nihče v to pravico ne sme posegati (sploh ne tisti, ki jo imajo že dolgo in je sami ne opravljajo najbolje). Neposeganje je v resnici (v konkretnem življenju) splošno pravilo, kar lahko uvidimo, če pogledamo zgolj to, v katerih primerih presojujemo ustreznost bodočih staršev za starševstvo (odrasli, ki so že starši, svoje starševske pravice ogrozijo le z ekstremnim zanemarjanjem ali zlorabami otroka). Bodoče starše v sodobnosti (vsaj pri nas) namreč preverjajo le v postopkih prošnje za posvojitev, ko raziskujejo (oziroma bi vsaj naj raziskovali) motive para za pridobitev otroka, materialno situiranost in podobne okoliščine, ki naj bi delovale v otrokovo dobrobit. In šele v takšnih primerih se ocenjuje tudi psihološka ustreznost potencialnega starša, pri čemer včasih pridemo do zanimivih zaključkov, do katerih v "normalni" (pred takšnimi zunanjimi preverbami zavarovani) populaciji ne more priti. Ena takšnih so denimo uničujoče posledice hipertrofirane želje po otroku, ki se včasih pojavijo pri neplodnih parih, ki dolgo niso uspeli zanositi po naravni poti (otrok kot smisel življenja), in ki vplivajo tako na (skvarjeni) odnos para kot na neustrezna (pretirana) pričakovanja do bodočega otroka (Bevc, 2002a, 2002b) (pri tem opozarjamo na pogoste liberalne argu-

mentacije v razpravi, da bo otrok ženski nekaj nadomestil, npr. izgubo partnerja ali pa celo "osmisli" življenje). "Samske ženske" v razpravi torej niso bile nujno toliko aktivno ogrožene s strani "temnih nazadnjaških sil", kot so se bolj "po nesreči" znašle v tej edini sodobni niši preverjanja bodočega starševstva - nezmožnosti (ali nepripravljenosti?) imeti lastnega biološkega otroka po naravni poti.

Hkrati s skoraj popolno odsotnostjo vsakršnega dejanskega nadzora nad "kakovostjo" (bodočih) staršev oziroma starša oziroma s sodobnim *laissez faire* starševstvom, pa se, paradoksnost, v sodobnosti vsestranski ideološki pritiski na starše z zahtevami "protektivnega otroštva" le še stopnjujejo - navzlic temu, da objektivne, strukturne družbene okoliščine "družbe tveganja" otroku sploh niso naklonjene (Beck, 2001). (Potencialni) starši tako prevzemajo odgovornost tam, kjer so spremembe komajda v njihovih močeh, medtem ko velja dogma nevmešavanja tam, kjer bi bil nadzor potreben (za razmišljanje, v kakšni obliki, tu žal ni dovolj prostora). Naj navedemo primer: če je liberalna stran že poudarjala razširjenost alkoholizma (in alkoholičnih družin) v Sloveniji, zakaj ni bil njen argument artikuliran v obliki javne zahteve po (takojšnjem) ukrepanju, namesto 'razširjanja pooblastil'?

V kontekstu struktur družbe tveganja, ki so inherentno nenaklonjene otroku (navkljub paradoksnemu protektivizmu), lahko omenimo še en sporni element protektivnega otroštva. Namreč posledice pretiranega prenašanja odgovornosti za otrokovo dobrobit na starše v obliki ideološke dogme, da lahko otrokovo dobrobit (karkoli naj bi že to pomenilo) zagotovi zgolj "zaželenost" otroka in "skrb" zanj s strani staršev/starša oziroma, da sta "ljubezen" in "zaželenost" že sama dobrobit. A kot opozarjata Heinsohn in Steiger (1993), na zahodu otroci v resnici nimajo perspektive - navkljub njihovi družbeni zaželenosti zaradi upadanja rodnosti in staranja populacije. Liberalna pozicija se je s poudarjanjem dejstva, da noben otrok ne bo bolj zaželen in ljubljen kot ta, ki ga bo mati pridobila na tako zahteven način, ujela v prav to ideološko past: četudi bi pristali na to "zaželenost" in "ljubljenost", pa ena sama oseba (v tem primeru mati) nikoli ne more otroku zagotoviti vsestranske prihodnosti, kajti slednja je odvisna od neksusa in sodelovanja številnih drugih institucij, ljudi in navsezadnje same družbene strukture.

V tem kontekstu se protektivno otroštvo pokaže ne kot že realizirani plemeniti ideal ter dokaz napredka in evolucije Zahoda, pač pa kot ideološki mehanizem, ki s prenosom celotnega korpusa odgovornosti do otrok izključno na starše ter pretiranimi zahtevami omogoča ohranjanje postmodernih družbenih struktur, ki tem istim otrokom v resnici niso naklonjene.

LITERATURA

- Ariès, P. (1991): *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*. Ljubljana: Škuc/FF.
 Archard, D. (1993): *Children, Rights & Childhood*. London & New York: Routledge.
 Barker, M., Petley J. (1997): *Ill Effects: The Media/Violence Debate*. London: Routledge.
 Batistič De, M. (1993): *Otrokove potrebe? Časopis za kritiko znanosti* 160-161: 45-69.
 Beck, U. (2001): *Družba tveganja*. Ljubljana: Krtina.
 Berger, P. L., Luckmann T. (1988): *Družbena konstrukcija realnosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

- Bevc, V. (2002a): Kvalitetnejše preživljanje prostega časa udeležencev programa psihosocialne pomoči v zakonski krizi zaradi neplodnosti. *Socialno delo* 1: 43-55.
- Bevc, V., Florijančič, J., Ovsenik M. (2002b): Otrok in družina - težko uresničeni vrednoti neplodnega para. *Bogoslovni vestnik* 2: 251-272.
- Buckingham, D. (1997): Electronic child abuse? Rethinking the media's effects on children. V Barker, M., Corsaro, W. A. (1997): *The Sociology of Childhood*. New York: Pine Forge Press.
- Petley J., Ill Effects, 32-47, London: Routledge.
- Brownmiller, S. (1988): *Proti naši volji - moški, ženske in posilstvo*. Ljubljana: Krt.
- DeMause, L. (1974): *The History of Childhood*. New York: The Psychohistory Press.
- Drglin, Z. (2002): Materinstvo in razvoj novih reproduktivnih tehnologij - usodna srečanja. *ČKZ*, 207-208: 95-108.
- Godina, V. V. (1998): *Izbrana poglavja iz zgodovine antropoloških teorij*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Greif, T. (2002): Otroci drugorazrednih staršev: istospolne družine v pravo in praksi. *ČKZ* 207-208: 109-132.
- Hall, S. (1996): Representation. V *Cultural Representations and Signifying Practices*. (Ur. S. Hall.) London: Sage.
- Heinsohn, G., Steiger, O. (1993): *Uničenje modrih žensk*. Ljubljana: ŠOU/Krt.
- Kanduč Z. (1997): Nekaj pripomb z zvezi z domnevno krizo družine. *Socialno delo*, 4: 275-287.
- Kanduč, Z. (2002): Stigmatizacija žensk brez otrok. V *Balkanis*, 3: 62-69.
- Krivic M. (2001a): OBMP, medicina in pravo. *Pravna praksa*, 19: 4-7.
- Krivic M. (2001b): Čigavi sporni koraki? *Pravna praksa*, 29: xii-xvi.
- Krivic M. (2001c): Čigavi sporni koraki? *Pravna praksa*, 30: vi-viii.
- Laporte, D. (1992): O zgodovini šolanja. V *Vzgoja med analizo in gospodvom*. (Ur. E. D. Bahovec). Ljubljana: Krt.
- Luthar, B. (1998): *Poetika in politika tabloidne kulture*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Mills, J., Mills R. (ur). (2000): *Childhood Studies: A reader in perspectives of childhood*. London/New York: Routledge.
- Newman, D. M. (1997): *Sociology: Exploring the Architecture of Everyday Life*. London: Pine Forge Press.
- Pavlovič, Z. (1993): *Psihološke pravice otroka*. Radovljica: Didakta.
- Pavlovič, Z. (1995): Prvi evropski tečaj o otrokovih pravicah in evropska konferenca o nadzoru otrokovih pravic. V *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 3: 306-310.
- Popović, B. (2001): *Procreatio artificialis imitatur naturam - et societem*. *Pravna praksa* 18: 12.
- Puhar, A. (1982): *Prvotno besedilo življenja*. Zagreb: Globus.
- Rener, T. (2000): Adolescentke. V *Družboslovne razprave*, 34-35: 207-217.
- Salecl, R. (1991): *Disciplina kot pogoj svobode*. Ljubljana: Krt.
- Seider, R. (1998): *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Skaberne, B. (1966): *Razvoj kazenskega prava za mladoletnike*. Zbornik znanstvenih razprav, XXXII: 205-258.
- Šelih, A. (2000): *Mladoletniško sodstvo v preteklih sto letih: Od uvedbe do krize*. Zbornik znanstvenih razprav, LX, 2: 191-211.
- Švab, A. (2001): *Družina: od modernosti k postmodernosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Švab, A. (2002): *Nove družine - nove in stare ideologije?* *ČKZ* 207-208: 75-77.
- Zupančič K. (2001): *Spočetje z biomedicinsko pomočjo in pravo*. *Pravna praksa*, 18: 5-8.
- Žnidaršič, V. (2001): *Oploditev z biomedicinsko pomočjo*. *Pravna praksa*, 18: 9-11.

Tomaž KRPIČ

Aleš Debeljak (ur.), Peter Stankovič (ur.),
Gregor Tomc (ur.), Mitja Velikonja (ur.)

Cooltura: Uvod v kulturne študije

Študentska založba, Ljubljana 2002, str. 366,
7.900,00 SIT (ISBN: 961-6356-73-9)

Nedvomno bi moral vsakdo, ki je kakorkoli povezan s kulturologijo, kulturološkimi študijami in kulturno sociologijo, s solzo v očesu pričakati izid kulturološkega visokošolskega učbenika. Preteklo je slabo desetletje od ustanovitve Oddelka za kulturologijo na Fakulteti za družbene vede, da smo ga dobili. Sedaj, ko ga imamo, pa nas že mika, da bi solzo v očesu razumeli tudi nekoliko drugače. Namreč, ne kot naval emocij ob izvidu dolgo pričakovanega dela, ampak kot solzo, ki se utrne bralcu, ko ga med listanjem po skripti zvije ob spoznanju, da prenekateremu tekstu, kljub želji urednikov, da omogočijo *'pregledno in razmerno izčrpno seznanitev univerzitetnih študentov kulturne študije in sorodnih družboslovnih ter humanističnih smeri (...)' z novim in rastočim aktualnim področjem sodobne družboslovne misli* (str. 7), ni mogoče pripisati učbeniškega značaja. A nemara to še niti ni tisto najpomembnejše, zaradi česar bi se bralec lahko zjokal. Na trenutke ga zagrabi panika, ko sprevidi, da stari slovenski pregovor o obratnem sorazmerju med številom babic in kilavostjo deteta, morda vendarle drži. A pojdemo lepo po vrsti.

Zbornik se začne z dolgim in ambicioznim tekstom Petra Stankoviča *Kulturne študije*, v katerem gre avtorju predvsem za zgodovinski opis razvoja kulturoloških študij, od Birminghamske šole, marksizma, strukturalizma sedemdesetih let in pomena, ki ga ima za kulturološke študije še dandanes na semiotiki utemeljen pristop v raziskovanju družbenih in kulturnih pojavov. Čeprav morda tu in tam Stankovič nekoliko preveč radodarno zajema snov, pač zaradi želje po čim večji jasnosti, je njegov pregled vseeno vreden vse pohvale. V drugem delu besedila se dotakne še nekaterih, za razumevanje narave kulturnih študij neizogibnih pojmov, kot so popularna kultura, (ne)esencialistični značaj kulturnih študij, analiza identitet

in podobno. In ko že mislimo, da nas ne more presenetiti ničesar več, nam spodrsne na Stankovičevem razumevanju znanstvenih metod, ki jih uporabljajo kulturologi pri svojem delu, in pa pri njegovi opredelitvi narave epistemologije (str. 60-61). Resda se epistemologija loteva tudi preučevanja znanstvenih metod, a jo slednje zanimajo prej kot sredstvo na poti do znanja. Posledično je uporaba termina védenje docela napačna. Zbode tudi pretirano ločevanje med kvalitativnimi in kvantitativnimi metodami, manjka pa tudi dober opis kvalitativnih metod. Naj nam kolega ne zameri preveč, a za dobro poznavanje področja epistemologije in kvalitativnih metod, je potrebno vse kaj več kot le prebrati eno samo razpravo.

Naslednje poglavje z naslovom *Birmingham in Frankfurt* je prispeval Aleš Debeljak. Če na eni strani eseja britanska šola kulturoloških študij (predvsem R. Hoggart, R. Williams in E. P. Thompson) in na drugi strani frankfurtska šola kritične teorije (predvsem T. W. Adorno, G. Lukács, A. Gramsci in W. Benjamin) res *'predstavlja nekakšni dvojni ostrini vilic, ki se med seboj resda nikoli ne dotakneta'* (str. 73), potem si Debeljak ne more kaj, da ju ne bi v adornovski maniri soočil, saj *'bi bila uporabnost vilic brez ene ali druge ostrine vse-kakor bistveno okrnjena'* (str. 73). Doprinos Debeljakovega teksta je predvsem v skrbnem prikazu dela in pomena, ki ga še vedno ima frankfurtska šola kritične teorije za kulturološke študije, pa tudi družboslovje v celoti.

Tomčev tekst *Moderna kultura* je zaradi trditve, da je *'Edini izhod iz pojmovne zmede (...), da kulturo opredelimo v kontekstu čisto določene znanstvene discipline, v našem primeru kulturnih študij'* (str. 121) prav gotovo tekst, ki veliko obljubi. Ni pa sposoben te obljube držati, saj iz besedila samega ni razvidno, kakšna logika naj bi vodila k ukinitvi pojmovne zmede. Brez nekaterih dodatnih pogojev, kot sta na primer visoka stopnja konsenza v kulturološki znanstveni skupnosti glede ukinitve pojmovne zmede in pa epistemološke upravičenosti redukcije pojmovne zmede na vsega nekaj ali samo eno definicijo, kaj kul-

turne študije so, je takšno početje lahko edino zanimivo, a brezplodno. Kljub temu pa nova definicija kulture, v luči kognitivnih kulturnih študij, nikakor ne more povečati že tako velike pojmovne zmede, za katero se tako ali tako zdi, da v kulturološki znanstveni srenji v resnici nikogar ne moti preveč. Če resnično velja, da so kulturne študije tako zelo raznoliko področje (empiričnega) preučevanja človeške kulture, ali bi bilo potem kaj takšnega sploh smiselno pričakovati. No, Tomčev tekst poleg zgoraj opisane dileme ponuja še čisto dostojen in na mestoma unikaten zgodovinski pregled nastanka moderne kulture, točneje njene estetske razsežnosti.

Četrti prispevek se loteva prikaza mladinskih subkultur. Njegov avtor je Milko Postrak, ki se, v veliko veselje bralca, v tekstu *Uporniške mladinske subkulture* končno dvigne nad pregovorno neurejenost lastnih tekstov. Le želeli bi si lahko, da se Postrak ne bi ustavil zgolj pri subkulturah, ki izhajajo iz delavskega okolja (na primer rock ali punk subkultura), namerno pa se izogne boemskim subkulturam, zaradi česar je njegov prispevek precej osiromašen.

Pa smo že pri naslednjem kosu zbornika, ki je prišel izpod peresa Eve D. Bahovec, *With Your Brain and My Looks*, govori pa o telesu v kulturnih študijah. Za razpravo Eve Bahovec je značilna redukcija telesa na njegove številne kulturno oblikovane reprezentacije, ki ga začne s kratko analizo body art performansa francoske umetnice Orlan, potem pa njena razprava pade tja, kamor pravzaprav sodi, bolj kakor manj v razpravo o reprezentaciji telesa na filmskem platnu. Negacija biološkosti človeškega telesa na koncu teksta kulminira v primeru filma Niela Jordana *The Crying Game*. Ne samo, da je redukcija človeškega telesa zgolj na njegovo reprezentacijo tako ali tako hudo napačna, zanjo ni opravičila niti znotraj kulturoloških študij. Sicer pa je dovolj, če naredite mentalni poizkus: odmislite biološki spol Dill, pa boste sami videli, kaj od filma sploh še ostane.

Tekst, ki ga je za kulturološki učbenik pripravila Alenka Švab, *Divided We Stand*, govori o kulturnih študijah spolov. Napisan je s feministične pozicije ali morda nekoliko

manj strogo rečeno, z ženske pozicije, kar praviloma kaže na družbeno konstruktivistično pozicijo, na kar nas pomenljivo opozarja že sam naslov, a lahko proti koncu najdemo tudi kratko podpoglavje o moških in njihovi moškosti (str. 206-207). Spodbudno, vendar bi nemara bilo dobro, če bi v literaturi, ki je navedena na koncu poglavja, lahko študenti našli vsaj eno ali dve deli, ki v zadnjem času obravnava izključno moške in njihovo moškost. Drugače pa je to poglavje, ki je strukturno lepo razdelano in sodi med tiste dele Coolture, ki študentom prav gotovo ne bo delalo večjih preglavic, v kolikor ne bodo težave izhajale iz njihovih lastnih glav.

Nataša Velikonja in njene *Gejevske in lezbične kulturne študije* na večplasten način sodijo k k prejšnjemu poglavju. Na prvi pogled gre le za korak med družbeno konstruiranim spolom k prav tako konstruiranim spolnimi praksami, a ker v analizi šteje vsak korak, je potemtakem razlika bistvena. Okvir, znotraj katerega se giblje tekst, je opredeljen z '*odnosom med kulturo, reprezentacijo in (homo)seksualnostjo*.' (str. 211), zato nas ne sme presenetiti, da razprava govori predvsem o seksualnih politikah, tako visoke kot tudi nizke kulturne produkcije, in pa o razmerju med kulturno prevladujočimi in podrejenimi seksualnimi praksami. Da pa se obe poglavji končata z razmislekom o reprezentacijah in redukcijo telesa, pa je vendar samoumevno, saj so (radikalne) oblike družbene konstrukcije realnosti slepe prav za realnost samo.

Tekst Brede Luthar, *Homo ludens - Homo šoper*, je eleganten sprehod skozi razmišljanje o potrošniški kulturi moderne dobe. Še posebej se nam dopade prvi del sestavka, kjer Lutharjeva razlaga, od kod izvirajo pri posamezniku (beri potrošniku) potrebe oziroma želje. Iz narave same ali pa so zgolj kulturni konstrukti? Njen odgovor je tipično sociološki, sramovali pa se ga ne bi tudi na oddelku za kognitivno sociologijo Rutgers University: '*Tako kot potrebe/želje niso univerzalni absoluti, tudi niso individualne muhe in preference*' (str. 249). In malo naprej še sklep: '*...individualne preference ali potrebe (so) lahko oblikovane le na podlagi kolektivnih oblik življenja*...' (str. 249).

Od spoznanja, da so potrebe in želje družbeno konstruirani, pa je skoraj nujno potrebno storiti korak k vprašanju, kdo je tisti, ki konstruira, in kaj se zgodi, če se kot posamezniki spoznamo s konstruktivistično naravo potreb? Nekaterim se morda zgodi hedonistični užitek, večina drugih pa je bolj ali manj obsojenih na večni *'Hvala, samo gledam'*.

Naslednje delo je lep in pregleden tekst Mitje Velikonje, *Dom in svet*, o nacionalizmih, nacionalni državi in pomenu, ki ga ima kultura za njen nastanek in ohranjanje. Potrebno se je le spomniti, kolikšen pomen je imela v preteklosti slovenska kultura za slovenski nacionalizem in pa kakšno vlogo je odigrala pri nastanku nacionalne države, pa takoj uvidimo, da je njegovo besedilo eno od osrednjih v zborniku. Avtorja lahko pohvalimo predvsem zaradi uvodnega dela, kjer bralca seznanja s temeljnimi pojmi, konča pa z razpravo o dilemi, oziroma obeh tih za prihodnost, ki naj bi jih imela nacionalna kultura: ali izbere *ali* k principu *in-in*.

Pa smo končno priromali do teksta, ki bi moral v zborniku *Cooltura* nastopati pred vsemi tistimi teksti, ki v jedru argumentacije prisegajo na princip reprezentacije. Gre za tekst Hanno Hardta *Vizualna kultura v kulturnih studijah*. Hardtov tekst ponuja razmišljanje o temeljnih konceptih, v katere je mogoče ujeti fenomene vizualne kulture na ozadju zgodovinskega procesa ustvarjanja družbenih in kulturnih pomenov. Če lahko rečemo, da je moderna kultura odvisna od česa, potem je prav gotovo odvisna od cele vrste vizualnih oblik komunikacije: od fotografije, filma, televizije in zadnje čase vse bolj tudi od delovanja računalniških ekranov. Identiteta ni le stvar izrečenega, ampak tudi vizualnega sporazumevanja z okolico. Kljub temu, da ne sporočate vizualno, še vedno lahko obstajate, ste pa nedvomno na samem robu moderne kulture. Kar ponuja Hardt, je radikalni konstruktivizem, zavrt v plašč semiotike.

Zadnji tekst pa je prilezel iz tiskalnika Franca Trčka, gre pa za delo z naslovom *Kiberkulture - k novim ekonomijam obdarovanja*. Kiberkulture in kiberprostor so relativno nov pojav, pač v skladu z razvojem računalniške tehnologije, ki je potrebna za

njen nastanek in ohranjanje. Trček ponuja jasne opredelilne temeljnih pojmov, razpravo o dveh tokovih v zgodovini kiberkulture (kiberpank versus kiberkultura), možnosti preigravanja identitete v medmrežju pa si lahko ogledate tudi na franci.tercek.was-arrested.com. Konča pa v dobrem starem slogu Marcela Maussa, ko spregovori o kiberprostoru kot o novih praksah ekononije obdarovanja. Generalizirana izmenjava, z možnostjo dostopa do podatkov, kopiranja, kolažiranja, ponujanja in podobno, raznovrstnih informacij vdira v tradicionalna razmerja med avtorjem in kulturnim potrošnikom in postavlja predstave o avtorskih pravicah v nove družbene in kulturne okvire.

Prinaša pa zbornik *Cooltura* tudi tri prevode, ne ravno tistih del, ki jih na policah družboslovcev najdemo pod opredelitvijo *klasiki sociološke teorije*. Gre za tekste Malcolma Barnarda *Moda kot komunikacija* (iz 1996, prevod N. Velikonja), Tobyja Millerja in Aleca McHoula *Šport v popularni kulturi in vsakdanjem življenju* (iz 1998, prevod B. Šaver) in Horacea Newcomba in Paula M. Hirscha *Televizija kot kulturni fenomen* (iz 1981, prevod A. Pinter). Nedvomno je slednji že postal klasika, medtem ko prvi dve besedili šele čakata na to, kakšno mesto jima bo odredila družboslovna zgodovina. Prevajalsko delo N. Velikonje in A. Pintarja lahko ocenimo kvečjemu z oznako zelo dobro, medtem ko je imel tretji prevajalec v rokah nekoliko manj spretno pero. Morda gre za njegov prvi prevod, a o tem na žalost ne vemo nič. Vemo pa, da si spodrsrljaja na strani 278, ko *'We cleaned up in the Gulf War...'* (v originalu str. 88) prevaja kot *'Pokazali smo jim zobe med deset-dnevno vojno...'*, kljub njegovi tihi predpostavki, da ne gre za (pre)velike spremembe v vsebinskem smislu, ne bi smel privoščiti.

Ko na koncu poskušamo pod črto seštetiti odlike in slabosti Coolture, hitro uvidimo, da gre sicer za dostojen izdelek, ki pa bi lahko bil še precej boljši, če bi uredniški del projekta nekoliko več navora vložil v usklajevanje dela avtorjev. Moti nas predvsem to, da delo ne odraža dovolj svoje učbeniške narave, kar nas na trenutke privede že tako daleč, da v njem prej vidimo zbornik avtorskih tekstov, kakor pa tekst, ki bi bil primar-

no namenjen študentom. Resda je pohvalno, da so uredniku na koncu knjige dodali še zbirko najpomembnejših pojmov in ključnih besed, kar nedvomno povprečnemu študentu ali študentki olajša branje tekstov. A vprašati se je potrebno, zakaj sploh postavljati zbirko na konec knjige, ali ne bi bilo bolje, če bi bili ključni pojmi opredeljeni, in marsikje tudi resnično so, v tekstu samem, torej tam, kjer jih bralec najbolj potrebuje? No, naj bo že tako ali drugače, nenazadnje bodo verjetno prav študenti tisti, ki bodo ob prebiranju učbenika prej ali slej ugotovili, da je temu primeru ustrezno obnašanje v skladu s pregovorom: 'Bolje drži ga, nego lovi ga!'

Maruša PUŠNIK

Sandra Bašić Hrvat in Marko Milosavljević
Medijska politika v Sloveniji v devetdesetih: regulacija, privatizacija, koncentracija in komercializacija medijev

Mirovni inštitut, Ljubljana 2001, str. 60, 2.500,00 SIT (ISBN 961-6403-45-1)

Političnoekonomski pristopi k medijem, iz zornega kota katerih izhajata tudi avtorja knjige pri analizi medijskega trga in medijske politike v Sloveniji, so v svetu dokaj uveljavljeni in imajo razvit teoretsko-analitični aparat, medtem ko so v Sloveniji političnoekonomske analize medijev v zadnjem času prej izjema. Knjiga S. Bašić Hrvat in M. Milosavljevića je zatorej svojevrstno poživilo za medijske in komunikacijske študije na Slovenskem, a vendar njun pristop zgreši v tem, da se avtorja tako vztrajno, brez kakršnegakoli teoretskega ogrodja in zgolj na osnovi množice podatkov, oklepata poenostavljenega konceptualiziranja odnosov v družbi, kot da obstaja peščica posameznikov, ki zavestno razpolaga z družbeno močjo.

Knjiga je razdeljena na trinajst poglavij, ki pripovedujejo zgodbo o preoblikovanju časopisnih in 'radiodifuznih' medijev na Slovenskem pod pritiski komercializacije in (de)regulacije. Avtorja raziščeta, kakšne spremembe so mediji doživljali v devetdeset-

tih letih, ko se je spreminjal politični sistem in se je oblikovalo tudi specifično ekonomsko okolje. Kot glavne značilnosti in spremembe, s katerimi se v knjigi ukvarjata avtorja, naštejeta privatizacijo medijev in s tem povezano medijsko koncentracijo, verižno lastninjenje in komercializacijo, poskuse političnega ustanavljanja novih časopisov (Slovenec, Republika), preoblikovanje javne televizije, pojav komercialne televizije in radijskih postaj, sprejemanje medijske zakonodaje oz. mlačno vlogo države pri definiranju medijske politike. Avtorja ugotavljata, da do večjega vdora tujega kapitala v medije na Slovenskem ni prišlo, so se pa medijske institucije tudi s pomočjo državne nezainteresiranosti za regulacijo te sfere kopicile v rokah peščice domačih lastnikov. Država bi morala, po njunem mnenju, z jasno začrtano medijsko politiko regulirati ekonomsko vprašanje glede omejevanja lastnine, saj se zaradi pomanjkanja državnih interesov nadzora nad lastninjenjem medijev lahko zamaže pluralnost vsebine, hkrati pa taki politični prevzemi vplivajo tudi na uredniško politiko in na delo novinarjev, saj se bojijo močnih lastnikov, ki jih lahko odpustijo ali premestijo "na 'neškodljiva' delovna mesta" (str. 47). Čeprav je s pojavom novih komercialnih televizijskih in radijskih postaj na medijskem prizorišču prišlo do zunanjega pluralizma (novi kanali), pa se ni "vzpostavil tudi nov notranji pluralizem, torej pluralizem vsebin" (str. 55). S. Bašić Hrvat in M. Milosavljević se zatorej zavzemata za učinkovit državni nadzor in za transparentnost lastništva, ki naj bi zagotovila tudi pluralnost, raznovrstnost in svobodo medijev.

Avtorja razumeta delovanje ideologije in oblastne odnose kot odvisne zgolj od nekaj vplivnih posameznikov, ki v rokah držijo vse niti. Ravno zaradi takega pojmovanja oblastnih odnosov v družbi pa je potrebno kritično presoditi njune poenostavljene razlage, da sta obstoječe stanje v medijski sferi in razdelitev moči v družbi zgolj posledici lastniške sestave medijev. Ob prebiranju knjige se zdi, da je takšna obravnava medijskega trga in medijske politike v Sloveniji posredno tudi poskus kritike kapitalističnih družbenih odnosov in jo zato lahko uvrščamo med kritičnoteoretske, a ko naredimo ta

korak, naletimo na težavo. Politično-ekonomske pristope, iz katerih izhajata tudi avtorja knjige, lahko uvrstimo med naslednike kritične teorije, saj se z ideologijo na prestolu in z Marxom kot idejnim očetom ukvarjajo s kritiko oblastnih odnosov v družbi. Vendar prav kritičnoteoretski pristopi, ki se rojevajo dandanes (npr. na nemških tleh vzhajajoča in radikalno kritična skupina Krisis), opozarjajo, da so poleg nekaterih postmodernističnih pristopov, ki so v preobremenjenosti s tekstualnimi/kulturnimi elementi popolnoma pozabili na oblastne odnose v družbi, največ škode kritični teoriji naredile tiste političnoekonomske šole, ki so na piedestal postavljale le Marxovo vrednostno imanentno razredno stališče. In prav v tem tiči srž problema s knjigo, saj ji lahko očitamo ta skrajšan razredno-sociološki moment. Namreč, takšen političnoekonomski pristop k medijem krepí le tisti del Marxa, ki poudarja determinirajočo vlogo (ekonomske) baze in poenostavlja odnose moči v družbi zgolj na eno dimenzijo, tj. na ekonomsko moč - na tiste, ki posedujejo medije, saj je vednost, ki kroži prek medijev, večinoma v njihovem interesu. Ali kot pripominjata avtorja, se medijski kapital koncentrirá v rokah nekaj lastnikov, zaradi česar prihaja tudi do upada raznovrstnosti medijskih vsebin in do prevlade komercialno uspešnih ter nizkokvalitetnih programov, tj. lahkotnih, slabih, tabloidnih, amerikaniziranih popularnih vsebin (str. 49-58).

Nasprotno pa Marxa v kontekstu teorij, ki posredno izhajajo iz njegove vrednostne kritike in kritike fetišizma, nadgrajujejo in prehajajo njegov ekonomski determinizem; ideologija ni več stvar peščice ekonomsko vplivnih posameznikov, ampak oblastni odnosi postanejo stvar prevladujočih diskurzov v družbi. Že Gramsci se je na začetku prejšnjega stoletja z elaboracijo koncepta hegemonije kot aktivnega konsenza zoperstavil economicističnim interpretacijam družbene moči in ideološke zavesti. Althusser je kasneje s konceptualizacijo ideološke interpelacije individuumov v subjekte postavil kategorijo subjekta kot konstitutivno za delovanje ideologije. Foucault pa je s formulacijo diskurza oziroma mreže oblasti-vednosti dokončno prese-

kal z ekonomizmom in z dojemanjem moči v kategorijah institucionaliziranih in personaliziranih nosilcev oblasti, saj iz oblastnih odnosov po Foucaultu pač ni mogoče izstopiti. Oblast tako ni nekaj, kar nekdo načrtno izvaja, in ne deluje piramidalno od zgoraj navzdol, ampak je v družbi razpršena, skrita na tako vidnih mestih, da jo je zelo težko razpoznati. Ideologija namreč ni le stvar nosilcev oblasti, v perspektivi pristopa S. Bašić Hrvatin in M. Milosavljevića pa je oblast namerna in načrtna praksa tistih, ki imajo ekonomski kapital in ki naj bi zaradi svojih interesov neposredno in zavestno 'manipulirali' z novinarji. Takšna konceptualizacija je skrajno problematična, saj avtorja medijske lastnike že vnaprej predpostavlja kot družbene nosilce oblasti, novinarje pa potemtakem implicitno vzpostavlja kot tiste, ki so zunaj diskurzivnih režimov in oblastnih odnosov. V analizo torej vstopita z že definiranimi Ideologi oziroma zgrajenimi subjekti - oblastniškimi lastniki in zatiranimi novinarji. Novinarjem posredno pripiseta nedolžnost in nemoč, saj naj bi obstajale jasne težnje lastnikov (npr. politični prevzem medijev), ki si želijo pridobiti tako dobiček kot (politično) moč nad ljudmi/novinarji (str. 32-47; še posebej str. 43, ko govori o oblikah vplivanja lastnika na medijske delavce). Delovanje takega poenostavljenega modela oblasti v družbi na nekem drugem mestu eksplicitno razlaga tudi Milosavljević: "Po drugi strani je marsikaterega novinarja strah pred prevelike moči in vpliva lastnikov (strah, ki se je za upravičenega izkazal v primeru Nove KBM in njene lastniške ter upravljske prisotnosti v Večeru) /.../" (Milosavljević, 2002: 12). Ta model pozablja, da ekonomski odnosi niso nujno najpomembnejša ali celo edina sfera reproduciranja oblastnih mehanizmov in da tudi novinarji reproducirajo kapitalistična razmerja, vendar ne zgolj zaradi strahu pred lastniki, ampak zato, ker so vpleteni v reprodukcijo odnosov oblasti prek žurnalističnega diskurza in tekstov, ki jih proizvajajo. Take analize tudi spregledajo, da je vsak časopis politični projekt, četudi za njim ne stojijo jasni politični interesi strank ali interesi kapitala, pri čemer ostanejo spregledane številne neenakosti v družbi in kse-

nofobni diskurzi, ki jih dandanes v veliki meri reproducirajo prav novičarski delavci. Oblast je potemtakem bolj učinek prevladujočih diskurzov, ki jih nekritično reproducirajo tudi medijski delavci, kot pa učinek neposrednega in načrtnega vpliva kapitala, utelešenega v maloštevilnih medijskih mogotcih, kot predlagata avtorja knjige. Prav v zatrevanju, da so novinarji žrtve zarote medijskih lastnikov, tiči velika nevarnost, saj je s tem popolnoma opravičeno kakršnokoli delo novinarjev, s tem so rešeni tudi odgovornosti, ki je prenešana na kapital. Takšno neteoretsko razumevanje ideologije ne uspe pojasniti, kako oblast v družbi deluje, zaradi izločevanja novinarjev iz družbenega prostora pa jih tudi ne uspe videti kot del diskurzivnih režimov, ki v veliki meri pravzaprav reproducirajo popularne mitologije. Takšen 'znanstveni' paternalistični zaščitniški odnos, kot ga avtorja razvijata do novinarjev, ne more biti nič boljši ali manj ideološki od tistega odnosa med novinarji/vladanimi in lastniki/vladajočimi, ki ga kot problematičnega predstavlja sama.

V knjigi bode v oči tudi to, da se avtorja v razvijanju argumentacije zelo pogosto sklicujeta na žurnalistični glas in ga transformirata v strokovno-znanstveni diskurz. Tako na primer začneta razpredati določeno misel, kar bralca/ko zaradi predpostavljene znanstvenosti dela navede na pričakovanje, da bo stvar problematizirana, argumentirana, kritično in teoretsko utemeljena, a nato avtorja ponudita le citate novinarjev. S takšno argumentacijo se znanstvena monografija ne bi smela zadovoljiti, povrh vsega pa bralec/ka lahko opazi, da pogosto sploh ne gre za preverjene informacije, ampak za novinarjeve špekulacije, predvidevanja in uganjanja. Navedimo le dva primera: ko se avtorja vprašata, ali so kršeni členi zakona o javnih glasilih ob koncentraciji medijskega kapitala oziroma, ali prihaja do političnih prevzemov pod krinko donosnosti medijev. Namesto da bi avtorja to argumentirala in teoretsko podkrepila, ker je to pravzaprav rdeča nit njune knjige, navedeta zgolj izjave novinarjev oziroma drugih državnih uradnikov, ki jih povzemajo novinarji iz Gospodarskega vestnika, Financ in Dnevnika, ne da bi te izjave postavila v širši

kontekst (str. 37 in 45). Če bi že razvijali takšen način argumentacije, bi morali izjave novinarjev kritično reflektirati, ne pa jih le nekritično prenašati v besedilo. Zahtevnejši bralci/ke, ki jim je knjiga navsezadnje namenjena, se s takim videzom znanstvenosti, kjer novinarski glas prevzema funkcijo objektivirane strokovno-znanstvene argumentacije, nikakor ne morejo zadovoljiti.

Kljub omenjenim slabostim, pa sta v knjigi pohvale vredna nabor aktualnih informacij o lastniški sestavi medijev in ilustrativna rekonstrukcija dogajanja na medijskem trgu v zadnjih desetih letih v Sloveniji. Knjiga, ki bo bralce/ke očarala tudi z jasnostjo besedila in podrobnostjo opisanega dogajanja, bo tako marsikomu olajšala brskanje po arhivih, knjižnicah in prihranila marsikakšen intervju z ljudmi, ki so bili kakorkoli vpleteni v dogajanje na medijskem področju. Zbrani podatki - ki pa knjigi lahko nadenejo kvečjemu pečat strokovnosti - so lahko zelo koristni za strokovne in znanstvene javnosti, saj jim lahko priskrbijo informacije o ekonomsko-historičnem kontekstu medijev v Sloveniji in tako služijo kot izvrstno gradivo za raznovrstne teoretične izpeljave in analize medijev. Kljub temu da so rezultati raziskovalnega dela S. Bašič Hrvin in M. Milosavljevića več kot dobrodošli za debato o slovenskem medijskem prostoru, je treba opozoriti, da zgolj množstvo zbranih podatkov ne zadostuje za razumevanje dogajanja v medijski sferi, če jih ne umestimo v teoretski kontekst. Tako je njuno neposredno povezovanje lastniških razmerij do medijev in oblastnih struktur metodološko in epistemološko problematično, saj zgolj iz evidenc/zbranih podatkov izpeljujeta dokaze o delovanju moči, ne da bi to delovanje moči analizirala s teoretskim aparatom. Prav teorija bi jima lahko omogočila analizo konkretnih praks, s čimer bi lahko razvila aparat za povezavo nabranih podatkov z dejanskim stanjem in dogajanjem v medijskem prostoru. Avtorja tako preveč brezkompromisno vlečeta zaključke iz navidezne jasnosti stvari, ki pa se ob bolj preciznem epistemološkem premisleku predstavljenega konceptualiziranja odnosov moči v družbi sesuje. Medijska politika v Sloveniji v devetdesetih sicer lahko pripomore k razumevanju

makrostrukture oblastnih odnosov, ko natančno preišče ekonomsko in politično makrostrukturo delovanja medijev. Vsekakor pa za razumevanje delovanja oblastnih mehanizmov in reproduciranja struktur gospodstva v medijskem polju tak makrokontekst ni zadosten. Priključiti mu je potrebno še tehnike mikropolitičnih strategij, v objemu katerih steče interakcija med potrošniki in medijskimi teksti, ko se ob proizvodnji in potrošnji (najsibo celo amerikaniziranih ali nizkokvalitetnih) tekstov tvo-rijo pomeni. Kritika trdno zasidranih družbenih razmerij v medijski družbi potemtakem ne more vznikniti niti iz kulturno/tekstualno determinističnih pristopov niti iz ekonomsko determinističnih pristopov politične ekonomije, na katere prisegata avtorja. Šele preplet preiskovanja obeh ravni delovanja medijev lahko pripelje do razgrnitve režima oblasti ali celo do subvertiranja obstoječih družbenih odnosov in številnih samoumevnosti v medijski kulturi. To pa S. Bašić Hrvatini in M. Milosavljeviću ob poskusu iskanja vzrokov za obstoječe stanje v lastninskih odnosih do medijev in valjenja krivde na kapital - ko posredno iščeta krivce za obstoječe družbene odnose (za tovrstno novinarstvo in medijsko produkcijo) v lastnikih medijev - ne uspeva najbolje, saj oblastnih razmerij še tako precizne analize lastniške sestave in natančni popisi deležev ne morejo ugledati.

LITERATURA

Milosavljević, Marko (2002): Novinarski kodeks: Še vedno moč brez odgovornosti? Delo/Sobotna priloga, 2. 11. 2002, str. 11-12.

Maruša Pušnik

Ksenija H. Vidmar (ur.)

Ženski žanri: spol in množično občinstvo v sodobni kulturi. Zbornik besedil medijskih študijev in feministične teorije

ISH - Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana 2001, str. 482, 5.000 SIT (ISBN 961-6192-21-3)

Prebirajoč svojo najljubšo romanco s kuhinjsko krpo v roki, bralka zablesi v primežu domišljjskega sveta zgodbe o brezmejno ljubljeni glavni junakinji. V solzavem požiranju soap oper, ki postajajo del toka gledalkinega življenja, s prijateljicami zanesenjaško opravlja lik zlovesče spriženke. Ob lahkotnem prelistavanju revij o modi, kariere, urejanju doma se bralke kljub nerganju številnih kritikov, akademikov (in celo lastnih mož!) zatekajo v univerzum popularnih kulturnih podob, ki se tako tihotapijo v njihove najintimnejše kotičke... V podobnem slogu Ksenija H. Vidmar, ki je izbrala in uredila teoretska besedila s področja ženskih žanrov in ženskih občinstev, uvodoma napove tematiko.

Natanko v seciranju vsakdanjih (mikro) praks in popularnih kulturnih tekstov se kaže vrednost izbranih teoretskih besedil, ki poskušajo vsako iz svojega zornega kota dekonstruirati ženske tekste in samoumevne ženske prakse ter želje. Potemtakem denaturalizirajo patriarhalne kode, ki žensko umeščajo na pozicijo sočutne matere, skrbnice in (gospodinske) pomočnice ter ji odreja prostor zasebnega. V začetnem odseku K.H. Vidmar, ki je študijsko in akademsko zorela tudi pod mentorstvom Laure Mulvey (njen, v zborniku objavljen, tekst Vizualno ugodje in pripovedni film je paradigmatičen na področju feminističnih filmskih študij), predstavi, da je osnovni mehanizem teh popularnih kulturnih podob ideologija. Gre torej za prostor reproduciranja ideologije, v katerem se kot konzumenti (ali producenti) teh podob vselej gibljemo. Vrednost zbornika zatorej ni le v tem, da prinaša klasična teoretska besedila o ženskih žanrih in občinstvih v slovenskem prevodu in da na plan akademskega zanimanja pritegne tematike, ki jih pod krinko njihove tri-

vialnosti in puhle banalnosti hegemonne paradigme pogosto pomedejo pod preprogo, ampak so izbrana besedila tudi opominik na kritični potencial medijskih in nasploh kulturnih študijev. Britanske kulturne študije in predvsem (feministične) filmske študije, ki so se formirale okrog revije *Screen* - v sedemdesetih letih 20. stoletja vodilna britanska revija za filmsko teorijo - predstavljajo jedro kritike, ki začne slabeti s pojavom etnografije oz. analize občinstev v osemdesetih letih. Besedila v zborniku predstavljajo oba pristopa k analizi ženskih tekstov, bolj poststrukturalističnega, ki se primarno osredotoči na analizo medijskih tekstov in na to, kako nas teksti postavljajo v vloge bralcev, in etnografskega, ki pozornost preusmeri na rabe in konzumpcije tekstov v družbeno-zgodovinskih kontekstih. Kljub temu da se je prvemu pristopu očitalo, da medijske tekste obravnava v izolaciji, ne da bi upošteval širši kontekst in konkretnega bralca, kaj ta s tekstom počne, pa se zdi očitek tega pristopa bolj etnografsko usmerjenim študijam občinstev popolnoma utemeljen, ko pravi, da etnografi v ozadje potiskajo vprašanje, kako bralke sodelujejo pri reprodukciji ideologije, tj. svoje podrejene vloge. Zbornik potemtakem ni le prispevek k analizi ženskih žanrov, ampak predstavlja tudi poziv k vrnitvi medijskih študijev na kritično pozicijo, saj pripravlja tla za razvoj analize ženskega občinstva, pri čemer družbeno-zgodovinske kontekste obravnava kot konstitutivne tvorce pomena ob nenehnem upoštevanju vloge tekstov in ženskih občinstev pri reproduciranju hegemonih diskurzov.

Štirinajst besedil v zborniku je tematsko strukturiranih v štiri poglavja. Prvi sklop besedil definira značilnosti in strukturo ženskih žanrov, sledi poglavje o televiziji in ženskih žanrih s poudarkom na soap operi, nato poglavje o filmu/filmski melodrami in nazadnje še poglavje o ženskih revijah in ljubezenskem romanu. V uvodnem poglavju K.H. Vidmar bralce oboroži s temeljnimi koncepti za nadaljnje branje, saj predstavi vse od psihoanalitičnih do socioloških koncepcij spola in spolnosti. Ugotavlja, da se je resnejša obravnava ženske kulture začela šele v sedemdesetih letih 20. stoletja, nakar sta se

rodila tudi pojma ženskih žanrov in ženskega občinstva. Ženski žanr definira kot kulturno formo in kot industrijsko kategorijo, ki je neke vrste konsenzualni pakt med industrijo in gledalci. Če si sposodimo Foucaulta, je žanr svojevrstna oblika nadzora, ki predpostavlja občinstva določenega žanra in jih tako pozicionira kot spolne subjekte. Po K.H. Vidmar si moramo v medijskih študijah potemtakem prizadevati za "radikalno kritiko delovanja patriarhalnih kulturnih mehanizmov v množični kulturi" (str. 23), kar urednici zbornika pomeni obrat nazaj k foucaultovski analizi in parado v post-etnografske in post-kulturološke analize ženskega občinstva.

Na začetku zbornika članek Annete Kuhn odpre vprašanje konstitucije spolnih subjektov, okrog katerega se vrtil ves zbornik. Kliče po jasnem razrepu v obravnavi konceptov občinstva in gledalca/subjekta, se pravi gledalke kot družbenega subjekta in gledalke kot diskurzivnega subjekta, ko razmišljamo o "popularnih 'ginekocentričnih' formah, kot sta soap opera in melodrama" (str. 51). Na področju psihoanalitičnih filmskih teorij reprezentativni članek *Screen*ovke Laure Mulvey uporablja psihoanalitični model spolne konstitucije subjekta kot politično orožje. Ko analizira užitek, ki jih nudi hollywoodski klasični film, L. Mulvey ugotavlja, da ti teksti gledalcu ponudijo le dve možnosti za identifikacijo - aktivno/moško vlogo in pasivno/žensko vlogo. Ženske v *mainstream* filmih konotirajo biti-gledan-ost (to-be-looked-at-ness), saj je ženska zgolj objekt, subjektna pozicija je vselej definirana kot moška. V nasprotju z L. Mulvey, po kateri gledalčeva identifikacija z glavnim moškim likom gledalca vpisuje kot predstavnika oblasti, pa Tania Modleski zatrjuje, da soap opere konstruirajo ženske subjektne pozicije, saj mnogoteri identifikacija v soap operi gledalca oropa oblasti, ko mu ponuja številne jaze. Gledalke se prek identifikacije z likom sprijenke konstituirajo kot njeno nasprotje, kot idealna mati. To pa predstavlja ventil za žensko jezo, ki kaže na gledalkin upor patriarhalnemu redu, saj si gledalka ob gledanju soap oper pridobi nadzor nad svojo žensko pasivnostjo. Po drugi strani pa

Judith Butler pokaže na imitativno strukturo spola samega, saj bralka ne obstaja zunaj žanra kot industrijske forme. Ženski tekst prek ponujanja užitkov napaja ženske fantazije, ko omogoča, da se gledalci vračajo k tem tekstom, in tako prek razlike ter ponavljanja konstituira spolne subjekte.

Besedilo Janice Radway je predstavnik etnografsko orientiranih analiz, katerih focus loci je bolj kot, kaj tekst naredi z bralkami, to, kaj bralke naredijo s teksti. Ko analizira skupnost ženskih bralk ljubezenskih romanov, J. Radway ugotavlja, da bralke sprevečajo tekste z dejanjem branja, ko pobegnejo vsakdanjim pravilom in emocionalnemu ministriranju možu in otrokom, hkrati pa jih lahko tudi poučijo o znanju iz romanc. Praksa branja je tako domicil rezistence, saj se bralke z zavestnim prekinjanjem cikla gospodinjskih opravil upirajo patriarhalnim kodom. Etnografsko orientirana je tudi študija analize pism ljubiteljev Dallasa, v kateri Len Ang ugotavlja, da je za zaznavanje Dallasa na melodramatičen način potrebna določena kulturna orientacija, tj. melodramatična domišljija, za katero so v naši kulturi zaradi privzgojenosti bolj kompetentne ženske. Trdi, da je uživanje povezano ne le s tekstom (nenehno odtegovanje konca, vizualni glamur itn.), ampak tudi z načinom, kako gledalci berejo tekst z določenih položajev, kar ženskam daje začasno družbeno moč. Podobno ugotavlja tudi Mary E. Brown, ki prek analize pogovorov med oboževalkami soap opere in z naslonitvijo na Hallov koncept opozicijskih branj ter na bourdieuevsko govorico kulturnega kapitala razvije teorijo rezistence. Gledalkino prenašanje likov in sveta soap opere v njeno vsakdanje življenje predstavlja politično dejanje, saj se ženska prek upora patriarhalnim kodom vpisuje kot subjekt z družbeno močjo. Omenjene etnografske konceptualizacije ženskega občinstva in rezistenčnih branj s perspektive kritičnih teoretičark zaznamuje šibka točka, in sicer njihova obravnava subjektov, na kar opozarja tudi urednica zbornika. Avtorice teh konceptualizacij namreč predpostavijo obstoj subjekta, kot da spolni subjekt obstaja že vnaprej, in spregledajo razsežnosti konstitucije subjekta prek diskurzivnih praks, ki gle-

dalke šele vpisujejo na pozicije spolnih subjektov.

V zborniku je poleg dobrih in domiselnih prevodov, ki so pomemben prispevek k razvijanju teoretskega izrazja na področju medijskih študijev (prevajali so študenti/ke Oddelka za sociologijo Filozofske fakultete), vredna pohvale tudi Terminološka opomba k prevodom izpod peresa Jožeta Vogrinca, ki ponuja razlago za prevode nekaterih temeljnih teoretskih izrazov, ki konstituirajo polje analize ženskih žanrov. Kljub izčrpni predstavitvi klasičnih referenc, pa se zbornik nekaterih tematik, ki so v središču pozornosti sodobnih medijskih študij, ne loteva. Tako na primer v knjigi manjka teoretskih in kritičnih analiz vloge globalne kulture ali vloge tehnologij pri konstruiranju spolne identitete dandanes. Prav tako pogrešamo problematiko, obdelano v nekaterih sodobnejših člankih o konstituciji bralca kot spolnega subjekta prek npr. pogovornih oddaj (talk show), modnih revij itn. Predvsem pa tudi teoretsko-analitičnega razglabljanja o tem, kako se melodramatično kot strukturalna matrika ženskih žanrov tihotapi in premešča v druge, tudi bolj moške žanre, v katerih je bila do nedavna nepredstavljiva (dokumentarni žurnalizem, prenosi športnih tekem, akcijski 'reality' TV šovi itn.).

In kaj lahko sklenemo o zborniku? Navkljub omenjenim pomanjkljivostim, klasične reference v slovenskem prevodu predstavljajo pomemben korak k teoretski in kritični obravnavi srečevanja ženskih občinstev in medijskih produktov v vsakdanjem življenju, zato bi bilo tlačenje dodatnih besedil v zbornik nesmiselno. Že tako ali tako bodo vnetemu/i bralcu/ki zaradi slabše vezave in debeline knjige (predvsem teorij in njihovih aplikacij na konkretne primere) ostali v rokah posamični listi, saj je poleg tukaj predstavljenih v zborniku še kopica besedil. To pa so besedila Jane Feuer o ženskem žanru kot industrijski kategoriji za nadzor produkta in občinstev, Steva Neala o elementih patosa v hollywoodskih melodramah, Mary Ann Doane o patosu in materinskem v melodramah tridesetih in štiridesetih let, Linde Williams o melodrami Mildred Pierce v konkretni zgodovinski situaciji žen-

skega občinstva - drugi svetovni vojni, Sandy Flitterman-Lewis o aplikaciji psihoanalitičnega modela na film in televizijo (ta je za film bolj dodelan), Ellen McCracken o naslovnicaх ženskih revij ter pionirska etnografska študija Charlotte Brunsdon o ženskih občinstvih soap opere. Z interdisciplinarnim pristopom k obravnavi ženske, spola, spolnih razlik v medijski družbi zbornik zaobjame množico epistemoloških izhodišč in konceptualnih shem filmske teorije, psihoanalize, semiologije, televizijske teorije, feministične teorije, kulturnih študij, literarne teorije, sociologije, antropologije. Zbornik potemtakem ponuja trdna izhodišča tako medijskim in ženskim študijam, kot lahko koristno razširi polje vedenja ostalim družboslovcem/kam in humanistom/kam ter odpre oči vsem tistim, ki še niso uvideli, da se najbolj krvave bitke - bitke za pomene - bijejo v vsakdanjih življenjih. A kljub temu naj našteje možnosti razširjanja področja proučevanja ženskih žanrov in občinstev vendarle ne ostanejo utopija, ampak naj postanejo projekt nadaljevanja tega zbornika. V upanju, da bo zbornik še marsikoga očaral in mu nabrusil peruti za kritičen pristop k trdo zasidranim samoumevnostim in zdravorazumskim konceptom v medijski družbi, naj se trga knjiga, naj frčijo listi, ali kot pravi K.H. Vidmar, naj za to mar tečejo solze.

Alina ŽUGELJ

Bernadette Casey, Neil Casey, Ben Calvert, Liam French (ur.) in Justin Lewis

Television Studies: The Key Concepts

Routledge, London 2002, str. 304, \$17,95 (ISBN: 0-415-17237-3)

Pri založbi Routledge so k obsežni zbirki priročnikov, ki definirajo in problematizirajo ključne koncepte številnih akademskih disciplin - od filozofije in izobraževanja, socialne in kulturne antropologije, poslovanja, jezika in lingvistike, popularne glasbe itd. - dodali še enega s področja televizije.

V uvodu uredniki predstavljajo argumente za nastanek priročnika. Televizijo opredelijo kot izjemno pomembno, saj je tako rekoč vseprisotna in postaja prevladujoča dejavnost v prostem času posameznikov, kot taka pa ima ključno vlogo v vsakdanjem življenju ljudi. Še več, televizija naj bi bila več kot le izkušnja gledanja. Po njihovem mnenju zasluži akademsko obdelavo in je vredna raziskovanja. Menijo, da je zadnjih dvajset let raziskovanja dokaz o televiziji kot kulturnem fenomenu.

Po uvodnih stavkih avtorji podajo nekaj nasvetov za uporabo. Posebej poudarjajo, da knjiga, v kateri je sicer več kot 70 konceptov, zloženih po abecednem vrstnem redu, ni slovar izrazov in tudi ni edini vodnik vsebine in meja študijev televizije. Bralcu naj služi kot zemljevid, kjer so označena področja, ki so bila odkrita, kdo jih je odkril in na kakšen način so bila odkrita. Na prvi pogled lahko dobimo napačen vtis, ko zagledamo spisek abecedno zloženih konceptov, kljub temu, da nam taka organiziranost olajša iskanje. V nadaljevanju pa ugotovimo, da gre za korektno predstavljene koncepte, ki začetnikom v preprostem jezikovnem slogu približajo disciplino, poznavalcem pa navrežejo še kakšno dodatno referenco. Kot pravijo avtorji sami, je knjiga namenjena temu, da bralce napoti k drugim relevantnim virom.

Pa si pogledjmo nekatere koncepte iz Television Studies. Eden izmed ključnih konceptov študija televizije je prav gotovo koncept občinstev. V samem naslovu se beseda uporablja v množini, medtem ko je v besedilu večkrat uporabljena v edninski obliki. Zanimivo pa je, da ne sledi razlaga, ki bi pojasnila razliko med rabo besede v edninski obliki (občinstvo, ang. audience) in množinski obliki (občinstva, ang. audiences), čeprav v anglosaksonskem svetu razprave na to temo obstajajo. Shaun Moores v knjigi *Interpreting Audiences*¹ pojasnjuje, da izvira beseda v množinski obliki iz etnografske tradicije raziskovanja medijev, ki izpostavljajo različne kontekste, v katerih poteka recepcija medijskih tekstov, in tudi številne pomene, ki jih mediji posredujejo. Naturalizacija rabe v edninski obliki pa je

¹ Moores, Shaun (1993): *Interpreting Audiences*. London: Sage.

posledica kvantitativnega raziskovanja, ki želi fiksirati nek objekt, in izhaja iz prodaje občinstev oglaševalcem. Rezultat takega raziskovanja pa naj bi bilo odkritje resnično obstoječih občinstev. Gre torej za problematiziranje na ravni dejansko - fiktivno. Moores povzema Ien Ang, ki loči med televizijskim občinstvom kot diskurzivnim konstruktom in med družbenim svetom dejanskih občinstev. Omenja pa tudi pristop Johna Hartleya, ki je dekonstruktiven. Pravi namreč, da občinstvo v noben primeru ne more biti resnično in neodvisno od diskurzivne konstrukcije. Avtorji Television Studies občinstvo definirajo kot kategorijo, ki predstavlja nekaj, česar del gledalec, poslušalec ali bralec medijskega teksta je, vendar ga občinstvo kot tako ne definira in ne določa njegovega vedenja, kar je ena od ključnih razlik med občinstvom in javnostjo. Te distinkcije v knjigi ne predstavijo, pa bi bile potrebne.

Že pri predstavljanju koncepta občinstev naletimo na ključne tradicije raziskovanja medijev, ki so v nadaljevanju obravnavane vsaka zase. Prva tradicija se nanaša na raziskovanje učinkov, ki se ga največkrat povezuje z raziskovanjem nasilja, in je prevladovala v zgodnjih fazah raziskovanja televizije in množičnih medijev. Zanj sta značilna dva metodološka pristopa, raziskava javnega mnenja in psihološki eksperiment. Tovrstne raziskave so bile kmalu deležne številnih kritik in pripeljale do drugih pristopov k raziskovanju televizije. V 60. letih je sledila tradicija t. i. agenda setting, katere temeljno sporočilo je, da televizijski programi definirajo tisto, o čemer se ljudje pogovarjajo in razmišljajo. Raziskovanje novic v povezavi z javnim mnenjem je to tradicijo potrjevalo. Hkrati s to tradicijo pa se je v 60. razvijala tudi tradicija t. i. uses&gratifications raziskovanja, kot protitež raziskovanju učinkov, ker slednje ni upoštevalo vloge občinstva pri oblikovanju mnenja. Ključno vprašanje raziskovalcev te tradicije ni bilo, kakšen učinek imajo mediji na ljudi, temveč, kaj ljudje storijo s posredovanimi teksti. Vloga televizijskega gledalca je bila percipirana kot aktivna. Poleg demografskih značilnosti dobijo pomen tudi vzorci medijske potrošnje. V tem času se je začel etnografski pri-

stop k raziskovanju. Avtorji Television Studies posebej izpostavijo dve ključni kritiki te tradicije. Prva je, da ne razlaga pomena televizije pri oblikovanju potreb, in druga, da se gledalcem vseeno dodeljuje prevelika moč. Tradicija, ki je vseeno ohranila idejo o aktivni vlogi gledalcev so t. i. kulturne študije z modelom kodiranja in dekodiranja, katerega temelj je semiologija. Ključna predpostavka te tradicije je, da sta produkcija in potrošnja medijskih tekstov družbeni proces, pri katerem se konstruira pomen. V knjigi so predstavljene tri vrste dekodiranja. V primeru, ko je interpretacija zelo podobna predpostavkam in namenom tistega, ki je sporočilo zakodiral, govorimo o preferiranem branju (preferred reading). Če je bralec sprejel nekatere pomene, drugih pa ne, gre za branje s pogajanjem (negotiated reading). Če pa je bralec razumel pomene, vendar jih ni sprejel, gre za nasprotujoče branje (oppositional reading). Če ne gre za nobeno izmed teh vrst branja oz. da bralec ne razume teksta v želenem referenčnem okviru, potem gre za napačno dekodiranje. Raziskovanje s tega vidika je definiralo ideološko razmerje med proizvajalcem teksta, tekstom in občinstvom. Poglejmo še t. i. kulturalistično analizo, katere temeljna ideja je, da je televizija kot prevladujoči pripovedovalec močna ideološka in simbolična sila v sodobni družbi. Tradicija temelji na treh predpostavkah. Prvo predstavlja ugotovitev, da so učinki gledanja televizije bolj kompleksni, kot se zdi, in da so predvsem dolgoročni. Druga predpostavka pravi, da se učinki televizije ne rezultirajo v konkretnih dejanjih gledalcev, temveč da se udeležajo na simbolični ravni. In nazadnje, da televizija vpliva na ohranjanje ali spreminjanje družbenega reda in ideoloških sistemov. Kulturalistijska analiza odkriva povezanost med količino gledanja in načini, kako ljudje gledajo na svet. Tudi te raziskave so našle zanimivo temo v nasilju. V ZDA so na primer odkrili, da bolj ko ljudje gledajo programe z veliko nasilja, tem bolj dojemajo svet kot nevarnega, tujec kot nezaupanja vredne ljudi in podobno. Pri navajanju priporočene literature za nadaljnje branje so se avtorji odločali predvsem za novejša dela s področja tradicij raziskovanja, medtem ko nekatere

re avtorje klasike pogrešam, na primer pri kultivacijski analizi Gerbnerja, pri kodiranju in dekodiranju pa Eca.

Ko govorimo o vsebinah, ki jih posredujejo, in načinih, kako jih posredujejo, ne moremo mimo koncepta teksta, ki predstavlja v primeru televizije televizijski program. Gre za skupek znakov, ki so med seboj povezani skladno s kodi in konvencijami, ter kot taki generirajo pomen sporočila. Avtorji poudarjajo Barthesovo ugotovitev, da je posamezen tekst polisemičen, kar pomeni, da nima enega samega pomena, ampak ga lahko različna občinstva različno interpretirajo. Izpostavljajo še eno pomembno značilnost, ki jo ugotavlja Baudrillard, da lahko gledalci razumejo določen tekst v kontekstu s teksti v ostalih medijih. Gre za t. i. intertekstualnost. Analiza tekstov je vse skozi ključnega pomena pri raziskovanju televizije, vendar je tarča nenehne kritike, ker zanemarljiva dejstva, kdo je proizvedel določen tekst, pod kakšnimi pogoji, predvsem pa, ker zanemarljiva občinstvo, ki tekst bere.

Koncept reprezentacij je študentom medijskih študij dobro znan, njihovo raziskovanje pa je pomembno za razumevanje televizije. Navezuje se na ideji o predstavljanju realnosti in ustvarjanju pomenov. Avtorji poudarjajo različne pomene reprezentacije. Razumemo jo lahko kot konstrukcijo, ustvarjeno z medijskim tekstom. Karkoli namreč vidimo na ekranu, je vedno zgolj posredovanje resničnega sveta in ne resnični svet kot tak. Razumemo pa jo lahko tudi v smislu, da so mediji naši predstavniki. Slednje je največkrat povezano z raziskovanjem stereotipov, s pozitivnimi ali z negativnimi reprezentacijami določenih skupin s strani medijev. Kasnejše raziskave se bolj kot na stereotipe osredotočajo na posredovanje resničnosti oz. vprašanje, ali lahko ima določen dogodek nek resničen, pravi, fiksen pomen. Kot ključno referenco avtorji navajajo Halla, ki ugotavlja, da realnost nima fiksnega pomena, dokler ni reprezentirana.

Medijski teksti niso le skupek stavkov in podob, temveč so stavki in podobe sistematično strukturirani in organizirani, ki kot taki posredujejo točno določen pomen. Govorimo o naraciji. Kaj naracija ni, avtorji

Television Studies ilustrativno opišejo s primerjavo z nakupovalnim seznamom, na katerega lahko nanizamo vse potrebne dobrine, ki jih moramo kupiti, lahko pa te dobrine kategoriziramo (na primer najprej zelenjavo, nato mlečne izdelke), vendar vsaka od naštetih dobrin, kljub kategorizaciji, stoji sama zase in ni pomembno, na katerem mestu se na seznamu znajde. Pri naraciji je mesto izjemno pomembno, saj določa pomen in logiko razvoja tega pomena. Predstavljeni so tudi trije koraki hermenevitičnega kroga naracije po Barthesu: z uganke se vzpostavi interes (npr. kdo bo zmagal?), z zavlačevanjem se tekst na nek način mistificira in z rešitvijo se radovednost in dodatno vznburjenje prelevita v zadovoljstvo (vemo, kdo je zmagal).

Težko je izmed množice konceptov izbrati nekaj najpomembnejših ali najizrazitejših. Ob teh, ki so opisani, ni mogoče spregledati televizije kot institucije (lastništvo, komercialne in javne televizije), televizijskih žanrov (soap opere, igre, dokumentarci), televizije v povezavi s sociološkimi teorijami (marksizem, feminizem) ipd.

Kljub temu, da gre pri Television Studies žanrsko za priročnik, ki ne predstavlja akademskih ambicij avtorjev, verjamemo, da ga bo bralec znova in znova jemal v roke. Poleg navzkrižnih referenc za posamezne koncepte, ponuja tudi temeljno literaturo z vsakega področja. Bralec navrže kost in ga tako vzpodbuja k nadaljnjemu branju. S tega vidika je priročnik še posebej primeren za tiste, ki se izgubljajo v množici modernih konceptov, povezanih s televizijo.

Gregor BULC

Majda Hrzenjak (ur.).

Njena (re)kreacija: Ženske revije v Sloveniji/Making her up: Women's Magazines in Slovenia.

Mirovni inštitut, Ljubljana 2002. str. 135, 2.900 SIT (ISBN: 961-6455-04-4)

Obrađnavani zbornik je plod "skupine za spremljanje ženskih revij", ki se je začela sestajati leta 2001 na Mirovnem inštitutu v

Ljubljani. Ženskih revij se avtorice lotevajo predvsem z upoštevanjem konstruktivistične paradigme, ki poudarja, da je pojmovanje in razumevanje spola kulturno, zgodovinsko in prostorsko specifično. Tako že v uvodu v zbornik avtorica/ce opozorijo, da se ženske ne rodijo, temveč ženske postanejo - da ženski spol ni nekaj absolutnega, temveč nekaj vseskozi vzpostavljajočega in spreminjajočega se, pri konstituiranju katerega igrajo ključno vlogo mehanizmi delovanja družbene moči in ideoloških aparatov države. K slednjim avtorice kajpak prištejejo tudi ženske revije.

Na kratko bi ključno misel zbornika lahko povzeli v naslednjem stavku: ženske revije konstruirajo žensko kot potrošnico. Ko govorimo o konstrukciji ženske kot potrošnice skozi ženske revije, moramo vedeti, da so se avtorice lotile diskurzivne analize oziroma različnih (semioloških) analiz teksta, niso pa se ukvarjale z ekonomsko analizo (denimo lastništva) ženskih revij v Sloveniji ali z analizo 'branj' in rab ženskih revij med občinstvom.

Ena izmed najbolj izpostavljenih ugotovitev raziskave, ki se kot rdeča nit pojavlja domala pri vseh člankih, je oblikovanje identitete bralke ženskih revij s konstruiranjem reprezentacij ženske kot estetskega spola (najbolje v v prispevku Valerije Vendramin). Ženske revije bralke namreč najpogosteje obravnavajo znotraj poenotnih okvirov spola, pri čemer zanemarijajo družbene, kulturne, rasne in seksualne razlike med njimi. Ženske konstruirajo kot enoten družbeni razred - ženski razred, v katerem je edini pogoj za članstvo spol. Vendraminova v analizi *Cosmopolitana* opazuje, da revija navkljub deklarativnemu nastopu proti "lepotnemu mitu" in poudarjanju ženske avtonomnosti, pod krinko ponuja stereotipno podobo ženskosti, utemeljeno na lepoti/lepotičenju/modi, romanci in spolnosti, ki je v neposrednem odnosu z zabavno in lepотно industrijo. Paradoksalno je, da se vsebina ženskih revij že od samih začetkov navezuje na položaj ženske v družbi, v sodobnejši različici pa vseskozi poudarja osveščenost in avtonomnost sodobne ženske, v isti sapi pa žensko primarno obravnava kot potrošnico izdel-

kov in storitev, ki ji omogočajo samopodobo, usklajeno s prevladujočimi normativi ženskosti.

Ta paradoks skuša v najbolj prodornem in prepričljivem članku tega zbornika razložiti Majda Hrzenjak. Zanj je najpomembnejše vprašanje, kako je pomen (ženskosti) konstruiran in kaj/kdo na to konstrukcijo vpliva. Skozi Foucaultovo povezavo telesa, diskuza, oblasti in subjekta, avtorica ugotavlja, da so tudi ženske revije v današnji družbi tiste, ki delujejo v funkciji discipliniranja ženskega telesa in s tem subjektivacije sodobne ženske kot subjekta potrošnje, zunanje podobe in 'skrbi zase'. Subjektivnost je produkt diskurza, pri čemer je slednji foucaultovsko dvoličen: ustvarja subjektivne pozicije, obenem pa si subjekt podreja. Mikrofizika oblasti deluje tako, da z znanstvenim in popularnim diskurzom, ki kliče subjekt k samodiscipliniranju, producira telesa kot specifične tipe teles: "v sodobni kapitalistični družbi ženska nadzorovana, podrejena in disciplinirana ravno pri 'skrbi zase', pri negi svojega telesa, zdravlja in lepote, in sicer skozi institucijo ženskih revij, ki se navidezno postavlja na njeno stran" (str. 20). Ženske torej prostovoljno sprejemajo vse obdelave telesa, ki jih promovirajo revije, zaradi latentno prefinjene disciplinirajoče oblasti, ki prežema tako institucije kot subjekte, izraža pa se v t. i. zdravemu razumu oziroma vsakdanjemu razumevanju normativne ženskosti kot osredotočene na žensko telo, na to, da je 'fit' in 'in'. Kult mladosti in zdravlja torej, ki je v sozvočju s potrošniškim kapitalizmom, toda obenem prinaša ženskam užitek; proces subjektiv(iz)acije, ki vključuje tako avtonomnost kot podrejanje: "na mestu svojega uživanja subjekt ni samo najbolj svoboden ali morda celo družbi subverziven, pač pa je tam hkrati tudi točka njegove najgloblje podrejenosti oblasti in vpletenosti v oblastna razmerja" (str. 30). Dobimo torej subjekt ki v svoji podrejenosti (samo)regulaciji in (samo)-nadzoru uživa, pri tem pa se kaj lahko ozremo tudi širše, izven zamejitev, ki nam jih v tem zborniku količi medij ženskih revij.

Ksenja H. Vidmar v analizi *Naše žene* izpostavi vlogo ekspertnega diskurza kot enega imed ključnih disciplinirajočih dejav-

nikov vzpostavljanja ženske identitete/subjektivitete. Avtorica ugotavlja, da lik matere v Naši ženi sicer izgublja prevlado v primerjavi s podobo ženske s poklicno kariero (podjetnice). Toda navkljub revijinemu spodbujanju ekonomske samoosvojitve žensk, je ta osamosvojitev še vedno omejena. Če se je ženska spričo prezaposlenosti (domnevno) rešila gospodinjenja in ji družbene norme ter zdravi razum to dopuščajo, pa v primeru materinstva temu nikakor ni tako. Gospodinjenje je namreč tista žrtev, ki jo družba še lahko prenese, kar pa za materinstvo ne velja. Ženska si ne more dopustiti, da bi imela otroka, za katerega bi v največji meri skrbel nekdo drug. Izogib gospodinjenja je "zgodovinsko darilo družbe ženski, da kot ženska s poklicno kariero še bolj polno uživa v vlogi matere" (str. 50). "Zapovedani" materinski užitek Naša žena še dodatno olajšuje z nasveti strokovnjakov, promoviranjem posebnih priročnikov ipd., kar Vidmarjeva zlahka uzre kot reguliranje in discipliniranje materinstva. Matere se začnejo počutiti dolžne, da do otroku zagotovijo vse, kar jim svetujejo strokovnjaki. Tako otrok (oz. njegovo zdravje, počutje itd.) postane znamenje, simptom (ne)uspelega materinstva. Kaj nam mar materin družbeni ali finančni položaj, pomembno je, da je ekološko in zdravstveno osveščena (potrošnica)!

Zalka Drglin gre v svoji analizi Mojega malčka še dlje, ko ztrdi, da so "matere nekakšne medicinske odvisnice" (str. 56), ki se zanašajo na pomankljive, nepreverjene nasvete strokovnjakov, objavljene v nepolemičnih ter nekritičnih člankih. Diskurz Mojega malčka implicira "uspešno zaposleno žensko, ki ji je odvisnost od medicinskih strokovnjakov samoumevna, ki živi praviloma v romantični zvezi z očetom svojega (bodočega) otroka in ki je močno zasidrana v krog družine, prijateljic, vrtca in službe." (str. 74) Iz njenega prispevka veje seznanjenost s praktičnimi vidiki medicinskega dela, kar na trenutke pretirano vpliva na njene trditve, ki znajo biti tako neizprosno poslušujoče in pravoverne ("Dokazano je"; "Na raziskavah utemeljeni podatki so pokazali"; "Analize ... v tujini so pokazale"; "Dejstvo je"; "Kljub prepričljivim dokazom"), kot tiste, ki jih kritizira pri strokovnjakih.

V analizi prikritega oglaševanja pa Jerca Legan ne postavlja pod vprašaj domnevno neodvisni strokovni diskurz v ženskih revijah, dasiravno je tudi ta pogosto vezan na kapital. Leganova razume oglaševanje in novinarsko-uredniško vsebino v ženskih revijah kot kontinuum, prikitemu oglaševanju pa se posveča bolj na "tekstualni" (str. 92.) (bolje bi bilo reči na pisni) kot na vizualni ravni. Nenavadno zveni, da je zanjo temeljno vprašanje problematika "odvisnosti revijalnega tiska ... od lastniških in kapitalskih oziroma oglaševalskih interesov" (str. 93), saj je s svojo analizo tekstov ne more poglobljeno raziskati, temveč lahko zgolj na deklarativni ravni oriše (nekateri) diskurzivne mehanizme, ki omogočajo spoj oglaševanja in novinarsko-uredniške vsebine. Tako denimo trdi, da sta "[u]redniška politika in strategija nagovarjanja v ženskih revijah ... odvisni od virov financiranja" (str. 97) ter da se z uredniško politiko in drugimi diskurzivnimi mehanizmi "prevladujoči vzorci iz revij prenašajo v vsakdanje življenje, ravnanje in mišljenje" (ibid.). Zapisano implicira neposredni vpliv lastništva na vedenjske vzorce občinstev. Temu neposrednemu vplivu pa, če ostanemo kar pri obravnavanem zborniku, nasprotujeta vsaj Hrženjakova in Vidmarjeva. Ne glede na to je stališče Leganove legitimno, zagata leži pač v tem, da tega stališča ne utemelji v konkretni analizi.

Za razliko od Leganove se Urša Skumavec v analizi reprezenticijske mode v ženskih revijah ne ukvarja z oglaševanjem, temveč se osredotoči na načine naslavljanja bralk, pomensko strukturo besedil in stil pisanja v "običajnih" člankih o modi. Avtorica ugotavlja, da razporeditev besedil (fragmentiranost, raztresenost) in stil pisanja (odrezavi stavki, neposredno nagovarjanje, neknjižni jezik itd.) v ženskih revijah posnemata razgibanost medosebnega komuniciranja, v isti sapi pa modne izdelke povezujeja s prevladujočimi družbenimi predstavami o pomenu barv, materialov in krojev. Za modno fotografijo obenem pravi, da je "prezentacija občutkov, razpoloženj, [da] povezuje nedosegljive stvari s stvarmi, ki so dosegljive, ter podaja želene podobe, ki združujejo modno in širše družbeno polje" (str. 120).

Čeprav sicer mestoma odlična analiza (zlasti pri obravnavi ženskega prevzemanja "moškega pogleda" pri (samo)opazovanju in razumevanju ženskosti, katerega zaznava je prisotna tudi v drugih člankih), pa nekatere avtoričine kontradiktorne in ne dovolj utemeljene trditve njeno vrednost zmanjšujejo. Za ponazoritev omenimo le to, da Skumavčeva razume (foto)model enkrat kot zgolj "obešalnik za obleko" (str. 121) drugič pa kot tistega, "ki prvotno objektivno predstavitev brez konotacij podre in obleki pripiše stas in glas" (str. 123), kar je z vidika njene široke obravnave pomenov, ki jih nosijo vizualne in nevizualne reprezentacije, dokaj nenavadno.

Če sklenemo, lahko zapišemo, da je poglobljena odlika pričujoče knjige izdatno kritično obravnavanje interpelacije ženske kot subjekta potrošnje, ki jo ženske revije v Sloveniji izvršujejo - med drugim - z enotno obravnavo in nagovarjanjem ženskega razreda kot nediferencirane družbene skupine in z vpeljavo disciplinirajočega (strokovnega) diskurza, ki temelji na latentnih idejah in mehanizmi regulacije ženskega telesa. Prav tako je pomembno, da se - sicer po kakovosti prispevkov nekoliko neuravnotežen - zbornik usmeri k prevpraševanju paradoksalne vloge ženskih revij kot ideoloških dejavnikov nadzora in obenem proizvajalcev užitka. Slednje je bržkone eden izmed ključnih problemov, s katerim se spopada sodobna sociologija popularnokulturnih žanrov in oblik. Opozorimo ne nazadnje še na to, da bi bilo zaradi osredotočenosti prispevkov v Njeni (re)kreaciji na analizo tekstov ženskih revij v Sloveniji v bodoče izredno plodno izvesti tudi marsikatero podrobnejšo ekonomsko-lastniško ter etnološko študijo občinstev in ustavarjalcev ženskih revij v Sloveniji, ki bi lahko služila kot primerjava obravnavani ter na nekaterih točkah kot - drznimo si trditi - njen korekturni mehanizem.

Melita POLER KOVAČIČ: INVESTIGATIVE REPORTING, CREATING SCANDALS, AND JOURNALISTIC ETHICS

Teorija in praksa, Ljubljana 2003, Vol. XXXX, No. 2, pg. 207-228

The author deals with the question how to distinguish between credible investigative reporting and sensationistically oriented mass communication discourse. She finds out that what matters at affaire discourse or quasi-investigative reporting is in fact not the norm of truth but the fact of media publication - irrespective of truth and credibility of information. A journalist does not verify information well enough, as we can see in a lack of his/her questions and in an uncritical acceptance of "investigation", carried out by other subjects instead of the journalist himself/herself. Reporting often lacks arguments or is not well argued: there is lack of evidence; sources of information in the text are not transparent; the journalist refers to rumors. The text is unbalanced, often it presents only "one part" of the story, based on the sources confirming it; sources of information are not stated or there are only official sources. The supposed agents are usually presented as perpetrators or guilty persons. The text is based on clear bias, a priori conviction, expectations and stereotypes as a basis for choosing or "creating" evidence, which become an instrument of its construct. The arguments in the article are illustrated by analysis of series of articles on "mafia import of medicaments" published in "Nedeljski dnevnik" as a case of an attempt of investigative reporting.

Key words: Investigative reporting, journalistic ethics, affaire, media scandal, sources of information, bias

Monika KALIN GOLOB: STYLE AND JOURNALISTIC SCANDAL
Teorija in praksa, Ljubljana 2003, Vol. XXXX, No. 2, pg. 229-244

The language and style research is used to analyze five articles, which attempt to be investigative stories but are in fact an example of texts, which use stylistically marked linguistic means instead of information and verified facts. Ranking expressive and colloquial words function as a substitute for arguments, the author's evaluation is not based on authentic data. Fragmented stories; melodramatisation; for journalism unusual use of first person singular pronoun, unclearly exchanged with the usual plural one; evaluation and arbitrary interpretation; words, which are due to the intensification of style values offensive; all these show the image of Slovenian journalism, which creates media scandals. It can be recognized as a sign of tabloidization of mass media, expressed also through choice of linguistic means in the analyzed articles.

Key words: Style, reporting (journalism), language and style analysis, case study, tabloidization of media

Monika KALIN GOLOB: STYLE AND JOURNALISTIC SCANDAL
Teorija in praksa, Ljubljana 2003, Vol. XXXX, No. 2, pg. 229-244

The language and style research is used to analyze five articles, which attempt to be investigative stories but are in fact an example of texts, which use stylistically marked linguistic means instead of information and verified facts. Ranking expressive and colloquial words function as a substitute for arguments, the author's evaluation is not based on authentic data. Fragmented stories; melodramatisation; for journalism unusual use of first person singular pronoun, unclearly exchanged with the usual plural one; evaluation and arbitrary interpretation; words, which are due to the intensification of style values offensive; all these show the image of Slovenian journalism, which creates media scandals. It can be recognized as a sign of tabloidization of mass media, expressed also through choice of linguistic means in the analyzed articles.

Key words: Style, reporting (journalism), language and style analysis, case study, tabloidization of media

Gregor BULC: SERIAL KILLERS - OF CATS

Teorija in praksa, Ljubljana 2003, Vol. XXX, No. 2, pg. 245-266

The author attempts to use the concept of moral panic and its latest update to analyze public reactions to police ascertainment of three young boys, accused of killing more than 40 cats in Tržič and its surroundings in 2000. The discourse analysis is used to interpret journalistic articles, TV programs and expert statements. The article is based on constructivist paradigm, which sees delinquency as a social, historical and cultural construct, as a specific meaning, established in a specific time and place in an interlude of discursive practices, ideological positions and institutional regulation. For this reason, the author analyses statements, texts and images, and not behavior, and at the same time he avoids any analysis of people, who were in that particular case defined as deviant. The author emphasizes the role of mass media, interest groups and broader cultural systems of meaning in creating moral panic, claiming at the same time that moral panic regarding the youth behavior function as a symptom of broader moral, cultural and ideological confrontations between various discourses and regulatory practices. Moral panic can in this way re-define or re-evaluate social norms about youth upbringing and enable a creation or a new rise of power discourses, which assign greater importance to those social values that justify strict social control over youth socialization.

Key words: Moral panic, discourse analysis, discourse, ideology, myth, mass media, delinquency, youth, youth delinquency, serial killers, interest groups, experts, cats.

Maruša PUŠNIK: MORALIZATION AS AESTHETIC PROJECT OF CURRENT AFFAIRS JOURNALISM

Teorija in praksa, Ljubljana 2003, Vol. XXXX, No. 2, pg. 267-286

The authoress analyzes current affairs programs "Tednik" on Slovenian national television TV SLO1 and "Preverjeno" on commercial television POP TV. These programs which are believed to that ought to represent the forum of analysis and critical debate in the field of TV journalism, do not accomplish this task because the role of argumentation is taken over by moralization. Popular wisdom, based on common sense, is reproduced with the shift to private language and folklore elements, which mobilize readers' feelings through the aestheticization of the text, like for example leaning towards individuality, emotionality, skepticism, fatalism and distancing. The authoress argues that personalization, decontextualized stories, and creation of the spectacle are becoming the exclusive modes of telling the stories. This sort of journalism functions in a greater deal as a reproducer of popular mythologies, which tell stories about 'our comradeship and normality' than a developer of critical analysis or a sphere for the audiences' participation in the democratic processes. Thus, political consensus in "Tednik" and "Preverjeno" is not a product of critical debate but primarily the articulation of ideological discourses, especially the discourse of Western morality and nationalism.

Keywords: Current affairs programs, television, argumentation, moralization, popular culture, aesthetics of the text, political consensus, discourse of Western morality, nationalism

Breda LUTHAR: PRODUCTION OF LOCAL FAME

Teorija in praksa, Ljubljana 2003, Vol. XXX, No. 2, pg. 287-312

A prominent part of media discourse on individuality is today organized through representation of the celebrities. The article deals with the phenomenon of the celebrity discourse in popular media culture. A special emphasis is put on production and representation of politicians and journalists, the holders of institutional and definitional power as media personalities in local popular women's magazines. The primary concern of the article is the nature of discursive regime within which local personalities are represented in their private sphere, and the role of representations of a local celebrities in the process of "building the nation" in the 1990s. The article starts from presumption that public is more a discursive construction than a demographic fact. This means that "Slovenian people" are constituted through the way they are represented. The author wants to explain the way the stories of representative Slovenians constructs "an ordinary Slovenian" and public culture by creating a common world and by defining limits of possible self and definitions of individual and collective normality through the discourse on local celebrities.

Key words: Celebrity, public culture, local/global, women's magazines, humanization, personalization, celebrity text, production of individuality, production of community.

Mitja ČEPIČ in Ana VOGRINČIČ: FOREIGNER AND THE FOREIGNNESS IN TEXTBOOKS

Teorija in praksa, Ljubljana 2003, Vol. XXXX, No. 2, pg. 313-334

The paper deals with a question how one of the Slovenian elementary school history textbook treats the role of a foreigner and the concept of foreignness in general. Using the critical discourse analysis and referring to the representative examples, the authors tried to point at often-dubious assumptions and repeated implicit messages, hidden in the history textbook. The analysis revealed that the text encourages the construction of national (Slovenian) identity through the differentiation from the foreigners, while constructing the European identity through differentiation from the absolute other.

Key words: Discourse, history textbook, foreigner, imagined communities, ideology, theory of relevance

Duška KNEŽEVIČ HOČEVAR: MEDIA DISCOURSE ON NATIONAL REPRODUCTION IN POSTSOCIALIST SLOVENIA**Teorija in praksa, Ljubljana 2003, Vol. XXXX, No. 2, pg. 335-356**

The reproduction of national population is a theme, which appeared on the political and scientific agendas in Europe consolidated simultaneously with the formation of nation-states. In Slovenian political history it was at first outlined in the program of the United Slovenia in 1848, although in a specific way: in the forefront of the discussion on the future Slovenian national body was the perceived numerical smallness of Slovenians and consequently, the possible danger of assimilation. Since then, the notion had been permanently featured in all political and professional discourses on the renewal of national population. A somewhat surprising resurrection of this theme occurred in the last decade of previous century, in the period of establishing and carrying into effect the Slovenian independent statehood. In the article, the author discusses two issues: in the first part, the loci within the discourses on Slovenian nation-national population where the concern for the numerical and "quality" renewal was at the center are described. In the more extensive second part, the author focuses on media representations (especially daily press) of the debates on national population in post-socialist Slovenia. The then revival of nearly two hundred years old notions on fertility in Slovenia is analyzed in some detail.

Key words: Fertility, national population, Slovenian nation, Slovenian population, national revival, Slovenian sovereignty, Slovenian (press) media.

UDC: 159.922.73:342.7

**Marija ZIDAR: OLD REPRESENTATIONS OF CHILDREN AND CHILDHOOD
REPROUCED: A DECONSTRUCTION OF "PROTECTIVE" CHILDHOOD**

Teorija in praksa, Ljubljana 2003, Vol. XXXX, No. 2, pg. 357-374

The article deals with the reproduction of old representations of childhood in (post) modernity. Through an analysis of a wide-ranging public debate triggered in Slovenia in 2000-2002 with regard to the proposed law on artificial insemination, it demonstrates that today the child is still constituted chiefly as a property of adults, which is exactly what the patriarchy was reproached for. It critically focuses on the liberal argumentation in the debate, which failed to problematize the issue of the ownership of children, and demanded only its extension to other segments of the adult population, which the child traditionally did not belong to (in particular women, homosexuals and physically handicapped persons). Through this perspective, the article also problematizes the social construct of protective childhood, and the controversial concepts of children's rights and needs.

Key words: Representation, childhood, artificial insemination, protective childhood, children's rights, social construction of childhood, children's needs.

Nove knjige založbe
ZNANSTVENO IN PUBLICISTIČNO SREDIŠČE

Peter Stankovič

DRUŽBENA STRUKTURA IN ČLOVEKOVO DELOVANJE -
Kaj prinaša sinteza dveh pristopov sociološki teoriji?

Avtor, dr. sociologije in docent za kulturologijo na Fakulteti za družbene vede, v knjigi predstavlja in kritično vrednoti teoretske in epistemološke trende v sodobni sociološki teoriji, pri čemer izhaja iz "večne" sociološke dileme o odnosu med posameznikom in družbo, med družbeno spremembo in ustaljenim redom, nenazadnje med individualnim in kolektivnim. Pokaže, kako so te dihotomije razumeli najvplivnejši sociološki teoretiki in kako so jih skušali premostiti: od Bourdieuja, Habermasa, Luhmanna do Archerjeve, Colemana in Alexandra. Te poskuse ocenjuje kot neuspešne ter jim kot primer uspešne teoretske sinteze zoperstavi Giddensovo delo, kjer pa opozori na zdrs v izpraznjeni eklekticizem.

V nadaljevanju predlaga naslonitev sodobne sociološke teorije na post-moderno teorijo, predvsem francoske avtorje, in se nato osredotoči na delo Jeana Baudrillarda kot tistega, ki bi s svojimi raziskovalnimi postopki in načini pisanja lahko najbolj pripomogel sociološki teoriji pri dvigu na kvalitativno višji nivo.

Knjiga je opremljena z imenskim in stvarnim kazalom.

240 str., 140 x 205 mm, mehka vezava

Cena: 3.960 SIT

Knjige lahko naročite z 20% popustom pri založbi:

Znanstveno in publicistično središče,

Slomškova 6, p.p. 1710, 1001 Ljubljana,

tel.: + 386 1 434 49 35, fax: + 386 1 434 49 38

e-mail: zps.dario@email.si

ČLANKI

Besedilo. Teorija in praksa (TIP) sprejema v presojo za objavo originalna znanstvena in strokovna besedila, ki še niso bila objavljena drugje niti niso drugje v recenzentskem postopku. Besedila (vključujoč reference in opombe) naj bodo enostransko izpisana v treh izvodih na papirju formata A4 z 1,5 vrstičnim razmikom. Vse strani besedila morajo biti zaporedno oštevilčene. Izpisu je treba priložiti besedilo na 3,5-palčni disketi, na kateri naj bo poleg imena in priimka avtorja označen tudi računalniški program v katerem je besedilo pripravljeno (na primer Microsoft Word 97).

Besedila pošljite na naslov: Teorija in praksa, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenija. E-pošta: teorija.praksa@uni-lj.si.

V kolikor je besedilo poslano po elektronski pošti na naslov uredništva, izpis treh kopij ni potreben.

Zaradi dvostranskega anonimnega recenzentskega postopka naj prva stran besedila vsebuje le naslov besedila brez imen avtorjev. Imena avtorjev naj bodo izpisana na posebni naslovni strani pod naslovom prispevka, skupaj s strokovnim nazivom in trenutno zaposlitvijo, s polnim naslovom, telefonsko številko, elektronsko pošto ter na povzetku. Besedilo mora spremljati izjava avtorja, da besedilo še ni bilo objavljeno oz. ni v pripravi za tisk. Uredništvo zavrnjenih besedil ne vrača.

Dolžina besedil. Znanstveni in strokovni članki naj praviloma ne presegajo 8000 besed; pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 3000 besed; recenzije do 1500 besed.

Naslovi. Naslovi morajo biti jasni in povedni. Glavni naslov ne sme presegati dolžine 100 znakov. Besedila daljša od 1500 besed morajo vsebovati podnaslove.

Povzetki. Izvirni znanstveni članki morajo biti opremljeni s povzetkom in smiselnimi ključnimi besedami (oboje v slovenskem in angleškem jeziku) v obsegu do 100 besed. Povzetki naj vsebujejo natančno opredelitev teme besedila, metodo argumentacije ter zaključke.

Tabele in slike morajo biti izdelane kot priloge (ne vključene v besedilo) z jasnimi naslovi. Vsaka tabela in slika mora biti izpisana na posebnem listu papirja. V besedilu naj bo okvirno označeno mesto kamor sodijo.

Opombe morajo biti v besedilu jasno označene z zaporednimi številkami od začetka do konca, nadpisane na ustreznem mestu v besedilu in po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom. Število in dolžina opomb naj bo omejena.

Opomba o avtorju in zahvala vključuje informacije o organizacijski povezanosti avtorja (avtorjev), ki so relevantne za obravnavano problematiko, ter o finančnih in drugih pomočeh pri pripravi besedila.

RECENZENTSKI POSTOPEK

Uredništvo uporablja za vse članke obojestransko anonimni recenzentski postopek. Članke recenzirata dva recenzenta. Uredništvo lahko brez zunanjega recenziranja zavrne objavo neustreznega članka.

NAVAJANJE

Reference v besedilu: Osnovna oblika reference v besedilu je (Novak, 1994). Za navajanje strani uporabljajte (Novak, 1994:27-8). Če je več avtorjev besedila, uporabljate v tekstu obliko (Novak et al., 1994:27), v seznamu literature pa navedite vse avtorje. Če ne uporabljate prve izdaje knjige, napišite tudi letnico prve izdaje (Novak, 1953/1994:7). Več referenc hkrati ločite s podpičjem (Novak, 1994:7; Kosec, 1998:3-4; Kosec, 1998a:58). Če navajate več del istega avtorja, objavljena v istem letu, dela med sabo ločite s črkami a, b, c, itd. (Novak, 1994a:27-9) (Novak, 1994b:1).

Seznam referenc: v seznam referenc vključite vse uporabljene vire. Seznam referenc mora biti urejen po abecednem redu priimkov avtorjev ter v primeru istega avtorja po časovnem zaporedju izdaje.

Knjige: Avtorjev Priimek, Ime (letnica izdaje knjige): Naslov knjige: Morebitni podnaslov. Kraj: Založba.

Na primer: Geertz, Clifford (1980): Negara: The Theatre State in Nineteenth-Century Bali. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Zborniki: Avtorjev Priimek, Ime (letnica izdaje zbornika): Naslov prispevka v zborniku. V Ime Priimek urednika (ur.), Naslov zbornika, strani prispevka. Kraj: Založba.

Na primer: Palan, Ronen (1999): Global Governance and Social Closure or Who is to Governed in an Era of Global Governance? V Martin Hewson in Timothy J. Sinclair (ur.), Approaches to Global Governance. Theory, 55-72. Albany: State University of New York Press.

Članki: Avtorjev Priimek, Ime (letnica izida članka): Naslov članka. Ime revije Letnik(številka): strani.

Na primer: Bachrach, Peter in Morton S. Baratz (1963): Decisions and Nondecisions: An Analytical Framework. American Political Science Review 57(3): 632-42.

Svetovni splet (WWW): Avtorjev Priimek, Ime (letnica): Naslov. Dostopno preko Internet naslov, datum dostopa.

Na primer: Deleuze, Gilles (1978): Spinoza. Dostopno preko <http://www.imaginet.fr/deleuze/TXT/240178.html>, 10.1.2001.

RECENZIJE KNJIG

TIP sprejema v objavo recenzije domačih in tujih znanstvenih del, ki niso starejša od dveh let. Recenzije naj ne presegajo 1500 besed. Na prvi strani zgoraj naj bo v prvi vrstici napisano ime avtorja recenzirane knjige, v drugi z odebeljeno pisavo naslov in morebitni podnaslov knjige, v tretji vrstici pa je treba navesti sledeče podatke: naziv izdajatelja, kraj izdaje, leto izdaje dela in število strani. Recenzija se podpiše na koncu besedila.

REPREZENTACIJE

MELITA POLER KOVAČIČ, MONIKA KALIN GOLOB,
GREGOR BULC, MARUŠA PUŠNIK, BREDA LUTHAR,
MITJA ČEPIČ, ANA VOGRINČIČ,
DUŠKA KNEŽEVIČ HOČEVAR, MARIJA ZIDAR

